

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний технологічний університет
Навчально-науковий інститут економіки, управління і бізнесу
імені Г. Е. Вейнштейна
Кафедра національної та міжнародної економіки

**ЕВОЛЮЦІЯ СІЛЬСЬКОГО
РОЗВИТКУ В СТАЛИЙ
ТА ІНКЛЮЗИВНИЙ СІЛЬСЬКО-
МІСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ
У СВІТЛІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
В. В. ЮРЧИШИНА**

Монографія

За редакцією
доктора економічних наук,
професора **О. І. Павлова**

Одеса
«Астропринт»
2025

УДК 332.122:330.35:338.432(477) (043.3)
Е209

Автори:

**О. І. Павлов, В. А. Самофатова, С. М. Дідух, О. В. Бокій, М. І. Кісіль,
О. В. Коваленко, Д. Ф. Крисанов, О. І. Павлов-молодший, І. О. Павлова**

Рецензенти:

Г. М. Запша, доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри менеджменту Одеського державного аграрного університету;

К. Б. Козак, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту економіки, управління і бізнесу імені Г. Е. Вейнштейна Одеського національного технологічного університету;

О. І. Лайко, доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного технологічного університету (*протокол № 14 від 12 червня 2025 р.*)

**Еволюція сільського розвитку в сталий та інклюзивний
Е209 сільсько-міський розвиток в Україні у світлі наукової спадщини
В. В. Юрчишина / О. І. Павлов, В. А. Самофатова, С. М. Дідух [та
ін.] ; за ред. О. І. Павлова. — Одеса : Астропринт, 2025. — 296 с.
ISBN 978—617—8569—47—1**

У монографії охарактеризовано агро-сільсько-селянську наукову спадщину В. В. Юрчишина як передвісницю концепцій сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку в Україні; об'єднані територіальні громади та райони як наукові категорії, адміністративно-територіальні одиниці та функціонуючі соціально-просторові утворення; інклюзивну парадигму сталого розвитку як стратегію економічних досліджень агропродовольчої сфери; систему інклюзивного врядування сільсько-міських агломерацій України; гносеологічний базис сталості та інклюзивності в інвестиційній діяльності агробізнесу; прикладні аспекти впровадження концепції інклюзивного та сталого розвитку агропродовольчих підприємств України; європейський вимір сільських територій України; цінові трансформації та формування ланцюгів створення вартості продукції рослинництва в Україні.

Для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, фахівців з аграрної економіки.

УДК 332.122:330.35:338.432(477) (043.3)

© Павлов О. І., Самофатова В. А.,
Дідух С. М. та інші, 2025

© Одеський національний
технологічний університет, 2025

ISBN 978—617—8569—47—1

ЗМІСТ

Передмова

© 2025 by Павлов О. І. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> 6

Список використаних джерел 18

Частина 1

Агро-сільсько-селянська наукова спадщина

В. В. Юрчишина як передвісниця концепцій сталого

та інклюзивного сільсько-міського розвитку в Україні

© 2025 by Павлов О. І. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license,

visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> 20

Висновки 50

Список використаних джерел 51

Частина 2

Об'єднані територіальні громади та райони України

як наукові категорії, адміністративно-територіальні одиниці

та функціонуючі соціально-просторові утворення:

інклюзивний контекст

© 2025 by Павлов О. І.-молодший is licensed under

CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> 55

Висновки 82

Список використаних джерел 83

Частина 3

Інклюзивна парадигма сталого розвитку як стратегія

економічних досліджень агропродовольчої сфери

© 2025 by Самофатова В. А. is licensed under

CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> 88

Список використаних джерел 113

Частина 4

Система інклюзивного врядування сільсько-міських агломерацій України © 2025 by Павлова І. О. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/	117
Висновки	144
Список використаних джерел	145

Частина 5

Ноєсологічний базис сталості та інклюзивності в інвестиційній діяльності агробізнесу © 2025 by Кісіль М. І. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/	148
Висновки	164
Список використаних джерел	165

Частина 6

Прикладні аспекти впровадження концепції інклюзивного та сталого розвитку агропродовольчих підприємств України © 2025 by Дідух С. М. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/	168
Список використаних джерел	198

Частина 7

Європейський вимір сільських територій України: досвід ідентифікації та територіальної типологізації © 2025 by Крисанов Д. Ф. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/	201
Висновки	227
Список використаних джерел	228
Додаток 1	231
Додаток 2	240
Додаток 3	242

Частина 8

Цінові трансформації та формування ланцюгів створення вартості продукції рослинництва в умовах воєнного стану в Україні

© 2025 by Коваленко О. В., Бокій О. В. is licensed under

CC BY-NC-ND 4.0. To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> 244

Висновки 273

Список використаних джерел 277

Післямова

© 2025 by Павлов О. І. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> 279

Список використаних джерел 293

Відомості про авторів 295

Передмова

© 2025 by Павлов О. І. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Кожен із нас, крім прожитого часу, відміреного долею, залишає після себе певний слід в людській пам'яті. Глибина і ширина цього сліду визначаються справами людини, вчиненими нею. Академік В. В. Юрчишин, життєвий шлях якого завершився 13 серпня 2017 року, не тільки залишив після себе величезну наукову спадщину у вигляді своїх праць та учнів, а й залишиться в пам'яті сучасників як справжній селянський син, витязь і корифей вітчизняної аграрної економічної науки, її розум, честь і совість, Людиною з великої літери. Володимир Васильович був удостоєний високих і по праву заслужених характеристик за життя, що свідчить про його виняткові заслуги перед співвітчизниками. У кожного, кому пощастило бути особисто знайомим із академіком Володимиром Юрчишином, своя історія відносин з ним, яка налічує десятки років чи нетривалий час. У будь-якому випадку ця історія насичена значущими справами, щирими стосунками і хвилюючими переживаннями, які завжди спонукають до теплих спогадів і добрих справ.

Одним із таких добрих та давніх знайомих академіка В. В. Юрчишина був Борис Йосипович Кириченко, журналіст, письменник, автор багатьох художніх нарисів про знаних в Україні людей, а в минулому — високопосадовець та дипломат.

Б. Й. Кириченко записав, підготував та видав спогади академіка В. В. Юрчишина про один з важких періодів його життя, який розкриває велич та моральну силу цієї людини. Ось як він описує передісторію появи цього твору: «сивочолий, знаний у широких аграрних колах академік Володимир Васильович Юрчишин починає нашу розмову прагматично. Мені, — каже, — пішов 93-й рік. У такому віці залишок земного шляху відміряють місяцями, тижнями, а то й днями. Хотілося б описати повчальну для нащадків одісею свого життя. Та побоююся, що не встигну. Очі швидко стомлюються, та ще на емоційні спогади чутливо відгукуються нерви і серце. Зачитуюся вашими колоритними нарисами про Плютинського, Яковишина, Палажчен-

ка, Моргуна, Федана, Товстановського, Бернацького та інших сучасників. Тож запишіть, будь ласка, і мою сповідь» [1, с. 5].

Так протягом шести місяців після цієї розмови, у вересні 2017 року з'явилася книга Б. Й. Кириченка «Притча академіка Юрчишина», яка завершується його життєвими настановами.

«Перша. Бережіть національний розум, який починає проявлятися у навчанні. Відмінники — помазаники Господні, метикуваті, з нахилом творити, працелюби, наділені чіпкою пам'яттю. Із таких формується еліта суспільства. Як правило, вона за мірилами своєї ментальності оцінює й облагороджує оточення. Тільки люди не завжди відповідають їй взаємністю. У діалектичній сутичці і єдності суперечностей слабшою стороною завжди є еліта. У чистих, світлих душ надто тонка захисна оболонка. Та й кількість їх мізерна. Тому в сірих буднях життя гору над елітою легко бере чисельна товстошкіра і цинічна більшість. Не зміряти моральних й економічних втрат суспільства, у якому трієчник-незнайко помикає умільцем-відмінником! Успішний і щасливий той народ, якому шлях до незвіданих вершин прокладає національний розум. Тому, вклоняючись, скажімо, японцям, швейцарцям чи ізраїльтянам, буде не зайвим і знімати перед ними капелюха.

Друга. Правда — непереможна. За неї треба боротися завжди, до останнього подиху.

Третя. Чесні й умілі! Знайте, що священним вогнем своїх сердець ви освітлюєте думки і відкриваєте шлях уперед своїм сучасникам» [1, с. 107–108].

Історія наших відносин із Володимиром Васильовичем Юрчишиним є не тривалою та насиченою подіями з тієї причини, що нас розділяли Київ та Одеса, але ніяк не різниця у віці та статусі. Для мене, як людини, яка виявила інтерес до сільської проблематики ще в 1970-ті роки, вже тоді були знайомі ім'я та наукові праці В. В. Юрчишина. Про моє існування академіку В. Юрчишину стало відомо у 2004 році після публікації статті докторанта О. І. Павлова «Сільські території: структура та функціональне призначення» у збірнику наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, яка викликала у Володимира Васильовича професійний інтерес. З цього моменту власне й розпочалося моє входження до наукової спільноти аграрних економістів України. Вже наступного, 2005 року, я взяв участь у Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгресу вче-

них економістів-аграрників, на яких академік В. Юрчишин виступив зі співповіддю на тему «Соціально-економічні проблеми розвитку українського села та сільських територій». Саме цього дня — 9 листопада 2005 року і відбулося наше особисте знайомство, яке постійно підтримувалося та розвивалося на різного рівня наукових заходах.

Тому немає нічого дивного в тому, що моя монографія з теорії, методології та наукових напрямів руралістики, яка вийшла друком наступного року по закінченню життєвого шляху В. В. Юрчишина, розпочиналася рубрикою «Предтеча руралістики: академік НААН України В. В. Юрчишин (Історико-економічні надбання академіка В. В. Юрчишина як наукова основа відродження українського села та селянства)» [2, с. 5–18].

В цьому виданні зазначалося, що В. В. Юрчишин належить до плеяди вчених, інтереси яких не обмежуються якоюсь однією галуззю знань, а результати їхніх досліджень не тільки мають суто теоретичне значення, а є надбанням суспільного життя [2, с. 5].

На основі аналізу історико-соціально-економічних наукових пошуків В. В. Юрчишина в галузі агро-сільсько-селянського розвитку зроблено висновок про те, що, незважаючи на різні підходи до його дослідження, протягом тривалого історичного часу незмінним залишався цілісний триєдиний об'єкт наукової діяльності — сільське господарство, село та селянство [2, с. 18].

З нагоди з 100-річчя з дня народження академіка НААН В. В. Юрчишина в Україні у 2025 році відбулися наукові заходи: 3 березня — наукова конференція в Одеському національному технологічному університеті, 6 березня — урочисте засідання вченої ради Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 11 березня — круглий стіл в Національному університеті біоресурсів і природокористування України.

Наукова діяльність В. В. Юрчишина була тісно пов'язана з одним із напрямів економічної наукової школи Одеського національного технологічного університету «Забезпечення функціонування та розвитку системи економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності», тому не випадково, що першими в Україні до урочистого відзначення ювілейної дати долучилися науковці університетської кафедри економіки промисловості, яка з 1 серпня 2025 року носить нову назву — кафедра національної та міжнародної економіки.

З доповідями на науковій конференції «Сталий та інклюзивний сільський розвиток в Україні у світлі наукової спадщини В. В. Юрчи-

шина» виступили науковці з семи міст України та Польщі, які представляли 11 закладів вищої освіти, 4 науково-дослідних установи Національної академії наук та Національної академії аграрних наук, Одеську національну наукову бібліотеку. За результатами виступів учасників конференції видано відповідні матеріали [3].

Урочисте засідання вченої ради з нагоди 100-річчя від дня народження Володимира Васильовича Юрчишина — доктора економічних наук, професора, академіка НААН України, заслуженого діяча науки і техніки України, одного з фундаторів людиноцентристського підходу до економічного розвитку в Україні відбулося 6 березня 2025 року в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», яке пройшло у змішаному (очному та дистанційному) режимі, зібравши понад 80 учасників.

Упродовж останніх років життя В. В. Юрчишин працював в Інституті економіки та прогнозування НАН України, де проводив дослідження у сфері соціоекономічного розвитку сільського господарства і села, став наставником для багатьох поколінь дослідників, сформував потужну школу науковців, які продовжують його справу.

Участь в урочистому засіданні взяли також представники установ та організацій, де Володимир Васильович працював упродовж життєвого шляху, — зокрема Національної академії аграрних наук України, Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», Національного університету біоресурсів і природокористування України, а також учні, послідовники та колеги видатного економіста-аграрника з багатьох регіонів України.

Відкрив засідання вченої ради директор ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», академік НАН України Валерій Михайлович Геєць, відзначивши, що В. В. Юрчишин — людина, з якою було дуже легко працювати, в якого була надзвичайно висока внутрішня культура, що йде від коріння, від землі. Селянський син — це не просто назва книги про Володимира Васильовича, це його сутність, його дух і справа всього його життя, тому його наукові ідеї продовжують розвиватися по всій Україні.

Академік НАН України, завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень Олена Миколаївна Бородіна зазначила, що Володимир Васильович працював у відділі економіки і політики аграрних перетворень на посаді головного наукового співробітника. Дослідження науковців відділу за участю В. В. Юрчишина відзначалися не тільки науковою новизною, а й реальним практичним

значенням. Володимир Васильович був надзвичайно доброю людиною, ставився до всіх із повагою, але при цьому був принциповим, вимогливим, справедливим, і врешті-решт будь-яке його рішення орієнтувалося на добро для кожної окремої людини. Володимир Васильович мав дар наукового передбачення, що давало йому змогу досліджувати такі наукові проблеми, які поставали перед наукою і нашим суспільством у наступні десятиліття. У своєму науковому житті й у громадянській позиції він сповідував вірність трьом святыням — сім'ї, селу та Україні.

Академік НААН України, директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Віктор Анатолійович Вергунов зазначив, що В. В. Юрчишин протягом червня—грудня 2006 року працював радником дирекції в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН України, а потім, до 2015 року — як головний науковий співробітник сектора наукознавства Інституту історії, аграрної науки, освіти та техніки — у структурі ННСГБ НААН України. Потужний інтелектуальний потенціал Володимира Васильовича, його глибокі знання і — найголовніше — безпосередня участь у подіях, атмосферу яких так добре передано у його творах, не лише з економічної, а й з історичної точки зору, допомагали нашій активній та плідній співпраці.

Директор економічних програм Центру Разумкова Василь Володимирович Юрчишин, син Володимира Васильовича, подякував за тепле і зворушливе збереження пам'яті академіка Юрчишина. Він відзначив, що останні десять років роботи в Інституті економіки та прогнозування НАН України були сповнені для В. В. Юрчишина надзвичайним позитивом та натхненням — цьому сприяв високий науковий рівень досліджень та доброзичлива і дружня атмосфера, яка панувала в інституті тоді та підтримується зараз.

Академік НААН України, голова Наукової ради ТДВ «Інститут обліку і фінансів» Валерій Миколайович Жук розповів, якою світлою людиною був Володимир Васильович і яким прикладом слугував: «Коли я захистив докторську дисертацію, то був настільки щиро вражений його радістю, відкритістю і підтримкою! І завжди відчував цю його підтримку далі — Володимир Васильович надихав мене впевненістю, коли мене обирали членом-кореспондентом, коли я балотувався в академіки-секретарі, потім у віце-президенти... Він завжди мав свою думку, позицію і відстоював її не агресивно, а принципово. Звісно, Володимир Васильович був відомим академіком НААН, і він

був людиною високої культури, високої моралі, високої громадянської позиції і високого професіоналізму».

Професор кафедри менеджменту і маркетингу Одеської державної академії будівництва та архітектури Микола Павлович Сахацький наголосив на людяності, життєвій мудрості та глибині Володимира Васильовича. «Коли я прийшов до нього на співбесіду відносно вступу до аспірантури, Володимир Васильович одразу запитав мене, що я знаю про село... Після чого зателефонував у відділ аспірантури і дав згоду бути моїм керівником. Завдяки академіку Юрчишину я маю друзів на все життя».

Професор, головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» Любов Василівна Молдаван зазначила, що ідеї Володимира Васильовича є надзвичайно актуальними: «Він посіяв ці ідеї на селянській ниві, а ми продовжуємо їх плекати, наскільки це можливо. Пам'ять про Володимира Васильовича живе у наших серцях, його ідеї живуть у його творах».

Професор, член-кореспондент НААН України, головний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» Ігор Васильович Прокопа відмітив: «У моєму альбомі, присвяченому випуску із Української сільськогосподарської академії, на першій сторінці, разом із фотографіями інших викладачів, є фотографія доцента Володимира Васильовича Юрчишина. Я мав щастя бути його учнем на початку 1960-х років... Володимир Васильович був одним з опонентів при захисті моєї докторської дисертації. Я із вдячністю згадую, що він підготував подання щодо моєї кандидатури для участі у конкурсі на заміщення звання члена-кореспондента НААН України. Бачимо, що здобутки Володимира Васильовича втілюються, тож сподіватимемося, що надалі наша країна матиме міцний фермерський уклад, у просуванні чого велика заслуга Володимира Васильовича».

Професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри обліку і оподаткування Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Іван Федорович Баланюк розповів про студентські роки в Українській сільськогосподарській академії за викладання академіка В. В. Юрчишина, а потім — за його наукового керівництва — про навчання в аспірантурі у ННЦ «ІАЕ», врешті про прийняття за рекомендацією Володимира Васильовича до Прикарпатського національного університету.

Заступник академіка-секретаря відділення аграрної економіки і продовольства НААН України Максим Михайлович Кропивко підкреслив, що Володимир Васильович Юрчишин був багатоплановою людиною, вирізнявся своїм пізнанням людської природи, веденням наукової діяльності. «Його підходи до розвитку сільського господарства з точки зору соціальної складової, до розвитку багатоукладності на селі, до розвитку фермерського господарства мали величезний вплив на формування мене як науковця. Вже як заступник академіка-секретаря відділення аграрної економіки та продовольства НААН України враховую сформовані під впливом Володимира Васильовича погляди на аграрну та соціальну політику України у своїй роботі».

Академік НААН України, проректор з науково-педагогічної роботи та розвитку НУБіП Сергій Миколайович Кваша зазначив, що Володимир Васильович саме та унікальна людина, сторіччя якої упродовж трьох зібрань у березні (3 березня — в Одесі, 6 березня — в Інституті економіки та прогнозування НАН України і 11 березня — в НУБіП) об'єднало нас усіх. Такі зустрічі дають підстави подумати про цінності життя, про те, як ми живемо, що пишемо, як дискутуємо, як поважаємо один одного і як підтримуємо державу в такий складний період.

Професор, головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» Ольга Леонтіївна Попова підкреслила, що «Володимир Васильович так би і залишився одним із представників когорти класиків, далеких і недоступних, проте нагода разом із ним пропрацювати 10 років у нашому інституті подарувала дуже гарне ділове спілкування, натхнення від нього — і це важливий період моєї наукової діяльності. Хоча зараз згадуються більше життєві розмови про всі перипетії, які випали на його долю... Для мене академік В. В. Юрчишин — це насамперед людина людяна».

Професор кафедри економіки промисловості Одеського національного технологічного університету, провідний вчений відділення аграрної економіки і продовольства НААН України Олександр Іванович Павлов зазначив, що в дослідженнях В. В. Юрчишина органічно переплелися науковий підхід, любов до села, правдивість, небайдуже ставлення до життя, високий громадянський обов'язок, — і саме ці складові є запорукою успіху у справі відродження українського села та селянства.

Академік НААН України, директор ННЦ «Інститут аграрної економіки» Юрій Олексійович Лупенко відзначив, що Володимир Васильович Юрчишин зробив неоціненний внесок у розвиток аграрної

економічної науки. «Мені пощастило особисто працювати з цим видатним науковцем, ми дискутували, я навіть десь заперечував; він є прикладом не тільки для своїх учнів та найближчих колег, а й для тих, хто прийде на заміну нам і продовжуватиме розвиток аграрної науки».

Доктор економічних наук, член-кореспондент НААН України, головний науковий співробітник відділу торговельної та промислової політики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» Тамара Олексіївна Осташко підкреслила, що важливо цінувати людину за її життя. Володимир Васильович був вдячним за персональну монографію, яку видав Інститут економіки та прогнозування до його 90-річчя. У тогочасній, а, може, і в сучасній вітчизняній аграрній науці, зазначила вона, не було і немає іншої постаті такого рівня безкомпромісності, наукової об'єктивності, людської гідності та незламності.

Професор, член Національної спілки письменників України і Національної спілки журналістів України, письменник-публіцист Борис Йосипович Кириченко зауважив: «Він мій герой, про якого я пишу зараз у другому томі книги «Мій час». Володимир Васильович дуже чекав, коли вийде перша книга про нього, але на момент його відходу із земного життя книга ще перебувала в роботі. Вихід книги — це продовження справи Володимира Васильовича, він — серед нас, він надихає своїми справами».

Подякувавши всім, хто взяв участь в урочистому засіданні вченої ради Інституту економіки та прогнозування НАН України, директор інституту В. М. Геєць підкреслив, що в науковому житті є непересічні постаті, ідеї яких живуть і переживають своїх творців: такою постаттю був і залишається академік Володимир Васильович Юрчишин, і проведений захід став цьому підтвердженням [4].

Круглий стіл «Наукова спадщина академіка НААН Юрчишина Володимира Васильовича» відбувся 11 березня 2025 року в Національному університеті біоресурсів і природокористування України.

Організатори спланували цю зустріч так, щоб залучити до неї керівників установ і вищих навчальних закладів, з якими так чи інакше було пов'язане життя В. В. Юрчишина. І це їм вдалося.

Далі викладено очні виступи учасників конференції [5].

«Ми вшановуємо пам'ять видатного науковця, талановитого управлінця та організатора сільськогосподарського виробництва — академіка НААН Володимира Юрчишина, — відкриваючи роботу, наголосив у вступному слові ректор університету Вадим Ткачук. — Трудівник, патріот, вчений, наукові інтереси якого стосувалися ор-

ганізації державного, територіального і галузевого виробничо-господарського управління агропромисловим комплексом України, борець за збереження і розвиток її національно-генетичної основи — таким запам'ятався він своїм колегам і численним учням».

Далі до учасників заходу з онлайн-вітанням звернувся син В. В. Юрчишина — Василь Юрчишин.

І його логічним продовженням стала доповідь «Історичні віхи життєдіяльності академіка В. В. Юрчишина та його внесок у розвиток Української сільськогосподарської академії» проректора з науково-педагогічної роботи Сергія Кваші. Непересічний студент Уманського сільськогосподарського інституту став знаним науковцем, ректором Української сільськогосподарської академії, нині відомої у світі як Національний університет біоресурсів і природокористування України (ректором вишу він був у 1968—1976 роках), академіком Національної академії аграрних наук. Свого часу він зробив багато потрібного і корисного для життєдіяльності УСГА як її ректор. А сьогодні цілком логічною є та шана, яку віддають академіку колеги і вихованці його наукової школи.

«Наукові погляди академіка В. В. Юрчишина на розвиток національної економіки України» — такою була тема виступу директора ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» академіка НАН Валерія Геєця.

Про вплив наукових досліджень академіка В. В. Юрчишина на розвиток аграрного сектора економіки України зробив доповідь академік і президент НААН Ярослав Гадзало. Наукові погляди Володимира Юрчишина, зазначив він, мали величезний вплив на формування політики НААН України щодо реформування відносин власності у сільському господарстві. В його дослідженнях особливе місце посідали питання становлення приватного сектора в сільському господарстві, особливостей розвитку приватної власності в різних сільськогосподарських укладах, оригінальні підходи і нетрадиційні механізми вирішення проблем аграрної економіки. Випереджаючи час, Володимир Юрчишин обґрунтував необхідність переходу до сучасної аграрної політики. Його наукові підходи до напрямів вирішення соціальних проблем сільського господарства і села покладені в основу низки документів державного значення.

Президент НУБіП Станіслав Ніколаєнко, звертаючись до учасників зібрання з доповіддю «Науково-організаційна спадщина академіка В. В. Юрчишина в розбудові УСГА», виокремив такі три жит-

теві позиції ювіляра, як сім'я, село і Україна. «Всього три слова, а за ними — весь шлях Володимира Юрчишина як науковця і громадянина. Бо ж село для нього — то становий хребет країни і нації. Навіть після того, як пішов за небокрай, пам'ять про нього продовжує об'єднувати чотири потужних установи — Уманський національний університет садівництва, де починалися студентські роки і перші кроки в науці, НУБіП України та інститути мережі НААН, де він зростав як науковець першої величини».

Саме про перший навчальний заклад з цього переліку — навчання в Умані — говорила ректорка Уманського національного університету садівництва Олена Непочатенко у своєму виступі «Становлення та освітній шлях академіка В. В. Юрчишина в Уманському сільськогосподарському інституті».

На впливових поглядах академіка В. Юрчишина на організаційно-економічний розвиток аграрного сектора економіки зупинився віце-президент НААН, директор ННЦ «Інститут аграрної економіки» Юрій Лупенко. Саме тут ювіляр пропрацював 28 років, ставши академіком, заслуженим діячем науки і техніки України, новатором, ідеологом багатьох проблем аграрного сектора.

Людиною-легендою, яка сформулювала п'ять постулатів аграризму, назвав Володимира Юрчишина академік-секретар відділення інноваційного розвитку НААН, директор Національної сільськогосподарської бібліотеки НААН, академік Віктор Вергунов в виступі на тему «Суспільні простори життєдіяльності академіка В. В. Юрчишина та їх вплив на сучасність».

Виступ ректора Поліського національного університету Олега Скидана стосувався такої теми як «Ректорські функції та особливості формування власних наукових поглядів та досліджень академіка В. В. Юрчишина».

Академік Володимир Булгаков, завершуючи програму зустрічі в онлайн-режимі, зазначив, що Володимир Васильович Юрчишин був дуже гідною людиною, яка створила себе сама.

Підбиваючи підсумки круглого столу, ректор університету Вадим Ткачук подякував його учасникам і закликав їх не залишатися осторонь проблем, які ставить час.

Свій внесок у вшанування пам'яті академіка В. В. Юрчишина зробили і співробітники музею історії НУБіП.

До уваги учасників круглого столу музей представив джерельні матеріали зі свого фонду (оригінали та цифрові копії), які пов'язані з пе-

ріодом роботи В. В. Юрчишина в Українській сільськогосподарській академії (1954—1976 роки). Зокрема це кілька примірників університетської газети «За сільськогосподарські кадри», у яких опубліковані статті Володимира Васильовича: «Знаменний ювілей» (номер за 10.10.1973), «Єдність мети і дій» (номер за 07.01.1975), «Курс на якість та ефективність» (номер від 06.01.1976). Учасники круглого столу також були ознайомлені з фотодокументами про розвиток УСГА часів ректорства В. В. Юрчишина: оригіналом однієї з методичних розробок В. Юрчишина «Рукопис методичних вказівок та контрольних завдань з курсу «Організація та планування виробництва у колгоспах та радгоспах» (1973 рік); матеріалами про розвиток УСГА у період керівництва Володимира Васильовича Юрчишина [6].

Певним чином на ювілейну подію відреагувала й Національна академія аграрних наук, організувавши виставку, присвячену діяльності академіка В. В. Юрчишина.

Документальні експонати виставки, виставлені в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН України, у її читальному залі № 1, супроводжувалися таким узагальненням: «Вчений відомий результатами глибоких досліджень у кількох напрямках аграрно-економічної науки. Перші його наукові розробки стосувалися галузевої економіки в сільському господарстві. Він один з перших обґрунтував необхідність переходу від галузевого до переважно функціонального управління аграрним сектором економіки. Володимир Васи́льовичу належить великий науково-методологічний внесок у розробку Генеральної схеми управління АПК, на вихідних засадах якого був створений і добре зарекомендував себе у практиці інтегрований орган державного управління АПК — Держагропром України, в якому зосереджувалося управління всіма його галузями. Вченому належить важлива роль у дослідженні особливостей, тенденцій і соціально-економічної результативності розвитку сільськогосподарських підприємств і особистих господарств громадян. Особливе місце у дослідженнях В. В. Юрчишина посідає розробка теоретичних, науково-методологічних і організаційно-управлінських основ сучасної державної аграрної політики, її формування, практичного втілення і моніторингу розвитку» [7].

Серед книжок цієї виставки чільне місце зайняла й колективна монографія 2012 року, одним з авторів якої був В. В. Юрчишин, підготовлена за редакцією завідувача кафедри економіки промисловості ОНАХТ, професора О. І. Павлова [8].

Пам'ятним для академіка В. В. Юрчишина та усієї вітчизняної аграрно-економічної спільноти став березень 2015 року. Саме у цей час Володимиру Васильовичу виповнилося 90 років, які він зустрів на робочому місці — в Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

До 90-річчя академіка в цій поважній науково-дослідній установі видали книжку «Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина», у якій «...46 відомих учених із вдячністю оцінили його довголітню працю, наукову безкомпромісність, титанічне подвизництво на благо Вітчизни, створення самобутньої школи агро-виробництва, в якій культивувалась товариська згуртованість і взаємодопомога у пошуках нових підходів до розвитку аграрної науки» [1, с. 101].

Одеський національний технологічний університет, як вже зазначалося, першим серед закладів вищої освіти та науково-дослідних установ провів на базі кафедри економіки промисловості (відтепер кафедри національної та міжнародної економіки) наукову конференцію. За ініціативи її викладачів підготовлено монографію, присвячену науковій спадщині академіка В. В. Юрчишина яку ми з задоволенням презентуємо.

У відповідності до наукових інтересів авторського колективу та обраної теми монографічного дослідження було узгоджено його структуру, яка складається з восьми частин.

Частина 1. Агро-сільсько-селянська наукова спадщина В. В. Юрчишина як передвісниця концепції сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку в Україні (Павлов О. І.).

Частина 2. Об'єднані територіальні громади та райони як наукові категорії, адміністративно-територіальні одиниці та функціонуючі соціально-просторові утворення: інклюзивний контекст (Павлов О. І.-молодший).

Частина 3. Інклюзивна парадигма сталого розвитку як стратегія економічних досліджень агропродовольчої сфери (Самофатова В. А.).

Частина 4. Система інклюзивного врядування сільсько-міських агломерацій України (Павлова І. О.).

Частина 5. Гносеологічний базис сталості та інклюзивності в інвестиційній діяльності агробізнесу (Кісіль М. І.).

Частина 6. Прикладні аспекти впровадження концепції інклюзивного та сталого розвитку агропродовольчих підприємств України (Дідух С. М.).

Частина 7. Європейський вимір сільських територій України: досвід ідентифікації та територіальної типологізації (Крисанов Д. Ф.).

Частина 8. Цінові трансформації та формування ланцюгів створення вартості продукції рослинництва в умовах воєнного стану в Україні (Коваленко О. В., Бокій О. В.).

Висловлюємо подяку за долучення до нашої справи та надані поради шановним опонентам — Запші Галині Миколаївні, доктору економічних наук, професору, завідувачці кафедри менеджменту Одеського державного аграрного університету; Козак Катерині Богданівні, доктору економічних наук, професору, директору Навчально-наукового інституту економіки, управління і бізнесу імені Г. Е. Вейнштейна Одеського національного технологічного університету; Лайку Олександрю Івановичу, доктору економічних наук, професору, заступнику директора з наукової роботи Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України».

Список використаних джерел

1. Кириченко Б. Й. Притча академіка Юрчишина. Київ: ПП «Фірма «Гранма», 2017. 112 с.
2. Павлов А. И. Руралистика: теория, методология, научные направления. Одесса: Астропринт, 2018. 408 с.
3. Сталий та інклюзивний сільський розвиток в Україні у світлі наукової спадщини В. В. Юрчишина: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження академіка Національної академії аграрних наук Володимира Васильовича Юрчишина / Одес. нац. технол. ун-т, каф. економіки промисловості. Одеса: ОНТУ, 2025. 117 с.
4. Сторічний ювілей реформатора аграрних відносин В. В. Юрчишина. URL: <https://ief.org.ua/files/activity/950/06032025-info-.pdf> (дата звернення: 19.05.2025).
5. Круглий стіл «Наукова спадщина академіка НААН Юрчишина Володимира Васильовича». 11 березня 2025 року / НУБіП. URL: <https://nubip.edu.ua/node/160844> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Музей історії НУБіП України долучився до Всеукраїнського круглого столу «Наукова спадщина академіка НААН Юрчишина Володимира: до 100-річчя від дня народження». URL: <https://nubip.edu.ua/node/162009> (дата звернення: 21.05.2025).
7. Запрошуємо відвідати виставку «Юрчишин Володимир Васильович: 100 років від дня народження відомого вченого у галузі аграрної економіки, доктора економічних наук, професора, академіка НААН, заслуженого діяча науки і техніки України», що розпочала функціонувати у читальній

залі № 1. URL: <https://dnsgb.com.ua/novini/vistavki/yurchishin-volodimir-vasilovich-100-rokiv-vid-dnya-narodzhennya-vidomogo-vchenogo-u-galuzi-agrarnoi-ekonomiki-doktora-ekonomichnih-nauk-profesora-akademika-naan-zasluzhenogo-diyacha-nauki-i-tehniki-ukraini/> (дата звернення: 18.05.2025).

8. Сталій розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія /Павлов О. І., Хвесик М. А., Юрчишин В. В. та ін.; за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2012. 760 с.

АГРО-СІЛЬСЬКО-СЕЛЯНСЬКА НАУКОВА СПАДЩИНА
В. В. ЮРЧИШИНА ЯК ПЕРЕДВІСНИЦЯ КОНЦЕПЦІЙ
СТАЛОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО СІЛЬСЬКО-МІСЬКОГО
РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

© 2025 by Павлов О. І. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Тема дослідження є багатокомпонентною, вміщує проблематику, пов'язану з трьохкомпонентною галуззю наукових знань (аграрне виробництво, сільськість як спосіб життя та селянство як суб'єкт суспільних перетворень та носій певної ментальності), науковою спадщиною у вітчизняній аграрній економічній науці з її яскравою постаттю — академіком В. В. Юрчишиним.

Як відомо, масштаб особистості, її наукові здобутки вимірюються передусім визначенням їх місця в системі наукових знань, в даному випадку — аграрно-економічних, та їхньою перевіркою на вагомість часом, соціальною практикою.

Відносно особистих наукових звершень нашого персоналія — академіка НААН України В. В. Юрчишина, зауважимо, що він посідає почесне місце серед еліти української аграрної економічної думки, займаючи власну дослідницьку нішу, а витoki його наукових здобутків ведуть до розуміння сутності сучасних процесів соціально-економічного розвитку на засадах сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку.

Ми маємо на меті збагнути та висвітлити ступінь адекватності оцінки агро-сільсько-селянської наукової спадщини В. В. Юрчишина його послідовниками та представниками сучасної вітчизняної аграрної економічної науки в цілому.

При цьому враховується, що для повноцінного та об'єктивного оцінювання внеску будь-якого вченого в розвиток науки потрібен певний часовий термін, оскільки велике та значне краще бачиться на відстані.

І що не менш важливо, цінність подібних напрацювань значною мірою визначається сучасним станом розвитку науки й дослідницькою культурою поціновувачів та оцінювачів.

Щодо часової відстані, то тут не вдієш нічого іншого, крім витримки щодо настання очікуваного часу, а от відносно культури дослідника — майже все залежить від наявності певної наукової спадкоємності.

Відносно другого — все далеко не так добре, як мало б бути. Наука поступово перетворюється на бізнес, коли деякі, з дозволу сказати, вчені виконують на платних умовах, на замовлення псевдонауковців, низькопробні наукові роботи.

Тому не випадково, що такі «праці» не мають під собою солідної наукової бази, а імена фундаторів навіть незнайомі таким «здобувачам» наукових ступенів.

Не є виключенням в цьому сенсі є й постать В. В. Юрчишина, праці якого недостатньо відомі чималій частці представників нового покоління носіїв вчених ступенів та вчених звань з аграрної економіки.

В цьому неважко переконатися, аналізуючи тематику сучасних агро-економічних досліджень. Тому не будемо дарма гаяти час і перейдемо до визначення кола наукових проблем, віднесених нами до агро-сільсько-селянської наукової спадщини В. В. Юрчишина та шляхів їхнього розв'язання за версією академіка та його послідовників

Як стверджував сам В. В. Юрчишин, він двічі відчув потребу переорієнтації власних наукових досліджень. Перша з них відбулася в середині 1970-х років, коли після двадцяти з лишком років досліджень галузевої економіки він звернув свій погляд на дослідження організаційно-управлінських проблем соціально-економічного розвитку сільського господарства. Необхідність подальшої наукової переорієнтації базувалася на дедалі очевиднішому усвідомленні необхідності аналізу та вивчення соціальних проблем сільсько-селянського розвитку з його суспільно необхідним підтекстом [1, с. 25–26].

Друга наукова переорієнтація у часі збіглася, користуючись термінологією В. В. Юрчишина, з аграрною революцією 1991 року, яка, як і революція 1917 року, мала глибоко руйнівний характер [2, с. 51–52], оскільки з аграрних трансформацій випала їхня сільськогосподарська селянська складова.

На наш погляд, у пострадянському періоді наукової діяльності В. В. Юрчишина можна виділити три періоди, кожен з яких має свої відмінності, враховуючи предмет наукових інтересів автора.

**Етапи еволюції наукової думки академіка В. В. Юрчишина
у пострадянський період**

Період, роки	Назва періоду	Зміст наукової діяльності
Перший, 1990-ті — початок 2000-х років	Аграрно-селянського дослідницького дискурсу	Вивчення багатоманитності сільського господарства, різноманітності організаційно-правових форм господарювання, розгляду селянства як першооснови села та сільського господарства, пріоритетності інтересів села та селянства. Селяноцентричні погляди В. В. Юрчишина отримали своє продовження у концепціях багатфункціонального розвитку українського села та сільського сектора України
Другий, 2005–2010 роки	Сільсько-територіального дослідницького дискурсу	Сільські території як система, а сільський розвиток як процес, що відбувається в їхніх межах. Ознаменований виступом В. В. Юрчишина зі співдоповіддю на Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (2005 рік), присвячених соціально-економічним проблемам розвитку українського села та сільських територій
Третій, з 2011 року	Соціоекономічного дослідницького дискурсу	Звернення до наукового арсеналу соціоекономіки як нового наукового спрямування, появу якого В. В. Юрчишин пояснював так: загрозливими обставинами, що останні два десятиліття склалися у сільськогосподарському селянському секторі, його сільських територіях, які об’єктивно зумовлювали невідкладну необхідність пошуку, практичного втілення та ефективного освоєння нетрадиційних наукових підходів та практичних кроків до подолання всього негативного та згубного, що за цей період накопичилося, і призвело до незмірно великих соціальних, соціально-психологічних, безпосередньо виробничих і відповідних всьому цьому економічних втрат

Джерело: складено автором.

У першому з них, який припадає на 1990-ті — початок 2000-х років, сільсько-селянський розвиток характеризується в контексті багатоукладності сільського господарства, різноманітності організаційно-правових форм господарювання, розгляду селянства як першооснови села та сільського господарства, пріоритетності інтересів села та селянства.

Такі селяноцентричні погляди В. В. Юрчишина здобули своє втілення у концепціях багатофункціонального розвитку українського села та сільського сектора України, авторство яких належало науковій школі на чолі з Л. О. Шепотько.

У ці роки В. В. Юрчишин плідно співпрацює з О. М. Онищенком, іншими відомими економістами, виступає у пресі з полемічними публікаціями на захист села та селянства.

Настання другого періоду ознаменовано виступом В. В. Юрчишина зі співдоповіддю на Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, присвячених соціально-економічним проблемам розвитку українського села та сільських територій [3] та публікацією статей з сільського розвитку [4; 5], одна з яких підготовлена спільно з О. М. Онищенком.

Третій період відзначений зверненням В. В. Юрчишина до теоретичного арсеналу соціоекономіки як нового наукового спрямування. Цей крок він так пояснює в одній зі своїх публікацій: «Погрозливі обставини, що в останні два десятиліття склалися в сільськогосподарському селянському секторі, його сільських територіях, об'єктивно обумовлюють невідкладну необхідність пошуку, практичного втілення та ефективного освоєння нетрадиційних наукових підходів і практичних кроків з подолання всього негативного, незмірно великим соціальним, соціально-психологічним, безпосередньо виробничим і відповідними усьому цьому економічними втратами» [6, с. 464]. Саме в цей час виходить перша у вітчизняній науці стаття з соціоекономіки, підготовлена В. В. Юрчишином у співавторстві з В. М. Геєцем, О. М. Бородіною та І. В. Прокопою [7].

У травні 2012 року В. В. Юрчишин виступив із доповіддю на загальних зборах відділення аграрної економіки та продовольства НААН України на тему «Соціоекономічне забезпечення розвитку сільського господарства».

В таблиці 2 наведено тематичні напрями та основні наукові праці В. В. Юрчишина, які відбивають їхній зміст.

Тематичні напрями наукових досліджень академіка В. В. Юрчишина

Тематика досліджень	Праці В. В. Юрчишина
Аграрний сектор, аграрна політика	• Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. Київ: Аграрна наука, 2005. 140 с. • Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики. <i>Економіка України</i>. 2006. № 1 (530). С. 4–13 • Юрчишин В. Аграрні революції в Україні у контексті зламів політичних епох: витоки і сутність. <i>Економіка України</i>. 2009. № 3 (568). С. 45–57
Розвиток сільських територій, сільський розвиток	• Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. <i>Економіка АПК</i>. 2005. № 3 (125). С. 3–10 • Онищенко О., Юрчишин В. Сільський розвиток: основи методології та організації. <i>Економіка України</i>. 2006. № 10(539). С. 4–13 • Юрчишин В. В. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: теоретико-прикладний аналіз. <i>Економіка України</i>. 2014. № 6. С. 95–96
Соціоекономічний розвиток	• Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.]; за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2012. 320 с. • Юрчишин В. В. Базові основи переорієнтації розвитку вітчизняної агросфери на засадах соціоекономіки. <i>Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія</i> / [Павлов О. І., Хвесик М. А., Юрчишин В. В. та ін.]; за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2012. С. 464–478 • Юрчишин В. В. До проблеми системної переорієнтації розвитку агросфери на засадах соціоекономіки. <i>Економіка АПК</i>. 2013. № 11. С. 6–17 • Геєць В. Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектора України (концептуальні положення). <i>Економіка України</i>. 2011. № 12 (593). С. 4–14

Тематика досліджень	Праці В. В. Юрчишина
Сталий сільський розвиток	• Юрчишин В. В. Аграрна політика в Україні на зламі політичних епох. Історико-соціально-економічні нариси. Київ: Наукова думка, 2009. 367 с. • Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси: у трьох частинах. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2013. 424 с.

Джерело: складено автором.

Водночас у 2000-ні роки з-під пера В. В. Юрчишина виходить низка фундаментальних праць суто економічної спрямованості [1; 8–10], що відповідає його переконанню в тому, що землеробство і надалі залишатиметься визначальною галуззю виробництва [1, с. 168].

Науковий шлях В. В. Юрчишина, з усіма його здобутками та розчаруваннями, підтверджує висловлювання про те, що історія — це не все, але все є історією. В істинності цього твердження переконуєшся після ознайомлення з працями В. В. Юрчишина з історії аграрних перетворень [11] та історії аграрної політики [12], в яких він постає як справжній історик аграрної економіки.

У першій із цих робіт доведено, що аграрні перетворення радянської та пострадянської доби, які мали революційний, а не еволюційний характер, базувалися на соціальних, економічних, психологічних та інших руїнах.

Друга публікація дає системне уявлення про аграрну політику, яка проводилася на території сучасної України протягом останніх півтора століття: від реформи 1861 року в царській Росії, аграрної реформи П. А. Столипіна, реформ радянської доби і до аграрних перетворень суверенної України.

Їхній порівняльний аналіз свідчить про те, що вони завдали значної шкоди сільському господарству, селу та селянству. На підставі цього автор зробив висновок про необхідність розробки нової аграрної політики, сутність якої має залишати цінності, зобов'язання та відповідальність держави за забезпечення інтересів та потреб селян. У цьому сенсі відповідальність постає як визначальна державно-управлінська функція. Якщо раніше серцевиною державної аграрної політики вважалися аграрна та земельна реформи, то в сучасних умовах пріоритетного значення набуває її соціальна складова.

На відміну від більшості сучасних професійних істориків, В. В. Юрчишин при дослідженні аграрної історії виявив себе як вчений, позбавлений будь-яких кон'юктурних уподобань. У нього на перше місце поставлено науковість, об'єктивність та захист інтересів сільського господарства, села та селянства.

Вчені, які результативно здійснюють свої дослідження у відповідності до визначених умов та вимог, що стали надбанням людства, складають когорту мислителів, до яких беззаперечно належить академік В. В. Юрчишин. В цьому я особисто переконався на підставі ознайомлення з його працями та понад десятилітнім досвідом творчого та плідного спілкування з ним.

Наукова творчість В. В. Юрчишина має виразне соціальне забарвлення. На його переконання, реформаційно-творчий характер аграрних перетворень має здійснюватися на послідовно соціальній основі, чого не спостерігається в сучасних реформах. У результаті у більшості сільських поселень простежується послідовна асоціальність сільсько-селянського буття [1, с. 22, 32, 169].

Подолання цієї асоціальності, на думку В. В. Юрчишина, вимагає розробки та впровадження у суспільну свідомість селяноцентричних, за своєю суттю, світогляду та ідеології. Принцип селяноцентризму як такий передбачає системне підпорядкування всієї сукупності відроджувальних процесів інтересам села та селянства [3, с. 34].

З позицій селяноцентричної ідеології село та селянство — це не лише хлібороби та годувальники, а й колиска української нації, її історичні витoki. Тому нинішнє зменшення селянської зайнятості у землеробстві, за В. В. Юрчишином, не тільки не повинно знижувати турботу держави про селянство, а навпаки, послідовно підвищувати її.

Поворот до потреб села важливий ще й тому, що воно залишається єдиним осередком, де зберігається багатство духовності, рідної мови, народних звичаїв, традицій та особливостей, які найповніше характеризують самобутність нашого народу. Саме тому одна з монографій В. В. Юрчишина присвячена «селянському роду України, засновнику та зберігачеві соціогенетичного коду вітчизняної нації» [1, с. 7].

Для того щоб селяноцентрична ідеологія стала домінуючою в українському суспільстві, на наш погляд, потрібна поява нового світогляду як світо- та самосприйняття людини, в якій акумулюються сучасні наукові знання та духовні цінності, цілісне ставлення до життя, соціальний досвід попередніх поколінь. Тільки формування нового світогляду та вироблення селяноцентричної ідеології здатні зміни-

ти ставлення держави та суспільства до сільського господарства, села та селянства, покращити психологічний клімат на селі, подолати невпевненість сільського населення у своєму майбутньому, повернути йому довіру до державних інституцій [13, с. 31].

За логікою В. В. Юрчишина, допоки селяноцентричний принцип не стане пріоритетним в українському суспільстві, існує реальна загроза втрати селянства як соціального прошарку. Звідси випливає його пропозиція підняти рішення селянського питання на рівень національної ідеї.

Для цього необхідно: подолати деградаційні руйнівні процеси за рахунок відродження сільського господарства, села та селянства; відродити землеробську славу країни; зберегти потенціал сільськогосподарського селянського сектора; створити умови для зацікавленої участі селянства у відродницьких процесах; відродити місце України у світових землеробських процесах; розвивати сільські території на користь місцевих громад; надати гарантії селянству щодо недопущення згубних лих [1, с. 39–40].

Відродження сільського господарства, села та селянства потребує також відповідного методологічного забезпечення. На думку В. В. Юрчишина, сукупність методологічних прийомів та засобів складається з таких факторів: розгляду проблем майбутнього села та селянства у нерозривній єдності з перспективами розвитку сільськогосподарства, агропродовольчого сектора економіки; напрямів перетворювальних процесів відповідно до вимог нових для нашої діяльності потреб сталого розвитку; зміцнення людського капіталу села; забезпечення ефективного функціонування сільсько-територіальних утворень; базування перебудовних процесів щодо майбутнього села та селянства на концептуальних положеннях чинної на кожному наступному етапі аграрної політики; надання таким процесам чітко виражених комплексності та системності [3, с. 35].

Основну роль у подальшій еволюції наукових поглядів В. В. Юрчишина зіграло його переконання в тому, що за своєю природою та цільовим призначенням сільськогосподарське виробництво, з одного боку, село та селянство — з іншого нероздільні. Йдеться про таку зміну акцентів у їх співвідносності, за яких інтереси села та селянства визнавались би пріоритетними. За таких умов проблеми галузі можна вирішити лише шляхом першочергового забезпечення інтересів села та селянства [3, с. 33].

Враховуючи, що сільське господарство є галуззю, село — сільський центр у всіх його проявах, селянство — відповідний соціум, а

всі вони разом розміщені та розвиваються у певному просторовому середовищі, цілком виправдане застосування до них не галузевого, а територіального дослідницького підходу.

Усвідомлене розуміння цієї істини стало результатом багаторічних досліджень В. В. Юрчишиним різних аспектів сільського буття в їхній цілісній єдності, критичного аналізу суспільних перетворень на селі та неупередженої оцінки наслідків аграрної політики.

Тому не випадково, що В. В. Юрчишин разом з О. М. Онищенко уперше у вітчизняній економічній науці виявили органічний зв'язок між такими спорідненими науковими категоріями як «сільський сектор», «сільські території», «сільський розвиток», етимологічні витоки яких стосуються сільської економіки та сільського соціуму.

Ними було висловлено припущення, «що об'єднуюче місце у цій науково-прикладній «трійці» більше займає сільський розвиток» [5, с. 9].

Велике пізнавальне значення має трактування сільського розвитку як взаємопов'язаного розвитку, з одного боку, села, селян, сільського соціуму в цілому, а з іншого — сільськогосподарського виробництва, які слід розцінювати як єдине ціле, своєрідний соціально-економічний та виробничо-господарський тандем або як дворівневу систему.

У прикладному відношенні це означає необхідність розробки ключових аспектів кожної з цих складових і двох разом з їхньою матеріалізацією, сутнісним наповненням; забезпеченням їх системного розвитку та функціонування, при яких потенціал, енергія кожної з них породжуватиме синергетичний ефект [5, с. 10, 11].

У світлі такого позиціонування сільського розвитку він постає як процесний прояв сталого соціально-економічного розвитку сільських територій, у просторових межах яких знаходяться сільське господарство, село та селянство.

Першим кроком на шляху до системного відродження сільських територій, за задумом В. В. Юрчишина та О. М. Онищенка, має стати розробка стратегії сільського розвитку з її подальшою «матеріалізацією».

Це передбачає визначення сутності та цільового призначення сільського розвитку, системи політичних, правових, соціальних, економічних, організаційних, управлінських та інших механізмів, що забезпечують ефективну реалізацію цілей і завдань сільського розвитку, місця та ролі держави, регіонів, органів місцевого самоврядування, сільських громад, суб'єктів господарювання у розвитку сільських територій [5].

Інша соціально значуща проблема, яка була сформульована В. В. Юрчишиним як загальнодержавна, стосується формування в

Україні пострадянського аграрного ладу (устрою) як далекоюсяжної стратегії аграрного (агропродовольчого) розвитку країни, майбутнього села і селянства. Найбільш загально аграрний лад розглядається з позицій відображення у ньому системного прояву суспільно-політичних і соціально-економічних відносин в аграрному секторі економіки, узгоджуваних за стратегічно цільовим призначенням і формами прояву із суспільно-політичним устроєм, який формується в сучасній Україні [3, с. 36, 37].

Таке розуміння аграрного ладу виходить за межі аграрної парадигми, воно по суті є моделлю майбутнього сільського устрою в Україні. На нашу думку, основний недолік трансформації вітчизняної агропродовольчої сфери — у її здійсненні без конструювання образу майбутнього сільського буття.

А це потребує переосмислення свого історичного минулого. В одній зі своїх статей В. В. Юрчишин відмічав, що «за умови якнайкритичнішого ставлення до того, що відбувалося у сільському господарстві, на селі та з селянством, — це все ж історія, наша спільна історія, історія нашої сільськогосподарської галузі й нашого селянства. Сучасне сільське господарство України сформувалося у результаті багатовікових еволюційних у своїй основі перетворень, удосконалень, змін, які супроводжували його становлення на всіх етапах — від перших витоків до сьогодення, — з одночасним проявом (проходженням) у ньому різних перетворювальних процесів і явищ, у тому числі радикальних (революційних)» [11, с. 47, 48].

Аналізуючи державну політику щодо сільського господарства, села і селянства у часі, В. В. Юрчишин дійшов висновку, що «сучасна дійсність дає підстави розглядати пострадянську аграрну політику України з огляду на те, що трапилось внаслідок неї з аграрним сектором економіки країни, як політику втрачених можливостей, невинуватених державних обіцянок і очікувань селян та їх глибоких розчарувань. Порятунком галузі, села і селянства можливий лише шляхом системного, чітко спрямованого у стратегічне майбутнє України здійснення всієї необхідної низки політичних, соціальних, економічних, правових, організаційних, управлінських, наукових, кадрових та інших заходів» [14, с. 123].

В цьому сенсі В. В. Юрчишин визнавав велике значення розроблення державної аграрної програми, «...відсутність якої є якщо не визначальною підставою, то однією з найважливіших причин перетворення багатой за природним потенціалом і працелюбними тру-

дарями країни в таку, яка змушена ледь жити. Враховуючи це, з організаційних аспектів розробки програми можна виділити такі: найповніше опрацювання її концепції, залучення до роботи над нею всіх найбільш підготовлених наукових сил, практиків, заінтересованих державних органів. Здійснення на достатньо високому рівні експертизи варіантних розробок і кінцевого варіанта програми, прийняття програми Верховною Радою республіки. Роботу над нею доцільно закінчити не пізніше першої половини 1992 р. з тим, щоб прийняти її до кінця цього ж року» [15, с. 10, 13].

З новою силою творчий потенціал В. В. Юрчишина, креативність його мислення проявилися у його ставленні до соціоекономіки.

Підтримуючи ідею академіка В. М. Геєця про необхідність розроблення соціоекономічної моделі майбутнього України, В. В. Юрчишин зазначав, що «на засадах такої моделі формуватимуться її галузеві субмоделі. Однією з них має стати субмодель аграрного призначення. Це, у свою чергу, зумовить необхідність переорієнтації нинішньої агросфери на засади соціоекономіки» [16, с. 6].

На думку В. В. Юрчишина, у процесі переходу до соціоекономічної моделі розвитку аграрного сектора України будуть отримані такі результати [6, с. 475, 476]:

- на основі збільшення інвестицій у людський та соціальний капітал села зросте потенціал громад у реалізації економічних та політичних інтересів, налагодиться конструктивний соціальний діалог між державою, бізнесом та населенням у підвищенні взаємної відповідальності за майбутнє аграрного сектора та села;

- підвищаться можливості сільського населення у визначенні та реалізації пріоритетів розвитку в економічній, екологічній та соціальній сферах, що сприятиме формуванню в селах самодостатньої економіки, покращенню довкілля, розширенню доступу населення до споживчих благ та послуг;

- виникнуть умови для подолання диспропорцій у галузевій, продуктивній та організаційній структурах аграрного сектора через повніше залучення до цього процесу домогосподарств та громад;

- збільшаться доходи сільських домогосподарств на основі їх повного залучення до виробничої діяльності корпоративного сектора через створення організаційних механізмів їх взаємодії та включення до технологічного ланцюга формування доданої вартості;

- ефективнішою стане державна підтримка аграрного виробництва та розвитку сільської місцевості завдяки консолідації бюджет-

них коштів та збільшенню прозорості їх використання за розподілом на конкурентній основі;

— зростає загальний обсяг фінансування аграрного та сільського розвитку на багатоканальній основі шляхом консолідації інвестиційних ресурсів, благодійних внесків та інших джерел.

Один із висновків із «прикладання» далеко не найкращої сільсько-селянської теперішності до проблем соціорозвитку нашої країни, зазначав академік В. В. Юрчишин, полягає у тому, що чим далі в ній нагромаджуватимуться негативні риси, скажемо умовно, «анти-соціопотенціалу», він усією своєю потужністю не тільки гальмуватиме формування прогресивних соціовідносин, а й підвищуватиме загрозу передавання деформованих відповідних відносин у спадщину майбутнім поколінням на багато років і навіть віків. Така пересторога видається не зайвою через те, що чим далі недооцінюватиметься важливість соціоекономічної переорієнтації агросфери, тим важче даватиметься її практичне освоєння» [16, с. 17].

По суті, він є одним із прихильників імплементації соціоекономічного входження в аграрну галузь економічної науки, переорієнтації розвитку агросфери на основі соціоекономіки. Це означає необхідність переоцінки ролі економіки у системі суспільних відносин, аналізу взаємозв'язку між економічною діяльністю та соціумом у його різних проявах і насамперед на рівні особистості.

Важливе методологічне значення розуміння сутності соціоекономіки мало твердження А. С. Гальчинського про доцільність осмислення економічної наукою процесів, що пов'язані з персоніфікацією особистості як суб'єкта економічної діяльності, зміщення акцентів з «виробництва обміну» на «виробництво себе» [17, с. 16], що свідчить про необхідність задоволення життєво необхідних потреб людини.

Соціоекономіка не лише ставить у центр своєї уваги питання про важливість отримання людиною користі та задоволення від споживання товарів чи послуг, а насамперед звертає увагу на моральний бік справи через оцінку коштів, які використовуються при досягненні цієї цільової установки.

Показовою щодо цього є ситуація із селянством. Свого часу В. В. Вернадський пророкував селянству роль планетарної сили, одночасно вказуючи, що, відкривши землеробство, людина не досягла необхідної забезпеченості свого життя [18, с. 348–349].

З того часу багато що змінилося, крім становища селянина. Більше того, сьогодні селянство як первинна форма існування соціуму та

соціальності як така перебуває на межі вимирання. Внаслідок системної недосконалості сучасних аграрних реформ відбувається руйнація сільської поселенської мережі, деградує соціальна сфера села, знижуються трудова мотивація селянства, рівень та якість життя сільського населення загалом.

Отже, соціальний прошарок, що забезпечує продовольчу безпеку, що годує країну, сам позбавлений умов для гідного існування, що суперечить національним інтересам і несумісне зі здоровим глуздом.

З погляду суто економічного, загрозливий стан сільського соціального середовища, принизливе становище селянства, які стимулюють його ефективну роботу, є загрозою його відтворення.

На думку В. В. Юрчишина, у процесі переходу до соціоекономічної моделі розвитку аграрного сектора України мають бути закладені основи для подолання протиріччя між зростанням виробництва та експорту сільськогосподарської продукції та занепадом села через розширення доступу сільського населення до економічних вигод, що створюються у процесі використання агропродовольчого потенціалу країни та диверсифікації сільської економіки.

Далі наведемо ставлення до наукової спадщини В. В. Юрчишина його колег, відомих в Україні вчених та публічних діячів.

Підсумовуючи наукову діяльність академіка Юрчишина, Б. Й. Кириченко зазначав, що більшість його пошуків стосувалася проблем, які до нього не досліджувалися і не висвітлювалися в науковій літературі. Він — новатор, першопроходець. За наступальною термінологією, витончений пошуковець розвідувального економічного штабу [19, с. 100].

При всій різноплановості наукових досліджень В. В. Юрчишина більшість з них підпорядковуються потребам вирішення в Україні селянського питання. Під ним учений у найзагальнішому сенсі розумів не лише послідовне формування і здійснення в країні селяниноцентристської аграрної політики, а й реальне відведення інтересам села і селянства одного з чільних місць у загальноекономічній політиці [20, с. 11].

На відміну від тих аграрно-економічних учених, які занурилися у власну інтерпретацію запозичених зарубіжних дефініцій і категорій, думка вченого В. В. Юрчишина спрямована на обґрунтування тих ще не вичерпаних можливостей, які властиві українському селянству як оберегу нашого менталітету, культури та духовності. І в цьому пошуку

він продовжує залишатись фундаменталістом, послідовним системним аналітиком, витонченим прогностистом [21, с. 105].

Сільсько-селянські дослідження В. В. Юрчишина спираються на міцне теоретичне підґрунтя, міждисциплінарний підхід, багатокритеріальне оцінювання нових явищ і процесів з позиції розширеного відтворення в агросфері. Йдеться не лише про обов'язкове заміщення спожитих у процесі аграрного виробництва ресурсів, але й про оновлення і нагромадження усіх виробничих факторів: природних, людських, матеріальних, фінансових тощо — у всьому розмаїтті проявів кожного з них. Органічне сприйняття і творче застосовування новітніх досягнень світової економічної науки, зокрема таких як концепції багатофункціональності сільського господарства і сталого його розвитку, теорія сільського розвитку, соціоекономічна парадигма, дозволили Володимирі Васильовичу поглибити і розвинути ці важливі наукові напрями на вітчизняних теренах [22, с. 184, 185].

Визначним науковим суспільно значущим здобутком академіка В. В. Юрчишина є обґрунтована ним необхідність розглядати в нерозривній єдності не лише аграрну й земельну реформи, а й соціальні реформи як суспільно-соціально-економічну цілісність. На переконання вченого, з яким важко не погодитися, першість у такій цілісності має належати соціальним реформуванням. Мається на увазі, що аграрні трансформації в усіх формах проведення виправдовують своє призначення лише тоді, коли вони своєю сутністю, механізмами проведення і, нарешті, соціально-економічною результативністю повномасштабно забезпечують задоволення інтересів і потреб селянина [23, с. 113].

У наукових колах поширена версія, що активний учений за своє життя кожні 10–15 років змінює або істотно корегує напрям своїх наукових досліджень. Яскравим підтвердженням правдивості цієї думки є наукова діяльність Володимира Васильовича. Так, у 50–60-х роках минулого століття він займався переважно економікою та організацією садівництва, у 70–80-ті — досліджував проблеми удосконалення управління як агропромисловим комплексом України, так і на рівні окремих господарських формувань; у 90-х роках — висвітлював проблеми приватизації і реформування в агропродовольчому комплексі, на початку XXI ст. — соціально-економічні проблеми українського села [24, с. 118].

У новітніх дослідженнях В. В. Юрчишина, зазначає один з колег академіка, значна увага приділяється питанням захисту селянства і

розвитку сільських територій. Велику увагу він приділяє дослідженню такої фундаментальної проблеми як формування та здійснення аграрної політики незалежної України. Йому належить пріоритет в обґрунтуванні мети і визначенні етапів аграрної політики та розробці методологічних основ реформування аграрних відносин [25, с. 90]

Всі досліджувані В. В. Юрчишином економічні проблеми є різноплановими, але «вони мають одну спільну рису — високий теоретичний рівень, бо їх поєднує глибоке проникнення в сутність економічних явищ, ґрунтовність при узагальненні набутого досвіду та практики сільського розвитку, логічність при розкритті закономірностей процесів, що протікають в аграрній економіці» [26, с. 92].

Наразі перейдемо до простеження органічного зв'язку агро-селянсько-сільського вчення В. В. Юрчишина з сучасними перетвореннями в Україні.

Передумовою формування сучасної дослідницької парадигми інклюзивного сільсько-міського розвитку, підвалини якої закладено науковою спадщиною В. В. Юрчишина, є реформа децентралізації, в результаті якої в просторових межах базового та районного рівнів адміністративно-територіального устрою України об'єдналися сільські та міські населені пункти, які володіють необхідними ресурсами для виконання як сільськогосподарських, так і несільськогосподарських функцій та сталого соціально-економічного розвитку на засадах інклюзивності.

В. В. Юрчишин характеризував сільську громаду (общину) «як визначальний соціальний осередок функціонування сільської території. Вона охоплює собою усіх без винятку тих, хто проживає на ній... сільська громада, община покликана розвивати дану сільську територію передовсім у їх спільних інтересах» [4, с. 6].

Таким чином, наукову спадщину В. В. Юрчишина цілком доречно розглядати як передвісницю інклюзивного сільсько-міського розвитку, який ґрунтується на руралістичній парадигмі.

Протягом другого десятиліття ХХІ сторіччя сільська дослідницька парадигма розширюється за рахунок звернення до проблематики сталого розвитку агропродовольчої сфери та обґрунтування теоретико-методологічного арсеналу руралістики. В цьому сенсі показовим є той факт, що окрім академічних науково-дослідних установ ця наукова діяльність активно здійснюється й представниками наукових шкіл закладів вищої освіти України, про що свідчить інформація, розміщена в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати наукової роботи співробітників кафедри національної та міжнародної економіки ОНТУ за напрямками сільського, сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку

Сільський розвиток, розвиток сільських територій	Сталий розвиток агропродовольчої сфери	Інклюзивний сільсько-міський розвиток
Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.	Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / Павлов О. І, Хвесик М. А., Юришин В. В. [та ін.]; за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2012. 760 с.	Дідух С. М. Інклюзивний розвиток агропродовольчих вертикально інтегрованих компаній України: монографія. Одеса: Астропринт, 2020. 336 с.
Павлов О. І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2008. 208 с.	Соціо-еколого-економічний розвиток агропродовольчої сфери України в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх розв'язання: монографія / О. І. Павлов, К. Б. Козак, Д. Ф. Крисанов [та ін.]; за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2015. 512 с.	Кушнір О. І. Формування інклюзивної моделі розвитку підприємницьких структур агробізнесу України: дис. ... д-ра філософії: 051 Економіка / Одеський національний технологічний університет. Одеса, 2023. 237 с.
Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.	Проблеми сталого розвитку агропродовольчої сфери в сучасних умовах та шляхи їх розв'язання: матеріали міжнародного наукового семінару (8 жовтня 2015 р., м. Одеса) / Кафедра економіки промисловості Одеської національної академії харчових технологій. Одеса: Фенікс. 2015. 110 с.	Мініна В. О. Розвиток малого та середнього підприємництва в умовах формування інклюзивної економіки: дис. ... д-ра філософії: 051 Економіка / Одеський національний технологічний університет. Одеса, 2024. 217 с.

Сільський розвиток, розвиток сільських територій	Сталий розвиток агропродовольчої сфери	Інклюзивний сільсько-міський розвиток
Павлов О. І., Павлова І. О. Руралістичні засади брендингу сільських територій Південного регіону України: монографія. Одеса: Астропринт, 2019. 288 с.	Самофатова В. А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління. Одеса: Астропринт, 2018. 312 с.	Павлова І. О. Теоретико-методологічні засади та практичні аспекти інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України: монографія. Одеса: Астропринт. 2025. 392 с.

Джерело: складено автором.

Саме на базі наукової економічної школи ОНТУ було закладено наукові основи дослідницького напрямку, пов'язаного з руралістикою, якою передбачено акцентування основної уваги на сільськості (руральності) як стані сільського буття.

Концептуальні основи цієї дослідницької парадигми ґрунтуються на наукових працях з руралістики, опублікованих за останнє десятиліття в Україні [27–30].

Міждисциплінарний характер руралістичних знань передається за допомогою рурального дискурсу, який постає як комунікативна взаємодія адресанта та адресата текстового повідомлення, що концентрується навколо опорного концепту (рурального розвитку) і дискурсивного топіку (руральної теми), відображених у відповідних поняттях [27, с. 69; 28, с. 31, 32, 36; 29, с. 158, 159]:

- рурального розвитку — форми прояву та постійного джерела підтримки руральності, що відображається у безпосередньому зв'язку з життєвими ресурсами не тільки сільського населення, а й усього соціуму;

- руралізації — поширення різних форм рурального способу виробництва та життєдіяльності як процесу, зустрічного урбанізації;

- руральності — перманентного стану буття в руральному та не руральному просторі, яке змінюється за своїм змістом, але не за сенсом, під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища;

- руралізму — системи поглядів, ідеології, пов'язаних зі світом почуттів, переживань, світоглядом, розумовою та перетворювальною діяльністю з «перероблення» людини, що перебуває у руралізованому просторі;

— руралістики — системи теоретичних міждисциплінарних знань, про руральність, руралізацію та руралізм;

— руралістичного виміру інклюзивного сільсько-міського розвитку — генеруючої компоненти інклюзії добробуту, соціальної справедливості, рівних можливостей (правових, економічних, соціальних, політичних) людської спільноти, що мешкає в межах сільсько-міського простору, щодо участі у формуванні суспільної гармонії з урахуванням інтересів всіх і кожного.

За рахунок такої взаємодії формується певна концептосфера, складовими якої є мовні та когнітивні структури: дійсність (руральність) — концепт або думка (руралізм) і мова у формі тексту (сукупність руральних понять) [28, с. 158].

Руралістика «виникла внаслідок системного дослідження такого складного за своєю структурою та функціями природного та соціально-просторового утворення як сільські території. Вона об'єднує усі наукові напрями, що вивчають ті чи інші складові сільської територіальної підсистеми суспільства» [27, с. 69].

З часом руралістичні дослідження вийшли за просторові та тематичні межі села. Цьому значною мірою посприяла реформа децентралізації публічної влади та управління. У відповідності до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад стали суміжні територіальні громади не тільки сіл та селищ, але й міст [31], що сприяло формуванню, крім сільських та селищних, також і міських ОТГ, а також утворенню нових районів, які є «змішаними» за складом населення та неоднорідними за функціями і способом життя.

Третина новоутворених ОТГ та районів підпадають під визначення їх як сільсько-міських агломерацій. Сільсько-міські агломераційні утворення, на думку І. О. Павлової, мають такі специфічні ознаки: «невеликі розміри; переважання в їхньому складі населення сіл, селищ, малих і середніх міст; відсутність, за деякими винятками, центральних міст і великих вторинних міст; низька щільність населення; недиверсифікована зайнятість населення та переважно агропродовольча та сільсько-міська спрямованість розвитку» [32, с. 38].

З утворенням сільсько-міських агломерацій на базовому (громадівський) та районному рівнях адміністративно-територіального устрою України відбулася певна генерація сільського розвитку, його трансформація в інклюзивний сільсько-міський розвиток (рис. 1).

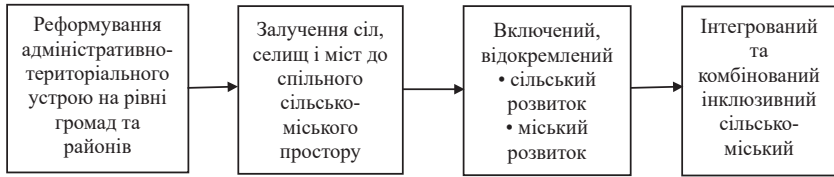

Рис. 1. Генезис інклюзивного сільсько-міського розвитку

Джерело: побудовано автором

Таким чином, були подолані адміністративні бар'єри на шляху переходу від дихотомічної до сільсько-міської дослідницької парадигми.

Отже з'явилися реальні передумови для спільного взаємовигідного розвитку сіл та міст з використанням їх ресурсів на засадах інклюзивності.

Разом з тим така трансформація сільського розвитку в інклюзивний сільсько-міський розвитку актуалізує питання інклюзивності сільського розвитку як важливої компоненти спільного інклюзивного сільсько-міського розвитку.

Постановку досліджуваної проблеми у таку площину поділяють чимало вітчизняних аграрних економістів та представників інших наукових дисциплін.

Необхідність забезпечення переходу українського села на засади інклюзивного розвитку пояснюється у науковій літературі такими обставинами: гіршим, порівняно з міським, соціально-економічним становищем села як соціально-територіальної підсистеми суспільства і наявністю в сільській місцевості значної диференціації між різними групами населення. Це стало наслідком екстрактивного розвитку сільського господарства і села, який сформувався за директивно-планової системи господарювання і посилювався в пострадянський період. Тривалий час державна аграрна політика України базувалася на дотаціях для корпоративних підприємств. На це направлялися значні бюджетні ресурси, але вони не сприяли поліпшенню місцевої економіки та якості життя на селі. Дотації надавалися незначній кількості підприємств, а не селянам чи сільським спільнотам, що справило вкрай нерівномірний вплив на різні сільські території. Нерівномірність розподілу вигід від аграрного зростання поглиблює екстрактивний розвиток не лише в сільському господарстві, але й у сільській місцевості в цілому. Доходи власників аграрного бізнесу зростають значно

швидше, ніж доходи найманих працівників та самозайнятих у сільському господарстві [33, с. 8].

Наукові положення щодо агро-сільсько-селянської юрчишинської парадигми розвитку отримали подальше обґрунтування у працях його колег та послідовників.

Комплементарність розвитку агросфери розглядається сучасними аграрними економістами як такий стан взаємозв'язку між сільським господарством і селом, за якого внаслідок їх взаємодії зростає ефективність галузі та добробут сільських спільнот, забезпечується розширене відтворення виробничих ресурсів у певному територіальному просторі [34, с. 132].

Вітчизняними науковцями розкрито соціоекономічні чинники агроекологічного переходу до сталого аграрного і сільського розвитку, напрями їх активізації для формування стійких агропродовольчих систем. Частка виробництва сільськогосподарської продукції на засадах агроекології залишається незначною. В Україні, зазначають вони, домінує тип індустріалізованого сільського господарства, зосередженого на вирощуванні обмеженого набору експортоорієнтованих культур, яке супроводжується виснажливим використанням земельних та інших природних ресурсів і деструктивним впливом на довкілля й соціальний розвиток села. За таких умов соціоекономічній складовій має належати визначальна роль у забезпеченні виробництва сільськогосподарської продукції і харчових продуктів на засадах агроекології. Адже обсяги і рівень застосування агроекологічних практик залежать від того, наскільки з ними обізнані, усвідомлюють їх цінність і вмотивовані використовувати власники і користувачі земельних ділянок, безпосередні виробники продукції, людські спільноти всіх ієрархічних рівнів і суспільство в цілому. Проте зміст поняття «агроекологія» зазвичай трактується в контексті системи відносин «природне середовище — сільськогосподарське виробництво», а людській, соціоекономічній складовій приділяється недостатня увага, хоча саме вона відіграє визначальну роль у забезпеченні функціонування цієї системи. На останньому наголошує ФАО, зазначаючи, що метою агроекології є досягнення оптимальної взаємодії між рослинним і тваринним світом, людьми і довкіллям з урахуванням соціальних аспектів, необхідних для створення стійких і справедливих (інклюзивних) продовольчих систем. У соціоекономічній складовій агроекології поєднуються соціально-економічні (соціальні, пов'язані з виконанням виробничого циклу), соціокультурні та інституційні аспекти [35, с. 82, 83, 84, 93].

Свідченням вагомої ролі аграрного сектора, яку він відіграє у покращенні сільського життєвого середовища та забезпеченні продовольчої безпеки держави і глобальних продовольчих ринків, є дані, що подані у таблиці 4.

Таблиця 4

Вагомість аграрного сектора України в системі продовольчої та економічної безпеки країни (за даними 2022 року)

Найменування показника	Статистична характеристика
Частка у валовому внутрішньому продукті (ВВП)	Сільське, лісове та рибне господарство сформували 8,6 відсотка ВВП
Частка продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції у товарному експорті	Становила 53 відсотки
Частка підприємств сільського, лісового та рибного господарства і виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у загальному обсязі капітальних інвестицій	Становила 20 відсотків
Частка населення, зайнятого у сільському, лісовому та рибному господарстві	Становила 17,2 відсотка населення країни віком 15–70 років
Частка орних земель	У загальній території країни становить понад 50 відсотків

Джерело: складено автором на основі [36].

В Україні протягом останніх двох десятиліть сформувалася власна сільсько-міська дослідницька парадигма, на завершальному етапі якої сільськість тлумачиться як «базова компонента інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій, підвалини якої закорінені в давні хліборобські традиції української нації та знайшли своє відбиття у науковому міждисциплінарному напрямі — руралістиці» [37, с. 15].

Ю. М. Лопатинський, зазначаючи, що специфіку формування агломерацій, які часто виглядають як сільсько-міські та категоріально можуть вважатися комплексними агломераціями, визначає їхню головну рису — наділеність України великою площею сільськогосподарських угідь та значною часткою сільського населення [38, с. 114–115].

Обґрунтованість ідентифікації певних категорій ОТГ та районів як сільсько-міських агломерацій підтверджується аналітикою сільської складової територіальних громад у контексті інклюзивності, здійсне-

ної І. Прокопою. Цей вчений на підставі проведених розрахунків щодо співвідношення сільських населених пунктів та сільського населення у складі громад та районів України довів, що 74 % районів є районами сільського типу, а громади сільського та змішаного типу охоплюють понад 95 % сільських поселень і сільського населення. Як наслідок цього, дві третини сільських населених пунктів та 61 % сільського населення увійшли до громад із центрами міського типу [39, с. 124, 135].

Оцінюючи інклюзивність сільських спільнот на прикладі Локачинської територіальної громади, О. М. Бородіна, І. В. Прокопа і О. В. Фраєр дійшли висновку, що «інклюзивним є такий розвиток територіальних громад і їх сільських спільнот, який спрямований на скорочення бідності, подолання економічного, соціального та політичного вилучення людей, які мешкають у сільській місцевості, забезпечення їм можливості реального впливу на вирішення питань своєї життєдіяльності. Збереження сільських спільнот і підвищення якості їх життя повинні стати одним з найважливіших напрямів діяльності територіальних громад: без цього неможливий їх інклюзивний розвиток: відбуватиметься лише екстрактивне використання їх сільських територій» [40, с. 94].

Інклюзивний розвиток сільсько-міських агломерацій, вважає Ю. М. Лопатинський, можна визначити як процес, спрямований на збалансоване та справедливе піднесення територій, де сільські та міські громади взаємодіють і співпрацюють для забезпечення економічного, соціального та екологічного добробуту, що передбачає доступність ресурсів і можливостей для всіх мешканців агломерації, з метою покращення якості життя, зниження рівня бідності та зміцнення соціальної згуртованості. Це комплексний підхід до просторового, економічного та соціального розвитку територій, який охоплює: інтеграцію міських та сільських територій в єдину систему розвитку; врахування інтересів усіх верств населення; сприяння взаємодії між міськими та сільськими громадами. Зазначене підкреслює важливість інклюзивності у розвитку агломерацій, що передбачає не лише економічне зростання, але й соціальну справедливість та екологічну стійкість. Детермінантами трансформації сільсько-міських агломерацій є сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних, демографічних, екологічних, інституційних та просторових чинників, які впливають на формування, функціонування та еволюцію інтегрованих систем міських центрів та прилеглих сільських територій [38, с. 115–116, 117].

У публікаціях вітчизняних вчених прослідковується органічний зв'язок між концепціями сталого та інклюзивного розвитку.

З їхньої точки зору, концепція сталого розвитку покликана забезпечити гармонію між економічними, соціальними та екологічними аспектами розвитку. Вона прагне досягти збалансованого зростання, збереження природних ресурсів, захисту довкілля та підвищення якості життя людей. Інклюзивний розвиток, зі свого боку, ставить людину у центр розвитку і прагне забезпечити рівний доступ до можливостей, ресурсів та благ для всіх людей, незалежно від їхнього походження, соціального стану або інших характеристик. Це означає, що всі люди наділені правом брати участь у прийнятті рішень, які стосуються їхнього життя, і мають рівні можливості для освіти, здоров'я, роботи та інших сфер життя. Таким чином, інклюзивний розвиток покликаний забезпечити рівність, справедливість і соціальну інтеграцію, що сприяє сталому розвитку. Він доповнює економічні та екологічні аспекти сталого розвитку, забезпечуючи участь та благополуччя всіх людей у процесі розвитку [41, с. 216].

Протилежної позиції дотримуються Л. С. Козак та О. В. Федорук, розуміючи інклюзивний розвиток як такий, що охоплює всі без винятку соціально-економічні процеси, враховує пріоритетність збереження навколишнього природного середовища та забезпечує рівні права на гідне життя й самореалізацію всіх членів соціуму [42, с. 84].

Для нашого дослідження передусім актуальним є визначення критеріїв інклюзивності у розрізі сільської складової агломераційних утворень.

Так співробітниками Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» було здійснене оцінювання залученості сільських спільнот до економічної, соціальної та громадсько-політичної сфер, «виконане на основі адаптованого до рівня громади підходу до визначення інклюзивності сільського сектора суспільства, що розкриває їх істотну диференціацію за інтегральним і частковими (за сферами) показниками інклюзії. Селам з низькими значеннями інтегрального індексу притаманна, насамперед, недостатня залученість їх жителів до економічного розвитку громади: вони займаються переважно виробництвом сільськогосподарської продукції з метою продовольчого самозабезпечення. Рівні економічної (відповідно інтегральної) інклюзивності зростають за мірою урізноманітнення виробничої сфери сіл і видів зайнятості їх жителів. З ними корелюють і показники соціальної інклюзії» [40, с. 94–95].

З огляду на те, що складовою сільсько-міського розвитку на інклюзивних засадах є інклюзивний сільський розвиток, певний інтерес в цьому сенсі викликають здобутки представників вітчизняної школи аграрних економістів, серед яких є прибічники саме функціонального підходу. Один з них — І. В. Прокопа, посиляючись на європейську практику, при розгляді сільської складової територіальних громад у контексті їх інклюзивного розвитку, класифікує громади України за їх функціональною (а не адміністративною) ознакою. За показником густоти населення цим автором виокремлено громади з міським і сільським, а за показником частки сільських жителів у загальній кількості населення громад — за переважно міським, змішаним (місько-сільським) та переважно сільським характером їх територій; визначено розподіл сільських поселень і сільського населення за цими типами громад. Встановлено, що за обома показниками абсолютна більшість територіальних громад — це громади з сільським, або переважно сільським та сільсько-міським функціональним типом територій [39, с. 128].

В свою чергу вітчизняні географи М. О. Барановський та О. В. Барановська теж переконані, що наявна практика визначення типу територіальних громад за статусом їх адміністративного центру є не зовсім правильною. Об'єктивнішим, вважають вони, є визначення функціонального типу територій на основі показників щільності населення, частки міських/сільських мешканців, транспортної доступності великих і середніх міст, тобто кількісних критеріїв, які прийняті у країнах ОЕСР. На основі класифікації громад Сумської області за вказаними показниками вони доводять, що переважно сільськими за функціональним типом є 37 територіальних громад (72,5 %), у яких мешкає майже 75 % сільського населення регіону. Вказується, що до цього типу територій доцільно також віднести сільські поселення міських і перехідних громад [43, с. 95].

Старшим науковим співробітником Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» С. В. Киризиюком на основі узагальнення зарубіжного досвіду з оцінки інклюзивного розвитку, різних методичних підходів до вимірювання інклюзивного економічного зростання було відібрано базові індикатори для вимірювання інклюзивного сільського розвитку. Це — індикатори за секторальним виміром (політичний, соціальний, економічний) та видами нерівності за доступом, якістю та розподілом благ. Як засвідчують наведені дані, по секторальних вимірах найвищий рівень ін-

клюзії простежується за соціальним виміром: 0,627 і 0,749 для села та України в цілому відповідно. Трохи нижчий рівень відзначено у вимірі політичної інклюзії (0,552 та 0,592), тоді як найнижчий — економічної інклюзії (0,482 і 0,539). Тож для підвищення загального рівня інклюзивного сільського розвитку насамперед необхідно поліпшити індикатори, які характеризують стан розвитку суспільно-політичних і громадських взаємовідносин та підвищити реалізацію економічних можливостей на селі. За видами нерівності — компонентною інклюзією таких відмінностей, як за секторальною інклюзією, не спостерігається, хоча загальний розподіл благ (0,549 і 0,498 для України та села відповідно) має дещо нижчі значення порівняно з іншими двома видами нерівності (0,668 і 0,588 — за рівнем загального доступу, 0,663 і 0,575 — за рівнем загальної якості послуг і благ), що справедливо і для сільської місцевості, і для України в цілому. Нерівність стала ключовим викликом соціоекономічного розвитку як окремих країн, так і світу в цілому. У сільському просторі особливо гостро проявляються відмінності у рівнях соціоекономічного розвитку. Відхід від традиційного вимірювання економічного зростання (на основі макроекономічних показників, зокрема рівня ВВП на душу населення) до інклюзивних методів (ВЕФ) має бути реалізований і для моніторингу рівня інклюзії у сільському просторі. Для цих цілей розроблено відповідний методичний підхід, що ґрунтується на матриці з дев'яти видів нерівностей, агрегованих у два виміри — компонентну та секторальну інклюзію. Запропоновані індикатори можуть використовуватися для порівняльних оцінок стану інклюзивного розвитку на селі. Апробація розробленого методичного підходу дозволила виявити ті сфери й площини, що потребують першочергових змін для переходу на засади інклюзивного сільського розвитку. Визначені індикатори і методичний підхід можливо використати й для відповідних оцінок на нижчих рівнях (зокрема на рівні ОТГ), а за необхідності перелік індикаторів може бути розширений специфічними показниками [44, с. 117, 118, 119, 120].

Щодо визначення індикаторів інклюзивного розвитку на рівні ОТГ, то до їх розроблення дотичні теж представники тієї ж наукової установи — аграрні економісти О. М. Бородіна, І. В. Прокопа та О. В. Фраєр. Для оцінювання інклюзивного розвитку Локачинської територіальної громади Волинської області ними було розроблено та використано формуляр анкети, який містить 3 групи індикаторів (показників), що характеризують діяльність громади у відповідних

сферах — соціальній, економічній та громадсько-політичній. Соціальний блок анкети містить 15, економічний — 21, громадсько-політичний — 12 показників. Анкети заповнювались у громадах по кожному населеному пункту. Показники трансформовані у коефіцієнти зі значенням від 0 до 1 для їх співмірності і подальших оціночних дій. Нормативом для трансформації слугувало число, близьке до найвищого значення відповідного показника серед усіх поселень громади. Після обробки усіх даних було визначено індекси залученості жителів (спільнот) кожного поселення територіальної громади до розвитку її економічної, соціальної та громадсько-політичної сфер, а також інтегральний індекс інклюзивності спільнот. У Локачинській територіальній громаді інтегральний індекс інклюзивності поселенських спільнот коливається у межах від 0,320 (село Міжгір'я) до 0,527 (селище Локачі). У середньому по громаді він становить 0,421, зокрема у соціальній сфері — 0,595, в економічній сфері — 0,257, у громадсько-політичній сфері — 0,411 [40, с. 92].

В Україні вирішення руральних проблем віднесено до відповідальності територіальних громад, які переживають період реорганізації в процесі їх добровільного об'єднання. До парадоксу руральності в Україні слід віднести зростаючу депопуляцію населення, деградацію системи сільського розселення та зубожіння жителів села на тлі зростаючих доходів від результатів сільськогосподарської діяльності великих агрохолдингових компаній, що направляють до державного бюджету значні кошти від експорту продовольства. Такий стан руральності в Україні вимагає розробки моделі рурального розвитку з активною державною підтримкою села. Каталізатором наукового обґрунтування цієї моделі та її впровадження в соціальну практику має бути руралізм як певна система світогляду та ідеології, доведена до рівня національної ваги, враховуючи сучасний рівень розвитку українського суспільства [28, с. 158].

На думку керівника відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення ННЦ «Інститут аграрної економіки» О. Захарчука, «перехід аграрного сектора економіки та сільських територій до моделі інклюзивного розвитку щонайперше потребує вирівнювання умов економічної діяльності усіх суб'єктів господарювання, пріоритетне використання бюджетних коштів на підтримку малого та середнього агробізнесу, зменшення безробіття та забезпечення продуктивної зайнятості в сільській місцевості, підвищення доходів сільського населення. Під час формування сільськогосподарської інвестиційної

політики на засадах інклюзивності доцільно орієнтуватися на такі стратегічні індикатори як: підвищення рівня забезпечення виробництва продукції сільського господарства капітальними інвестиціями на період до 2025 року, залежно від варіантів розвитку, в розмірі 160–230 дол/га сільськогосподарських угідь; зростання інвестиційних можливостей товаровиробників та досягнення оптимального співвідношення між власним та залученим капіталом відповідно як 2:1; формування дієвого механізму підтримки інвестицій малого агробізнесу, який би забезпечував потреби особистих і фермерських господарств у залучених джерелах фінансування інвестицій на 65 %, а в 2025 р. — на 100 %; забезпечення сталої динаміки капітальних інвестицій у виробництво продукції сільського господарства у період до 2025 р.; доведення їх обсягів за реалістичним сценарієм у 2025 р. не менше ніж 75 млрд грн, а в 2030 р. — 97 млрд грн» [45].

Європейські економісти у межах концепції багатофункціональності виділяють такі функції сільських територій: виробничу, житлову, рекреаційну та екологічну. Ці функції належать до різних видів використання сільських територій, які включають: як «ресурс», що відноситься до виробничої функції; як «середовище», що відноситься до житлової та рекреаційної функції; і як «природа», що відноситься до екологічної функції. Земля, що розглядається як «природа», відповідає визначенню природи як «фабрики», джерела ресурсів (вода, ґрунт, біорізноманіття, клімат, запобігання природним ризикам тощо), які мають бути захищені та збережені. Ця функція є баченням сільських територій як продуцента зручностей та суспільних благ. Багатофункціональність сільських територій також відображається у парадигмі екосистемних послуг, у якій функції включають регулюючі та культурні послуги, а також функції забезпечення та підтримки [46, с. 5, 6].

Основна увага зарубіжних дослідників приділяється пріоритетним напрямам галузевих та територіальних політик й передусім аграрної, сільської та соціальної, які так чи інакше пов'язані з інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій.

В цьому плані цікавими є спостереження чеських науковців М. Пелучі та співавторів щодо застосування політики сільського розвитку ЄС у контексті перспективи територіальної згуртованості. Вони підкреслюють, що тільки у 1990-ті роки було створено перші інструменти політики сільського розвитку, яка до цього перебувала у полоні аграрного сектора. Формування та законодавче забезпечення у подальшому єдиної політики сталоного, розумного та інклюзивного

розвитку сільських територій, спрямованої на вирішення проблем, пов'язаних із життям у сільській місцевості, сприяло, на думку цих дослідників, розкриттю та використанню внутрішнього потенціалу сільських районів методом «знизу вгору» [47, с. 14]

На цьому шляху важливо, вважає німецький дослідник Х. Магель, сприяти діалогу щодо аграрної та сільської політики. Сільськогосподарська та сільська політики можуть виграти від потенційної синергії, якщо їх правильно розробляти. Інакше кажучи, сільськогосподарська політика спрямована на процвітання ферм та виробництво продуктів харчування, тоді як сільська політика зосереджена на забезпеченні розвитку території та добробуту сільського населення. Незважаючи на ці відмінності, обидва види політики часто застосовуються на одній території та мають спільну зацікавленість у покращенні навколишнього середовища, зокрема щодо сталості, адаптації до зміни клімату, а також покращення інклюзивності, продовольчої безпеки, підвищення продуктивності та інновацій [48, с. 65].

Переймаючись цією проблемою, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що об'єднує близько 40 країн з високим індексом людського розвитку, видала у 2016 році книгу [49], в якій представлено відповідний інструментарій для країн, що розвиваються, на основі узагальнення досвіду розвитку сільської місцевості країн Азії та Африки на південь від Сахари, спираючись на шість прикладів (Корея, Таїланд, В'єтнам, Китай, Кот-д'Івуар і Танзанія). Розуміння конкретної динаміки та траєкторій стимулювання сільського розвитку в цих регіонах і країнах, зазначають автори книги, може пролити світло на проблему подолання розриву між містом і селом і, зрештою, сприяти національному розвитку. Проведений аналіз дає десять уроків, які допомагають сформулювати нову парадигму сільського розвитку (табл. 5).

Квінтесенцією зарубіжної сільсько-міської дослідницької парадигми стала поява у 2023 році статті німецьких науковців, в якій було викладено рурбанну концепцію («rurbanity») сільсько-міської трансформації. Для демонстрації переплетення міського та сільського розвитку автори концепції використали термін «рурбан» («rurban»), під яким розумілася безперервна реконфігурація матеріальних потоків, практик, контекстів змісту та просторових структур. Аналіз стану рурбанності потребував його опису у певній концепції — «rurbanity», Стан рурбанності характеризувався розробниками концепції «rurbanity» як постійне (ре-позиціонування) у складних і дуже динамічних

**Десять уроків дослідницької практики, які сприяють формулюванню
нової парадигми сільського розвитку**

Перелік уроків	Сутність уроку
Перший	Сільські території надзвичайно відрізняються між собою, тому сільські стратегії мають бути адаптовані до специфічних умов кожної країни
Другий	Управління є ключовим фактором успіху чи невдачі розвитку сільської місцевості
Третій	Демографічна динаміка відіграє важливу роль
Четвертий	Політика, яка базується на зв'язках між селом і містом, може стимулювати розвиток
П'ятий	Розвиток сільського господарства є ключовим для покращення добробуту в багатьох країнах, що розвиваються
Шостий	Сільська місцевість представлена не тільки сільським господарством
Сьомий	Інклюзивна інфраструктура має вирішальне значення для економічного зростання сільської місцевості
Восьмий	Гендерна рівність є фундаментальною для розвитку села
Дев'ятий	Інклюзивні політичні підходи необхідні для зменшення бідності в сільській місцевості
Десятий	Розвиток сільської місцевості та екологічна стійкість йдуть рука об руку

Джерело: складено автором на основі [49, с. 15, 16].

відносинах між сільським та міським. Таким чином, основна увага зосереджувалася на продуктивній в екологічному, соціальному та культурному відношенні спільній присутності міських та сільських елементів та практик — у найширшому розумінні цього терміна, включаючи матерію, відносини та ідеї, — у загальному просторі, що структурується цією самою присутністю. Тим самим автори цієї концепції підкреслювали, що коли сільські та міські елементи об'єднуються, змішуються та збираються, вони породжують характерні просторові, соціальні та екологічні явища, які мають низку подібностей, незалежно від місцевого контексту. З точки зору авторів цієї концепції, її наукова розробка дозволяє подолати дедалі більш розмитий розрив між містом та селом у швидко урбанізованому світі [50, с. 1742–1743, 1749].

Зазначимо, що попри когнітивну цінність концепції «rurbanity», яка визнає наявність сільсько-міського континууму, вона все ж таки є

відлунням розуміння урбанізації як послідовної та односпрямованої трансформації ландшафтів та суспільств із сільського у міський стан.

На основі встановлення зв'язку сучасної концепції інклюзивного сільсько-міського розвитку з базовими положеннями агро-сільсько-селянського вчення В. В. Юрчишина, можна зробити висновок про те, що його наукова спадщина випередила свій час й по суті є передвісницею інклюзивної сільсько-міської парадигми, що тільки формується (табл. 6).

Таблиця 6

Дослідницька парадигма академіка В. В. Юрчишина — передвісниця сучасної інклюзивної сільсько-міської наукової парадигми

Триадний об'єкт досліджень В. В. Юрчишина	Складові дослідницької парадигми В. В. Юрчишина	Сучасна дослідницька парадигма, що є спадкоємницею дослідницької парадигми В. В. Юрчишина
• Селянство • Село • Сільське господарство	• Аграрний розвиток • Сільський розвиток • Соціоекономічний розвиток аграрної сфери	• Сталий розвиток агропродовольчої сфери • Інклюзивний сільсько-міський розвиток

Джерело: складено автором.

При цьому використання понятійного конструкту «сільсько-міський розвиток» зовсім не означає заперечення перспектив сільського розвитку на теренах України. Навпаки, акцентування уваги на більш досконалій його формі як ведучій ланці спільного, інтегративного розвитку сільської та міської територіальної підсистем суспільства, з огляду на наявні земельні ресурси, агропродовольчий потенціал та давні хліборобські українські традиції, є цілком виправданим. У кінцевому висновку зазначений контекст сільського розвитку є обов'язково вигідним як для сіл, так для міст в умовах глобалізації та розгортання взаємопов'язаних процесів урбанізації та руралізації. Крім того, в Україні, на сучасному етапі її розвитку, були створені відповідні інституціональні передумови, пов'язані з реформою децентралізації публічної влади та управління.

Висновки

В. В. Юрчишин, сконцентрувавши свою увагу на системному підході до вивчення агро-сільсько-селянської проблематики, творчо використав теоретико-методологічний арсенал тектології О. О. Богданова, як загальнонаукової організаційної науки.

В основу цього підходу було покладено принцип комплементарності аграрної галузі, сільського соціалізованого простору з селянином як об'єктом та суб'єктом суспільних перетворень на селі.

На цьому шляху відбулася певна еволюція поглядів і самого науковця, що підкреслював сам Володимир Васильович, який на початковому етапі своєї наукової діяльності досліджував різні галузі сільського господарства, що заклало його пізнавальний базис як аграрного економіста. З часом він захопився вивченням проблем, пов'язаних з відносинами власності, організацією сільськогосподарського виробництва, розвитком кооперації, аграрної політики суверенної України тощо.

Його перехід до соціоекономічної проблематики, актуальних питань розвитку сільських територій, сільського розвитку був зумовлений, з одного боку, потребою часу, тенденціями розвитку світової аграрної економічної науки, а з іншого, відбувся у тісному взаємозв'язку зі своїми однодумцями — О. М. Онищенком, Л. О. Шепотько, І. І. Лукіновим, О. Г. Андрійчуком, пізніше — з В. М. Геєцем, І. В. Прокопом, О. М. Бородіною та іншими відомими аграрними економістами.

Саме завдяки науковій спадкоємності юрчишинську агро-сільсько-селянську дослідницьку естафету підхопили провідні вчені з профільних академічних науково-дослідних установ та закладів вищої освіти України, зробивши свій внесок у дослідження сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку, видавши низьку актуальних у теоретичному та прикладному сенсі наукових праць, що ми намагалися донести у цій частині монографічного дослідження.

Переконані, що різні аспекти проблематики інклюзивного сільсько-міського розвитку на базі відповідних агломераційних утворень потребують розширення кола дослідників з цієї проблематики.

Але перші кроки на цьому шляху вже зроблено, завдячуючи науковій спадщині В. В. Юрчишина та ентузіазму і творчому запалу представників старшого, середнього та молодшого покоління вітчизняних аграрних економістів.

Список використаних джерел

1. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси: у трьох частинах. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2013. 424 с.
2. Юрчишин В. В. Фундаментальність як базова основа вчення академіка І. І. Лукінова в царині аграрної економіки. *Теоретичні надбання академіка І. І. Лукінова та їх значення у розвитку аграрного виробництва України (Лукіновські читання)*: збірник виступів 10 жовтня 2008 року / відп. за випуск Г. М. Підлісецький. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2009. С. 44–56.
3. Юрчишин В. В. Концептуальні проблеми майбутнього села і селянства. *Стенограма Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9–10 листопада 2005 року*. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2005. С. 32–39.
4. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3 (125). С. 3–10.
5. Онищенко О., Юрчишин В. Сільський розвиток: основи методології та організації. *Економіка України*. 2006. № 10 (539). С. 4–13.
6. Юрчишин В. В. Базові основи переорієнтації розвитку вітчизняної агросфери на засадах соціоекономіки. *Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів*: монографія / Павлов О. І., Хвесик М. А., Юрчишин В. В. та ін.; за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2012. С. 464–478.
7. Геєць В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна модернізація аграрного сектора України (концептуальні положення). *Економіка України*. 2011. № 12 (593). С. 4–14.
8. Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. Київ: Наукова думка, 2005. 140 с.
9. Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики. *Економіка України*. 2006. № 1 (530). С. 4–13.
10. Юрчишин В. В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень. *Трансформація земельних відносин до ринкових умов*: збірник матеріалів Одиннадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 26–27 лютого 2009 року / редкол.: П. Т. Саблук та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2009. С. 106–107.
11. Юрчишин В. Аграрні революції в Україні у контексті зламів політичних епох: витоки і сутність. *Економіка України*. 2009. № 3 (568). С. 45–57.
12. Юрчишин В. В. Аграрна політика в Україні на зламі політичних епох. Історико-соціально-економічні нариси. Київ: Наукова думка, 2009. 367 с.
13. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.

14. Юрчишин В. В. До проблеми невідповідності суспільної долі сучасного вітчизняного селянства віковичним надбанням історично-селянського роду України. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 110–123.
15. Юрчишин В. В. До питання про аграрну політику суверенної України. *Вісник аграрної науки*. 1991. № 12. С. 10–13.
16. Юрчишин В. В. До проблеми системної переорієнтації розвитку агро-сфери на засадах соціоекономіки. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 6–17.
17. Гальчинський А. Методологія складних систем. *Економіка України*. 2007. № 8 (549). С. 4–17.
18. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Библиотека журнала ORGANIC UA. ВК «АПС», 2013. Кн. 10, т. 1. 416 с. (Серия «Отечественная мысль»; кн. 4).
19. Кириченко Б. Й. Притча академіка Юрчишина. Київ: ПП «Фірма «Гранмна», 2017. 112 с.
20. Геєць В. М. Розум, честь і совість аграрно-економічної науки. *Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина* / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 6–17.
21. Хорунжий М. Й. Народжений сіяти мудрість. *Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина* / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 104–107.
22. Бородіна О. М., Попова О. Л., Прокопа І. В. Сільсько-селянська місія в аграрній економічній науці. *Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина* / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 176–188.
23. Андрійчук В. Г. Витязь вітчизняної аграрно-економічної науки. *Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина* / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 108–117.
24. Нелеп В. М. Поборник інтересів українських селян і села. *Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина* / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 118–121.
25. Малік М. Й. Завжди на передових рубежах економічної науки. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 88–90.
26. Сахацький М. П., Запша Г. М. Основоположник науки відродження сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 90–93.
27. Павлов О. Предметне поле сільської історії як складової руралістики. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*. 2015. Випуск 9. С. 69–86.
28. Павлов О. Руралізм як світогляд та ідейна течія: історичний вимір. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*. 2018. Випуск 12. С. 157–186.

29. Павлов О. Сутність теоретичних засад руралістики: понятійно-категоріальний апарат. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 30–37.
30. Павлов О. І., Павлова І. О. Руралістичні засади брендингу сільських територій Південного регіону України: монографія. Одеса: Астропринт, 2019. 288 с.
31. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 57-VIII. Редакція від 14.05.2020, підстава 562-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
32. Павлова І. О. Теоретико-методологічні засади та практичні аспекти інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України: монографія. Одеса: Астропринт, 2025. 392 с.
33. Гєєць В., Бородіна О., Прокопа І. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади. *Економіка України*. 2020. № 11 (708). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.11.003>.
34. Бородіна А. С. Імперативи комплементарного розвитку в аграрній сфері. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 4. С. 125–136. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2017.04.125>.
35. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроєкології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82–96. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>.
36. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.05.2025).
37. Павлова І. О. Інклюзивний розвиток сільсько-міських агломерацій України: теорія, методологія, практика: реф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.05 / Павлова Ірина Олександрівна; Одеський нац. технол. ун-т. Одеса, 2025. 44 с.
38. Лопатинський Ю. М. Детермінанти трансформації сільсько-міських агломерацій на засадах інклюзивності. *Інфраструктура ринку*. 2024. Випуск 79. С. 113–118. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure79-19>.
39. Прокопа І. Сільська складова територіальних громад у контексті їх інклюзивного розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 1. С. 124–140. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.124>.
40. Бородіна О. М., Прокопа І. В., Фраєр О. В. Оцінка інклюзивності сільських спільнот у складі територіальних громад: кейс Локачинської ТГ. *Український соціум*. 2021. № 4 (79). С. 85–96. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2021.04.085>.
41. Іртищева І., Крамаренко І., Завгородній К. Формування сталого розвитку національної економіки на засадах інклюзивності. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2023. № 3. С. 214–219. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-33>.

42. Козак Л. С., Федорук О. В. Економіко-правове забезпечення сталого функціонування господарських систем у контексті посилення ефективності реалізації принципів інклюзивного розвитку. *Вісник Національного транспортного університету*. Серія: Економічні науки. 2022. Випуск 4 (54). С. 84–96. DOI: 10.33744/2308-6645-2022-4-54-084-096.
43. Барановський М. О., Барановська О. В. Сільські території Сумської області: підходи до ідентифікації, особливості розвитку, типізація. *Слобожанський науковий вісник*. Серія: Природничі науки. 2024. Випуск 1. С. 89–96. DOI <https://doi.org/10.32782/naturalspu/2024.1.12>.
44. Кирилюк С. В. Методичні підходи та прикладні оцінки інклюзивного сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2020. № 6. С. 113–121. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006113>.
45. Захарчук О. До найкращого балансу або як забезпечити успішний інклюзивний розвиток агросектора та сільських територій. 23 червня 2022. URL: <https://agrotimes.ua/article/do-najkrashhogo-balansu/> (дата звернення: 13.05.2025).
46. Féret J.-B., Berchoux T., Requier-Desjardins M. et al. Framework providing definitions, operational typology and review of EU strategies for rural areas. D3.2, CIHEAM-IAMM. 2020. 73 p.
47. Pelucha M., Kveton V., Safr K. Theory and reality of the EU's rural development policy application in the context of territorial cohesion perspective — The case of the Czech Republic in the long-term period of 2004–2013. *Land Use Policy*. 2017. Volume 62. P. 13–28. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landuse-pol.2016.11.036>.
48. Magel H. Territorial justice for urban and rural regions? About the responsibility and role of the Bavarian academy for rural areas. *Geomatics, Land management and Landscape*. 2017. No. 1. P. 65–79. DOI: <https://doi.org/10.15576/GLL/2017.1.65>.
49. OECD. A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries, Development Centre Studies. OECD Publishing, Paris. 2016. 278 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-en>.
50. Hofmann E. M., Schareika N., Dittrich C. et al. Rurbanity: A concept for the interdisciplinary study of rural-urban transformation. *Sustainability Science*. 2023. Volume 18. P. 1739–1753. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11625-023-01331-2>.

ОБ'ЄДНАНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ТА РАЙОНИ УКРАЇНИ ЯК НАУКОВІ КАТЕГОРІЇ, АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОДИНИЦІ ТА ФУНКЦІОНУЮЧІ СОЦІАЛЬНО-ПРОСТОРОВІ УТВОРЕННЯ: ІНКЛЮЗИВНИЙ КОНТЕКСТ

© 2025 by Павлов О. І.-молодший is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Проблематика інклюзивного розвитку ОТГ та району в межах визначеного законодавством простору бере свої витоки з дослідницької парадигми В. В. Юрчишина, який зазначав, що громада, як людська спільнота, має розвивати територію, на якій вона мешкає, передусім у її власних інтересах.

Розпочата в Україні у 2015 році реформа децентралізації публічної влади та управління передбачала реформування системи місцевого самоврядування, територіальної організації влади та управління, а також адміністративно-територіального устрою країни. Реформа мала на меті підвищення фінансово-економічної та управлінської спроможності ОТГ та районів як територіальної основи владно-управлінських відносин та системи надання соціальних та адміністративних послуг громадянам.

І в цьому сенсі така децентралізації цілком претендує на її визначення як інклюзивної.

У дореформений період в дослідницькій практиці громади та райони позиціонувалися переважно як певні одиниці адміністративно-територіального устрою України. У процесі здійснення реформи децентралізації значно зросла суспільна вагомість розуміння новоутворених ОТГ та районів як наукових категорій і як функціонуючих соціально-просторових утворень. Певні зміни відбулися й у кількісному складі, розмірах громад та районів, їхньому сприйнятті та статусі й як адміністративно-територіальних одиниць.

Свій інтерес до цієї проблематики останніми роками виявили представники різних галузей знань, зокрема економісти, управлінці, правники, соціологи, географи. Враховуючи, що кожна з перелічених

наук при аналізі сутності цих суспільних феноменів, а також процесів, що відбуваються в їхніх просторових межах, використовує власний теоретико-методологічний арсенал, вкрай важливо дотримуватися принципу міждисциплінарності.

З огляду на це зробимо огляд літературних джерел з проблематики розуміння ОТГ та районів України як певних наукових категорій, адміністративно-територіальних одиниць та функціонуючих соціально-просторових утворень.

Цілом має рацію А. С. Чубіна, коли зазначає, що як на теоретичному, так і на законодавчому рівні поняття «об'єднана територіальна громада» відсутнє, що вказує на необхідність його дослідження [1, с. 136]. Тим не менше серед науковців існують спроби сформулювати таке визначення, зокрема А. Переверзєва визначає ОТГ як систему, яка складається з низки взаємопов'язаних елементів, таких як людські, земельні, капітальні ресурси, що перебувають у взаємодії [2]. Ю. Ковальчук визначає ОТГ як добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ та міст, яке є первинною (базовою) одиницею в системі адміністративно-територіального устрою, спроможною вирішувати питання місцевого значення [3]. Є. Ю. Стрижак констатує, що поняття «об'єднана територіальна громада» має стояти поряд із категоріями «первинний суб'єкт місцевого самоврядування», «територіальна громада», «територіальна громада села», «територіальна громада селища», «територіальна громада міста». Водночас поняття «об'єднана територіальна громада» має бути у певних взаєминах — субординації чи залежності, з іншими поняттями та категоріями, як то «бюджет місцевого самоврядування», «місцеві фінанси», «бюджетні правовідносини» [4]. На думку Н. Я. Спасів, ОТГ — це спроможна соціально-економічна система із самостійно сформованими органами місцевого самоврядування, інтегрована локально, територіально, економічно і фінансово, здатна на основі різнорівневих зв'язків між її елементами забезпечити функціонування і розвиток інфраструктури та зростання суспільного добробуту [5, с. 211]. Не залишились поза нашою увагою й аргументи, наведені Н. В. Мішиною, щодо невиправданості використання терміна «об'єднана територіальна громада» [6].

Щодо тлумачення громад та районів як певних адміністративно-територіальних одиниць, можна погодитися з точкою зору М. Пухтинського, який вважає, що слід розмежовувати поняття «адміністративна одиниця» і «територіальна одиниця». Перше поняття означає побудову відповідних відносин і системи органів публічної влади на

певній адміністративній території, яка була б здатна надавати в межах соціальних стандартів повноцінні послуги населенню. Друге — це відповідні місця поселення людей [7, с. 35]. Важливим у цьому контексті є уточнення І. М. Скуратович відносно того, що адміністративно-територіальна одиниця — це не лише населений пункт у межах забудови, а й частина території держави, на яку поширюється юрисдикція органу влади цієї території [8, с. 5]. Географ М. Барановський наводить слушні аргументи на користь підвищення ролі новоутворених районів як адміністративно-територіальних одиниць, як територіальної основи укріплення вертикалі виконавчої влади тощо [9, с. 38–39].

Акцентуючи увагу на функціональному призначенні ОТГ, Т. Куценко і Є. Дударенко наголошують на їхній здатності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення в інтересах населення, тобто забезпечувати належний рівень освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства та інше [10]. Слушною є пропозиція щодо розширення економічних повноважень ОТГ, наведена співробітниками ДУ «Інститут регіональних досліджень НАН України», які зазначають: «проведення в країні адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації, що супроводжується укрупненням територіальних громад та підвищенням їх ролі у вирішенні питань місцевого розвитку, вимагає формування якісно нового погляду на територіальні громади базового рівня» [11, с. 47]. І. О. Павлова розглядає ОТГ та райони як базові адміністративно-територіальні одиниці, які формують сільсько-міські агломерації [12]. В. О. Яценко та співавтори вбачають суспільне призначення ОТГ у формуванні багатофункціональних громадських центрів [13, с. 464]. Китайські науковці Н. Чжен та співавтори обґрунтовують інтеграцію сільських соціально-просторових утворень та їхню просторову реструктуризацію у життєвому, виробничому, культурному та соціальному вимірах [14]. Європейські вчені У. Оваска та співавтори наголошують на тому, що зв'язки між сільськими та міськими районами важливі не тільки для сільських, а й для міських районів, оскільки вони володіють різними активами, які доповнюють один одного [15]. Індійський дослідник Н. Тіварі переконаний, що саме децентралізовані місцеві органи влади найбільшою мірою підходять для надання послуг, оскільки вони можуть забезпечити рівність та/або рівноправність у наданні послуг (через їхню близькість до людей), інклюзивність (через гарантоване представництво, доступне всім верствам суспільства в установах

Панчаяті радж (система органів місцевого самоврядування в Індії) [16, с. 7].

Проведений аналіз фахової літератури, статистичних даних, нормативно-правової бази щодо визначення ОТГ та районів як наукових категорій, адміністративно-територіальних одиниць та функціонуючих соціально-просторових утворень засвідчує наявність значних прогалин, пов'язаних, передусім, з відсутністю у базових законодавчих актах не тільки спеціального термінологічного розділу, а й визначень цих ключових термінів як таких. Недостатньо вивченими залишаються питання функціонування ОТГ та районів, практично не висвітленою у літературних джерелах є проблематика наукової категорії «район», суперечливість притаманна науковим працям з визначення дефініції «об'єднана територіальна громада».

Потребує більшої уваги з боку представників соціальних наук розуміння ОТГ та районів як територіального базису формування інклюзії добробуту.

ОБ'ЄДНАНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ТА РАЙОНИ ЯК НАУКОВІ КАТЕГОРІЇ

Аналіз зазначених наукових категорій розпочнемо з визначення сутності територіальної громади як такої, оскільки об'єднані територіальні громади (ОТГ) є продуктом реформи децентралізації публічної влади та управління, запровадженої на теренах України десять років тому.

Для розуміння специфіки ОТГ та їхньої відмінності від класичного типу територіальної громади передусім пошлемося на законодавче визначення останньої. Так, Конституція України (стаття 140) визначає територіальну громаду як жителів одного чи декількох населених пунктів, які добровільно об'єднуються в одну територіальну громаду для самостійного вирішення питань місцевого значення в межах Конституції і законів України [17]. В Законі України «Про місцеве самоврядування» (стаття 1) територіальна громада тлумачиться як «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр» [18].

Зарубіжні дослідники відносять до громади «...групу людей, яка базується на чинниках околиці, міста, графства, регіону, області,

племені, культури, етносу або віри» [19, с. 2]. В деяких публікаціях наголошується, що під громадою розуміються «групи самовизначених або визначених іншими осіб, які соціально взаємодіють, мають спільні історичні чи інші зв'язки, відповідають потребам один одного, поділяють спільні цінності й часто розділяють фізичний простір» [20, с. 11]. Д. Чевіс зазначає, що почуття громади визначається такими ключовими складовими як потреби, цінності, членство, вплив та емоційні зв'язки [21, с. 2].

Можна погодитися з думкою фахівців з державного управління, що ознакою громади є територіальність, тобто просторова «прив'язка» соціального утворення до певної території, яка визначає просторові межі, юрисдикцію та функціонування територіальних громад [22, с. 10–11].

Проте на практиці ця суттєва ознака громад доволі часто ігнорується. В цьому сенсі викликає подив назва профільного центрального органу виконавчої влади, який опікується розвитком громад. З одного боку, у самій назві міністерства присутній штучний поділ сфери його впливу на населення (громада) і просторові межі громад (територія), та перебування під «опікою» державного органу цієї самоврядної одиниці — з іншого.

Еволюція територіальної організації суспільства, влади та управління в процесі здійснення реформи децентралізації характеризується її спрямованістю у бік місцевого самоврядування загалом і такої його складової як ОТГ, що потребує приділення спеціальної уваги цьому важливому суспільному процесу, пов'язаному зі зростанням ролі нового різновиду територіальних громад у системі публічного управління та організації життєдіяльності населення.

Згідно з Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад стали суміжні територіальні громади не тільки сіл та селищ, але й міст [23], що сприяло формуванню ОТГ, які є «змішаними» за складом населення, населених пунктів та неоднорідних за функціями і способом життя.

У липні 2020 року, згідно з постановою Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів», замість 490 діючих районів було утворено 136 нових [24], з яких в умовах війни реально функціонують 119.

В результаті реалізації реформи децентралізації в Україні кількість громад та районів суттєво скоротилася за рахунок їх укрупнення. Уявлення про розподіл ОТГ та районів за макрорегіонами та областями дає таблиця 1.

Таблиця 1

**Розподіл ОТГ та районів за макрорегіонами та областями
й їхня демографічна характеристика***

Макрорегіон, область	Кіль- кість районів	Кіль- кість ОТГ	Кількість населених пунктів	Площа, км ²	Кількість населення
Північний	17	164	4746	87037	4713916
Сумська	5	51	1490	23810	1068247
Харківська	7	56	1746	31386	2654375
Чернігівська	5	57	1510	31841	991294
Східний	21	225	3854	127225	7364118
Дніпропетровська	7	86	1501	31878	3176978
Донецька	5	46	856	18018	1843578
Запорізька	5	67	953	27209	1682534
Луганська	4	26	544	18242	661028
Південний	16	192	2782	83759	4510901
Миколаївська	4	52	911	24319	1119862
Одеська	7	91	1173	32103	2363126
Херсонська	5	49	698	27337	1027913
Західний	33	424	6925	110429	9256576
Волинська	4	54	1087	20121	1031421
Закарпатська	6	64	605	12749	1253791
Івано-Франківська	6	62	804	13871	1368097
Львівська	7	73	1928	21800	2512084
Рівненська	4	64	1026	20021	1152961
Тернопільська	3	55	1058	13796	1036590
Чернівецька	3	52	417	8071	901632
Центральний	32	433	9526	176399	9300799
Вінницька	6	63	1503	26484	1545416
Житомирська	4	66	1668	29621	1208212
Київська	7	69	1180	25522	1781044
Кіровоградська	4	49	1029	24566	933209
Полтавська	4	60	1841	28724	1386079
Хмельницька	3	60	1451	20615	1254702
Черкаська	4	66	854	20867	1192137
Україна	119	1438	27833	553818	35146310
В середньому припадає на один макрорегіон /одну область	23,8 /4,96	287,6 /59,92	5566,6 /1159,7	110763,6 /23075,8	7029262 /1464429,5

Джерело: складено та підраховано автором на основі [25–28].

* Тут і далі не враховано Київську територіальну громаду, з огляду на статус Києва як столиці України.

Детальна характеристика кількісного та якісного складу ОТГ та районів буде наведена при їхній ідентифікації як функціонуючих соціально-просторових утворень.

Наразі звернемо увагу на новизну позиціонування ОТГ та районів, яка є наслідком процесу реформування територіальної організації українського суспільства. Ця новизна, по-перше, проявляється у включенні до їхнього складу дореформених сільських, селищних та міських територіальних громад та районів, які склалися зі «змішаних» за своїм типом населених пунктів, по-друге, у створенні синергетичного ефекту включеності сільських та міських населених пунктів у процес соціо-еколого-економічного та політичного розвитку на засадах інклюзивності, що створює можливості для подолання диспропорцій сільського та міського розвитку, скорочення нерівності та встановлення соціальної справедливості.

Наголосимо також на тому, що зміни в територіальній організації суспільства, влади та управління на громадівському та районному рівнях було здійснено з урахуванням принципу добровільності й на законодавчій основі.

Оскільки в основу реформи було покладено передусім завдання посилення спроможності територіальних громад, то в процесі її реалізації було дотримано вимоги Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» з забезпеченням гарантованого державою права та реальної здатності територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України; права громадян на участь у місцевому самоврядуванні; дотримання основних принципів місцевого самоврядування — народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [18].

В Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні наголошувалося на необхідності досягнення стійкого економічного ефекту за умови гармонізації пріоритетів і етапів структурних реформ із реформою місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Враховуючи наявні

проблеми правового та інституційного забезпечення та практичної реалізації територіальної організації суспільства, влади та управління, в Концепції визначено напрями, механізми і термін формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [29].

В Законі України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» містяться положення щодо суб'єктів, умов та порядку добровільного об'єднання територіальних громад й добровільного приєднання до цих громад, а також визначено форми та зміст держаної підтримки вказаних процесів [23].

Законом України «Про співробітництво територіальних громад» визначено форми відносин між двома або більше територіальними громадами, що здійснюються на договірних засадах, з метою забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей, ефективного виконання органами місцевого самоврядування визначених законом повноважень [30].

У Законі України «Про засади державної регіональної політики» акцентується увага на доцільності впровадження таких принципів державної регіональної політики як згуртованість (забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної єдності України), інклюзивність (дотримання інтересів осіб з особливими потребами шляхом урахування при формуванні і реалізації державної регіональної політики спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації такими особами їхніх прав і основоположних свобод), інтегрованість розвитку (поєднання галузевого та територіального підходів для розвитку територіальної громади та/або регіону, що забезпечує соціально-економічний та культурний розвиток територій), які виступають основою соціально-просторової інклюзивності [31].

У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки наведено характеристики спроможності місцевого самоврядування, інституційної спроможності органів публічної влади. В ній зазначається, що підвищенню спроможності місцевого самоврядування сприяли «фінансова децентралізація, формування нового адміністративно-територіального устрою та передача значних повноважень те-

риторіальним громадам». Одними з оперативних цілей Стратегії визначено «створення законодавчої основи функціонування та розвитку агломерацій, забезпечення збалансованого просторового розвитку територій, що входять до їх складу; забезпечення доступу жителів сільської місцевості до соціальних та адміністративних послуг, зокрема в адміністративних центрах територіальних громад та районів» [32].

Слід зазначити, що реформа децентралізації здійснювалася у певній послідовності, хоча і не без певної суперечливості у перебігу її окремих перетворень.

Її перший етап здійснювався на добровільних засадах, на другому етапі, який розпочався у 2019 році, було зроблено акцент на підвищення спроможності ОТГ насамперед щодо надання публічних послуг, що потребувало відповідного регламентування реформи на планових засадах.

З метою стимулювання цього процесу було внесено певні зміни до чинного законодавства стосовно ухвалення перспективних планів формування територій громад, областей.

Зокрема 5 грудня 2019 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, областей, яким було передбачено, що перспективні плани формування територій громад областей розробляються обласними державними адміністраціями та затверджуються Кабінетом Міністрів України. З цього процесу виключалися обласні ради [33].

Тим самим завдяки адміністративному підходу до формування ОТГ спрощувалася процедура затвердження перспективних планів у 2020 р. [34, с. 14].

Кабінет Міністрів України 12 червня 2020 р. затвердив адміністративні центри та плани територій 1470 об'єднаних територіальних громад у 24 областях України. Формально всі основні вимоги було дотримано, але окремі офіційно затверджені перспективні плани виявилися такими, що не відповідали попередньо підготовленим і заздалегідь узгодженим із громадами. У підсумку логіка об'єднання, якої дотримувалися обласні державні адміністрації, не відобразила настрої місцевого населення. Було проігноровано реальний суспільний запит, що сприяло зростанню соціальної напруги в регіонах і потенційно створило загрозу національній безпеці держави. Отже відбулася деформація чотирьох принципів, з дотриманням яких має

відбуватися об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, визначених у статті 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»: конституційності та законності; добровільності; державної підтримки; прозорості та відкритості [34, с. 14–15].

Децентралізація публічної влади та управління у її громадянському вимірі відбулася у вигляді трансформації їх структурних елементів, об'єднаних спільністю ознак, шляхом передавання владних повноважень та відповідних ресурсів від центральних органів виконавчої влади до ОТГ для прийняття ефективних рішень в інтересах населення певного локального простору та країни у цілому.

Створення укрупнених ОТГ та районів позначилося на кількісному складі адміністративно-територіальних одиниць базового та районного рівнів, тобто зазнала певної трансформації територіальна організація українського суспільства.

З утворенням у липні 2020 року нових районів до децентралізованої громадянської моделі, ознаками якої є не тільки наділення громад новими повноваженнями і відповідними їм ресурсами, а й скорочення кількості сільських, селищних та міських рад, додалися перетворення і в структурі владних повноважень на районному рівні, позначені скороченням кількості як районних рад, так і районних державних адміністрацій.

Перехід у процесі створення ОТГ від добровільних до планових засад створив прецедент щодо виправданості й доцільності використання терміна «об'єднана територіальна громада» як такого.

У публікаціях вітчизняних авторів наголошується на тому, що після місцевих виборів 2020 року, які пройшли на новій територіальній основі України, усі громади мають однакові повноваження, тому, з точки зору інституціональної, доцільно використовувати термін «територіальна громада», а не «об'єднана територіальна громада».

Більше того, ставиться питання про некоректність поняття «об'єднана територіальна громада». На підтвердження цього Н. В. Мішина наводить таку аргументацію: «...територіальна громада як така є самодостатньою одиницею — елементом системи місцевого самоврядування. У зв'язку з чим представляється вірним вести мову про те, що територіальні громади об'єднуються для здійснення місцевого самоврядування та оптимізації публічного управління — надання адміністративних, освітніх, медичних, інших послуг. Також доцільним є вести мову про територіальні мікрогромади. Але якщо територіальні громади об'єднуються для здійснення місцевого самоврядування та

оптимізації публічного управління, то, на нашу думку, слід вести мову про «територіальні громади, що об'єднались для оптимізації публічного управління», а не про «об'єднані територіальні громади» [6, с. 75].

По-перше, дивно, що публікуючи статтю у 2019 році, автор залишила поза увагою власної аналітики висновки щодо так званої самодостатності громад на початок реформи, які містяться в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, а саме про те, що «дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 відсотків, 483 територіальні громади на 90 відсотків утримуються за рахунок коштів державного бюджету» [29].

По-друге, відносно аргументу щодо «оптимізації публічного управління — надання адміністративних, освітніх, медичних, інших послуг», зазначимо, що така оптимізація за рахунок збільшення територіальних меж громади, на наше переконання, є суперечливою й такою, що збільшує відстань між клієнтом та об'єктом надання послуг, і як справедливо зауважує О. Л. Попова, — збільшує витрати на надання населенню базових послуг у віддалених селах [35, с. 81].

По-третє, надуманим є запропонований термін «територіальна мікрогромада», а головне полягає в тому, що заперечуючи використання терміна «об'єднана територіальна громада», автор в якості його заміника пропонує термінологічний конструкт, який складається з восьми елементів.

За великим рахунком, понятійно-категоріальний апарат слугує забезпеченню цілісного уявлення про сутнісні зав'язки та контекст у межах певної предметної області.

На наше переконання, використання терміна «об'єднана територіальна громада» віддзеркалює не тільки історію та процес створення цього феномена, а й підтверджує той факт, що вони складаються з кількох громад. Тобто цей термін уточнює природу та сутність тієї чи іншої громади, що є складною за своєю структурою.

Цю позицію поділяють і представники державно-управлінської наукової думки. Так, А. С. Чубіна підкреслює, «що сучасні реалії, пов'язані з процесами реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, формують новий підхід до розуміння «територіальної громади», розглядаючи її через призму поділу країни на адміністративно-територіальні одиниці, а це у свою чергу формує абсолютно нове поняття «об'єднана територіальна громада»... яку розглядають як первинну адміністративно-територіальну

одиницю та базову ланку адміністративно-територіального устрою України» [1, с. 139].

ОТГ вирізняється за двома ознаками: перша — це об'єднання двох або більше первинних суб'єктів самоврядування (громад), які мають суміжні території; друга — фінансова спроможність надання послуг членам громади [4, с. 148].

Інша справа, чи володіють такою спроможністю усі ОТГ. Пояснення щодо цього будуть надані при розгляді функціональності ОТГ.

При визначенні районів як наукової категорії передусім їх слід розглядати як субрегіональну компоненту території країни, яка вирізняється своїми природними, економічними, демографічними, історико-культурними, адміністративними ознаками та територіальними межами; характеризується певною структурою, динамікою розвитку, взаємозв'язками між собою, а також громадами, які входять до їхнього складу.

Райони наділені комплексом ресурсів, об'єктами інфраструктури, містять у своєму складі населення як носія певної мови, культури, історичних традицій, є місцем реєстрації та діяльності господарських суб'єктів, що є підставою віднесення їх як до суб'єктів, так і об'єктів регулювання соціально-економічного розвитку.

Співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень райони визначаються у доволі вузькому значенні, а саме як субрегіональна ланка адміністративно-територіального поділу, утворена виключно для організації системи виконавчої влади, яка становить основу територіальної організації держави [34, с. 59].

Відсутність літературних джерел, у яких райони розглядалися б як наукова категорія, на наш погляд, пояснюється, з одного боку, їх вторинною роллю в планах реформи децентралізації, та відсутністю попередніх розрахунків їхнього просторового поділу — з іншого.

ОТГ ТА РАЙОНИ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОДИНИЦІ

При висвітленні цієї наукової проблеми ми цілком поділяємо точку зору вітчизняних правників відносно того, що адміністративно-правова наука не виправдано мало уваги приділяє дослідженню таких правових категорій як «адміністративно-територіальна одиниця» і «територіальна громада» в їхньому комплексному взаємозв'язку [36, с. 96].

Така ситуація пояснюється, з нашої точки зору, зневажливим ставленням до розуміння сутності адміністративно-територіального устрою країни, свідченням чого є не тільки відсутність спеціального закону, який би визначав засади цього устрою, а й правова невизначеність з цього питання існуючої нормативно-правової системи.

В цьому сенсі слушною є позиція В. Литвина, який підкреслює, що «адміністративно-територіальний устрій кожної держави — це своєрідне дзеркало закладеного в її фундамент раціонального цілепокладання, показник зрілості владно-суспільних відносин, ефективності комунікаційних важелів та системи надання послуг громадянам. Держава може вважатися правовою й соціальною лише за умови, якщо її територіальна організація забезпечує розв'язання двоєдиного завдання: оптимального розподілу владних повноважень на управлінському й самоуправлінському рівнях та забезпечення надійного зворотного зв'язку в системі «влада — соціум». Про належний рівень територіальної ідентичності можна говорити лише там і тоді, де й коли політичні й правові ініціативи влади відповідають інтересам громад і дістають суспільну підтримку. За відсутності останньої будь-які задекларовані реформи ризикують лишитися в полоні імітаційності або й спровокувати нові лінії розмежувань». Таке становище, зазначає він «є наслідком того, що впродовж століть населення, що мешкало на теренах України, не було вільним у виборі власних моделей територіальної організації» [37].

Тому немає нічого дивного, що в Конституції України територіальні громади не визнані адміністративно-територіальними одиницями. Частина 1 статті 133 Основного Закону України закріплює положення про те, що «систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села» [17].

В Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 1) міститься такий перелік адміністративно-територіальних одиниць: «область, район, місто, район у місті, селище, село» [18].

Очевидно, що в законодавстві України в обох випадках відбулася підміна поняття «адміністративно-територіальна одиниця» поняттям «територіальна одиниця».

Проте, на відміну від територіальних громад, які не визнаються адміністративно-територіальною одиницею, таким статусом законодавчо наділені райони.

Разом з тим, у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки зазначено, що «реалізація державної регіональної політики на період до 2027 року здійснюватиметься на основі комплексного територіально орієнтованого підходу, який передбачає, що об'єктом у рамках регіональної політики є регіони та територіальні громади, які характеризуються специфічним набором соціальних, просторових, безпекових, екологічних та економічних особливостей» [32].

Такий самий підхід щодо ігнорування районів як адміністративно-територіальних одиниць міститься й у постанові Кабінету Міністрів України «Про засади державної регіональної політики», в якій зокрема зазначається, по-перше, що до об'єктів державної регіональної політики (частина 1, статті 4) віднесені регіони, макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, але серед них відсутні райони, по-друге, серед системи документів державної регіональної політики (частина 2 статті 7) відсутні стратегії розвитку районів, в той час як йдеться про наявність регіональних стратегій розвитку та стратегій розвитку територіальних громад [31].

Нагадаємо, що під час першої спроби реформування адміністративно-територіального устрою України у 2004–2005 роках громади розглядалися як базова одиниця цього устрою. Нижній кількісний ценз для громад тоді було встановлено на рівні 5 тис. осіб. У районах і містах-районах кількість населення мала б становити не менше ніж 70 тис. осіб [9, с. 38].

Конструктивні пропозиції щодо унормування та упорядкування структурних одиниць адміністративно-територіального устрою України вже в ході реалізації сучасної реформи децентралізації вносили й вітчизняні вчені. Так, науковими співробітниками Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долінського НАН України» було обґрунтовано необхідність «переходу до чітко визначеної структури одиниць адміністративно-територіального устрою з трьох рівнів: перший — область, АР Крим, місто зі спеціальним статусом (Київ); другий — район, велике місто (обласного значення); третій (базовий) — сільська, селищна, міська територіальні громади [38, с. 22].

Свій внесок у розв'язання цієї проблеми зробили і представники профільної урядової установи, яка на той час мала назву — Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства. У січні 2019 року ними було розроблено документ, в якому нові райони мали б формуватися навколо міст із населенням

не менше ніж 50 тис. осіб, і налічувати не менше ніж 150 тис. мешканців. Сфера впливу нових центрів субрегіонального рівня становила 60 км. У методиці також зазначалося, що нові райони можуть формуватися й навколо менших за людністю поселень, якщо в регіонах залишилися вільні території з населенням понад 150 тис. осіб [39].

Відтак кількісні параметри нових районів України відповідали європейському рівню NUTS-3.

Отже наразі стоїть питання приведення нормативно-правової бази, в якій відсутня чіткість позиціонування ОТГ та районів як адміністративно-територіальних одиниць, у відповідність до практичних наслідків реформи децентралізації публічної влади та управління.

Не менш актуальною є проблема, яка стосується підвищення наукового рівня публікацій із зазначеного питання.

Це стосується й переосмислення законодавчого положення щодо первинного суб'єкта місцевого самоврядування. В якості його має розглядатися не територіальна громада, а окремий суверенний індивід, який є своєрідною самодостатньою й самоврядною «монадою» територіальної громади. Інакше кажучи, наділений свободою від народження індивід має право на утворення певної спільноти та добровільно і на свій розсуд, відповідно до процедурного принципу субсидіарності, утворювати громадські організації, делегувати здійснення частини своїх владних повноважень органам публічної влади як державним, так і самоврядним. Такий підхід до розуміння сутності публічного управління та самоврядування був запропонований в науковій літературі ще у 2006 році [40, с. 301], проте він не привернув до себе уваги дослідників.

За цим підходом напрям розподілу владних повноважень схематично виглядає так: індивід (суверенний, самоврядний суб'єкт) → територіальна громада → громадські організації → органи місцевого самоврядування, місцеві органи державної влади → регіональні органи державної влади → центральні та вищі органи державної влади. Але в силу спадщини, унітарної форми держави та сучасної державотворчої практики цей розподіл здійснюється державою і відбувається «згори вниз». Саме тому, з урахуванням існуючого дуалізму публічної влади, відповідно склалися й два канали розподілу владних функцій — державний та самоврядний [41, с. 92].

ОТГ ТА РАЙОНИ ЯК ФУНКЦІОНУЮЧІ СОЦІАЛЬНО-ПРОСТОРОВІ УТВОРЕННЯ

Позиціонування ОТГ та районів не тільки як адміністративно-територіальних одиниць, а й як функціонуючих соціально-просторових утворень обумовлено наявністю в їхніх просторових межах тісних взаємозв'язків між різними структурними складовими та процесами, що відбуваються на території цих одиниць адміністративно-територіального устрою України. А головне суспільне призначення діяльності ОТГ та районів, яка проявляється через виконання ними базових функцій, полягає в належній організації життєдіяльності населення, яке мешкає в межах цих соціально-просторових утворень.

Успішність виконання функцій ОТГ та районами забезпечується наявною структурною будовою цих соціально-просторових утворень (табл. 2).

Територіальна та секторальна спрямованість функціонування цих утворень вирізняється в залежності від їхнього демографічного, природно-ресурсного та галузевого потенціалу. Якщо сільські та селищні ОТГ, а також райони з переважно сільським складом населення, сільськими населеними пунктами, природно-ресурсним потенціалом та сільськогосподарським характером виробничо-господарської діяльності мають аграрну та руральну спрямованість розвитку, то більшість міських утворень — аграрно-промислово, промислово-аграрну та рурально-урбанну або урбанно-руральну. Певна частка ОТГ та районів характеризується збалансованою секторальною та територіальною спрямованістю функціонування.

За вказаними ознаками певні соціально-просторові утворення характеризуються як міські, сільсько-міські або місько-сільські агломераційні утворення.

В усіх ОТГ та районах, з огляду на рівень їхньої згуртованості, наявний ресурсним потенціал, ступінь їхньої фінансово-економічної спроможності та громадсько-політичної активності населення, властиві більш чи менш виразні перспективи розвитку на засадах інклюзивності.

За проявом інклюзивності можна виділити соціально-просторові утворення громадівського та районного рівнів.

Згідно із законодавством України ОТГ та райони як суб'єкти місцевого самоврядування є носіями не тільки його повноважень, а й функцій. Виконання повноважень залежить від їхнього успішного

Таблиця 2

**Структурні складові ОТГ та районів як функціонуючих
соціально-просторових утворень**

Складова	Елементи складової	Призначення складової
Економічна	Майно та інша власність, суб'єкти економічної діяльності, форма власності на економічні та інші ресурси, система нормативних документів, регламентуючих виробничо-господарську діяльність, місцевий бюджет	Створення робочих місць, забезпечення зайнятості населення, зростання рівня його добробуту, наповнення місцевого бюджету
Соціальна	Соціум, соціальна інфраструктура, місцеві традиції, культурно-історична спадщина, норми та правила поведінки, духовні цінності та орієнтири	Освітньо-культурний та духовний розвиток особистості, формування культурного генофонду нації, задоволення зростаючих соціокультурних потреб населення
Природна	Природні ландшафти та ресурси, флора та фауна	Створення здорового життєвого середовища, надання оздоровчо-рекреаційних послуг, підтримання на належному рівні природних ландшафтів, включаючи земельні, водні ресурси, рослинний світ
Культурна	Об'єкти культури, персонал закладів культури, культурна спадщина, традиції та цінності	Всебічний розвиток культурного рівня особистості, збереження та розвиток місцевої культурної спадщини, створення сучасних осередків культури, місць духовного дозвілля та відпочинку
Демографічна	Населення, розподілене за віком, статтю, сімейним станом, освітою, професією, місцем та умовами проживання	Регулювання демографічних процесів, забезпечення зростання населення та вирішення соціально-економічних проблем, пов'язаних зі змінами кількісного та якісного складу населення, його міграційним рухом, із впливом соціально-економічних та інших факторів на процеси відтворення населення

Складова	Елементи складової	Призначення складової
Просторова	Територія, її фізичні та просторові характеристики, система забудови, інфраструктура, транспортні мережі, просторові зв'язки	Організація просторового середовища з належними умовами для життя, роботи, відпочинку та пересування людей, яка включає планування забудови, розвиток транспортної і комунікаційної інфраструктури, благоустрій, формування у населення почуття приналежності до певної території як рідного для нього місця
Самоврядно-управлінська	Органи місцевого самоврядування, органи державної влади, громадські організації, бізнес-структури, окремі особи	Забезпечення комплексного розвитку території, законності, безпеки, правопорядку, захист прав місцевого самоврядування, ефективне використання та управління муніципальною власністю, залучення населення до участі у прийнятті рішень та розв'язанні проблем місцевого та загальнодержавного значення

Джерело: складено автором.

функціонування як соціально-просторових утворень. В даному дослідженні функціонування ОТГ та районів не розмежовуються на виконання ними певних функцій як суб'єктами місцевого самоврядування та соціально-просторовими утвореннями, оскільки єдиними в цій функціональній системі є суб'єкти, межі простору функціонування та суспільне призначення виконуваних ОТГ та районами функцій.

Функціонування ОТГ та районів означає взаємозв'язок між структурними складовими цих соціально-просторових утворень в результаті виконання ними певних функцій, які проявляється через певні види діяльності.

В таблиці 3 представлено перелік та зміст базових функцій ОТГ та районів.

Функціональний прояв інклюзивного розвитку на рівні районів подано у таблиці 4.

За наведеними в таблиці 4 показниками більшість районів є поліфункціональними, або біфункціональними (86 з їхньої загальної кількості, що складає 72,2 %). Найбільша кількість поліфункціональних

Базові функції ОТГ та районів як соціально-просторових утворень

Функція	Зміст функції
Виробничо-господарська	Процес створення матеріальних благ за участю місцевих економічних агентів з метою задоволення певних суспільних потреб
Соціальна	Процес відтворення соціуму, соціального середовища як об'єктів інфраструктури та системи соціальних відносин, в тому числі й через надання життєво необхідних послуг, що задовольняють соціально-культурні, освітні, оздоровчі потреби, сприяють створенню духовних цінностей, розвитку особистих здібностей
Оздоровчо-рекреаційна	Єдина цілісна функція, яка базується на продуктивному використанні ландшафтів профілактично-лікувального та рекреаційного призначення, що проявляється у наданні оздоровчих, туристичних та історико-культурних послуг
Природоохоронна	Процес раціонального використання природного середовища, його охорони та відновлення, а також освоєння деградованих ландшафтів й відродження природних комплексів
Адміністративно-організаційна	Процес організації життєдіяльності в просторових межах ОТГ та районів, який проявляється шляхом використання самоврядних і делегованих повноважень, а також надання адміністративних послуг

Джерело: складено автором.

районів припадає на Центральний (11) та Східний (10) макрорегіони, найменша — Північний (3). Монофункціональні райони сконцентровані в Західному макрорегіоні (48,4 %).

Перед тим як перейти до характеристики ОТГ та районів як функціонуючих соціально-просторових утворень, визначимося з певними наслідками формування укрупнених громад та районів, які безперечно позначилися на їх функціональності.

По-перше, не усі новоутворені громади виявилися об'єднаними, кількість яких становить 21 одиницю, з них 20 є міськими громадами. По-друге, серед міських громад 20 мають чисельність населення понад 100 тис. осіб кожна, в той час як кількісний склад населення кожної з 19 сільських громад не перевищує 3 тис. осіб.

В таблиці 5 представлено ОТГ з потрійними мінімальними демографічними показниками.

Таблиця 4

**Типологічний розподіл районів України за їхньою функціональністю
у розрізі макрорегіонів**

Кількість районів у складі макроре- гіонів (одиниць)	Райони		
	Переважаю мо- нофункціональні (відсоток)	Переважаю біфункціональні (відсоток)	Переважаю по- ліфункціональні (відсоток)
Північний (17)	7 (41,2)	7 (41,2)	3 (17,6)
Східний (21)	—	11 (52,4)	10 (47,6)
Південний (16)	5 (31,2)	4 (25,0)	7 (43,8)
Західний (33)	16 (48,4)	8 (24,4)	9 (27,2)
Центральний (32)	5 (15,6)	16 (50,0)	11 (34,4)
В цілому по Україні (119)	33 (27,8)	46 (38,6)	40 (33,6)

Джерело: складено та розраховано автором на основі [28].

Таблиця 5

**Територіальні громади України, які характеризуються комплексом потрійних
мінімальних демографічних показників**

Назва та тип гро- мади	Район; область	Показник кількості населен- ня, осіб	Показник розміру площі, км ²	Показник кількості населених пунктів, одиниць
Високівська сіль- ська	Житомирський; Житомирська	2348	96,9	5
Гуківська сільська	Кам'янець- Подільський; Хмельницька	2662	95,4	8
Ляшківська сіль- ська	Дніпровський; Дніпропетровська	2070	83,2	9
Підлозцівська сільська	Дубенський; Рів- ненська	1836	63,5	9
Повчанська сіль- ська	Дубенський; Рів- ненська	2853	94,1	9

Джерело: складено автором на основі [28].

Дані таблиці 5 свідчать про те, що усі 6 ОТГ належать до областей з подрібною системою розселення та є сільськими.

Серед ОТГ з потрійними максимальними демографічними показниками, поданих в таблиці 6, обидві є міськими громадами.

Таблиця 6

Територіальні громади України, які характеризуються комплексом потрійних максимальних демографічних показників

Назва та тип громади	Район; область	Показник кількості населення, осіб	Показник розміру площі, км ²	Показник кількості населених пунктів, одиниць
Камінь-Каширська міська	Камінь-Каширський; Волинська	55874	1421,9	55
Лозівська міська	Лозівський; Харківська	89472	1424,7	91

Джерело: складено автором на основі [28].

Між ОТГ та новоутвореними районами мають місце значні диспропорції за їхнім розміром.

Розподіл серед областей найбільших та найменших за кількістю населення районів подано у таблиці 7.

Як свідчать дані таблиці 7, адміністративними центрами восьми з десяти найбільших за населенням районів є обласні центри. До найменших населених районів належать переважно гірські та північні райони, хоча чотири з десяти районів припадають на південні та східні області. Вражаючою є 58-кратна різниця в кількості населення Харківського та Верховинського районів. Значну настороженість викликає те, що Харківський район за кількістю населення переважає 17 областей України, а перша п'ятірка найбільш населених районів мають більшу кількість населення, ніж Волинська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черновецька, Чернігівська області. Така деформована за демографічною ознакою структура адміністративно-територіальних одиниць, що належать до різних рівнів відповідного устрою країни, підштовхує до висновку про ймовірність скорочення кількості областей шляхом їх укрупнення.

Із загальної кількості функціонуючих ОТГ (1438) — 626 є сільськими, 432 — селищними, 432 — міськими. Серед ОТГ 409 міських громад відповідають статусу сільсько-міських агломерацій. Зі 119

Таблиця 7

Демографічна характеристика районів України

Район	Область	Пло- ща, км ²	Насе- лення, тис. осіб	Щіль- ність насе- лення, осіб / км ²	Насе- лення центру району, тис. осіб	Кіль- кість гро- мад
Райони з найбільшою кількістю населення						
Харківський	Харківська	2644,3	1762,8	666,7	1443,2	15
Донецький	Донецька	2895,1	1503,4	513,3	924,2	6
Одеський	Одеська	3922,8	1375,9	350,7	1017,7	22
Дніпровський	Дніпропетров- ська	5605,7	1179,3	210,4	987,2	17
Львівський	Львівська	4968,5	1150,4	231,5	724,3	23
Запорізький	Запорізька	4674,6	874,1	187,0	731,9	17
Криворізький	Дніпропетров- ська	5717,4	772,3	135,0	624,6	15
Горлівський	Донецька	2468,4	690,6	279,8	244,0	9
Хмельниць- кий	Хмельницька	10755,8	687,0	63,8	273,9	27
Вінницький	Вінницька	6888,9	657,6	95,4	370,7	16
Райони з найменшою кількістю населення						
Верховин- ський	Івано- Франківська	1271,7	30,5	23,9	5,8	3
Новгород-Сі- верський	Чернігівська	4630,5	66,4	14,3	13,0	4
Сватівський	Луганська	5329,1	80,9	15,1	17,1	7
Щастинський	Луганська	3380,4	81,2	24,0	8,6	5
Рахівський	Закарпатська	1845,2	82,8	44,8	15,5	4
Косівський	Івано-Фран- ківська	853,7	85,7	100,4	8,6	5
Вижницький	Чернівецька	1882,0	91,0	48,3	4,0	9
Корюківський	Чернігівська	4578,7	91,7	20,0	12,9	5
Берислав- ський	Херсонська	4764,0	99,1	20,8	12,4	11
Роздільнян- ський	Одеська	3564,4	104,2	29,2	17,8	9

Джерело: складено та підраховано автором на основі [28].

районів майже всі, за виключенням тих, центрами яких є великі міста, теж підпадають під таке визначення. Таким чином фактично третина одиниць базового та районного рівнів адміністративно-територіального устрою України є сільсько-міськими агломераціями, які мають перспективи розвитку на засадах інклюзивності.

Про інклюзивну аграрну галузеву та сільську соціально-просторову спрямованість їх розвитку свідчать наявність великої кількості сільськогосподарських угідь, значної частки сільського населення, представництво серед адміністративних центрів ОТГ та районів понад 73 % сільських населених пунктів та малих і середніх міст відповідно.

У цих містах діють різні промислові, агропромислові, соціальні об'єкти. Розміщення таких міст поблизу джерел сільськогосподарської сировини, родовищ корисних копалин створює умови для розвитку переробних підприємств, що дає змогу раціонально використовувати трудові ресурси не тільки цих міст, а й навколишньої сільської місцевості. Багато малих міст України є центрами обслуговування туристів і рекреантів (міста Закарпаття та ін.) [42, с. 18].

Сільське господарство та розвиток сільських територій, як зазначають М. Амбросіо-Альбала та Й. Бастіенсен, є двома основними стовпами для подолання сільської бідності та забезпечення продовольчої безпеки [43], а значить є основою інклюзивності.

Серед ОТГ 437 (30,4 %), а серед районів 49 (41,2 %) є центральними, 506 (35,2 %) і 44 (37,0) — напівпериферійними, 495 (34,4 %) і 26 (21,8 %) периферійними відповідно. До центральних віднесено ОТГ та райони, які віддалені від адміністративного центру області на відстань 50–70 км (в залежності від розміру цього центру), до напівпериферійних — на відстань 71–150 км, периферійних — понад 150 км. З огляду на наявність певної відстані між центральним містом області та ОТГ і районами, практичне значення щодо доступності населення до ключових об'єктів їх життєздатності набуває актуальності питання організації транспортного сполучення між населеними пунктами області. Воно є найбільш гострим для периферійних ОТГ та районів з великою кількістю населених пунктів. За підрахунками дослідників, 59 (4,1 %) селищних та міських ОТГ нараховують у своєму складі понад 50 населених пунктів, а 64 мають площу, яка перевищує 1000 км². Серед районів 12 (10,1 %) (адміністративними центрами 10 з них є обласні центри) мають у своєму складі понад 400 населених пунктів, 96,6 % з яких — це села [12, с. 212].

Для порівняння зазначимо, що у таких латиноамериканських країнах, як Чилі, Мексика та Колумбія, лише 6 %, 7 % та 17 % населення відповідно мешкають у «глибинних» сільських районах [44, с. 132].

Враховуючи соціально-просторову спрямованість розвитку районів та їхній розподіл за макрорегіонами, 11 з 24 областей України є руральними або рурально-урбанними, інші 13 — урбанними або урбанно-руральними [12, с. 243, 274–275].

Функціонування ОТГ та районів має забезпечувати створення та підтримку в їхніх просторових межах сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, захисту її прав, надання населенню високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг, їхнього розвитку на інклюзивних засадах.

Оскільки переважна частина районів України є аграрними та сільськими, слід взяти до уваги типологію таких районів, розроблену зарубіжними науковцями. Райони розрізняються ними за типами потоків, їх напрямом та щільністю, а також здатністю їхнього потенціалу сприяти територіальному розвитку. Деякі райони знаходяться далеко від усіх типів міських центрів і, отже, дуже сприяють позитивним сільсько-міським зв'язкам. У цих районах сільсько-міські зв'язки зазвичай пов'язані з сектором сімейного фермерства. Навпаки, райони, які знаходяться близько до міських центрів, включаючи малі або середні міста, пропонують широкі можливості (сприятливі або змішані) для сільсько-міських зв'язків, що ґрунтуються на комерційному сільському господарстві, торгівлі та послугах. Між ними є інший тип районів, які демонструють змішані можливості та близькі до кількох малих та середніх міст. Їхня місцева економіка диверсифікована, але переважає видобуток корисних копалин. Запропонована типологія забезпечує врахування різноманітності зв'язків між сільськими та міськими районами в країні та територіальних диспропорцій [45].

Окреслені контури запропонованого нами сприйняття ОТГ та районів як функціонуючих соціально-просторових утворень поки що не стали предметом спеціального дослідження представниками соціальних та інших наук.

В літературі більш поширеною є версія, яка стосується повноважень та функцій переважно ОТГ та значно меншою мірою районів як адміністративно-територіальних одиниць.

Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування О. В. Батанов визначає як основні напрями та види муніципальної діяльності цих спільностей, які виражають волю й інтереси

місцевих жителів та забезпечують здійснення ними відносин з державою, її органами, суб'єктами місцевого самоврядування в межах Конституції і законів України. На думку цього автора, таке формулювання, по-перше, орієнтує ці суб'єкти на досягнення єдиної мети для всієї системи територіальної самоорганізації — вирішення питань місцевого значення, забезпечує поєднання інтересів загальнодержавних з інтересами певної території. По-друге, розкриває зміст діяльності цих суб'єктів муніципального права та її динамічну спрямованість. По-третє, відображає місце територіальних громад в системі місцевого самоврядування як первинного суб'єкта. Відмінності між функціями територіальних громад і функціями інших суб'єктів місцевого самоврядування, за переконанням правознавця, можна спостерігати за: суб'єктом впливу; обсягом (межами) впливу; засобами реалізації; характером впливу [46, с. 11, 13].

У науковій літературі при аналізі функціонування територіальних громад важливе значення приділяється механізму їхнього здійснення — сукупності демографічних, територіальних, політичних, організаційних, економічних, соціально-культурних, ідеологічних способів і засобів матеріалізації діяльності муніципальної влади в процесі вирішення питань місцевого значення, а також делегованих місцевому самоврядуванню повноважень місцевої державної виконавчої влади [47, с. 158].

На думку авторів колективної монографії за редакцією В. С. Кравцова та І. З. Сторонянської, «об'єднані територіальні громади в Україні мають тепер усі повноваження, щоб функціонувати як адміністративно-територіальні одиниці та як суб'єкти регулювання соціально-економічного розвитку територій. Економічні та соціальні інтереси територіальних громад реалізуються через регулювання господарчих процесів у межах власних повноважень. Територіальні громади слід досліджувати не лише як суб'єкти регулювання розвитку власних територій, але і як об'єкти регулювання в системі управління владних структур вищого рівня (регіонального, державного). Територіальна громада як суб'єкт регулювання соціально-економічного розвитку території наділена функціями, які загалом збігаються з обсягом функцій системи місцевого самоврядування: нормотворча функція (створення статутів територіальних громад, прийняття нормативних актів, що регламентують діяльність громади); планування, програмування розвитку адміністративно-територіальної одиниці базового рівня (стратегії розвитку територіальних громад, програ-

ми соціально-економічного та культурного розвитку); управління ресурсним потенціалом (земельні, лісові, водні ресурси); розвиток місцевої інфраструктури — утримання та будівництво доріг, водо-, газопостачання і водовідведення та благоустрій території; управління комунальним майном, що належить територіальній громаді; бюджетно-фінансова функція (затвердження бюджетів і контроль за їх виконанням, визначення місцевих податків і зборів, що передбачені законом); управління мережею закладів соціальної сфери (утворення, реорганізація, ліквідація); інвестиційна функція (залучення інвестицій — державних, приватних, міжнародних у розвиток території); інформаційна функція» [11, с. 54–55].

Важливу роль у виконанні функцій ОТГ та районів відіграє фінансова децентралізація, а саме зміни в Бюджетному та Податковому кодексах, які зміцнили економічну основу місцевого самоврядування за рахунок визначених податкових надходжень від підприємств, бізнес-структур, організацій, установ, розташованих на території, як стимул для зміцнення її фінансової спроможності.

Акумуляування фінансових ресурсів відбувається через розвиток місцевого бюджету, який складається із власних доходів території та трансфертів з державного бюджету. Економічне забезпечення діяльності територіальних громад складається із власних доходів місцевого бюджету, який являє собою фонд фінансових ресурсів та є інструментом забезпечення завдань і функцій місцевого рівня. Власні доходи громади формують податкові надходження (забезпечують понад 88 % загальної суми власних доходів місцевих бюджетів), а саме: частина від загальнодержавних податків та зборів (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, рентна плата (за користування надрами, видобування корисних копалин), акциз з пального, місцеві податки і збори (податок на майно, єдиний податок, туристичний збір та ін.); неподаткові надходження (становлять близько 10 % загальної суми власних доходів місцевих бюджетів): плата за видачу ліцензій та дозволів, орендна плата, держмити, штрафи; інші надходження — кошти від продажу основного капіталу, цільові фонди, донорські кошти, отримані від Державного фонду регіонального розвитку як фінансова підтримка у вигляді субвенцій на виконання програм і проектів згідно із планами соціально-економічного розвитку територій, спрямованими на формування означеної інфраструктури; кошти Європейського Союзу за Програмою підтримки секторальної політики в Україні; кошти інвесторів держави — підприємств, установ,

організацій (приватне партнерство); трансфертів з Державного бюджету у вигляді коштів, які збалансовують та вирівнюють фінансову спроможність місцевих бюджетів (дотації та субвенції з Державного бюджету) [48].

Щодо позиціонування у науковій літературі районів як функціонуючих соціально-просторових утворень зауважимо, що в цьому сенсі існує значний дефіцит інформації. Це можна пояснити, з одного боку, тим, що за логікою реформи децентралізації передача повноважень і відповідних ресурсів з центра на місця здійснювалася по горизонталі «центральні органи виконавчої влади — об'єднані територіальні громади» та ігноруванням в рішеннях виконавчої влади статусу районів як адміністративно-територіальної одиниці — з іншого.

Для оцінювання розвитку ОТГ та районів на засадах інклюзивності І. О. Павловою було введено у науковий обіг поняття інклюзивної спроможності сільсько-міських агломерацій, яке базується на фінансово-економічному потенціалі агломерацій, але не є тотожним йому. Важливими чинниками інклюзивної спроможності є місцезонавання ОТГ та районів, їх демографічні характеристики, адміністративні та організаційні важелі, психологічна готовність кожного до створення інклюзивного добробуту. Методика розрахунку узагальненого індексу інклюзивної спроможності агломерацій складається з таких індексів: центральність агломерацій, розмір їх площі, кількість районів, ОТГ, населених пунктів, чисельність населення, демографічне навантаження на один район, ОТГ, функціональність, галузева та соціально-просторова спрямованість розвитку. Їх нарахування кожній громаді здійснювалося за 4-бальною шкалою [12, с. 81].

Розподіл агломерацій між регіонами за ступенем їх інклюзивної спроможності наведено в таблиці 8.

Наведені в таблиці 8 індекси свідчать про відносно рівномірний розподіл районів між макрорегіонами України, які характеризуються переважно помірною інклюзивною спроможністю. Лише Східний макрорегіон характеризується достатньою інклюзивною спроможністю. Незначні коливання за окремими показниками відбивають неоднакову забезпеченість районів земельною площею, а також специфіку системи розселення в розрізі макрорегіонів, рівень їхньої урбанізації та руралізації, історичний поділ праці.

**Типологічний розподіл за макрорегіонами районів
за їхньою інклюзивною спроможністю**

Кількість районів у макрорегіоні	Райони		
	Достатньо інклюзивно спроможні (понад 20 балів у розрахунку на один район)	Помірно інклюзивно спроможні (від 15 до 20 балів у розрахунку на один район)	Недостатньо інклюзивно спроможні (до 15 балів у розрахунку на один район)
Північний (17)	—	270,5 бала: 17 = 15,89 бала (п'ятий показник)	—
Східний (21)	432 бала: 21 = 20,57 бала (перший показник)	—	—
Південний (16)	—	277 балів: 16 = 17,31 бала (третій показник)	—
Західний (33)	—	576,5 бала: 33 = 17,46 бала (другий показник)	—
Центральний (32)	—	517,5 бала: 32 = 16,16 бала (четвертий показник)	—
В цілому по Україні (119)	—	2073,5 бала: 119 = 17,42	—

Джерело: [12, с. 82].

Висновки

Здійснений в процесі дослідження аналіз нормативно-правової бази та літературних джерел щодо визначення ОТГ та районів як наукових категорій засвідчує наявність значних прогалин, пов'язаних з відсутністю визначень цих термінів. Звідси — смислова невизначеність понять «об'єднані територіальні громади» та «райони». Якщо до першого терміна привернута значна увага з боку науковців, то наукова категорія «район» взагалі практично відсутня у науковому дискурсі.

Попри значну увагу з боку науковців до наукової категорії «об'єднана територіальна громада», у публічному просторі доволі по-

ширеною є думка про недоречність використання цього термінологічного конструкту на тій підставі, що об'єднані територіальні громади після місцевих виборів 2020 року за своїми повноваженнями не відрізняється від інших громад.

До недостатньо досліджених питань належать також такі, що стосуються розуміння ОТГ та районів не тільки як адміністративно-територіальних одиниць, а й як певних соціально-просторових утворень, які виконують важливі суспільні функції.

На функціональності цих утворень негативно позначаються диспропорції між значною кількістю ОТГ та районів за розмірами площі, наявним населенням та ресурсною базою соціально-економічного розвитку, що суттєво впливає на якість надання населенню соціальних та адміністративних послуг.

Наукова актуальність та практична значущість ідентифікації ОТГ та районів як наукових категорій, адміністративно-територіальних одиниць та функціонуючих соціально-просторових утворень обумовлена наслідками реформи децентралізації публічної влади та управління та завданнями післявоєнної відбудови України на засадах інклюзивності.

Проведений аналіз спеціальної фахової літератури з цього питання засвідчив невідповідність ступеня її наукової розробки суспільному значенню цієї проблематики. Існує дефіцит системних досліджень, виконаних на міждисциплінарних засадах. В частині характеристики функцій ОТГ бракує як кількості публікацій, так і наявності праць, виконаних на високому рівні. Що стосується районів, то тут практично мало що зроблено в їх характеристиці як наукової категорії, так само як і в аналізі функцій цих соціально-просторових утворень.

Перспективними напрямками подальших досліджень слід вважати розвідки, пов'язані з висвітленням питань інклюзивного розвитку ОТГ та районів.

Список використаних джерел

1. Чубіна А. С. Об'єднані територіальні громади як складник адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2020. № 1 (69). С. 136–142. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.1.22>.
2. Переверзева А. В. Критеріальні ознаки формування об'єднаних територіальних громад: національні особливості та зарубіжний досвід. *Науко-*

вий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 2018. Випуск 22. С. 217–220.

3. Ковальчук Ю. М. Щодо поняття об'єднаної територіальної громади як елемента правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Випуск 29 (1). С. 87–90.
4. Стрижак Є. Ю. Особливості об'єднаної територіальної громади як суб'єкта бюджетних правовідносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 144–149. DOI: <https://doi.org/10.15421/392163>.
5. Спасів Н. Я. Об'єднана територіальна громада як новітній суб'єкт місцевого самоврядування: наукове пізнання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 33. С. 209–211. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2019-33-41.
6. Мішина Н. В. Територіальні громади та об'єднані територіальні громади в Україні. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2019. Том XXIV. С. 75–80. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v24i0.637>.
7. Пухтинський М. Концептуальні та прикладні аспекти здійснення адміністративної реформи в Україні. *Адміністративна реформа в Україні: шлях до Європейської інтеграції*: збірник наукових праць. Київ: АДЕФ-Україна, 2003. С. 33–35.
8. Скуратович І. М. Адміністративно-територіальний устрій України в 1920–1930-х рр. і його впливи на організацію державного управління: історико-правове дослідження: монографія. Харків: Видавець СПДФО Вапнярчук Н. М., 2004. 192 с.
9. Барановський М. Субрегіональний рівень адміністративно-територіальної реформи в Україні: дискусійні аспекти. *Географія*. 2020. Випуск 1/2 (76/77). С. 37–43. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2020.76-77.5>.
10. Куценко Т. Ф., Дударенко Є. Ю. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд. *Економіка та держава*. 2017. Випуск 3. С. 19–23.
11. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2020. 531 с.
12. Павлова І. О. Теоретико-методологічні засади та практичні аспекти інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій України: монографія. Одеса: Астропринт, 2025. 392 с.
13. Яценко В. О., Короткова Т. М., Сингаївська О. І. Особливості формування сільського громадського середовища в процесі адміністративної реформи. *Містобудування та територіальне планування*. 2022. Випуск 10. С. 463–473. DOI: 10.32347/2076-815x.2022.79.463-473.
14. Zheng N., Wang S., Wang H. et al. Rural settlement of urban dwellers in China: community integration and spatial restructuring. *Humanities and Social Sci-*

- ences Communications. 2024. Volume 11. 188. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-024-02680-8>.
15. Ovaska U., Vihinen H., Oostindie H. et al. Network Governance Arrangements and Rural-Urban Synergy. *Sustainability*. 2021. Volume 13, 2952. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13052952>.
 16. Tiwari N. Role of Panchayati Raj Institutions in Sustainable Development and Inclusive Growth. *Journal of Politics & Governance*. 2013. Volume 2 (1 and 2). P. 7–12.
 17. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: у поточній редакції від 01.01.2020, підстава 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.05.2025).
 18. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР: у поточній редакції від 03.07.2025, підстава 4425-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.05.2025).
 19. Community Culture and the Environment: A Guide to Understanding a Sense of Place. Washington: Office of Water, 2002. 281 p.
 20. Chavis D. Strategic Factors for Building Community: The Five C's Community, Connections, Control, Cash, & Collective Action. Baltimore: Campaign Consultation, 2006. 6 p.
 21. Allen J. C., Cordes S. M., Covey S. Building on Assets and Mobilizing for Collective Action: Community Guide. Lincoln: Center for Applied Rural Innovation. University of Nebraska — Lincoln, 2002. 39 p.
 22. Реформа місцевого самоврядування в Україні: сучасні тенденції та виклики: матеріали круглого столу, м. Львів, 18 травня 2018 р. / за наук. ред. П. Гураля, О. Сушинського. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 100 с.
 23. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII: у поточній редакції від 14.05.2020, підстава 562-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
 24. Про утворення та ліквідацію районів: постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX: у поточній редакції від 07.09.2023, підстава 3334-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
 25. Статистичний щорічник України за 2022 рік / за ред. Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2023. 386 с.
 26. Статистичний щорічник України за 2023 рік / за ред. Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 268 с.
 27. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Київ: Державна служба статистики України / за ред. М. Тімоніної. 2022. 84 с.
 28. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.ua/> (дата звернення: 17.05.2025).

29. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 17.05.2025).
30. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 року № 1508-VII: редакція від 04.04.2023, підстава 2867-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 23.05.2025).
31. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII: редакція від 27.06.2024, підстава 3668-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
32. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 940). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.05.2025).
33. Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, областей від 5 грудня 2019 року № 348-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-20#Text> (дата звернення: 16.05.2025).
34. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наукова доповідь / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2020. 153 с.
35. Попова О. Л. Просторова несправедливість у формуванні територій землекористувань об'єднаних громад. *Український соціум*. 2020. № 4 (75). С. 81–98. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.081>.
36. Лісніченко А. С. Адміністративно-територіальні аспекти реалізації територіальними громадами права на місцеве самоврядування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 1(30). С. 96–101. DOI: [https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i1\(30\).524](https://doi.org/10.32837/ruuv.v0i1(30).524).
37. Литвин В. Адміністративно-територіальний устрій України: ретроспективне бачення й перспективи реформування. 4 червня 2015. URL: <https://www.golos.com.ua/article/255545> (дата звернення: 21.05.2025).
38. Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування: монографія / наук. ред. В. С. Кравців. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. 264 с.
39. Методичні рекомендації щодо критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального (районного) рівня. Київ, 2019.

- URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/019/08/Metod.rescom_rayon_.pdf (дата звернення: 15.05.2025).
40. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
 41. Павлов О. І., Павлова І. О. Громадівський вимір публічного управління в умовах децентралізації влади та управління. *Економіка харчової промисловості*. 2020. Том 12, випуск 2. С. 91–98. DOI: 10.15673/fie.v12i2.1745.
 42. Формування і розвиток мережі поселень України (картографічний аналіз) / Л. Г. Руденко, А. І. Бочковська, М. М. Вишня та ін.; за редакцією Л. Г. Руденка. Київ: Ін-т географії НАН України, 2023. 160 с.
 43. Berdegú J., Escobal J., Bebbington A. Explaining Spatial Diversity in Latin American Rural Development: Structures, Institutions, and Coalitions. *World Development*. 2015. Volume 73. P. 129–137. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.10.018>.
 44. Ambrosio-Albala M., Bastiaensen J. The new territorial paradigm of rural development: theoretical foundations from systems and institutional theories. Technical Report. University of Antwerpen: Institute of Development Policy and Management, 2010. 68 p.
 45. Mercandalli S., Girard P., Dione B., Michel S. Assessing Rural-Urban Linkages and Their Contribution to Territorial Development: Insights from Zimbabwe's Small and Medium-Sized Cities. *Sustainability*. 2023. Volume 15 (7). 6223. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15076223>.
 46. Батанов О. В. Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування В Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2000. 20 с.
 47. Ковалів М. В., Крикавська І. В. Територіальна громада як носій функцій місцевого самоврядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2018. Випуск 2, том 1. С. 155–158.
 48. Бюджетний кодекс України / Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 27.05.2025).

ІНКЛЮЗИВНА ПАРАДИГМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ЯК СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ

© 2025 by Самофатова В. А. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Проблематика сталості та інклюзивності розвитку досить активно досліджується представниками наукових шкіл різних країн. Серед найгостріших проблем сучасності є те, що світобудова втрачає керованість: провідні політичні гравці на світовій арені не в силах протистояти зростанню агресії, кричущій неповазі до норм міжнародного права, проявам тероризму і таке інше. Водночас ніяке тимчасове сповільнення, занепад і деградація не здатні змінити загального вектору руху у бік розумної сфери існування людства — ноосфери. Наразі формується капітал сили духу і волі та бачення того, якою має стати Україна в майбутньому.

Динамічність сучасного світу, яка відображається у мультикультурних тенденціях, часто призводить не лише до збагачення суспільства здобутками різних культур, але й до певних ентропійних хаотичних тенденцій [1]. На думку А. Печчеї, «теперішня глобальна криза є прямим наслідком нездатності людини піднятися до рівня, що відповідає її новій могутній ролі у світі, усвідомити свої нові обов'язки і відповідальність у ньому» [2, с. 125]. Саме в постіндустріальний період серед найважливіших пріоритетів світового господарства є соціалізація економіки, зокрема домінування інноваційної, інтелектуальної та психоемоційної складових людського розвитку. Йдеться про суттєві зрушення у розумінні цінностей оточуючого нас середовища — дотримання збалансованості у використанні природно-ресурсного потенціалу, відкритості до збереження автентичності, культурних традицій та інклюзивності як невіддільної складової нових переконань нашого часу. Подальший розвиток суспільних відносин об'єктивно сформував необхідність появи більш досконалої і, найголовніше, людиноцентричної моделі інклюзивного розвитку, яка передбачає здатність економічної системи не тільки підтримува-

ти баланс між економічною, соціальною й екологічною складовими розвитку, але й максимально враховувати інтереси всіх соціальних груп і членів суспільства. Це дозволяє послабити гостроту, а в ідеалі й уникнути деструктивних суперечностей і навіть конфліктів між ними [3, с. 74]. Саме тому «у повоєнній Україні постануть завдання соціо-економічного і соціогуманітарного відновлення, забезпечення на цій основі розвитку людського потенціалу і соціокультурних компонент добробуту, в тому числі й на засадах використання теорії соціальної якості, згідно з якою інклюзія є одним з індикаторів виміру соціального розвитку» [4, с. 5].

Слід констатувати, що протягом ХХ століття сформувалася квантова парадигма розвитку світобудови, яка засвідчила, що механістичне сприйняття світу функціонує в обмежених координатах простору-часу. Загальновідома дефініція А. Ейнштейна $E=mc^2$ (де m — це маса об'єкта, c — постійна швидкості світла, що дорівнює 300 км/с) дала розуміння того факту, що навіть у найменших об'єктах Всесвіту містяться величезні обсяги енергії. На думку М. Уїтлі «однією з найважливіших особливостей сучасних наукових міждисциплінарних знань є наголос на цілісності, а не на складових. Будь-яка система — чи то людський організм, чи то підприємство — розуміється як єдине ціле, і увага приділяється відносинам усередині нього. У цьому світі головне не те, що ми бачимо. Найважливіше — це взаємодії, які майже завжди невовимі на перший погляд» [1]. Дійсно, взаємодія представляє собою вид безпосередніх чи опосередкованих, внутрішніх чи зовнішніх відносин та зв'язків, виступає інтегруючим фактором, завдяки якому відбувається поєднання частин у певний тип цілісності, організацію структури. Власне, вчення про взаємодію називається синергетикою, яка вивчає діяльність складних систем у просторі та часі. Синергетика як теорія самоорганізації нині стала основним поняттям у розумінні механізмів не лише нестабільності, а і стійкості.

Варто зазначити, що оточуючий нас світ — континуальний. Також слід зробити наголос на дуалізмі світу та на парних протилежностях, якими є континуальність і дискретність. Поняття «континуальність» походить від лат. *continualis* — «безперервний» та розуміється як неперервність, відсутність подільності на фрагменти. Альтернатива континуальності — дискретність (від лат. *discretus* — розділений, перервний) — означає якість предметів, явищ та процесів, що характеризуються переривчатістю неподільних одиниць, їх стрибкоподібними змінами у часі. Зазвичай дискретність та континуальність

розглядаються як сторони діалектичного протиріччя, що відображають, з одного боку, подільність об'єктів будь-якого роду, що розвиваються, з іншого — єдність процесу розвитку.

Континуальний підхід заснований на розгляді об'єкта дослідження як безперервної системи, що складається з багатьох елементів. Тобто поняття розглядаються у тісній залежності одне від одного, що в сукупності формують складну систему. Щодо дискретного підходу, то він базується на розгляді окремих понять, що характеризують об'єкт дослідження, без урахування взаємозв'язку між ними. На наш погляд, більш доцільним є використання континуального підходу, адже він дає змогу врахувати складні взаємозв'язки та залежності між окремими поняттями та категоріями в рамках понятійно-категоріального апарату управління сталим інклюзивним розвитком агропродовольчої сфери (АПС).

Концепція інклюзивного розвитку сформувалася у процесі еволюціонування концепції сталого розвитку, яка є домінантною парадигмою на ХХІ століття. Концепція сталого розвитку є не просто науковою дисципліною, а дороговказом розвитку суспільства та зниженням ризиків його існування. За визначенням Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку, «сталий розвиток — це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» (доповідь «Наше спільне майбутнє», або доповідь Брундтланд, 1987 р.) [5]. Таким чином, визначаються три основні вектори сталого розвитку: економічне зростання; захист та збереження навколишнього середовища; соціальний захист та розвиток. Слід зазначити, що у цій тріаді на сучасному етапі саме соціальний чинник став основоположним і провідним. До того ж вкрай важливо гармонізувати всі три складові між собою. У 2015 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято нині діючі Цілі Сталого Розвитку (Sustainable Development Goals / SDGs), яких планується досягти до 2030 р. Їх включено до Резолюції ООН під назвою «Порядок денний 2030» (Agenda 2030) [6]. Цілі сталого розвитку — це сімнадцять напрямів, що включають найбільш амбітні цілі та задачі, що людство коли-небудь ставило перед собою. Зокрема скорочена назва Цілей говорить сама за себе: (1) відсутність бідності, (2) подолання голоду, (3) міцне здоров'я та добробут, (4) якісна освіта, (5) гендерна рівність, (6) чиста вода та санітарія, (7) доступна та чиста енергія, (8) гідна робота та економічне зростання, (9) промисловість, інновації та

інфраструктура, (10) зменшення нерівності, (11) стійкі міста та громади, (12) відповідальне споживання та виробництво, (13) кліматичні дії, (14) життя під водою, (15) життя на суші, (16) мир, справедливість та сильні інституції, (17) партнерство заради цілей (сталого розвитку) (рис. 1).

Рис. 1. Цілі сталого розвитку ООН [7]

Безперечно, головною умовою наявності сталості до зовнішніх впливів є внутрішні характеристики самого об'єкта. Отже сталість є зовнішня форма, зовнішній прояв внутрішньої структури самої АПС. Для того щоб підвищити її сталість до впливу різних факторів, необхідно удосконалювати її зсередини, що вимагає наукового обґрунтування пріоритетів сталого розвитку. Однак сталість не означає незмінність і припускає дослідження теоретичних та методологічних принципів сталого розвитку АПС як складної соціально-економічної системи, стратегічне управління якою передбачає реалізацію принципів цілеспрямованості, гнучкості, адаптивності, з урахуванням змін макроекономічних та інституціональних умов зовнішнього середовища.

Уповільнення соціально-економічного прогресу та зростання нерівності доходів спричинило необхідність пошуку інклюзивної та сталої моделі розвитку, що сприяє підвищенню рівня життєвих стандартів для всіх. У загальному розумінні інклюзивний (від англ. *inclusiveness* — залученість) є новітнім трактуванням сучасного розвитку, сутність якого полягає в необхідності посилення залучення до

вирішення проблем соціально-економічного розвитку усіх верств населення й різних за статусом груп, а також включення до цього процесу усіх територій [8, с. 84].

Базові основи концепції інклюзивного сталого зростання (inclusive sustainable growth) були розвинуті Комісією по зростанню і розвитку Світового банку у доповіді «The growth report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development» від 2008 р. [9]. Світовий економічний форум (World Economic Forum) розраховує композитний індекс, який ранжує країни на основі їх комбінованих показників KPI — індекс інклюзивності розвитку (IDI). Цей новий глобальний індекс має більш комплексний зміст відносного стану економічного розвитку в порівнянні із загальноприйнятими рейтингами на основі ВВП на душу населення [10].

Засади інклюзивності відображені у програмі ООН «Сталий розвиток: Цілі і Порядок денний 2030», яка є керівництвом дій для урядів і громадян планети і передбачає: подолати бідність в усіх її формах, сприяти добробуту та продуктивній зайнятості для усіх, забезпечити загальний доступ до ресурсів (води, енергії, екосистем тощо) і можливостей для усіх (всеохоплюючої освіти, інновацій, правосуддя, інфраструктури, санітарії), зменшити нерівність всередині країн і між ними [11]. У сучасних умовах ідея інклюзивності активно розвивається та імплементується на рівні найавторитетніших світових організацій. У підсумковому документі саміту ООН 2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.» тема інклюзивності присутня у формулюванні практично усіх 17 затверджених ним Цілей сталого розвитку (ЦСР) [11].

Першість у дотриманні та популяризації принципів рівності та залученості (інклюзивності) у світі належить країнам-членам Європейського Союзу (ЄС). У країнах ЄС інклюзивний розвиток ідентифікується як основний інструмент забезпечення базових соціальних прав людини. Він реалізується через імплементацію політики, що являє собою широкий спектр стратегій, дій та ресурсів, спрямованих на реалізацію різноманітних можливостей суспільства шляхом залученості у всі сфери життєдіяльності та професійного розвитку. Одним із найдієвіших інструментів соціальної інклюзії в рамках політики сталого сільського розвитку є програма LEADER, основними інструментами якої є: налагодження співпраці органів місцевої влади з населенням задля вирішення соціальних проблем сільських територій за принципом «знизу—вгору»; підтримка реалізації проектів диверсифікації

сільській економіці, створення робочих місць та підвищення якості життя [12, с. 227]. Зокрема для молоді в країнах ЄС передбачені програми, спрямовані на підвищення можливостей та залученості до навчання; адаптацію освітніх програм (в т. ч. шкільних) до специфіки та потреб сільських територій; підтримку бізнес-ініціатив, зокрема допомогу молодим фермерам; розбудову соціальної інфраструктури та відновлення сільських населених пунктів; створення локальних груп дій для згуртування молоді та підвищення рівня її залученості до життя громади та управління ним; створення молодіжних інформаційних центрів як простору для розвитку та реалізації навичок розробки та реалізації бізнес-планів та інвестиційних проєктів. Тобто інклюзивний розвиток — це комплекс заходів, спрямованих на створення суспільства, де кожен має рівні можливості для реалізації свого особистісного потенціалу.

Дослідження сталого інклюзивного розвитку АПС як багатоаспектного процесу в межах континуально-конвергентної парадигми, що забезпечує якісні зміни в забезпеченні населення продуктами харчування, розвитку сільських територій та невеликих аграрних міст, зниження негативного впливу на навколишнє середовище, результатом якого повинні стати позитивні тенденції в динаміці економічних результатів її функціонування на макро-, мезо- і мікротериторіальних рівнях, потребує структурного галузево-територіального розвитку, що може дати синергетичний ефект. Крім того, історично наша країна формувалася як сільська місцевість, з якої значно пізніше виділилися промислове виробництво й торгівля. Забезпечуючи країну продовольством, село виступає опорою держави. Значна щільність сільського населення необхідна для освоєння ресурсів території, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Функції села багатогранні. Селянство виконує соціальні й етичні завдання, є носієм національного генетичного коду, ідентичності, духовності та культури нації [13, с. 52].

Формування нових концептуальних підходів до управління економічними процесами є результатом усебічного і критичного аналізу існуючих наукових концепцій, які розглядаються через призму нових знань. Невпинний розвиток цивілізації, що прискорюється, призводить до численних глобальних проблем (екологічної, ресурсної, демографічної, продовольчої і таке інше), кожна з яких є загрозою подальшому прогресу. На сучасному етапі цивілізаційного поступу людства потенціал суспільства і його здатність до урахування інте-

ресів майбутніх поколінь є основними детермінуючими чинниками його розвитку. Погоджуємося з думкою Л. Шинкарук та співавторів, що концепція інклюзивного розвитку гармонійно вписується у контекст концепції сталого розвитку (як частина і ціле), розвиває, оновлює і посилює соціоекономічний аспект сталого розвитку. Інклюзія є зоною компромісу / перетину соціальної й економічної сфер у контексті сталого розвитку, як видно з рис. 2 [14, с. 75].

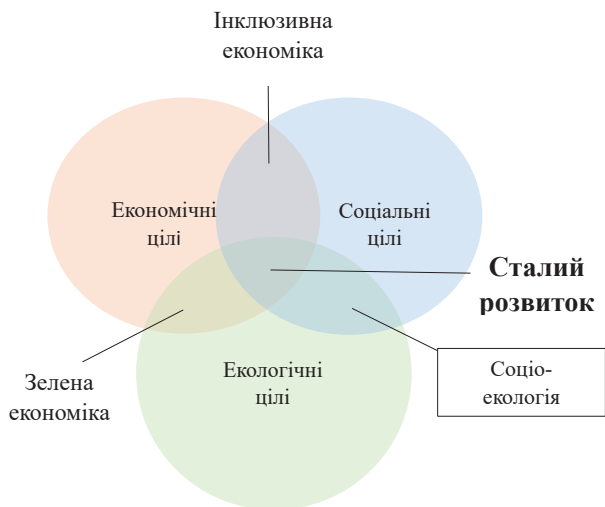

Рис. 2. Сталий інклюзивний розвиток суспільства
Джерело: удосконалено автором на основі [13, с. 14; 14, с. 87]

У контексті інклюзії привертає увагу оновлення тріади сталого розвитку, що впливає з Цілей сталого розвитку 2030, а саме — «люди, планета, процвітання». Тобто на перший план виходять люди (соціальна складова сталого розвитку), потім планетарні проблеми (екологічна) і нарешті — процвітання (економічна складова) [15]. Мінімальний набір соціальної захищеності дуже простий і очевидний — у здоровому (сталому) суспільстві усі його члени мають бути забезпечені здоровою та безпечною їжею, мати доступ до питної води та належних умов санітарії, мати доступ до якісних медичних послуг, якісної освіти та культури [16]. Іншою стороною соціальної складової сталого розвитку є виражена нерівність між різними членами суспільства, між мешканцями великих міст і сіл і таке інше. Проте нині насе-

лення України стикнулося з величезними викликами повномасштабного вторгнення. Водночас сталий розвиток неможливо забезпечити без миру та безпеки, а без сталого розвитку мир і безпека опиняться під загрозою. У новому «Порядку денному» визнано необхідність побудови миролюбного, справедливого і всеохоплюючого суспільства, у якому забезпечено рівний доступ до правосуддя і яке ґрунтується на повазі до прав людини [6].

Якщо люди (на місцевому, регіональному, загальнопланетарному рівні) користуються плодами більш справедливо (доступ до ресурсів і благ, правосуддя; широка участь на всіх рівнях), мають кращу освіту та більше можливостей (інфраструктура, інновації, безпека, життєзабезпечуючі поселення) і якщо розпоряджаються природними ресурсами сталим способом (виробництво і споживання), то підсумком цього є і буде у тривалому періоді економічне процвітання. Таким чином, нащадкам забезпечуватиметься можливість отримувати вигоди для сталого розвитку, і це є інклюзією щодо наступних поколінь [17, с. 122]. Інклюзивна економіка дозволяє оптимізувати використання людського потенціалу серед усіх верств суспільства. Максимальне залучення осіб, що є носіями ідей, досвіду та перспектив сприяє впровадженню інновацій та розвитку нових сегментів ринку, що своєю чергою підвищує економічне зростання та продуктивність.

Територія виступає головним інтегратором усіх характеристик життєдіяльності населення. Їй притаманні своєрідні риси, що обумовлені специфікою природних умов та ресурсів даної місцевості. Вважаємо за необхідне акцентувати увагу саме на сільських територіях як системоутворюючому чиннику сталого інклюзивного розвитку АПС. Протягом тривалого історичного періоду значна кількість науковців пов'язувала сільські території насамперед з сільськогосподарським виробництвом. Водночас В. Юрчишин під сільською територією мав на увазі «складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну і виробничо-господарську структуру, яка характеризується сукупністю певних особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури; формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами» [19, с. 6–7]. Таке широке трактування розширює можливості самореалізації населення сільських територій на засадах сталого інклюзивного розвитку. О. Павлов в своїх дослідженнях також підкреслює поліфункціональ-

ність сільських територій [20, с. 138]. Проте одним із найгостріших викликів у сфері зайнятості на сільських територіях наразі є воєнний стан та пов'язані з ним суспільні процеси: від'ємний приріст населення та міграційне сальдо. В умовах зазначених викликів актуальність забезпечення сталого інклюзивного розвитку АПС в цілому та сільських територій зокрема є безперечною.

До пріоритетної групи факторів впливу на сталий інклюзивний розвиток АПС слід віднести її природно-ресурсний потенціал (ПРП), а саме його кількісні характеристики, якість і поєднання ресурсів. ПРП як сукупність усіх видів природних ресурсів території багато в чому визначає структуру й функції господарства, його місце в світогосподарських зв'язках [21, с. 108]. Але провідною продуктивною силою є економічно активне населення. Не що інше як людський фактор забезпечує економічну безпеку країни, створює умови для вільного здійснення економічної діяльності. З ним пов'язані функції, що забезпечують відтворення населення, матеріальних благ, функціонування управлінських та інформаційних структур і таке інше.

Сучасні процеси розвитку світової економіки характеризуються посиленням конкуренції регіонів та окремих територій. Розуміння сутності територіальної конкуренції, оволодіння методами підвищення конкурентоспроможності регіонів та територій стало актуальним для національних, регіональних і місцевих органів влади. В умовах глобалізації кластерна модель соціально-економічного розвитку регіону є найоптимальнішою, яка впродовж останнього десятиріччя перетворилась на провідну концепцію світової економіки.

АПС — це провідна галузь української економіки, яка гарантує продовольчу безпеку та забезпечує робочими місцями значну частину населення, а також складає велику частку експорту України. АПС — це організаційно-економічна єдність галузей сільського господарства, харчової промисловості, агроландшафтів, інфраструктури та торгівлі, в основі якої лежить триєдиний технологічний процес одержання кінцевої продукції — продовольства та інших супутніх продуктів [21, с. 114]. Структура АПС регіону як галузево-просторової системи (на основі континуально-дискретних уявлень) представлена на рисунку 3.

З цієї схеми випливає, що сталий інклюзивний розвиток АПС має бути спрямований на забезпечення належних умов життєдіяльності сільсько-міського континууму та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Рис. 3. Структура АПС регіону

Джерело: розроблено автором [13, с. 48]

Очевидно, що планування відновлення АПС України від наслідків війни має спиратись на зрозумілу, чітку та комплексну концепцію відновлення, в якій провідну роль відіграють чинники сталого інклюзивного розвитку, що потребують певної адресної державної підтримки.

В Україні, у т. ч. й у воєнний період, підприємства малого та середнього бізнесу відіграють важливу роль у процесі аграрного та продовольчого виробництва. Саме завдяки сталості фермерських, переробних та особистих селянських господарств відносно негативних змін зовнішнього середовища, їх гнучкості та адаптивності, орієнтованості на задоволення потреб місцевого населення вони є і будуть важли-

вими суб'єктами національної економіки. Їх плідна діяльність значно сприяє розв'язанню соціальних проблем сіл і невеликих міст, формуванню сталого розвитку сільських територій та підтримці доходів місцевого населення. Проте нині більшість аграрної продукції експортується без додаткової переробки (близько 60 %). Переважаюча частка сировини та незначна — переробленої продукції в експорті означає неефективне використання людського потенціалу, низький рівень заробітної плати, що обумовлює неналежний соціально-економічний рівень життя населення. Тому, безсумнівно, потребує розробки стратегічний план модернізації економіки АПС на засадах інклюзивності та перехід від експорту сировини до її глибокої переробки на місцях, розвитку освіти та науки [22, с. 53]. І хоча селяни «з підозрою» ставилися до здобуття «легкого хліба» та називали «панською» будь-яку роботу, окрім важкої праці на землі, все ж наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. в їхньому середовищі зароджується позитивне ставлення до освіти як до містка, що надавав можливості покинути важку працю на землі, реалізуватися в професіях вищого статусу, що лаконічно окреслювалося висловом «вийти в люди» [23, с. 135]. Це необхідно для подальшого розвитку переробки сільгосппродукції, щоб забезпечити внутрішні потреби за рахунок вітчизняної продукції, а також для нарощування присутності України на світовому продовольчому ринку, перш за все за рахунок збільшення експорту продукції з високою доданою вартістю.

Ще одним вкрай важливим і актуальним нині завданням є забезпечення продовольчої безпеки населення України. Нині вона знаходиться під загрозою через те, що багато підприємств АПС розташовані на територіях безпосередньо постраждалих від війни та потерпають через перебої в логістиці та забезпеченні безперервних агропродовольчих ланцюгів постачання і збуту. У цьому нам надають необхідну допомогу та підтримку багато держав. Оскільки країни демократичного світу уже сьогодні ініціюють підготовку програм відбудови господарства України, важливими є історико-економічна оцінка та врахування міжнародного досвіду відродження економік різних країн після Другої світової війни. Відомо, що на початковому етапі повоєнної відбудови цих країн суттєву роль відіграла системна американська допомога за Планом Маршалла, що була спрямована передусім на забезпечення гуманітарних потреб і відбудову критичної інфраструктури, підтримку життєздатності економіки, створення передумов для її модернізації та поступального розвитку

Необхідно зауважити, що АПС є багатогалузевою і одночасно єдиною інтегрованою галуззю господарського комплексу. Сталість розвитку АПС регіону можна розуміти як процес постійного перетворення якісних та кількісних характеристик регіональної соціо-еколого-економічної системи, спрямований на досягнення економічної рівноваги між суспільством, економікою та довкіллям, що забезпечує при цьому добробут нинішніх та майбутніх поколінь.

Сталий інклюзивний розвиток АПС — це спроможність її суб'єктів безперервно і динамічно підтримувати обґрунтовані пропорції між факторами відтворення і необхідними темпами зростання при мінімальному зовнішньому середовищі за умови всебічного залучення трудового потенціалу.

Зміст основних ознак сталості та інклюзивності представлено в таблиці 1.

Запропоновані стратегічні принципи управління сталим інклюзивним розвитком АПС регіону сприятимуть структуризації пріоритетних цілей і забезпечить її конкурентоспроможність як на національному, так і на міжнародному ринках, причому мається на увазі не пасивна інклюзія, а активна залученість усіх членів суспільства у формування власного добробуту та самореалізації.

Сучасні трансформації в економіці України — це перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання, який внаслідок принципово різних закономірностей функціонування цих систем має суперечливий характер і зумовлює невизначеність і нестабільність соціально-економічної динаміки. В Україні, у т. ч. й у воєнний період, підприємства малого та середнього бізнесу відіграють важливу роль у процесі аграрного та продовольчого виробництва. Саме завдяки сталості фермерських, переробних та особистих селянських господарств відносно негативних змін зовнішнього середовища, їх гнучкості та адаптивності, орієнтованості на задоволення потреб місцевого населення вони є і будуть важливими суб'єктами національної економіки. Їх плідна діяльність значно сприяє розв'язанню соціальних проблем сіл і невеликих міст, формуванню сталого розвитку сільських територій та підтримці доходів місцевого населення. Проте нині більшість аграрної продукції експортується без додаткової переробки (близько 60 %). Переважаюча частка сировини та незначна — переробленої продукції в експорті означає неефективне використання людського потенціалу, низький рівень заробітної плати, що обумовлює неналежний

Таблиця 1

Характеристика ознак сталості та інклюзивності регіональної агропродовольчої сфери

Ознака сталості регіональної АПС	Зміст ознаки	Особливість
Рівновага	Досягнення стану динамічної рівноваги регіональної АПС	Узгодженість у подоланні внутрішньосистемних та зовнішніх загроз шляхом активізації внутрішніх потенційних можливостей
Збалансованість	Досягнення оптимального співвідношення якісних та кількісних характеристик регіональної АПС	Пропорційність: — між обсягом, асортиментом, якістю і ціною кінцевої продукції та платоспроможним попитом; — між обсягами сільськогосподарської продукції і можливостями її зберігання, транспортування, переробки і реалізації
Гармонійність	Взаємозв'язок між соціальною, економічною та екологічною складовими АПС регіону	Взаємозв'язок (цілі і методи їх досягнення взаємопов'язані і мають на меті забезпечення сталого розвитку АПС)
Інклюзивність	Посилення соціоекономічної компоненти сталого розвитку, скорочення нерівності та бідності	Підвищення рівня зайнятості та заробітної плати в селах та невеликих аграрних містах. Зростання доступності освітніх та медичних послуг
Стабільність	Підтримання протягом якомога тривалішого терміну позитивних параметрів розвитку регіональної АПС	Тривалість (високий термін тривалості життя населення, забезпечення соціальної справедливості, мінімізація залежності від несприятливих умов середовища, задоволення майбутніх поколінь у природних ресурсах)
Конкурентоспроможність	Активізація потенційних можливостей АПС регіону нарощувати та ефективно	Саморозвиток (здатність забезпечити конкурентні переваги при продуктивному

Ознака ста- лості регіо- нальної АПС	Зміст ознаки	Особливість
	використовувати конку- рентні переваги у кожній підсистемі АПС регіону. Впровадження досягнень НТП у виробництво, довкіл- ля та соціальні складові АПС регіону	використанні ресурсів та благ з метою підвищення людського розвитку)
Безпека й ефектив- ність	Використання потенціалу регіональної АПС, здатність до самовідтворення та недо- пущення дії дестабілізуючих чинників	Самовідтворення (міцність взаємозв'язків між елемен- тами регіональної АПС, що сприяє задоволенню інтересів населення регіону)
Узгодженість	Досконалість норматив- но-правової бази на націо- нальному та регіональному рівнях	Обґрунтоване розмежування повноважень в агропродо- вольчій політиці держави та регіонів

Джерело: адаптовано автором до АПС на основі [24, с. 15].

соціально-економічний рівень життя населення. Тому, безсумнівно, потребує розробки стратегічний план модернізації економіки АПС на засадах інклюзивності та перехід від експорту сировини до її глибокої переробки на місцях [25, с. 58].

Науковцем А. А. Гриценко доведено, що адекватним інформаційно-мережевій системі господарювання розумінням вартості є соціально-часова теорія, яка трактує вартість як просторову локалізацію суспільно необхідного часу відтворення блага, що допомагає подолати притаманні індустріально-ринковій системі межі уречевлення праці та механістичний концепт єдності економічного простору і часу. У сучасному трактуванні АПС розглядається не лише як певна соціально-технічна система, що складається з акторів, практик, регламентів, взаємозв'язків і взаємозалежностей, чи система певних матеріальних потоків і явищ, але також і як система, що «закорінена» в конкретних екосистемах і характеризується специфічними екологічними умовами та наслідками [26, с. 42]. Тому для глибшого аналізу сучасних парадигм розвитку регіональних АПС логічно звернутись до постнекласичної методології як сучасної системи критичних уявлень

про світ. Дещо перефразовуючи автора книги «Земля: нова парадигма процвітаючого світу» М. Адамса [26, с. 45], зазначимо, що сучасні АПС існують «не за замовчуванням», а тому що були створені людьми та існуватимуть ці системи у своїх нинішніх формах доти, доки більшість членів суспільства підтримуватиме (свідомо чи несвідомо) це існування. Тому аналіз парадигмальних засад розвитку регіональних АПС має не лише суто теоретичне, але й чітко виражене практичне значення. Протягом тривалого часу розвиток регіональних АПС в Україні орієнтувався саме на агропромислову парадигму, оскільки вважалося, що саме такий підхід сприяє утвердженню раціональної спеціалізації виробництва та найбільш повному та ефективному використанню трудових і сировинних ресурсів регіону. Перспективи розвитку регіональних АПС у межах цієї парадигми пов'язувалися із формуванням таких підприємств, де сільськогосподарська праця становитиме лише початкову стадію «єдиного процесу індустріальної праці» [27]. Історично агропромислова парадигма розвитку АПС усіх рівнів базувалася на ідеї детермінуючої ролі матеріальних потреб суспільства та забезпеченні необхідних умов для організації масового виробництва продуктів харчування. У моделях розвитку регіональних АПС, побудованих у межах цієї парадигми, домінують довгі агропродовольчі ланцюги. Деякі автори розрізняють сучасну та новітню агропромислові парадигми розвитку АПС [27; 28, с. 154]. На їхню думку, сучасна агропромислова парадигма базується на взаємному посиленні таких процесів [27]:

- індустріалізація та модернізація систем забезпечення продовольством (включно з етапами виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, розподілу та реалізації);
- стандартизація процедур виробництва та переробки харчових продуктів;
- глобалізація продовольчих ринків.

Новітня агропромислова парадигма розвитку АПС, яка зараз лише утверджується, передбачає прискорення та поглиблення процесів модернізації агропродовольчого виробництва. Її прихильники вважають, що більшість актуальних проблем розвитку АПС можуть бути вирішені шляхом імплементації сучасних технологічних рішень в агробізнес [29, с. 61]. Територіальна парадигма базується на ідеї самодостатності АПС конкретних територій. Тобто територіальна складова є певним «спільним знаменником» для нових альтернативних практик в АПС, які все тісніше інтегруються з іншими видами діяльності (такими як

охорона довкілля, туризм, освіта і т. ін.) [29, с. 263]. Тому цю парадигму інколи називають інтегральною (або інтегрованою) територіальною парадигмою розвитку АПС. Важливими детермінантами територіальної парадигми розвитку регіональних АПС є якість продовольства та його походження, а тому ця парадигма орієнтується передусім на відмінності у веденні сільського господарства, на культурні традиції, гастрономічні вподобання споживачів. Це передбачає певний розрив із принципами та політикою модернізації, тобто територіальний контекст деякою мірою протиставляється стандартизованому та «екстериторіальному» підходу до виробництва продовольства, що характерний для агропромислової парадигми [30, с. 18].

Стратегію перетворень АПС, з урахуванням агропромислової парадигми, представлено на рисунку 4.

Прийнято вважати, що у своїй сучасній версії територіальна парадигма розвитку АПС як цілісна система поглядів, що формує певний стандарт постановки та розв'язання наукових проблем, виникла протягом останніх десятиліть, хоча вона має глибокі історичні корені. У моделях, побудованих у межах територіальної парадигми, домінують короткі агропродовольчі ланцюги.

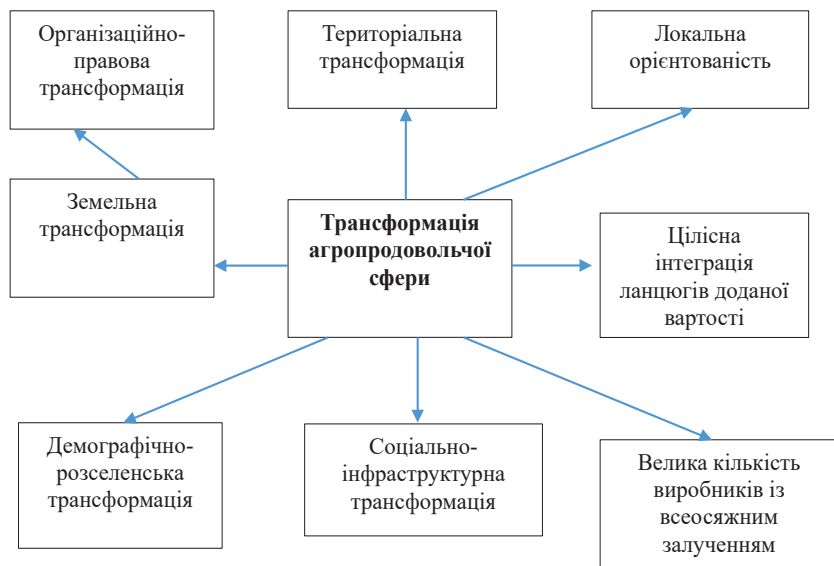

Рис. 4. Стратегія трансформації АПС [31, с. 35]

Так, зараз у західній науковій літературі спостерігається значне зростання зацікавленості питаннями, безпосередньо пов'язаними з переходом в інтерпретації розвитку регіональних АПС від моделей «їжа нізвідки» до моделей «їжа звідси». Такий перехід зумовлений формуванням «альтернативних продовольчих мереж» з регіональними та національними продовольчими товарами у відповідь на глибші суспільні та політичні трансформаційні процеси [32, с. 190]. Утвердження територіальної парадигми помітно поживило наукову дискусію щодо теоретичних засад і перспектив розвитку альтернативних продовольчих мереж як матеріалізації локалізованих ініціатив, спрямованих на відновлення виробництва та споживання на основі спільних цілей підвищення соціальної та екологічної стійкості [32, с. 191]. Розвиток альтернативних практик виробництва та споживання продовольства, що відбувається в межах альтернативних продовольчих мереж, багатьма дослідниками сприймається як «радикальний інноваційний процес», що передбачає глибокі зміни в системах знань і цінностей, у техніці та інфраструктурі, у правилах, кодексах та організаційних моделях [33, с. 104]. Цей процес зумовлює усунення низки соціальних та матеріальних обмежень (технічних, регуляторних, організаційних тощо). Тим самим він рухається до реальної реконструкції домінуючої соціально-технічної системи на рівні виробництва, продажу та споживання конкретних видів продуктів харчування та генерує зміни на вищому рівні. Тому альтернативні продовольчі мережі вважаються рушіями системних інновацій. Гібридна парадигма розвитку АПС поєднує в собі елементи агропромислової й територіальної парадигм, а також враховує незавершеність перехідних процесів в агропродовольчому секторі [33, с. 106]. У межах гібридної парадигми досить популярними є дослідження кращих зразків формування як довгих, так і коротких агропродовольчих ланцюгів, а також аналіз емпіричних даних щодо рівня та форм вертикальної й горизонтальної інтеграції в агробізнесі (на етапах виробництва, дистрибуції та маркетингу агропродовольчої продукції). Дослідники, які дотримуються цієї парадигми, вважають, що поєднання різних форм організації виробництва (довгі + короткі агропродовольчі ланцюги, масове «детериторіалізоване» виробництво для «анонімних» ринків + територіалізоване виробництво для конкретизованого споживача, навіть традиційне + органічне виробництво) може бути перспективним шляхом до підвищення стійкості регіональних АПС [34, с. 72]

Підвищення сталості та інклюзивності функціонування АПС є ключовим завданням національної та регіональної економіки, вирішення якої визначає успішність цілі — підвищення якості життя суспільства. Підхід до розвитку сучасного суспільства, його економічної системи з позицій інклюзивності насамперед відображає розуміння того, що розвиток АПС складається не тільки зі зростання матеріальних доходів населення, але є поняттям багатовимірним, що включає в себе і такі сфери людського життя як освіта, охорона здоров'я, особиста безпека, екологія і таке інше.

Водночас нинішня модель функціонування АПС є структурно розбалансованою і характеризується домінуванням великих агропромислових корпорацій та суттєвими деформаціями у сільськогосподарському виробництві. Така ситуація не забезпечує багатофункціональної місії АПС та протистоїть концепції сталого розвитку. Як дрібно- і середньотоварне фермерсько-кооперативне виробництво, так і великий кластерно-корпоративний агробізнес мають право на одночасне існування. Проте вони повинні виконувати різні функції. Завдання першого — розвивати трудомістке агропідприємництво, слугувати економічною опорою сільських громад, працевлаштовувати сільське населення, підтримувати агроландшафти і т. ін. Завдання другого — інвестувати в орієнтоване на експорт крупнотоварне виробництво у рослинництві і тваринництві. Відповідно різними можуть бути режими оподаткування, експорту, надання державної допомоги [35, с. 955]. Дослідження, проведене Менським центром економічної політики, намагалося кількісно оцінити економічні наслідки купівлі у місцевих підприємств міста Портленда, США. Дослідження показало, що коли місцеві власники зберігають прибуток у своїх громадах, вони прагнуть вести бізнес з тими, хто їх оточує, примножуючи вплив на місцеву економіку: загалом кожні 100 доларів, витрачених на місцеві підприємства, приносять додаткові 58 доларів США. Для порівняння, 100 доларів, витрачені в магазині національної мережі, генерують 33 долари США [36].

Інклюзивним вважається агропродовольчий розвиток, результатом якого є гарантування та створення сільським мешканцям умов для використання у господарській діяльності землі та інших місцевих природних ресурсів; адекватного розподілу результатів економічного зростання в сільському господарстві та інших галузях сільської економіки; участі у суспільному та громадському житті для згуртування громад і відстоювання прав людини. Результатом інклюзивного сіль-

ського розвитку є скорочення бідності, подолання економічного, соціального та політичного вилючення людей, які мешкають у сільській місцевості [37, с. 53].

Сьогодні в сільському господарстві України відбуваються процеси скорочення сільськості поселень і деградації цінних земельних угідь. Все це має серйозні негативні наслідки для держави в цілому, тому проблема відродження і розвитку села набуває пріоритетного значення і загальнонаціонального масштабу. Разом з тим сільське господарство має величезний і досі не реалізований виробничий потенціал. При цьому значна роль в його освоєнні і пристосованості до сучасних умов господарювання належить суб'єктам підприємництва, які є основою розвитку стабільного сільського господарства [38, с. 96].

Як зазначає І. Цвігун, визначення основних складових сталого розвитку сільських територій в умовах війни в Україні є необхідним для збереження життєздатності та стабільності сільських громад. В умовах війни важливо визначити ключові фактори, що допомагають зберегти соціальну, економічну й екологічну стабільність сільських територій попри численні виклики та загрози. Соціальна стабільність сільських територій є основою для їх сталого розвитку. Під час війни спостерігається значний відтік населення, що посилює демографічну кризу. Для мінімізації втрат вкрай важливо забезпечити доступ до базових послуг, таких як освіта, медицина і транспорт, а також створити умови для повернення переселенців. Освітні програми та розвиток людського капіталу допоможуть підвищити рівень кваліфікації працівників, особливо в аграрному секторі. Економічна складова сталого розвитку в умовах війни потребує негайного відновлення інфраструктури, яка зазнала значних пошкоджень. Ефективний розвиток агропромислового комплексу, зокрема через впровадження інноваційних технологій, є ключовим для економіки сільських територій. Залучення міжнародних інвестицій та створення кооперативів сприяє підтримці місцевих фермерів, стимулюючи економічне зростання навіть у складних умовах. Економічне відновлення сприяє створенню нових робочих місць, розвитку інфраструктури та забезпеченню необхідних ресурсів для виживання населення [39, с. 134].

Нині в економіці АПС ще не розроблений механізм системного сталого інклюзивного розвитку. З нашого погляду, комплексним вирішенням проблем сталого інклюзивного розвитку на інноваційній основі є формування кластерної політики як на державному, так і на регіональному рівні. Кластер в АПС — це інструмент управління те-

риторіальною агропромисловою політикою перерозподілу доданої вартості і комплексного використання соціально-економічного потенціалу території. Кластерна політика має важливу компоненту менеджменту, оскільки її практична реалізація здійснюється в процесі безпосередньої взаємодії з керівниками підприємницьких структур, ректорами закладів вищої освіти, директорами науково-дослідних інститутів (НДІ), представниками фінансових організацій, державними інститутами. Міжнародна конкуренція також тримається на сильних позиціях окремих кластерів.

На наш погляд, розробка стратегії сталого інклюзивного розвитку АПС конкретного регіону має базуватися на чітких підходах:

- забезпечення регіону необхідними видами продукції та створення умов для експорту й обміну відповідних видів продукції;
- планування структурних трансформацій в аграрному виробництві у зв'язку зі змінами в обсягах і споживчому попиті на продукцію, що виробляється у регіоні;
- застосування інноваційних та енергозберігаючих технологій виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;
- структурні трансформації в організації та розміщенні переробних підприємств через поглиблення і вдосконалення спеціалізації та концентрації виробництва; економічну доцільність й ефективність пропонованих варіантів вирішення завдань аграрної сфери економіки регіону на перспективу.

Слід розуміти, що сталий інклюзивний розвиток АПС та сільських територій формується за рахунок результатів діяльності окремих суб'єктів господарювання, які на них знаходяться. У вирішенні питань, пов'язаних із впровадженням основних засад сталого інклюзивного розвитку, нині значно зростає роль місцевого самоврядування. Одним із найважливіших завдань об'єднаних територіальних громад (ОТГ) є диверсифікація агропродовольчої економіки та організація виробництва за європейськими принципами фермерських господарств сімейного типу, малих сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств (ОСГ), що базуються на приватній власності, як основи агропродовольчого устрою України, сприяння розвитку кооперативних та кластерних моделей, підтримка локальних виробників, сприяння розширенню спектру продукції та видів послуг [40, с. 41]. Підвищення соціальних стандартів та якості життя населення громад в цілому можливе за рахунок мобілізації

людського, соціального, фінансового, політичного та культурного капіталу ОТГ, налагодження взаємозв'язку між наявними активами та потребами її членів. Необхідність поглиблення процесів децентралізації впливає з передового іноземного досвіду, за якого передача значних повноважень територіальним громадам дало можливість максимально ефективно використати потенціал окремих територій та підвищити фінансову самодостатність органів місцевого самоврядування. Свідченням успішності децентралізації є зростання надходжень до місцевих бюджетів. Водночас головним критерієм для оцінки прогресу на шляху до інклюзивного сталого розвитку має стати підвищення якості життя працівників АПС та мешканців об'єднаних сільсько-міських територій та збереження її природно-ресурсного потенціалу у довгостроковому періоді. Дієвим механізмом співпраці між громадою, державою, бізнесом та наукою є кластерна модель розвитку. Працюючи у партнерстві, всі зацікавлені сторони можуть досягти синергетичного ефекту, поєднати основні компетенції та досягти конкурентних переваг.

Важливим завданням органів місцевого самоврядування стає всебічне сприяння розвитку АПС, сільської економіки та економіки невеликих аграрних міст, оскільки після децентралізації саме від її розвитку значною мірою залежить наповнення місцевих бюджетів, а отже й можливості підвищувати якість життя населення. При цьому органи місцевого самоврядування мають залучати до роботи у кластері місцевих громадян. Необхідно посилювати згуртованість громад в усіх сферах соціального життя. Це важливо для того, щоб люди пишалися своїми талантами, історією, природою, вірили в потенціал сталого та інклюзивного розвитку.

З урахуванням викликів сьогодення у сфері експортних стратегій слід орієнтуватися на розширення асортименту агропродовольчої продукції, збільшення частки готових харчових продуктів та напівфабрикатів у його структурі. Для цього доцільно збільшити обсяги перероблення сільськогосподарської сировини в Україні, залучаючи інвестиції у створення переробних підприємств, підтримувати агровиробників, які планують експортувати сільгосппродукцію, що користується підвищеним попитом у світі, у т. ч. «нішову» та органічну. Репозиціонування України на світових агропродовольчих ринках означає її перехід з позиції експортера сировинної продукції до постачальника високоякісної та безпечної продукції з високою часткою доданої вартості [41, с. 115].

Серед економічного блоку складових стратегії розвитку сільських територій доцільно концептуально модернізувати інформаційний простір сільських територій, зокрема шляхом впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у сільськогосподарському та несільськогосподарському виробництві як досить перспективного напрямку розвитку і важливого фактора диверсифікації економіки сільських територій та зміцнення економічної безпеки національної економіки. Мета та завдання сталого інклюзивного розвитку АПС представлені в таблиці 2.

Сталий інклюзивний розвиток як в Україні, так і глобально надають безмежні можливості для подальших досліджень, одними з потенційних напрямів яких можна відзначити: поглиблене дослідження впливу інклюзії на сталий розвиток (дослідження підсилення інклюзивними стратегіями сталого розвитку в АПС розробка інноваційних інклюзивних рішень для сталого розвитку, дослідження та розробка нових технологій, продуктів або сервісів, які сприяють інклюзії та сталому розвитку). Напрацювання теорій просторової економіки, інклюзивного зростання та сталого розвитку розглядається нами як науково-методологічне підґрунтя для сталого (збалансованого) розвитку АПС. На нашу думку, збалансованою вважається система, яка здатна відновлювати людиноцентричну соціо-економіко-екологічну рівновагу в умовах дестабілізуючих внутрішніх і зовнішніх чинників. Навіть в умовах війни Україна залишається ключовою країною для забезпечення енергетичної та продовольчої безпеки у світі, а після довгоочікуваної перемоги зможе реалізувати основні принципи сталого інклюзивного розвитку. Тому слід розробити цілісний поетапний план переходу АПС до його забезпечення. Він має враховувати продовольчу, водну й енергетичну безпеку та соціальну справедливість. Необхідна постійна адаптація до змін і розвиток коротких локальних агропродовольчих ланцюгів. Слід надати новий поштовх експорту агропродовольчої продукції шляхом системних змін, що відповідають екологічним вимогам ЄС (агромеліорація, природоохоронне землеробство, скорочення використання пестицидів і таке інше). У цьому контексті Програма ООН з навколишнього середовища (United Nations Environment Programme — UNEP) започаткувала ініціативу під назвою «Глобальний зелений новий курс» (Global Green New Deal — GGND), яка з'явилася як пряма відповідь на згадану вище економічну кризу. GGND спрямований на стимулювання економіки відновлення, створення більшої кількості робочих місць,

Мета та завдання сталого інклюзивного розвитку АПС

Мета	Забезпечення сталого розвитку сільських територій через соціально-економічне відновлення, підтримку безпеки, екологічну рівновагу та підвищення рівня життя населення в умовах війни
Завдання	Опис
Соціальні завдання	• Забезпечення базових потреб населення (їжа, вода, медична допомога) • Психологічна підтримка та реабілітація постраждалих • Відновлення соціальної інфраструктури (школи, лікарні, культурні об'єкти)
Економічні завдання	• Відновлення аграрного виробництва та забезпечення продовольчої безпеки • Стимулювання місцевого підприємництва та кооперативів • Підтримка зайнятості та перекваліфікація населення
Безпекові завдання	• Розмінування територій та забезпечення безпеки для проживання • Забезпечення правопорядку та правової підтримки громадян • Організація заходів з протидії гуманітарним катастрофам
Екологічні завдання	• Відновлення природних екосистем, пошкоджених під час бойових дій • Зменшення негативного впливу воєнних дій на довкілля • Просування практик екологічно сталого ведення господарства
Інституційні завдання	• Зміцнення місцевого самоврядування та громадських організацій • Забезпечення прозорості в управлінні відновленням • Залучення міжнародної допомоги та партнерства

Джерело: удосконалено автором на за [39, с. 135].

зменшення бідності, зменшення залежності від викопного палива та покращення якості навколишнього середовища [41, с. 184]. За результатами Генеральної Асамблеї ООН у 2015 р. було опубліковано стратегічний документ «Розкриття шляхів до інклюзивної зеленої економіки». Цей документ говорить про численні переваги — економічні, охоронні, безпекові, соціальні та екологічні, — які такий підхід може принести державам, пам'ятаючи про різні виклики, з якими стикаються держави, незалежно від того, які особливості розвитку держав. Документ наголошує на таких поняттях як спільне викорис-

тання, циркулярність, співпраця, солідарність, стійкість, можливість та взаємозалежність [43].

Втім головним є залучення та утримання людського капіталу, що дозволить вирішити пріоритетні завдання з модернізації АПС, сталого інклюзивного розвитку сільських територій та невеликих аграрних міст. В умовах воєнного стану сільські території повинні ще більш посилено забезпечувати своє ефективне функціонування та наповнювати місцеві бюджети сільських територіальних громад завдяки створенню сприятливих умов для підприємців та нових робочих місць. Агропродовольчі підприємства малого бізнесу спроможні швидко адаптувати свою виробничу програму, впроваджувати інновації та освоювати нові ринкові ніші. У перспективі ключовим стане повний перехід агропродовольчого бізнесу на засади сталого інклюзивного розвитку: використання маловідходних технологій, мінімізація вуглецевого сліду, запровадження біологічних методів землеробства та формування замкнутих виробничих циклів з максимальною ресурсоефективністю [44, с. 44].

У воєнний час пріоритети сталого розвитку агропродовольчого бізнесу можуть змінюватися в залежності від обставин і потреб, адже багато аграрних та переробних підприємств втратили активи на окупованих територіях, заміновано частину полів. Проте в цілому серед найважливіших слід відзначити:

- забезпечення безперервних логістичних ланцюгів поставок продуктів харчування для забезпечення потреб населення та армії;
- збільшення виробництва окремих видів продуктів харчування;
- переорієнтація на експорт готової до споживання продовольчої продукції з високою часткою доданої вартості;
- створення регіональної мережі баз і сховищ для зберігання запасів продовольства і агросировини і таке інше.

Важливим стратегічним пріоритетом є забезпечення доступу малих агропродовольчих підприємств до фінансових ресурсів, системи мікрокредитування та грантової підтримки. Зокрема Уряд України запустив проєкт «Є Робота». На порталі Дія можна подати заявку на отримання гранту від держави на розвиток бізнесу. Ці гроші нададуть змогу кожному, хто має бажання, навички та план, запустити власну справу або розширити свій бізнес. На порталі «Дія. Бізнес» також запущено інклюзивний проєкт «Бізнес без бар'єрів», який має надати інформаційну підтримку бізнесу, спрямованому на співпрацю з людьми з обмеженими можливостями. Вже декілька років по-

спільноти FAO реалізує проекти з підтримки малих фермерів у найбільш постраждалих від війни регіонах України, надаючи ваучери на суму 1000 доларів США для придбання високоякісного обробленого насіння, необхідного для майбутньої весняної та осінньої посівних кампаній [45].

Особливої уваги також заслуговують можливості, що відкриваються завдяки цифровізації АПС: вихід на нові ринки збуту, залучення молодих кваліфікованих фахівців та підвищення конкурентоспроможності галузі. Водночас стратегічно важливим є усвідомлення потенційних загроз, зокрема технологічного розриву між великими та малими господарствами, залежності від імпорتنих технологій і таке інше. Тому цей процес має проходити послідовно, на основі створення гнучких адаптаційних механізмів [46, с. 20]. Цифровізація є не лише інструментом економічної стабільності, але і важливим елементом сталого розвитку. Вона сприяє зниженню екологічного навантаження — впровадження енергоефективних технологій та зменшення викидів та розвитку інклюзивної економіки (розширення доступу до робочих місць через дистанційну зайнятість та цифрові сервіси).

Уряд України розробив низку заходів для зміцнення стійкості аграрного сектора. Заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах війни можна розділити на три рівні: заходи на загальнодержавному рівні, заходи на місцевому рівні та міжнародна допомога. Заходи на загальнодержавному рівні передбачають: створення правових механізмів; забезпечення гарантій обігу державних товарів до 80 %; залучення національного кооперативного руху; поліфункціональність харчової, переробної індустрії та енергетики; забезпечення допомоги для соціально вразливого населення. Заходи на місцевому рівні передбачають: фінансову підтримку малих товаровиробників; розвиток регіональних проєктів фінансування та ресурсозабезпечення. Міжнародна допомога в Україні представлена міжнародними агенціями розвитку, грантовим фінансуванням, гуманітарними ініціативами і таке інше [47, с. 262].

Проте цей напрям досліджень є надзвичайно перспективним, оскільки економіка країн ЄС не є статичною, країни активно не лише впроваджують інновації у виробництво, але й застосовують «ноу-хау» у сфері державного управління, вживають заходи щодо реформування певних сфер і галузей народного господарства, тому динаміка макроекономічної ситуації може бути досить стрімкою. Адже вона, з одного боку, залежить від політичної карти світу та глобальної

економічної кон'юнктури, а з іншого боку, визначається динамікою власних макроекономічних показників розвитку. При цьому стан економіки країн ЄС може визначати ситуацію на світових товарних і фінансових ринках.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі мають бути зосереджені на розробці конкретних механізмів та рекомендацій визначених стратегічних пріоритетів сталого інклюзивного розвитку АПС в цілому та кожного з її складників зокрема. Майбутнє людства і нашої планети — в наших руках. Воно також знаходиться в руках сьогоднішнього молодого покоління, яке передасть естафету майбутнім нащадкам. Якісна освіта і наука — дороговказ до сталого інклюзивного розвитку суспільства.

Список використаних джерел

1. Люди. Лідерство і культура. URL: <https://kmbs.ua/ua/article/leadership-new-science> (дата звернення 25.04.2025).
2. Сабадаш Ю. С. Аурелію Печчеї та «Римський клуб». *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2011. Випуск 1. С. 122–129.
3. Манцуров І. Г. Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. *Економіка України*. 2018. № 10. С. 71–87. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.071>.
4. Геєць В. М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 3–22. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>.
5. Сталий розвиток. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA (дата звернення 18.05.2025).
6. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (дата звернення 26.05.2025).
7. Цілі сталого розвитку. URL: https://business.diiia.gov.ua/entrepreneur-handbook/item/cili_stalogo_rozvitku (дата звернення 19.05.2025).
8. Darvas Z., Wolf G. B. An anatomy of inclusive growth in Europe. Brussels, 2016. 114 p.
9. The Inclusive Growth and Development Report 2017. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf. (дата звернення 05.04.2025).
10. Inclusive Growth: Limiting Factors, Policy Measures. URL: <https://www.nex-tias.com/blog/inclusive-growth/> (дата звернення 21.05.2025).

11. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> (дата звернення 18.05.2025).
12. Куцмус Н. М., Прокопчук О. А., Усик Т. В. Соціальна інклюзія та сталий сільський розвиток: на перетині політик ЄС. *Економічний простір*. 2024. № 191. С. 225–229. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-36>.
13. Самофатова В. А. Сталий розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, управління. Одеса: Астропринт, 2018. 312 с.
14. Стратегія сталого розвитку: Європейські горизонти: підручник / І. Л. Якименко, Л. П. Петрашко, Т. М. Димань та ін. Київ: НУХТ, 2022. 337 с.
15. Ranieri R., Ramos A. R. Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper, No. 104, March, 2013. Brasilia: International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC — IG). 23 p. URL: <https://ipcig.org/pub/IPCWorkingPaper104.pdf> (дата звернення 15.04.2025).
16. Філіппова С. В., Єрмак С. О. Формування моделі інклюзивного розвитку економіки. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.10.19. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8574> (дата звернення: 15.04.2025).
17. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: монографія / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2020. 257 с.
18. Шубравська О. В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 40–51.
19. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 6–7.
20. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
21. Бородіна О. М., Шубравська О. В. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018. 152 с.
22. Попова О. Л. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні до 2030 року (перший публічний варіант проєкту): відповідність вимогам САП ЄС. *Економіка України*. 2024. № 6. С. 49–68. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.06.049>.
23. Біла К., Бабюк Д. Обличчя влади на селі: візуальний образ керівників селянського самоврядування на українських теренах (друга половина XIX — початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2024. № 6. С. 128–148.
24. Samofatova V. Strategic directions of sustainable and inclusive development of the agri-food sphere. *Food Industry Economics*. 2019. No. 11(1). P. 10–15.

25. Бобух І. М., Щегель С. М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник НАН України*. 2018. № 7. С. 55–70. DOI: <https://doi.org/10.15407/vsn2018.07.055>.
26. Гриценко А. А. Національно укорінений розвиток у новій економічній парадигмі та практиці. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 38–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038>.
27. Shuman M. Going local: creating self-reliant communities in a global age. New York, USA: The Free Press, 1998. 309 p.
28. Acemoglu D., Robinson A. Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty. New York: Crown Publishing Group, 2012. 544 p.
29. Mitiai O., Lagodiienko V., Safonov V. Competitiveness of agriculture enterprises as the main factor of sustainable development in agricultural sphere. *Economic Annals-XXI*. 2015. No. 155(11–12). P. 59–62.
30. Лопатинський Ю. М. Сталий розвиток аграрного сектора національної економіки у контексті євроінтеграції. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 730–731. С. 17–20.
31. Макаренко П. М. Показники економічної стійкості аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2008. № 24. С. 34–37.
32. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1. С. 187–197.
33. Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 102–109. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2018.22.102>.
34. Власенко Ю. Г. Міжнародні підходи до методики оцінки інклюзивності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Випуск 24, ч. 1. С. 70–74.
35. Самофатова В. А. Структура агропродовольчої сфери як організаційно-економічної системи. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1. С. 954–957.
36. Дерев'ягін М. В. Діагностика інклюзивного розвитку економіки на глобальному рівні. *Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4–5 жовтня 2018 року), м. Запоріжжя / редкол.: Прушківська Е. В. (відпов. ред.). Запоріжжя: ЗНТУ, 2018. С. 120–123.*
37. Бородіна О. М. До питання методології дослідження права людини на продовольство в сталій агропродовольчій системі. *Економіка України*. 2024. № 4. С. 36–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.036>.
38. Казьмір Л. П. Сучасні парадигми розвитку регіональних агропродовольчих систем. *Регіональна економіка*. 2019. № 4. С. 94–103. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2019-4-8>.

39. Цвігун І. Основні завдання та принципи сталого розвитку сільських територій України в умовах війни. *Економічний дискурс*. 2024. Випуск 3–4. С. 132–141. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2024-2-12>.
40. Степаненко С. В. Інклюзивність розвитку аграрного сектора і сільських територій: сучасний стан та інструменти забезпечення. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2022. № 13. С. 135–142. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.16>.
41. Економіка вражень і природокористування: принципи інклюзивності та сталості: монографія / за наук. ред. Хумарової Н. І. Одеса: ДУ «ІРЕЕД НАНУ», 2021. 506 с.
42. Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels: European Commission, 2010. 32 p. URL: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%2020007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (дата звернення 16.05.2025).
43. Report «Uncovering Pathways towards an Inclusive Green Economy: a Summary for Leaders». URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/9838/_Uncovering_Pathways_towards_an_Inclusive_Green_Economy_a_Summary_for_Leaders2015IGE_NARRATIVE_SUMMARY_Web.pdf.pdf?sequence=3&%3BisAllowed=y%20C%20Portuguese%7C%7Chttps%3A/wedocs.unep.org/bitstream/handle (дата звернення 18.03.2025).
44. Ковбаса О. М., Мазний В. Ю. Сучасні форми інтеграції сільськогосподарських товаровиробників в аграрному секторі України. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2025. Випуск 1 (16). С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.16-6>.
45. ФАО підтримує українських фермерів у закупівлі насіння зернових. URL: <https://www.dar.gov.ua/news-list/fao-pidtrimaie-ukrayinskih-fermeriv-u-zakupivli-nasinnya-zernovih> (дата звернення 18.05.2025).
46. Дегтяр Н. В. Трансформація кадрового потенціалу аграрного сектора в умовах діджиталізації та інноваційних технологій. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2025. Випуск 1 (16). С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.16-3>.
47. Рибак Я. Я. Інтегровані стратегії та інновації для сталого розвитку агропродовольчого комплексу в умовах війни. *Продовольчі ресурси*. 2024. Том 12 (22). С. 259–265. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2024-22-25>.

СИСТЕМА ІНКЛЮЗИВНОГО ВРЯДУВАННЯ СІЛЬСЬКО-МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ

© 2025 by Павлова І. О. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Децентралізація публічної влади та управління — це адміністративна реформа, спрямована на передання повноважень, певних прав і обов'язків від центральних урядових структур до низових адміністративно-територіальних одиниць. Децентралізоване управління забезпечує делегування повноважень та відповідальності на низові рівні управління. Воно сприяє розширенню можливостей місцевих органів публічної влади, включаючи розширення можливостей щодо активної участі у прийнятті управлінських рішень сільсько-міської спільноти.

Інклюзивне врядування — це діяльність з організації та упорядкування суспільного життя, при якій усі зацікавлені сторони, включаючи громадян, громадські організації сільсько-міських агломерацій, активно залучені до процесу прийняття рішень, пов'язаних з їхніми інтересами та потребами, що забезпечує прийняття ефективних та справедливих рішень, не залишаючи нікого позаду.

Більш повне уявлення про децентралізоване управління та інклюзивне врядування дає таблиця 1.

Щодо впливу децентралізації на управління та політичну підзвітність владних структур, актуальними для вітчизняної управлінської практики є результати новітнього дослідження з цього питання, проведеного на Мадагаскарі. Ключових інформаторів — громадян та мерів — попросили під час інтерв'ю поділитися своїм досвідом та сприйняттям процесу децентралізації, зокрема його ефективності в управлінні, залученні громадян та політичній підзвітності. Результати дослідження узагальнено в таблиці 2. Кожна з обраних тем відображає закономірності, що випливають з якісних даних, та підтверджується прямим і зворотним зв'язком від учасників інтерв'ю.

Щодо першої мети, більшість політичних інформаторів визнали, що децентралізація на Мадагаскарі побудована на правовій основі,

**Сутнісні ознаки та характеристики децентралізованого
інклюзивного врядування**

Децентралізоване врядування		Інклюзивне врядування	
Ознака	Характеристика	Ознака	Характеристика
Передача владних повноважень на місця	Розширення функцій і відповідальності громад, районів та регіонів	Рівний доступ до ресурсів та можливостей усіх громадян	Доступ громадян до ресурсів та можливостей не залежить від їхнього соціального статусу, статі, віку, стану здоров'я тощо
Перерозподіл фінансових ресурсів на користь місцевих органів влади	Місцеві органи влади отримують можливість здійснювати самостійне фінансування власних потреб	Прозорість та підзвітність діяльності органів публічної влади	Прозорість діяльності влади означає відкритість та доступ до інформації, а підзвітність — наявність зворотного зв'язку та можливість оскарження рішень громадянами
Збільшення участі громадян	Громадяни отримують більше можливостей у прийнятті самостійних рішень та контролі за діяльністю органів влади	Залучення до розв'язання питань місцевого значення усіх зацікавлених сторін	Кожний, хто відчуває суспільну та особисту важливість рішень, має взяти активну участь у обговоренні та прийнятті цих рішень
Стимулювання розвитку суб'єктів малого та середнього бізнесу	Відбувається підвищення ефективності економічної діяльності на місцевому рівні	Розвиток людського капіталу на інклюзивних засадах	Створюються умови для розширеного доступу до освіти, особистого інтелектуального розвитку та професійного зростання
Зменшення навантаження на центральні урядові структури	Урядовці можуть зосередитися на вирішенні важливих стратегічних питань	Формування інклюзії добробуту	Досягнення соціальної рівності та справедливості, врахування різноманітності інтересів та потреб місцевої спільноти

Джерело: складено автором.

**Короткий зміст результатів дослідження децентралізованого управління
на Мадагаскарі**

Тематика та мета дослідження	Ключові висновки
1. Проаналізувати структуру та еволюцію політики децентралізації на Мадагаскарі	• Політика децентралізації існує, але застосовується непослідовно • Централізоване управління залишається домінуючим • Правова база недостатньо забезпечена
2. Оцінити вплив децентралізації на ефективність місцевого самоврядування та участь громадян у вирішенні місцевих питань	• Місцеві інституції ближчі до громадян • Участь обмежена через брак обізнаності та освіти • Очевидні прогалини в комунікації
3. Оцінити, як децентралізація впливає на політичну підзвітність	• Покращена близькість між посадовцями та громадянами • Слабкі механізми підзвітності • Громадяни відчують себе безсилими у вимозі прозорості
4. Визначити проблеми, з якими стикаються місцеві органи влади під час впровадження децентралізованого управління	• Відсутність фінансової автономії • Нестача кваліфікованого персоналу • Затримки у фінансуванні та політичне втручання перешкоджають місцевій діяльності

Джерело: складено автором на основі [1, с. 100].

включаючи політику, яка визнає автономію місцевих органів влади. Проте громадяни здебільшого були погано обізнані із законами про децентралізацію. Щодо другої мети, то децентралізація фізично наблизила структури місцевого самоврядування до громад, полегшивши мешканцям доступ до державних установ. Однак, коли справа доходить до участі в процесах управління, таких як планування бюджету, консультації з громадою або засідання ради, громадяни почувалися виключеними або необізнаними. Щодо третьої мети, дослідження виявило часткове покращення політичної підзвітності. Але формальні механізми підзвітності, такі як громадські слухання, аудити або системи зворотного зв'язку з громадянами, є мало ефективними. Багато громадян вважали, що вони не мають реальної влади впливати на рішення або оскаржувати неефективне управління. Нарешті, розглядаючи четверте завдання, обидві групи інформаторів рішуче наголосили на проблемах, з якими стикаються місцеві органи

влади. Мери повідомляли про хронічні затримки в отриманні коштів від центрального уряду, що порушує місцеві проекти та планування. Крім того, вони згадували про нестачу кваліфікованого персоналу, особливо у сільській місцевості, де адміністративний персонал часто не має достатньої підготовки. Політичне втручання з боку національних органів влади також було виділено як певна перешкода, оскільки місцевим органам влади іноді бракує свободи у наданні пріоритету потребам громади над національними політичними програмами [1, с. 100–101].

Іншим соціальним аспектом, пов'язаним з інклюзивним контекстом децентралізованого управління, є проблема його впливу на скорочення бідності та соціальної ізоляції. За даними дослідження В. Целіуса та О. Родрігеса-Посе, передача центральним урядом європейських країн політичних, адміністративних та фінансових повноважень субнаціональним рівням управління скорочує бідність та вирішує проблему соціальної ізоляції на національному рівні. Однак це в основному відбувається у країнах з високою якістю державного управління [2].

Висока якість державного управління своєю чергою забезпечується за рахунок застосування інноваційних інструментів управлінської діяльності. Як свідчать уроки порівняльного дослідження з цього питання, проведеного в маргіналізованих сільських регіонах Мюльфіртель в Австрії, Байшу-Алентежу в Португалії та Фтіотида в Греції, до таких інструментів належать розвинуті міжрегіональні мережі, поширення інформації серед зацікавлених сторін та громадянського суспільства, а також організаційна стабільність задіяних інститутів. Інституційна система управління реалізується шляхом заміни традиційних урядових структур з опорою на самостійні зацікавлені сторони. Цей процес пов'язаний з появою нових інституційних форм, що включають зацікавлені сторони економіки та громадянського суспільства, тобто з переходом від ідеї «уряду» до ідеї «управління». Таким чином, горизонтальні, мережеві та засновані на співпраці інституційні структури між активними агентами являють собою соціально інноваційні форми управління, які здатні вирішити такі сучасні проблеми, як демографічне старіння, глобальна безпека, зміна клімату, брак ресурсів [3, с. 193–194, 199–200].

Оскільки платформою інклюзивного врядування є належне врядування (Good governance), приділимо вагу визначенню сутності цього понятійного конструкту.

В Енциклопедичному словнику з державного управління термін «good governance» відсутній. Тлумачення споріднених та суміжних з ним термінів дозволяє зробити висновок, що врядування — це вид діяльності, пов'язаний з публічною владою і відповідною політикою, яка реалізується суб'єктами публічного управління, серед яких чільне місце посідають самоврядні інститути та громадські організації [4, с. 103, 150, 604—605].

Враховуючи посилення на термін «публічне управління» як такий, що є спорідненим з терміном «належне врядування», зупинимось більш детально на його системній характеристиці.

Термін «публічне управління» ввів у науковий обіг Д. Кілінг (1972) у його загальному значенні як пошук найкращого способу використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей держави [5].

К. Поллітт зазначає, що термін «публічне управління» може розумітися як: діяльність державних службовців і політиків; структура і процедури органів державної влади; системне вивчення чи то діяльності, чи то структур та процедур [6, с. 12—13].

Загальним недоліком перелічених визначень публічного управління є обмеження розуміння його сутності функціональним виміром управлінського процесу та державними органами як єдиними суб'єктами цього процесу.

Такі ж самі вади притаманні визначенням публічного управління, авторами яких є вітчизняні дослідники.

Так, в Енциклопедичному словнику з державного управління міститься визначення публічного управління за авторством В. П. Трощинського, яке обмежується лише інформацією про суб'єктів публічного управління, до яких віднесені «...органи державної влади, зокрема органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також інші суб'єкти у разі делегування їм публічних повноважень» [7, с. 605].

В цьому ж виданні за авторством В. Гошовської публічність влади, політики, управління ідентифікується через їх «...залежність від суспільства (публіки)», що, є ознакою «...поєднання державного управління і громадського самоврядування». На цій підставі автор робить висновок про те, що «публічну політику здійснюють (чи можуть здійснювати) спільно з органами державного управління недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції [8, с. 604].

Проте позначені у наведених визначеннях, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інші суб'єкти публічного

управління не отримали подальшої конкретизації та розгорнутої характеристики в наукових публікаціях.

У монографії за редакцією А. Ф. Мельник наголошується на тому, що «розвиток процесів демократизації державного управління обумовив посилення спрямованості державно-владних структур на налагодження взаємодії з органами місцевого самоврядування і громадськими інституціями в питаннях реалізації загальних (публічних) інтересів, що стало передумовою виокремлення такого виду управління, як публічне управління. Виступаючи елементами публічного управління, державне і громадське управління взаємодіють між собою, взаємодоповнюють одне одного, виходячи з єдності публічних інтересів та доцільності узгодження управлінського впливу з метою посилення його дієвості. В системі публічного управління визначальну роль відіграє державне управління, яке справляє значний вплив на всі сфери суспільного життя і трансформується в напрямку більшої відкритості, прозорості, демократичності» [9, с. 229].

Визнаючи державне управління складовим елементом публічного управління, автори цього монографічного видання все ж таки надають перевагу визначальній ролі державного управління, залишивши поза увагою розкриття сутності та змісту поняття «громадське управління».

З метою розширення уявлення про категорію «публічне управління» звернемося до його тлумачення у термінологічному словнику з публічного управління.

Так Л. М. Новак-Каляєва визначає публічне управління як «діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць. Публічне управління забезпечує значне підвищення ефективності управлінської діяльності внаслідок високого рівня громадської підтримки та консолідації суспільства навколо спільних цілей, воно пов'язане з демократичними цінностями, принципами верховенства права, поваги до гідності людини, недискримінації, рівності, справедливості, безпеки, ефективності та ін.» [10, с. 144].

Наведене визначення публічного управління є достатньо досконалим та повним, у порівнянні з попередніми. Воно містить перелік

ключових суб'єктів управління, його суспільне призначення, легітимність управлінської діяльності. Ознаки інклюзивності запропонованого визначення публічного управління пов'язані з його причетністю до демократичних цінностей та дотриманням принципів рівності та справедливості.

У цьому ж виданні публічне адміністрування, за авторством Р. А. Науменко, тлумачиться як «вид організаційно-розпорядчої діяльності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, спрямованої на підготовку та впровадження публічно-управлінських рішень, управління персоналом, надання публічних послуг. Публічне адміністрування — складова частина публічного управління, яке здійснюється на професійній (неполітичній) основі, залучаючи у разі потреби неурядових партнерів для спільного вирішення проблем, що постають у цій сфері» [11, с. 142–143].

Можна в цілому погодитися з наведеним розумінням публічного адміністрування, зауваживши, що на неполітичній основі здійснюється надання публічних послуг населенню, а адміністративно-розпорядча діяльність державних службовців і посадових осіб є різновидом політичної діяльності у її широкому, позапартійному розумінні.

Публічне врядування розглядається у термінологічному словнику з публічного управління як «різновид управлінської діяльності суб'єктів публічної влади та громадянського суспільства, що забезпечує самокерованість (самоврядність) суспільної системи та її розвиток у певному, спільно визначеному напрямі. Метою публічного врядування є підвищення ефективності та результативності управління суспільним розвитком, що досягається завдяки залученню заінтересованих сторін (стейкхолдерів) до формування і реалізації відповідних публічно-управлінських рішень» [12, с. 143].

Наведене визначення є не зовсім точним і до того ж і суперечливим. Перша його вада пов'язана з тим, що автор ототожнює поняття «врядування», яке характеризує сутність публічного характеру управління, суб'єктами якого є не тільки органи державної влади, а й органи місцевого самоврядування, громадські організації, бізнес-структури, окремі особи, та «самоврядування» (в авторській редакції — самокерованість) з управлінням. Звідси — наявність суперечливості у другій частині визначення, де публічне управління обмежується власне управлінською діяльністю, а самоврядування ігнорується, хоча про нього йде мова у першій частині авторського визначення.

Приділення такої уваги коректності визначення поняття «публічне управління» важливо як з теоретичної, так і практичної точок зору. Без цього неможливо побудувати систему публічного управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій, до якого залучені різноманітні суб'єкти, які мають працювати на єдину ціль, а саме створення в просторових межах цих утворень інклюзії добробуту.

Із вітчизняних вчених вагомий внесок у розвиток концептуальних засад публічного управління зробила фахівець з державного управління А. В. Кожина.

Зокрема вона вважає, що якість сучасної системи публічного управління або управління публічними процесами в суспільстві визначається рівнем задоволення потреб учасників таких відносин, а також ступенем досягнення цілей суспільного розвитку, які держава ставить перед собою. Класична модель управління передбачає вплив суб'єкта на об'єкт, причому існування останнього повинно задовольняти потребам та інтересам суб'єкта. Натомість, така практика організації публічної влади в сучасних умовах не відповідає нагальним потребам соціуму та не вписується в нову парадигму публічного управління. Для максимізації корисності від процесу управління, а також для ефективного використання соціально-економічного потенціалу держави органи публічної влади повинні отримувати належний зворотний зв'язок, який даватиме можливість для оперативного корегування моделі управління та необхідну для прийняття важливих рішень мобільність. За таких умов вбачається цілком логічним розширення можливостей для доступу до процесу публічного управління якомога більшої кількості суб'єктів, зокрема громадян, суб'єктів господарювання, інститутів громадянського суспільства тощо. Вихідним для інклюзивного розвитку є економічна природа відносин між державою, яка бере на себе обов'язок забезпечення належних умов життя власних громадян, та громадянами й іншими учасниками суспільних відносин, які, реалізуючи свої економічні й соціальні права, долучаються до процесів економічного зростання [13, с. 25, 26].

«Належне врядування», як модель публічного управління, була закріплена у Програмі розвитку ООН «Governance» для сталого розвитку людських ресурсів (1997) та у Політиці добробуту сільської місцевості країн ОЕСР (2019).

З огляду на суспільну вагомість положень цих документів можна стверджувати, що йдеться про організацію та упорядкування суспільного розвитку на засадах інклюзивності. Тому практичне впрова-

дження цієї моделі є актуальним як для розвинених країн, так і країн, що розвиваються.

Під впливом процесу децентралізації публічної влади та управління посилюється значення адміністративних функцій владних структур, удосконалюються форми публічного управління та адміністрування (табл. 3).

Таблиця 3

Форми публічного управління та адміністрування

Найменування форми	Сутнісна характеристика форми	Місце та роль форми в системі інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій
Публічно-політична	Проявляється у формуванні та реалізації стратегій, політик, програм, проєктів, планів тощо	Визначає цілі та завдання органів публічної влади щодо формування засадничих принципів інклюзивного розвитку
Правова	Реалізується у нормативно-правовій діяльності, використовується в процесах державного регулювання, стимулювання, підтримки	Створює правове поле для органів публічного управління щодо інклюзивного розвитку
Інституційна	Характеризується інституалізацією суспільних відносин шляхом трансформації функцій органів публічної влади та управління, що супроводжується прийняттям відповідних правових актів	Формує систему інклюзивних економічних, соціальних, політичних інститутів
Організаційна	Вирізняється сформованими організаційними структурами, налагодженими владно-управлінськими відносинами всередині органів публічної влади і поміж них	Організує та спрямовує процес формування інклюзивного середовища

Джерело: удосконалено та розширено автором на основі [14, с. 26–27].

Публічне управління як явище та процес вирізняються низкою особливостей, які мають певну обумовленність. По-перше, на відміну від державного управління, публічне управління, крім суб'єктів, що належать до органів державної влади та органів місцевого са-

моврядкування, представлене також бізнес-структурами, іншими суб'єктами господарської діяльності, громадськими організаціями та іншими неурядовими установами, особами. По-друге, йдеться про специфічний етап функціонування публічної влади, пов'язаний з реформуванням системи публічної влади та управління, а також територіальної організації суспільства з ознаками демократизації та прозорості суспільних відносин. По-третє, цей процес реформування припадає на період доволі тривалої суспільної трансформації, що характеризується переходом від однієї системи суспільних відносин і цінностей до іншої. По-четверте, процес інклюзивного врядування відбувається в країні, народ якої демонструє відданість свободі та демократії.

Основні особливості публічного управління та адміністрування, деякі з яких ще не набули ознак сталості, представлено в таблиці 4.

Історично управлінська парадигма еволюціонувала від роздільного міського та сільського управління до спільного сільсько-міського.

Якщо в Україні у 2015 році децентралізоване сільсько-міське управління було передусім обумовлено логікою самого процесу реформи децентралізації, наслідком якої стало утворення «змішаних» за складом населення населених пунктів, ресурсів та функцій ОТГ та районів, третина з яких ідентифікується як сільсько-міські агломерації, то в африканських, азійських та латиноамериканських країнах цьому значною мірою посприяла «пізня урбанізація», яка призвела до різкого скорочення частки сільського населення внаслідок прискореного процесу міграції.

Так в Китаї частка сільського населення у складі населення країни знизилася з 50,32 % у 2010 році до 36,11 % у 2020 році [16, с. 1230].

Термін «пізня» служить для характеристики досвіду урбанізації в геоісторичному контексті: «пізня» у цьому сенсі означає, що відбувається після урбанізації деяких інших регіонів світу, а не передбачає, що процес якимось чином «запізнився». Пізня урбанізація не є якимось відхиленням і не є вторинною по відношенню до ранньої урбанізації у її глобальному значенні. Фактично пізня урбанізація є нормою. У 1960 році загальна чисельність населення «ранніх урбанізаторів» становила лише 21 % від загальної чисельності населення світу та 43 % від чисельності міського населення світу (за оцінками ООН). Інтенсивність просторових демографічних змін стає очевидною, якщо порівняти міські переходи Європи, країн Африки на південь від Сахари та Китаю. У той час як Європі знадобилося 150 років,

Особливості публічного управління та адміністрування

Найменування особливості	Сутнісна характеристика особливості	Місце та роль особливості в системі інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій
Легітимність	Спирається на публічну владу, підкріплюється та забезпечується нею	Формує довіру у населення
Комунікативність	Забезпечує взаємодію інтересів держави та населення	Забезпечує партнерство різних суб'єктів процесу інклюзивного розвитку
Спонукальність	Залучає населення до участі в політичному, соціально-економічному, громадському, суспільному процесах	Залучає до публічної діяльності широкі верстви населення
Публічність	Здійснюється в межах панування верховенства права завдяки законодавчо відрегульованому й практично діючому механізму контролю суспільства над органами державної влади та місцевого самоврядування	Сприяє розширенню участі усіх прошарків населення в обговоренні та прийнятті рішень, пов'язаних з інтересами громад та районів
Системність	Діє системно, поєднуючи функціонування таких структур, як механізм держави, державний апарат, державна служба, органи місцевого самоврядування і волевиявлення населення	Інтегрує економічний, соціальний, політичний та екологічний виміри інклюзивного розвитку
Спроможність	Забезпечує прийняття та реалізацію рішень органів публічної влади	Формує довіру населення до влади та надихає його на активну участь у вирішенні місцевих проблем
Демократичність	Застосування демократичних методів публічного управління суспільним розвитком	Згуртовує населення навколо демократичних цінностей та інклюзії добробуту

Джерело: удосконалено та розширено автором на основі [15, с. 53–63].

щоб перейти від 12 % до 50 % міського населення, Китаю знадобилося лише 60 років, щоб зробити такий самий перехід. Африці, ймовірно, потрібно 90 років, щоб перейти від 11 % міського населення до 50 % міського населення, виходячи з поточних прогнозів. Китай та країни Африки на південь від Сахари урбанізувалися набагато швидше, ніж Європа. І що ще важливіше, масштаби зміни чисельності населення цих трьох регіонів навіть віддалено не порівнянні. Європа пережила піковий темп приросту міського населення трохи більше ніж 2 % на рік; темпи приросту міського населення як у Китаї, так і в країнах Африки на південь від Сахари досягли піку понад 5 % на рік (багато країн Африки на південь від Сахари пережили епізоди набагато швидшого зростання міст). Більше того, темпи приросту міського населення в обох регіонах сьогодні продовжують перевищувати пікові темпи, що спостерігалися в Європі у розпал промислової революції. Коротше кажучи, ранні урбанізатори в Європі зазнавали значно меншого грубого демографічного тиску, ніж пізні урбанізатори. Тенденція фокусуватися на темпах і рівнях урбанізації, а не на темпах зростання міст, приховує найнагальнішу демографічну проблему пізньої урбанізації: величезна кількість нових людей, яким потрібні будинки, послуги та робочі місця у міських районах [17, с. 1966].

Вагоме глобальне, національне та локальне значення належного врядування як публічної діяльності «кожного та всіх» щодо досягнення індивідуального та суспільного добробуту потребує перш за все з'ясування зв'язку належного врядування з феноменом інклюзії.

Інклюзія, як вважає Є. В. Кобко, в контексті публічного управління представляє собою комплексну систему та системний підхід, що спрямовані на забезпечення активної та рівноправної участі всіх суб'єктів суспільства в процесах прийняття та реалізації рішень з метою забезпечення соціальної справедливості, рівних можливостей, захисту прав та інтересів вразливих груп. Інклюзивна парадигма передбачає врахування різноманітності та взаємодії різних соціальних акторів у створенні та реалізації публічних політик з орієнтацією на підвищення ефективності та легітимності державного управління. Ця концепція базується на принципах правової держави, демократії, прав людини та соціальної справедливості. Вона передбачає усунення бар'єрів, які заважають повноцінному доступу до ресурсів, послуг та можливостей для різних груп суспільства, зокрема осіб з обмеженими можливостями, мігрантів, жінок, етнічних та релігійних меншин [18, с. 86].

Ми підтримуємо підхід, згідно з яким інклюзивне врядування сільсько-міських агломерацій має ґрунтуватися на парадигмі громадянського суспільства з її інститутами та механізмами народовладдя та самоврядування, первинним елементом якого слід вважати не громаду, а окремого суверенного індивіда [19, с. 301; 20, с. 34], який є своєрідною самодостатньою й самоврядною «монадою» територіальної громади.

Отже наділений свободою від народження індивід має право на утворення певної спільноти та добровільно і на свій розсуд, відповідно до процедурного принципу субсидіарності, утворювати громадські організації, делегувати здійснення частини своїх владних повноважень органам публічної влади як державним, так і самоврядним [21, с. 92].

Такий філософії функціонування публічної влади має відповідати саме концепція інклюзивного врядування, якою передбачається організація та упорядкування суспільного розвитку на засадах інклюзивності як публічної діяльності «кожного та всіх» щодо досягнення індивідуального та суспільного добробуту.

Дійсно, для створення в межах континуального сільсько-міського простору інклюзії добробуту необхідне відповідне врядування, яке є певною системою організації та упорядкування діяльності органів держаної влади, самоврядних інститутів, громадських організацій, бізнесових структур, інших суб'єктів господарювання, окремих осіб.

Інклюзивне врядування має здійснюватися, по-перше, з дотриманням таких демократичних засад як відкритість, участь, підзвітність, злагодженість, по-друге, з ефективним використанням наявних ресурсів та досвіду, по-третє, з залученням до цього процесу кожного окремого громадянина, що сприятиме зростанню соціальної згуртованості суспільства. Ці завдання набувають для України доленосного значення в умовах війни та у повоєнному відновленні країни на засадах інклюзивності. В цьому сенсі інклюзивний розвиток сільсько-міських агломерацій розглядається як початок поступу до формування в Україні інклюзивного суспільства.

На рисунку 1 подано авторське розуміння контекстуальності інклюзивного врядування.

Судячи з будови рисунку 1, інклюзивне врядування виходить із належного врядування та децентралізованої демократії та перебуває в опозиції до ідеології та практики неолібералізму, яка під гаслами захисту принципів саморегулювання економіки, вільної конкуренції, економічної свободи відкидає ідею соціальної справедливості як такої.

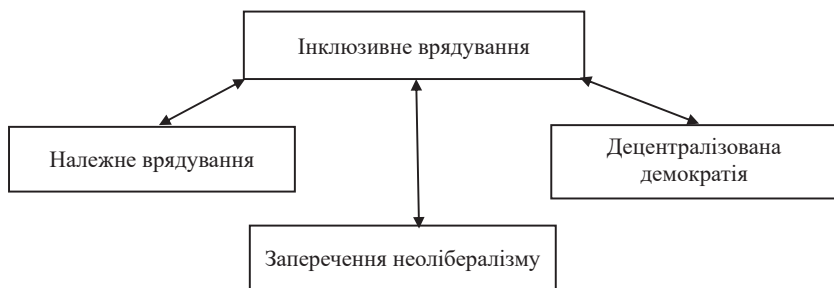

Рис. 1. Контекстуальність інклюзивного врядування

Джерело: побудовано автором

Проявом демократичності децентралізації в Україні є її здійснення не по вертикалі — від центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) до регіональних органів державної влади, а по горизонталі (від ЦОВВ до ОТГ), а сутністю — передача фінансових ресурсів та владних повноважень і відповідальності громадам, що створило передумови для їхнього розвитку на засадах інклюзивності. Після утворення у липні 2020 року нових районів у просторових межах сільсько-міських агломерацій сформувався два рівні інклюзивного врядування (табл. 5).

Як свідчать дані таблиці 5, громадівський рівень представлений ОТГ, які мають неоднорідний склад населення, різноманітну галузеву та соціально-просторову спрямованість інклюзивного розвитку. Інклюзивна перспектива районів залежить не тільки від фінансово-економічної спроможності громад, а й від сталості зв'язків та відносин, що утворюються в результаті взаємодії ОТГ між собою та з районним центром, а також від соціально-економічного потенціалу адміністративного центру району.

Проте інклюзивність сільсько-міських агломерацій можлива лише за умови високої суспільної активності суб'єктів її творення, що актуалізує постановку питання щодо місця в системі інклюзивного врядування її самоврядної складової.

Комплексність реформи децентралізації проявляється у передачі владних повноважень та відповідних ресурсів з центру на місця з їхнім перерозподілом на базовому та районному рівнях адміністративно-територіального устрою країни. Формування ОТГ та утворення нових районів призвело до значних зрушень не тільки в адміністративно-територіальному устрої, а й у територіальній організації суспільства, ключова ознака яких проявляється у зростанні ролі

Таблиця 5

Інклюзивне врядування сільсько-міських агломерацій як система

Рівень врядування	Об'єкт /предмет врядування	Суб'єкт врядування	Мета врядування
Громадівський	Населення; природні, матеріальні, фінансові ресурси; інфраструктура (соціальна, виробнича, транспортна); господарський комплекс; територія /суспільні відносини та процеси, що відбуваються в різних сферах життєдіяльності ОТГ	• Особа • ОТГ • Громадські організації • Бізнесові структури, інші суб'єкти господарської діяльності	Перетворення особи на громадянина, спроможного реалізувати свої природні права як первинного суб'єкта самоврядування, психологічно готового і соціально-економічно вмотивованого до участі в громадській, соціальній, економічній та політичній діяльності з метою створення та підтримки інклюзивного середовища
Районний	Відносини між адміністраціями ОТГ та району, між суб'єктами публічної влади району /процес формування соціальної відповідальності, партнерських відносин між ОТГ, органами державної влади, громадськістю, бізнесом	• Районні ради • Районні державні адміністрації • Громадські організації • Бізнесові структури, інші суб'єкти господарської діяльності	Захист прав ОТГ та вираження їх волі, сприяння залученню, включенню та інтеграції соціуму у вирішення питань регіональної та національної ваги з метою формування інклюзивного суспільства

Джерело: складено автором.

у суспільних процесах самоврядної складової публічного управління в умовах утворення «змішаних» за складом населення, складних за своїми функціями, галузевою та соціально-просторовою спрямованістю розвитку континуально-конвергентних утворень агломераційного типу з ознаками інкклюзивності. Звідси впливає наукова та практична актуальність проблеми, пов'язаної з визначенням ролі саме самоврядної складової публічного управління інклюзивним розвитком ОТГ та районів України.

У Територіальному порядку денному до 2030 року визначено роль громад та громадянського суспільства європейських країн у подоланні відмінності в розвитку між людьми та між місцями, що засвідчує наукову актуальність та практичну значущість ключової ролі в реалізації цього завдання органів публічної влади і зокрема її самоврядної складової [22].

У нашій країні є можливість скористатися наслідками синергії децентралізації публічної влади та управління для демократизації суспільного розвитку з урахуванням пріоритетів інклюзивності.

Цьому сприятиме врахування у практичній діяльності виокремлених А. В. Кожиною принципів, на яких ґрунтується процес публічного управління інклюзивним місцевим розвитком (рис. 2).

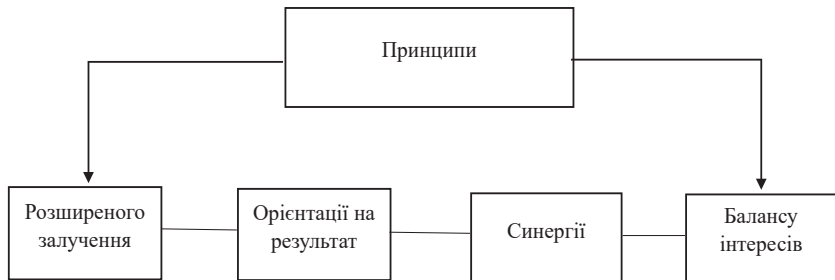

Рис. 2. Принципи публічного управління інклюзивним місцевим розвитком
Джерело: побудовано автором на основі [13, с. 30]

Як видно з рисунку 2, одним із таких принципів є синергія, якій ми теж приділяємо належну увагу. Розширене залучення передбачає участь у процесі управління якомога більшої кількості населення, врахування інтересів якого є одним з чинників створення інклюзії.

В цьому контексті певною мірою дискусійним виглядає твердження Р. А. Галгаш і Я. Ю. Білоус стосовно того, що оскільки управління здійснюється в межах територіальної громади як певної території та певних об'єктів, розташованих на цій території, то застосування відповідних організаційних і економічних інструментів буде обмежене існуючими межами територіальної громади (горизонтом управління), на які поширюються повноваження місцевих органів управління і здійснюється в межах існуючих адміністративно-територіальних одиниць [23, с. 89].

У наведеному положенні не зовсім зрозумілим є словосполучення «горизонт управління». Якщо йдеться про не ієрархічність такого

управління, то воно підлягає сумніву, оскільки через причину входження будь якої громади до певного району на рівні громади одночасно має прояв і вертикалі публічного управління, що пов'язано з відповідними повноваженнями районних державних адміністрацій, а також районних рад як представницьких органів громад.

Щодо самоврядування як такого, слід наголосити на тому, що ця інституція в Україні, згідно з її Основним Законом, утворена виключно на рівні громад. Наразі актуальним є завдання перетворення особи на громадянина, спроможного реалізувати свої природні права як первинного суб'єкта самоврядування (це положення потребує законодавчого закріплення) та представника народу — єдиного джерела влади в Україні.

Отже інклюзивне врядування, яке за нашою версією, має розпочинатися з рівня окремої особи з наступним його поширенням на громади, райони та регіони, з часом завершиться формуванням інклюзивного суспільства (рис. 3).

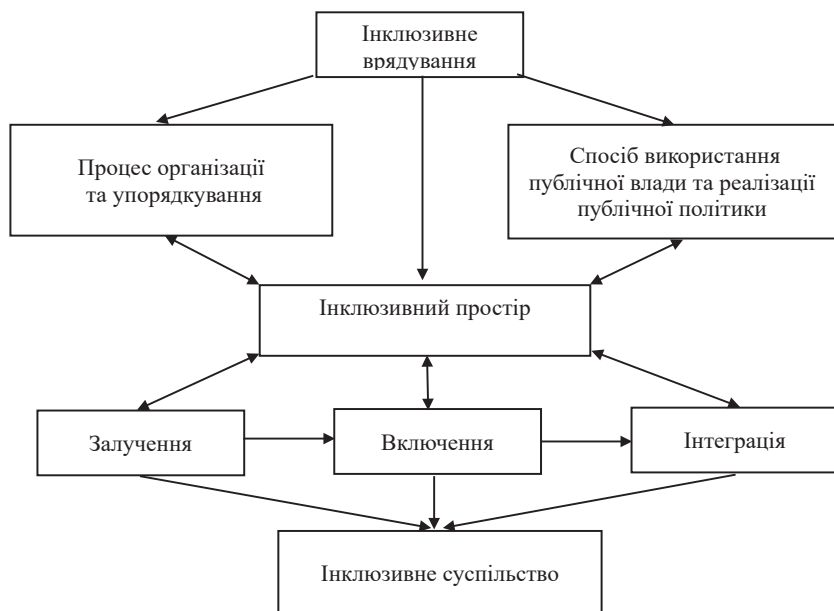

Рис. 3. Роль інклюзивного врядування у формуванні інклюзивного суспільства

Джерело: побудовано автором

А це актуалізує проблему впровадження принципів належного врядування (участь, справедливість, інклюзивність, підзвітність, чуйність, прозорість, орієнтація на консенсус), з використанням партисипативної (учасницької) та деліберативної (дорадчої) демократії, до безпосереднього прийняття громадянами управлінських рішень [24, с. 8–10].

Для України це завдання є вкрай важливим в умовах воєнного стану та у повоєнному відновленні країни, оскільки поки що державна політика не є демократичною, залишаючись під повним бюрократичним контролем можновладців. Так 13 травня 2023 року український уряд на своєму засіданні заявив про доцільність створення в окремих міністерствах та 11 областях посад заступників міністра, заступників голів обласних військових адміністрацій з питань відновлення [25].

Таке рішення, що ставить під сумнів ефективність наявної структури виконавчої влади, є також недоцільним в умовах дефіциту бюджетних коштів. Крім того, цей підхід не вкладається в логіку розвитку інклюзивного врядування.

Інклюзивне управління, за Н. Аннахаром та його однодумцями, включає сильне прагнення до прийняття рішень за принципом «знизу вгору», залучаючи всі зацікавлені сторони на кожному рівні управління на умовах співпраці. Аргументом на користь рівних прав при ухваленні рішень є забезпечення того, щоб особи, які приймають рішення, могли захищати, розділяти інтереси, представляти та збагачувати досвід маргіналізованих спільнот. Вважається, що ухвалення рішень, спрямоване на підвищення інтенсивності спілкування між громадянами та особами, які приймають рішення, збільшує участь, а отже можна уникнути дефіциту демократії.

Ці автори, крім наведених коментарів щодо принципів інклюзивного управління, посилаючись на аналіз наукових публікацій різних дослідників, зазначають, що, з одного боку, інклюзивне управління вимагає децентралізації або мандату на прийняття рішень про місцеве самоврядування, щоб запобігти винятковій та централізованій владі, а з іншого — місцева децентралізація може створити винятковість у багатотетнічних регіонах, сприяти зміцненню місцевих авторитарних лідерів, політичних династій та децентралізованої корупції на місцевому рівні. Запобігти цьому має активна участь у всьому процесі управління маргіналізованих прошарків населення. Цю активну участь слід інтерпретувати як значний вплив, а не просто як присутність [26].

Практичний досвід здійснення реформи децентралізації публічної влади та управління в Україні свідчить про унікальні можливості нашої країни щодо запровадження демократичної моделі інклюзивного сільсько-міського врядування з його самоврядною домінантою.

Отже зміни в системі публічного управління України, обумовлені децентралізацією влади та управління, набувають вектор їх спрямованості у бік місцевого самоврядування загалом і такої його складової як територіальна громада, що перебуває у стані формування міжсуб'єктних інтеграційних зав'язків, зокрема. Такий курс відповідає європейській практиці демократизації територіальної організації влади, яка реалізується у формі публічної влади територіальних громад. Це гарантує громадянам право здійснювати власні самоврядні функції в межах новостворених ОТГ. В цих умовах за органами державної влади залишаються функції контролю за дотриманням усіма суб'єктами публічної влади законодавства України та якісного надання державних послуг у відповідності до норм і стандартів громадянського суспільства.

За цим підходом напрям розподілу владних повноважень схематично виглядає так: особа (суверенний, самоврядний суб'єкт) → територіальна громада → органи місцевого самоврядування, місцеві органи державної влади → регіональні органи державної влади → центральні та вищі органи державної влади. Але в силу спадщини, унітарної форми держави та практики цей розподіл здійснюється державою і відбувається «згори вниз». Саме тому, з урахуванням існуючого дуалізму публічної влади, йдеться про існування двох каналів розподілу владних функцій. Перший — це державний, який складається на горизонтальному рівні з трьох гілок влади — законодавчої, судової і виконавчої. Остання у свою чергу представлена на вертикальному рівні трьома ієрархічними ланками: районною (місцевою), регіональною (обласною) та загальнодержавною. Місцеве самоврядування теж має три ланки — базову, районну і регіональну. Їх співвідношення схематично має такий вигляд: базовий рівень самоврядування (територіальні громади) → 0 (органи державної влади на цьому рівні не представлені); районний рівень місцевого самоврядування (райради) ↔ районні державні адміністрації; регіональний рівень місцевого самоврядування (облради) ↔ обласні державні адміністрації; 0 (органи місцевого самоврядування на даному рівні не представлені) ← Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції [19, с. 301].

Таким чином, функціонування публічної влади має ґрунтуватися на парадигмі громадянського суспільства з її інститутами та механізмами народовладдя та самоврядування, первинним елементом якого є окрема суверенна особа — своєрідна самодостатня й самоврядна «монада» територіальної громади. Така особа має право на утворення певної спільноти та добровільно і на свій розсуд, відповідно до процедурного принципу субсидіарності, делегувати здійснення частини своїх владних повноважень органам публічної влади як державним, так і самоврядним.

З урахуванням зазначеного пропонуємо нове бачення суб'єктів вітчизняної системи публічного управління ОТГ та районами (табл. 6).

З огляду на зміст таблиці 6 зазначимо, по-перше, що система публічного управління постає як владно-управлінський процес, до якого долучені різні структурні компоненти, внаслідок взаємодії яких формуються владно-управлінські відносини. По-друге, суб'єкти публічного управління, маючи різні джерела влади та притаманні їм інтереси й діючи в межах визначених владно-управлінських повноважень, об'єднані єдиною ціллю — сприяти суспільній гармонії. Для досягнення цієї гармонії мають докласти певних зусиль кожний з суб'єктів публічного управління. Органи державної влади передачу владних повноважень іншим учасникам публічного управління мають супроводжувати лібералізацією умов господарювання, жорстким контролем за розподілом та перерозподілом витратної частини бюджету, за дотриманням інституціональних засад суспільного розвитку. Бізнес-структури покликані не тільки захищати корпоративні інтереси шляхом задоволення потреб споживачів у якісних та суспільно значущих товарах і послугах, а й на засадах державно-приватного партнерства формувати середовище громадянського суспільства, основою якого є середній клас. Органи місцевого самоврядування, межі владних повноважень яких встановлюють громади, призначені захищати права територіальних громад. Громади в цілому, а не тільки виключно ОТГ, покликані не тільки здійснювати самоврядні функції на власній території, а й сприяти інтеграції та погодженню інтересів громад в межах всієї країни. Громадські організації, як найбільш демократичний інститут публічної влади, покликані здійснювати відповідний контроль за суспільним процесом у відповідності до сфери власних інтересів та статутних прав організації. Проте жоден з перелічених суб'єктів публічного управління не здатен у повному обсязі виконувати свої владно-управлінські функції задля настання суспільної гармонії

Таблиця 6

Суб'єкти публічного управління інклюзивним розвитком ОТГ та районів України

Ознаки	Особа	ОТГ, їх уповноваженні та представницькі самоврядні інститути	Бізнес-структури	Громадські організації	Органи державної влади
Джерело влади	Природні права людини та громадянина	Право громади на самоврядування	Право приватної власності	Конституційні права, права, встановлені статутом організації	Права в межах повноважень, встановлених Конституцією України та законами України
Об'єкт публічного управління	Різні сторони життєдіяльності окремого громадянина	Суспільні справи громади	Економічні інтереси корпорації	Сфера інтересів організації, встановлена її статутом	Суспільні процеси, що відбуваються в державі
Сфера поширення владно-розпорядчих рішень	Життєдіяльність окремого громадянина	Територія громади	Майно, капітал, інша власність корпорації	Визначені статутними правами та обов'язками організації	Територія держави та сфера її інтересів на міжнародній арені
Супільне призначення (місія)	Перетворення громадянина, спроможного реалізувати свої природні права як первинного суб'єкта самовряду-	Здійснення самоврядних функцій на власній території та сприяння інтеграції й погодженню інтересів громад в межах	Захист власних інтересів шляхом задоволення потреб споживачів у якісних та суспільно значущих товарах і послугах, формування	Здійснення відповідного контролю за суспільним процесом у відповідності до сфери власних інтересів	Лібералізація умов господарювання, контроль за розподілом та перерозподілом витратної частини бюджету, створення

	вання й пред- ставника народу — єдиного джерела влади в Україні	всієї країни	на засадах державно- приватного партнерства інклюзивно- го середови- ща	та статут- них прав організа- ції	інклюзив- них засад суспільного розвитку
--	--	--------------	---	--	---

Джерело: складено автором.

доти, поки кожна окрема особа не перетвориться на громадянина, спроможного реалізувати свої природні права як первинного суб'єкта самоврядування й представника народу як єдиного джерела влади в Україні [21, с. 93–94].

Авторське розуміння системи інклюзивного врядування громад та районів подано в таблиці 7.

Самоврядна складова публічного управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій відбиває його суб'єктний вимір.

Проте публічне управління інклюзивним розвитком цих сільсько-міських утворень являє собою складну систему.

Понятійний конструкт «система управління» використовується одночасно у кількох значеннях: як така, що має власну внутрішню структуру, яка складається з об'єкта, суб'єктів управління та управлінських відносин: суб'єктний рівень якої представлений держаними органами, органами місцевого самоврядування, громадами, районами, громадськими організаціями, суб'єктами господарювання (детально охарактеризована у суб'єктному контексті); як модель, що складається з просторового, суб'єктного, ресурсного, секторального та функціонального вимірів (табл. 8).

Представлені в таблиці 8 виміри та моделі системи публічного управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій можуть бути використані для характеристики конкретних агломераційних утворень як на їх базовому, так і на районному рівнях з урахуванням їх специфіки, територіальної та географічної приналежності. Разом з індикаторами різного типу спроможностей агломерацій, й передусім інклюзивної, характеристика системи публічного управління цих утворень слугує певним індикатором ступеня їх інклюзивності.

**Типологія самоврядного та управлінського впливів на інклюзивний розвиток
ОТГ та районів**

На рівні ОТГ		На рівні району	
Тип владного впливу	Характеристика	Тип владного впливу	Характеристика
Індивідуально-самоврядний	Здатність осіб, з числа яких формується склад громад, врядувати власне життя на інклюзивних засадах	Районний самоврядно-представницький	Здатність голів районних рад, їх депутатів здійснювати самоврядний вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах районів
Громадівсько-самоврядний	Здатність голів, старост, рад громад здійснювати самоврядний вплив на формування в їхніх просторових межах інклюзивного середовища	Обласний самоврядно-представницький	Здатність голів обласних рад, їх депутатів здійснювати самоврядний вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах районів
Районний громадівсько-представницький	Здатність районних рад, що представляють інтереси громад, здійснювати самоврядний вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах цих локальних спільнот	Корпоративно-районний	Здатність корпоративних структур, що функціонують у просторових межах районів, здійснювати економічний вплив на їх інклюзивний розвиток
Обласний громадівсько-представницький	Здатність обласних рад, що представляють інтереси громад, здійснювати самоврядний вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах цих локальних спільнот	Громадсько-районний	Здатність органів самоорганізації населення, інших громадських організацій, що функціонують в просторових межах районів, здійснювати у демократичний спосіб вплив на інклюзивний розвиток цих локальних спільнот

На рівні ОТГ		На рівні району	
Тип владного впливу	Характеристика	Тип владного впливу	Характеристика
Корпоративно-громадівський	Здатність корпоративних структур, що функціонують в просторових межах громад, здійснювати економічний вплив на їхній інклюзивний розвиток	Державний районний	Здатність представників органів державної влади районів здійснювати управлінський вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах районів
Громадсько-громадівський	Здатність органів самоорганізації населення, інших громадських організацій, що функціонують в просторових межах громад, здійснювати у демократичний спосіб вплив на інклюзивний розвиток цих локальних спільнот	Державний обласний	Здатність представників органів державної влади областей здійснювати управлінський вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах районів
Загальнодержавний	Здатність центральних органів державної влади здійснювати управлінський вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах громад	Загальнодержавний	Здатність центральних органів державної влади здійснювати управлінський вплив на формування інклюзивного середовища в просторових межах районів

Джерело: складено автором.

Упорядкування відносин між ОТГ, а також між ОТГ та районами потребує не тільки їх налагодження на договірних засадах, а й юридичного унормування.

З прийняттям Закону України від 17.06.2020 № 711-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель», який набрав чинності 24 липня 2021 року, ОТГ отримали новий інструмент управління територією — комплексний план просторового розвитку території територіальної громади.

**Системна модель публічного управління інклюзивним розвитком
сільсько-міських агломерацій**

Виміри управління				
Просторовий	Суб'єктний	Ресурсний	Секторальний	Функціональний
• Сільські ОТГ • Селищні ОТГ • Міські ОТГ • Райони • Сільсько-міські агломерації як узагальнений образ ОТГ та районів як її фундаторів	• Органи державної влади • Органи місцевого самоврядування • Бізнес-структури • Громадські організації • ОТГ • Окремі особи	• Природні ресурси (земельні, водні, лісові) • Людські ресурси • Штучно створені ресурси (матеріальні, економічні, інформаційні, інтелектуальні)	• Аграрна спрямованість • Промислова спрямованість • Будівельна спрямованість • Транспортна спрямованість • Інфраструктурна спрямованість • Сервісна спрямованість	• Виробнича функція • Соціальна функція • Природоохоронна функція • Оздоровчо-рекреаційна функція як базисні або другорядні
Модель управління				
Громадівська / районна	Публічна	Соціальна / екологічна / технологічна	Аграрна (первинна) / індустріальна (вторинна) / сервісна (третинна)	Базисна / другорядна

Джерело: складено автором.

Щоб допомогти органам місцевого самоврядування ефективно організувати свою роботу з комплексного просторового планування, Програма USAID АГРО реалізувала пілотний проект «Впровадження вимог Закону України № 711-IX від 17.06.20 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» та підтримала розробку комплексних планів Роганської та Пісочинської територіальних громад Харківського району Харківської області. Цей план є одночасно і містобудівною документацією на місцевому рівні, і документацією із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського

обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території [27, с. 4].

Якість публічного управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій напряду залежить від активної участі в ньому громадських організацій.

Таку участь покликані забезпечити інтелектуальні посередники між владою та суспільством, якими є недержавні аналітичні центри — громадські дослідні організації, що здійснюють дослідження головним чином у таких сферах як правова, політична, соціальна, економічна тощо. Діяльність цих центрів здійснюється за трьома напрямками (рис. 4).

Рис. 4. Напрями діяльності неурядових аналітичних центрів

Джерело: побудовано автором на основі [28]

Діяльність недержавних аналітичних центрів щодо підвищення політичної та правової компетентності громадян, надання інформаційних і консультаційних послуг населенню має сприяти формуванню в Україні громадянського суспільства, члени якого покликані поставити під суспільний контроль діяльність органів публічної влади та управління, що сприятиме розвитку політичної інклюзивності не тільки в межах сільсько-міських агломерацій, а повсюдно по країні.

Актуальні питання ролі недержавних аналітичних центрів порушує П. В. Міненко. Зокрема, на її погляд, ці центри виступають не тільки в ролі ефективного інструменту громадянського контролю та ініціатора публічного обговорення найбільш гострих політичних питань, що постають перед країною. «Мозкові центри» є генераторами нових ідей для владно-політичного керівництва, пропонуючи аналітичну продукцію, інноваційні рішення та механізми їх реалізації. При цьому для своїх розробок недержавні аналітичні центри використовують позабюджетні джерела фінансування, тобто держава має можливість залучити додатковий інтелектуальний ресурс без бюджетних витрат. Важливо розуміти, що державні й приватні донори зацікавлені в короткотермінових експертизах і консультаціях, а тому надають перевагу конкретним проектам, а не вкладенню коштів в довгострокові ідеї [29, с. 52, 53].

У контексті публічно-управлінської інклюзивної проблематики потребує поглибленого вивчення питання розуміння сутності та призначення громадських організацій.

І. А. Євдокимова та І. М. Вітковська визначають громадську організацію як «добровільне, незалежне, неприбуткове об'єднання громадян, яке засноване на спільності інтересів її членів і спрямоване на досягнення соціально значущих цілей, захист інтересів та вирішення гострих соціальних проблем суспільства, громад, соціальних груп та індивідів» [30, с. 43].

Проте потребує уточнення як кількість цих організацій в Україні, так і чисельність їх учасників, оскільки за даними різних джерел ці показники суттєво різняться.

Роль бізнесових структур як суб'єктів публічного управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій України поки що незначна, якщо не брати до уваги компанії холдингового типу, вплив яких на ці процеси висвітлено достатньо повно. Малий та середній бізнес розвивається переважно в аграрному секторі й знаходиться у пошуку своєї ніші на ринку, тому поки що сам потребує державної підтримки. Його покликанням є орієнтація на створення економічних умов для скорочення бідності та поліпшення життєвих умов сільського населення.

Висновки

Публічне управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій може бути найбільш успішним за умови залучення до цієї діяльності усіх суб'єктів управління. Відповідно до логіки реформи децентралізації та цілей інклюзивного розвитку сільсько-міських агломераційних утворень, значна роль у цьому процесі належить органам державної влади, призначення яких полягає у формуванні інституціональних чинників інклюзивності. В цьому сенсі державні інституції мають адекватно реагувати на потреби громадян у економічно та соціально обґрунтованому розподілі ресурсів, наданні суспільних благ та послуг, які відповідають вимогам інклюзивності. Зобов'язанням держави є генерація інклюзивних економічних та політичних інститутів, які покликані наділяти правами власності на економічні ресурси населення ОТГ та районів, забезпечувати їх постійну участь у прийнятті політичних рішень з питань місцевого розвитку. В умовах повоєнного інклюзивного відновлення країни органи державної влади мають забезпечити належні умови життя своїм громадянам, а громадяни, реалізуючи свої економічні й соціальні права, зобов'язані долучитися до процесів інклюзивного економічного зростання.

Проте сутність феномена інклюзивності повною мірою проявляється через діяльність самоврядної складової інклюзивного врядування як головного чинника та способу використання публічної влади та реалізації публічної політики з метою формування в зазначеному просторі інклюзії добробуту.

У процесі реалізації реформи децентралізації сформувалася горизонтальна система публічного управління, яка враховує інтереси держави, регіонів, районів, громад, галузей, широких верств населення, бізнесу та ґрунтується на принципах людиноцентризму, державоздатності, демократії, врядування та децентралізації, які впроваджено в міжнародну практику належного врядування.

Саме належне врядування і є платформою інклюзивного врядування сільсько-міських агломерацій.

Інклюзивне врядування являє собою доволі розгалужену систему, що складається з об'єкта (суспільні процеси, що відбуваються в просторових межах сільсько-міських агломерацій), суб'єктів управління (державні та самоврядні інституції, бізнесові структури, громадські організації, суверенні особи), об'єктно-суб'єктних відносин, має просторовий, суб'єктний, ресурсний, галузевий та функціональний виміри.

Список використаних джерел

1. Emynorane R. H., Arrive J. T., Bien-Aimé W. D., Augustin R. S. Decentralization and its Impact on Governance and Political Accountability in Madagascar. *Journal of Administration, Governance, and Political Issues*. 2025. Volume 2, No 1. P. 97–108. DOI: <https://doi.org/10.47134/jagpi.v2i1.3949>.
2. Tselios V., Rodriguez-Pose A. Can decentralization help address poverty and social exclusion in Europe? *Territory, Politics, Governance*. 2022. Volume 12 (8). P. 1134–1157. DOI: <https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2098174>.
3. Georgios C., Barran H. Social innovation in rural governance: A comparative case study across the marginalised rural EU. *Journal of Rural Studies*. 2023. Volume 99. P. 193–203. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.06.004>.
4. Енциклопедичний словник з державного управління / [укладачі: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
5. Keeling D. Management in Government. London: Allen & Unwin, 1972. 216 p.
6. Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Oxford: University Press, 2004. 345 p.
7. Трощинський В. П. Публічне управління. *Енциклопедичний словник з державного управління* / [укладачі: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. Київ: НАДУ, 2010. С. 605.
8. Гошовська В. А. Публічна політика. *Енциклопедичний словник з державного управління* / [укладачі: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. Київ: НАДУ, 2010. С. 604–605.
9. Модернізація суспільного сектора економіки в умовах глобальних змін: монографія / за ред. А. Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, Економічна думка, 2009. 528 с.
10. Новак-Каляєва Л. М. Публічне управління. *Публічне управління: термінологічний словник* / [укладачі: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє]. Київ: НАДУ, 2018. С. 144.
11. Науменко Р. А. Публічне адміністрування. *Публічне управління: термінологічний словник* / [укладачі: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє]. Київ: НАДУ, 2018. С. 142–143.
12. Науменко Р. А. Публічне врядування. *Публічне управління: термінологічний словник* / [укладачі: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє]. Київ: НАДУ, 2018. С. 143.

13. Кожина А. В. Підходи та принципи формування моделі публічного управління інклюзивним місцевим розвитком. *Sciences of Europe*. 2020. № 59. С. 25–32.
14. Бакуменко В., Бондар І., Горник В., Шпачук В. Особливості публічного управління та адміністрування. Київ: КНУКіМ, 2016. 167 с.
15. Обушна Н. І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління*. 2015. Випуск 44 (1). С. 53–63.
16. Chao Y., Jiawei P., Zhimin L. The historical logics and geographical patterns of rural-urban governance in China[J]. *Journal of Geographical Sciences*. 2022. Volume 32 (7). P. 1225–1240. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11442-022-1994-5>.
17. Fox S., Goodfellow T. On the conditions of 'late urbanisation'. *Urban Studies*. 2021. Volume 59 (10). P. 1959–1980. DOI: <https://doi.org/10.1177/00420980211032654>.
18. Кобко Є. В. Роль органів місцевого самоврядування в забезпеченні інклюзивного публічного управління. *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 85–88. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.17>.
19. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
20. Павлова І. О., Павлов О. І.-молодший. Самоврядна складова публічного управління інклюзивним розвитком об'єднаних територіальних громад та районів України. *Причорноморські економічні студії*. 2023. Випуск 84. С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct75-2>.
21. Павлов О. І., Павлова І. О. Громадівський вимір публічного управління в умовах децентралізації влади та управління. *Економіка харчової промисловості*. 2020. Том 12, випуск 2. С. 91–98. DOI: 10.15673/fie.v12i2.1745.
22. Territorial Agenda 2030 — A future for all places. Brochures Date: 15 march 2021. 32 p.
23. Галгаш Р. А., Білоус Я. Ю. Оцінювання розвитку територіальних громад як основа для ухвалення управлінських рішень органів публічної влади. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2021. № 6 (270). С. 88–95. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2021-270-6-82-89>.
24. Андрійчук Т. С. Посилення механізмів деліберативної демократії для належного врядування в Україні. *Політикус*. 2022. Випуск 2. С. 7–13. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.1>.
25. Малолеткова О. Засідання Кабінету Міністрів. Уряд хоче пришвидшити відбудову країни. 13 травня 2023 року. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/uryad-hoche-prishvidshiti-vidbudovu-krayini/> (дата звернення: 27.05.2025).
26. Annahar N., Widianingsih I., Paskarina C., Muhtar E. A. A bibliometric review of inclusive governance concept. *Cogent Social Sciences*. 2023. Volume 9 (1). 2168839. DOI: <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2168839>.

27. Розробка комплексних планів. Посібник для громад. За результатами пілотного Проєкту USAID «Впровадження вимог Закону України № 711-IX від 17.06.20 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» при розробленні комплексних планів Роганської та Пісочинської територіальних громад Харківської області. Київ, 2022. 88 с.
28. Участь громадськості в державному управлінні: роль недержавних аналітичних центрів. Аналітична записка. 26.03.2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/uchast-gromadskosti-v-derzhavnomu-upravlinni-rol> (дата звернення: 07.05.2025).
29. Міненкова П. В. Недержавні аналітичні центри в системі стратегічного політичного консультування: реалії постіндустріального суспільства. *Регіональні студії*. 2020. № 20. С. 51–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.8>.
30. Євдокимова І. А., Вітковська І. М. Тенденції розвитку громадських організацій у сучасній Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2018. Випуск 41. С. 42–48. DOI: 10.26565/2227-6521-2018-41-07.

ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ БАЗИС СТАЛОСТІ
ТА ІНКЛЮЗИВНОСТІ В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ АГРОБІЗНЕСУ

© 2025 by Kiciľ M. I. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Інвестиції є найважливішим чинником розвитку економіки. У наукових дослідженнях, освітньому процесі та практиці господарської діяльності їх сутність доцільно розглядати через економічну категорію продуктивного капіталу. Його найважливіші сутнісні ознаки — вартісне вираження, функціонування в потоках економічних вартостей, обіг і кругообіг у сферах виробництва й обміну товарами, проявлення в об'єктивно існуючих економічних зв'язках і відносинах, уречевлення у матеріальних ресурсах, відображення в людській праці, нематеріальних, грошових, фінансових та інших дохідних активах, а також об'єкт пізнання й управління. З огляду на сутнісні ознаки капіталу інвестиції у найбільш загальному їх розумінні доцільно розглядати як вартість усіх форм капіталу, що вкладається його суб'єктами в об'єкти економічної діяльності з метою отримання певних комерційних та інших вигод.

До інвестиційної діяльності належать усі дії суб'єктів економічної діяльності щодо її планування, вибору варіантів і вкладення капіталу, а також управління ним в економічних процесах, розподілі чистих ефектів і ліквідності інвестицій. Така діяльність конкретного інвестора об'єктивно пов'язана з одночасними аналогічними діями багатьох інших суб'єктів економічної діяльності, які вклали капітал у свої інвестиційні проекти. Особливістю інвестиційної діяльності агробізнесу є складний рух економічних вартостей і велика кількість учасників, які використовують земельні та інші природні фактори, постачають інвестиційні ресурси і надають різні послуги, а також використовують агропродукцію на усіх етапах її проходження від виробництва до кінцевого споживача. Окремі види використовуваних в агробізнесі природних факторів, наприклад, вода природних водоемностей, природні ліси й пасовища, не мають вартісного вираження,

але продуктивні, потенційно можуть ураховуватися в економічних відносинах щодо розподілу кінцевих ефектів, а також потребують витрат на збереження й відновлення.

Особливістю нинішнього етапу розвитку інвестиційної діяльності агробізнесу є несталисть, яка є складовою такої ж проблеми в усій економіці держави. Ця проблема має довготривалий характер і зумовлюється несприятливою для інвестиційної діяльності агробізнесу економічною політикою держави, неналежним розвитком сільських територій, екологічними втратами, війною, корупцією, монополізмом постачальників ресурсів і ринкових посередників, вадами судової, податкової і дозвільної систем та іншими чинниками. В умовах воєнного стану несталисть в інвестиційній діяльності агробізнесу набула кризового характеру [1].

Вирішення проблеми несталості в агробізнесі має національне значення. Важливість агробізнесу для усієї економіки пов'язана з його позитивним впливом майже на усі види економічної діяльності в державі. Як показують дослідження, сумарний ефект в економіці від інвестицій в агробізнес значно більший, ніж у ньому. Розрахунки, здійснені автором методами регресійного аналізу, показують, що, наприклад, у 2022 р. з розрахунку на 1 грн капітальних інвестицій у сільське господарство було отримано 100 грн додаткового валового внутрішнього продукту держави, з них у самому сільському господарстві лише 9 грн. Збільшення обсягів інвестицій у сільське господарство є одним з найважливіших напрямів сталого зростання усієї національної економіки.

Макроекономічне значення агроінвестицій, а також складність, багатоаспектність і різноманітність механізмів інвестування розвитку агробізнесу зумовлюють потребу в реалізації відповідної аграрної політики. Прикладом для формування такої політики для України є досвід країн Організації економічного співробітництва і розвитку, зокрема ЄС [2]. Досягнення пріоритетності сільського господарства в національній економіці є ознакою її інклюзивного розвитку.

Розвиток національного агробізнесу здійснюється за рахунок приватних інвестицій, частка яких за даними Державної служби статистики України нині досягає майже 100 % [3]. Стабілізація інвестиційної діяльності агровиробників в умовах її нестабільності та кризового характеру має бути одним з найважливіших завдань економічної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки держави і досягнення сталості та інклюзивності економіки. Проте проблема несталості

в національному агробізнесі тривалий час вирішується недостатньо, а в умовах війни особливо загострилася. Для її пом'якшення, а також досягнення сталості й інклюзивності агробізнес потребує додаткових інвестицій. В умовах війни першочергового значення набули вкладення безпечного характеру.

Дослідженню найважливіших аспектів проблеми сталості та інклюзивності розвитку агропродовольчого сектора економіки, пов'язаних з формуванням аграрної політики, розвитком агросфери на засадах соціоекономіки, інновацій та ефективності, значну увагу приділяв академік В. В. Юрчишин, пам'яті якого у зв'язку зі сторіччям з дня народження присвячено це видання [4–7].

Наукові аспекти сталості та інклюзивності розвитку інвестицій в агробізнес були предметом багатьох наукових досліджень і публікацій, зокрема здійснених у Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» автором, О. В. Захарчуком, В. В. Нечитайло та іншими дослідниками [8–10].

Проблемі сталості та інклюзивності інвестицій агробізнесу також були присвячені публікації С. А. Назаренка, Д. В. Колесника, В. В. Сергієнка, А. О. Гурова й інших авторів [11–13].

Проте у проведених дослідженнях поки що не було системно розкрито усі аспекти проблеми. Зроблені теоретичні узагальнення недостатньо охоплюють базові засади теорії, методології та практики процесу управління інвестиціями агробізнесу, у процесі якого досягається сталість та інклюзивність інвестицій. Зазначене зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

У наукових дослідженнях і практиці інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в агробізнесі *поняття сталості* доцільно розглядати як такий її стан і зміни в часі, що характеризуються сприятливими для здійснення інвестицій зовнішніми умовами, забезпеченням відтворення та накопичення капіталу за рахунок власних і залучених джерел фінансування, безпечного рівня ризиків, окупності інвестицій чистим прибутком до використання у прийнятні для інвесторів строки, збалансованими економічними відносинами між учасниками інвестиційних проєктів і заходів, дотриманням ними законодавства і взаємних комерційних домовленостей, а також збереженням використовуваних земельних ділянок, інших природних ресурсів і довкілля, соціальними та іншими ефектами.

Сталість в інвестиційній діяльності агробізнесу не досягається автоматично при швидких темпах зростання обсягів вкладень. Так,

при надмірному кредитуванні підприємства може виникати стан його фінансової нестабільності, неплатоспроможності чи іпотечної кризи, яка й відбулася в 2009 р., коли капітальні інвестиції у сільське господарство скоротилися більш ніж удвічі. Без кваліфікованих кадрів механізаторів придбана техніка простоюватиме. Автор стикався з випадком, коли придбаний сільськогосподарським підприємством Сумської області іноземний зернозбиральний комбайн не використовувався два роки через відсутність підготовленого механізатора.

Інклюзивність в інвестиційній діяльності суб'єкта агробізнесу досягається: освоєнням ним нових методів і підходів до формування інвестиційної стратегії, політики, планів, проєктів і заходів; застосуванням інновацій в інвестиційних проєктах; включенням до складу учасників інвестиційних проєктів великого агробізнесу значного числа дрібних співвласників і виробників, пов'язаних спільними цілями, виробничим процесом, ресурсозабезпеченням і відносинами власності; освоєнням нових суспільно важливих ринків і ринкових ніш; залученням до трудової діяльності та професійної підготовки соціально не захищених категорій сільського населення; участю у соціальних, екологічних та безпекових заходах; співпрацею з органами місцевого самоврядування; залученням нових джерел фінансування інвестицій тощо.

Вирішуючи завдання науки і практики управління інвестиціями слід насамперед виходити з того, що усі складові процесу інвестування, зокрема й агробізнесу, проявляються в процесі економічних відносин. Досягнення сталості та інклюзивності агробізнесу можливе лише через удосконалення економічних відносин в інвестиційних процесах з метою нарощування його капіталу. Базовою умовою для цього є забезпечення балансу в економічних інтересах учасників інвестиційних процесів.

У багатьох випадках інвестиційна діяльність агробізнесу, здійснювана із залученням природних ресурсів і суспільних чинників, викликає негативні екологічні, соціальні та інші наслідки. Тому, вкладаючи капітал в економічну діяльність, кожний інвестор має обирати інвестиційні рішення виходячи не лише з власних ефектів і вигод, а й з урахуванням необхідності недопущення екологічної шкоди і соціальних втрат. Завдяки цьому сталість розвитку агробізнесу значною мірою досягається шляхом включення до проєктів інвестицій у комерційну діяльність інклюзій соціального, екологічного, інфраструктурного, безпекового та іншого позаекономічного характеру. У зв'язку з цим

власникам і менеджменту агробізнесу при розробленні й реалізації конкретних інвестиційних проєктів слід оцінювати їх екологічні, соціальні та інші ризики, нести відповідні витрати по їх упередженню чи мінімізації, а у разі настання таких ризиків спрямовувати частину кінцевого ефекту на відновлення втрачених ресурсів і зв'язків, а також на відшкодування завданої шкоди. У разі дотримання зазначених принципів при обґрунтуванні інвестиційних проєктів та належного урахування в розподільних відносинах вкладу усіх суб'єктів і використаних природних ресурсів в інвестиційній діяльності агробізнесу буде досягатися як сталість, так й інклюзивність.

Значна частина природних чинників, які суттєво впливають на результати інвестиційної діяльності агробізнесу, не має вартісних оцінок і не ураховується ні в грошових потоках доходів і витрат агробізнесу, ні в розподільних відносинах стосовно чистого продукту. Інвестиційні чинники позаекономічного характеру беруть участь у створенні додаткового продукту, а тому було б економічно справедливо розподіляти на них його частину, що можна робити шляхом оцінок вартості альтернативних варіантів витрат, наприклад, на заміну таких природних та інших ресурсів штучними. У зв'язку із зазначеним заклик ООН до урядів країн щодо досягнення миру з природою має інклюзивний характер [14; 15].

Інвестиційна діяльність суб'єктів агробізнесу не є благодійністю. Для кожного них найважливішою умовою є ефективність, а також досягнення належного рівня окупності інвестицій, що можливо лише при налагодженій системі управління ними. Прийнятний для інвестора рівень ефективності інвестицій визначається ним у процесі розроблення і реалізації конкретного проєкту. Оскільки окупність інвестицій значною мірою визначається на етапі їх проєктування, важливо обирати найбільш ефективні їх варіанти з дотриманням принципів сталості та інклюзивності, за яких досягаються як комерційні, так і макроекономічні та позаекономічні ефекти, а в процесі їх реалізації дотримуватися проєктних рішень або покращувати їх.

Практика управління агроінвестиціями показує, що інвестиційний менеджмент більшості підприємств та їх об'єднань, навіть великого агробізнесу, недостатньо володіє методами проєктного аналізу, а значна частина проєктів, що подаються на предмет банківського кредитування, державної підтримки та різного роду експертиз, недостатньо обґрунтовані. До того ж управління інвестиційними проєктами у процесі їх реалізації в багатьох випадках неефективне. Зазначене підтвер-

джується досвідом автора з оцінки інвестиційних проєктів створення фінансово-агропромислової групи в Київській області, залучення іноземних кредитів для створення системи кооперативних елеваторів (\$600 млн) і додаткових елеваторних потужностей на 5 млн т одноразового зберігання збіжжя в екосистемі з його виробництва, доробки, зберігання й експорту (\$3 млрд), створення агрохолдингом у Київській області саду вишні й черешні на 1000 га (\$40 млн), формування мережі пунктів із заготівлі молока з господарств сільського населення для його перероблення і реалізації. Результати виконаних експертних оцінок інвестиційних проєктів та їх бізнес-планів, розроблених менеджментом агробізнесу, теж вказують на необхідність покращення знань інвестиційних менеджерів великого агробізнесу. Освоєння агробізнесом методології проєктного аналізу є важливим напрямом досягнення сталості та інклюзивності його інвестиційної діяльності.

З метою удосконалення методології проєктного аналізу, покращення методичного забезпечення агробізнесу та досягнення сталості й інклюзивності слід у теорії, методології та практичній інвестиційній діяльності агробізнесу дотримуватися вихідних принципів теорії пізнання — *об'єктивності, пізнаваності, практики, активного творчого відображення, діалектики, історизму та конкретності*.

Принципи гносеології є предметом наукових досліджень. Так, Е. Меркадо (2024) дійшов думки, що їх дотримання є ознакою розуму, а Н. Чатер, Дж. Тененбаум і А. Юйл (2006) досліджували ймовірні моделі пізнання [16; 17]. Проте аспекти дотримання загальних принципів пізнання в управлінні інвестиційною діяльністю агробізнесу з метою забезпечення її сталості та інклюзивності потребують додаткового висвітлення.

Відповідно до найважливішого з базових принципів гносеології слід виходити з *об'єктивного* характеру інвестиційної діяльності агробізнесу і необхідності досягнення її сталості та інклюзивності. Це стосується проєктного підходу до управління нею, формування економічних відносин, технологічно доцільних об'єктів і витрат, грошових потоків, вигод, розподілу кінцевого ефекту, ліквідності, а також розроблення й реалізації інших проєктів. Ведення агробізнесу з дотриманням принципу об'єктивності зумовлює доцільність визнання сталості та інклюзивності інвестиційної діяльності найбільш важливою умовою його ефективності.

Об'єктивний характер інвестиційної діяльності як предмета і об'єкта пізнання не виключає проявів у ній суб'єктивності, яка про-

являється об'єктивно як у логічно обґрунтованих, належних діях інвесторів і менеджменту, так і в намаганнях окремих учасників проєктів агробізнесу отримати додаткові вигоди за рахунок інших учасників, соціуму чи довкілля. Окрім власників капіталу, менеджменту і персоналу аграрних підприємств, у їх інвестиційній діяльності беруть участь власники орендованих земельних ділянок і майнових об'єктів, кредитні та інші фінансові установи, покупці продукції, постачальники товарно-матеріальних цінностей і послуг, інші суб'єкти інфраструктури, об'єднані територіальні громади, держава тощо.

Об'єктивність і суб'єктивність в інвестиційній діяльності агробізнесу має діалектичний взаємозв'язок. Вони є проявом закону єдності й боротьби протиріч, дія якого зумовлює ринкову конкуренцію, вибір найкращих варіантів інвестиційних рішень, реалізацію їх на основі інновацій, удосконалення управління інвестиціями та капіталом і покращення економічних відносин. У процесі ринкової конкуренції нестали й не інклюзивні суб'єкти економічної діяльності приймають рішення щодо ліквідності інвестицій по неефективних проєктах і спрямування вивільненого капіталу на інші цілі.

Склад учасників інвестиційної діяльності по конкретному проєкту індивідуальний, як і сам проєкт. У процесі підготовки різних за масштабом інвестиційних проєктів автор з'ясував, що чим масштабніший проєкт, тим більше коло його учасників і складніші економічні відносини. Тому для реалізації великих інвестиційних проєктів агробізнесу виникає потреба у створенні та функціонуванні екосистем, в умовах яких потреба в досягненні сталості та інклюзивності посилюється [18]. Наприклад, при розробленні в ННЦ «Інститут аграрної економіки» інвестиційного проєкту створення саду вишні й черешні на 1000 га було визначено таких його учасників і взаємовідносини власника проєкту з ними: громадяни власники земельних ділянок та уповноважена ними особа — довгострокова оренда площ під закладання саду; органи державного влади й управління економікою — організаційна підтримка проєкту; проєктні організації — проведення геологорозвідувальних робіт, розроблення проєкту саду та інноваційної технології закладання і догляду за багаторічними насадженнями; органи місцевого самоврядування — організаційне сприяння укладанню стабільних довгострокових орендних, трудових та інших відносин власника проєкту із жителями села; постачальники саджанців — попереднє розміщення замовлення з постачанням саджанців у період реалізації проєкту; розробники і постачальники інноваційних

технологічних розробок; українські й закордонні покупці свіжих і заморожених ягід; постачальники необхідних матеріально-технічних ресурсів, передбачених технологією виробництва; комерційний банк — кредитування проекту, поточне банківське обслуговування; наукові, освітні, консалтингові та інші організації й установи — правове, наукове, освітнє і консультаційне забезпечення; організація розробник інвестиційного проекту та інші юридичні й фізичні особи.

Суб'єктивні дії учасників інвестиційних проектів певною мірою мають об'єктивний характер. Це стосується логічно обґрунтованих й узгоджених дій, які відповідають встановленому порядку і взаємним домовленостям учасників, належно відповідають характеру інвестиційної діяльності, але різняться їх особистою здатністю до ринкової конкуренції, сприйняття інновацій, комунікацій, формування успішних стратегій сталого та інклюзивного розвитку. Відхилення від принципу об'єктивності має суб'єктивний характер. Практика має багато прикладів незбалансованих економічних відносин в інвестиційних проектах агробізнесу, викликаних невідповідними суб'єктивними діями їх учасників. Це зокрема заниження орендарем рівня орендної плати за земельні ділянки громадян, недостатній рівень оплати праці менеджменту і персоналу, не виплата дивідендів дрібним співвласникам, завищені ставки по кредитах комерційних банків, необґрунтовано високі ціни на інвестиційні ресурси і низькі на продукцію по проекту, екологічні втрати, нехтування соціальними аспектами тощо. Суб'єктивні інвестиційні рішення виникають також через недостатній рівень підготовки та кваліфікації інвестиційного менеджменту, корупційну складову при наданні державної підтримки тощо.

Невідповідна суб'єктивність в інвестиціях призводить до протиріч, які породжують не лише ризики, а й незбалансовані вигоди учасників. Прикладом є непоодинокі випадки завищення комерційними банками інфляційних очікувань при визначенні ставки кредиту. У таких випадках ставка кредиту наближається до рівня рентабельності інвестиційного проекту, що призводить до відмови від його реалізації, а в загальному масштабі до уповільнення інвестиційної діяльності, зменшення макроекономічних ефектів та інших негативних явищ в економіці. Тому в оцінках окупності інвестиційних проектів їх розробникам слід з'ясовувати потенційні вигоди учасників і передбачати їх збалансування. З цією метою слід урегульовувати економічні взаємовідносини між учасниками проекту, особливо стосовно розподілу чистих вигод по ньому. Проте прояви суб'єктивності

в економічних відносинах не є визначальними, оскільки в процесі їх усунення економічні відносини набувають об'єктивного характеру, що сприяє досягненню сталості та інклюзивності інвестиційної діяльності агробізнесу.

Поширювана нині методологія проєктного аналізу недостатньо охоплює аспекти проєктування і збалансування економічних відносин, що особливо важливо за нестабільності. Її доцільно доповнити методами збалансування економічних інтересів учасників інвестиційного проєкту на основі оцінок фактичного і проєктного рівня показника норми рентабельності авансованого капіталу та диференціації його значень по учасниках проєкту з урахуванням їх ризиків, інноваційності й важливості в економічних відносинах. Наприклад, якщо за результатами передпроєктного аналізу було з'ясовано, що конкретний проєкт може потенційно забезпечити його власнику 12 % норми рентабельності вкладень, тоді рівень цього показника для людського капіталу має бути вищим (15 %), власників капіталу — нижчим (8–10 %), кредитора і постачальників ресурсів — у середньому меншим, ніж по проєкту, постачальника інноваційної компоненти — вище на 20–30 і більше відсотків.

Формуванню сталості та інклюзивності інвестицій агробізнесу на основі збалансованих економічних відносин сприяло б запровадження в його діяльність концепції ESG (*Environmental, Social, and Corporate Governance* — *Екологічне, соціальне і корпоративне управління*) Вона охоплює сукупність стандартів і принципів управління, за якими нині формують та оцінюють свою діяльність великі компанії [19; 20]. Внутрішніх стандартів і принципів ESG слід дотримуватися при розробленні інвестиційних проєктів агробізнесу, зокрема їх інституціонального, екологічного і соціального розділів. В екологічному розділі інвестиційного проєкту, окрім заходів зменшення екологічних ризиків, доцільно передбачати додаткові заходи зі збереження природи й довкілля. Корпоративний критерій показує, як керівництво компанії управляє нею і проєктом, як зберігаються права акціонерів, орендодавців земельних ділянок і майна, які доходи на людський капітал і дивідендна політика. У соціальному розділі проєкту доцільно відображати, як компанія буде ставитися до персоналу, клієнтів та органів місцевого самоврядування. Рішення щодо переходу агробізнесу на принципи ESG приймають його власники, однак для цього потрібні певні умови. З цією метою доцільно законодавчо-нормативну базу доповнити положеннями щодо ESG, включити до аграрної

політики соціальні, екологічні й корпоративні аспекти; запровадити національні ESG-стандарти; удосконалити методичних підходів до оцінки безприбуткових інвестиційних проєктів соціального та екологічного спрямування на принципах ESG тощо.

Сталість та інклюзивність інвестицій агробізнесу *об'єктивно пізнана*, як і її базові умови ефективності та збалансованості економічних відносин між учасниками інвестиційних проєктів. Усі аспекти інвестиційного проєкту пізнаються його власниками, розробниками і менеджментом суб'єкта агробізнесу шляхом відображення у їхній свідомості дійсності інвестиційних грошових потоків. Конкретний інвестиційний проєкт має бути зрозумілим для тих, хто ним буде управляти, а повне розуміння виникає, коли власники і менеджмент підприємства у межах своєї компетенції володіють методами проєктного аналізу й беруть особисту участь в оцінках інвестиційного проєкту. Пізнаваності сприяє взаємна інформованість.

Пізнаваність сталості й інклюзивності проєкту має певні межі. Якщо проєкт забезпечує для інвестора прийнятний рівень окупності його вкладень, а комерційні, соціальні, екологічні, інфраструктурні, безпекові, фінансові, організаційні та інші ризики мінімізовані й не загрожують втратою капіталу, то з прийняттям рішення про здійснення інвестицій процес пізнання на етапі розроблення проєкту припиняється й замінюється його моніторингом.

Для управління інвестиціями в агробізнес важливе володіння менеджментом агробізнесу методами і методичним інструментарієм проєктного аналізу. В історичному процесі вони постійно поглиблюються й удосконалюються. Сучасна інвестиційна методологія містить методи та методичний інструментарій аналізу комерційних, техніко-технологічних, інвестиційно-ресурсних, соціальних, екологічних, інфраструктурних, фінансових, макроекономічних та інших аспектів інвестиційних проєктів. Методи аналізу ризиків проєкту складають основу методології оцінок сталості, а вибору варіантів економічних відносин — з включенням до них варіантів інклюзій — методологію оцінок інклюзивності. Чим досконаліші методи оцінок, тим точніші їх результати.

У процесі пізнання ефективності інвестицій у свідомості їх суб'єктів виникає неповне, часткове, орієнтовне її відображення. З покращенням методів оцінки інвестицій відносні оцінки наближаються до абсолютно об'єктивних, хоча ніколи їх не досягнуть. Співвідношення між оціночними і реальними значеннями результатів

оцінок інвестицій характеризується різницею між абсолютною і відносною істиною.

В оцінках сталості та інклюзивності інвестицій агробізнесу слід дотримуватися *принципу практики*, яка є критерієм істини. Абсолютна більшість рішень щодо сталості та інклюзивності інвестиційної діяльності в агробізнесі приймається з урахуванням як результатів практики інших суб'єктів господарювання, інноваційних та інших пропозицій, так і власного практичного досвіду. Для кращого оволодіння методами проєктного аналізу та формування сталості й інклюзивності інвестицій важливе значення має використання науково обґрунтованих методичних рекомендацій, посібників, та інших матеріалів, частина яких розроблена в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» [21–24].

Малі агровиробники, які мають важливе не лише економічне, а й соціальне значення, в абсолютній більшості випадків не володіють методологією розроблення інвестиційних проєктів і не отримують відповідних дорадчих послуг. У їх середовищі доцільно поширювати зразкові інвестиційні проєкти. З цією метою в ННЦ «Інститут аграрної економіки» підготовлено ряд пропозицій і зразкових інвестиційних проєктів [25–29]. Зокрема на виконання третьої частини пункту 5 рішення Ради національної безпеки й оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки», введеного в дію Указом Президента України від 9 жовтня 2023 року № 681/2023. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки», а також відповідно до листа Національної академії аграрних наук № 07–05/94 від 30.10.2023 р. було підготовлено Типовий (зразковий) бізнес-план створення і функціонування сімейного фермерського господарства в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» [30].

Інвестиційна діяльність, зокрема й агробізнесу, пізнається відповідно до *принципу активного творчого відображення*. Обґрунтування інвестиційних рішень, що передбачають досягнення сталості й інклюзивності, потребує творчого підходу з боку власників капіталу, інвестиційного менеджменту підприємств та інших учасників інвестиційних проєктів. Кожний творчо підготовлений інвестиційний проєкт унікальний. Витрати й ефекти по проєкту спочатку визначаються в натурально-уречевленій, а потім у грошовій формі. У динаміці по періодах життєвого циклу проєкту вартість його витрат і ефектів

відображається як позитивний і негативний грошові потоки, зокрема й приведені до теперішнього або майбутнього періодів з урахуванням вартості грошей у часі. Невід'ємною складовою цих грошових потоків є витрати й ефекти по заходах зі сталості й інклюзивності. Включення до оцінок варіантів інвестиційних рішень, так званих вміненних витрат або ефектів, відповідає принципу інклюзивності.

В агробізнесі поширені інвестиції в біологічні об'єкти, а більшість вкладень по інших їх видах і об'єктах підпорядковані потребам їх функціонування в процесі виробництва. Завдяки біологічним процесам в організмах рослин і тварин створюється додатковий продукт на планеті. Збільшення масштабів біологічних процесів відповідає потребам сталого й інклюзивного розвитку як агробізнесу, так й усієї економіки.

Найважливішою складовою інвестиційного проєкту є відображення в ньому позитивного і негативного грошових потоків, приведення яких до теперішнього або майбутнього часу і співставлення дозволяє оцінити ефективність інвестицій за показниками норми рентабельності капіталу і строку окупності. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві та її відображення в оцінках інвестиційних проєктів і рішень є наслідком переважного розуміння і дотримання їх учасниками принципів пізнання і визнання відображувального характеру його результатів.

Заходи з досягнення сталості та інклюзивності інвестиційної діяльності агробізнесу можуть бути успішними, якщо вони належно оцінені в процесі її творчого пізнання за певною логікою. Результати творчого пізнання сталості та інклюзивності інвестицій відображаються і поширюються у вигляді письмової чи електронної форми інвестиційного проєкту.

В оцінках сталості й інклюзивності інвестиційної діяльності агробізнесу слід дотримуватися *принципу діалектики*. Діалектичним є взаємозв'язок між інвестиціями у сільське господарство і розвитком усієї економіки держави, учасниками інвестиційної діяльності агробізнесу і постачальниками ресурсів і покупцями продукції. На результати інвестицій в агробізнес діють чинники, на які його власники і менеджмент не можуть впливати. У цьому разі діалектичний зв'язок проявляється в механізмах стимулювання й підтримки сталості й інклюзивності інвестицій.

Інвестиційна діяльність агробізнесу динамічна, це процес постійних змін. Тому наукові погляди на інвестиційну діяльність агробіз-

несу та аспекти її сталості й інклюзивності вирізняються *історизмом*. Це стосується як методології оцінок інвестицій, так і самої практики, які постійно удосконалюються. У процесі творчого пізнання засоби і механізми досягнення сталості інвестиційної діяльності агробізнесу, а також цілі її інклюзивності розширюються. Відповідно ускладнюються механізми управління, удосконалюються методологія й економічні відносини.

Інвестиційна діяльність агробізнесу формується за гносеологічним принципом *конкретності пізнання істини*. Згідно з ним на етапі оцінок інвестиційного проекту він є пізнавальним образом, що логічно мислиться. Якщо ж проект реалізується на практиці, він стає предметом пізнання з метою управління ним як об'єктом, поширення, передачі досвіду в якості стартапу, поширення досвіду розроблення і реалізації. Разом з тим розроблюваний і реалізовуваний на практиці інвестиційний проект є конкретним. Конкретність інвестиційного проекту визначається суб'єктністю його власника й непрямих учасників, метою і завданнями, життєвим циклом, місцем розміщення, виробництвом, ситуацією на ринках продукції і ресурсів, специфікою технології, матеріально-технічного забезпечення, розміром і складом інвестицій, грошових потоків та іншими чинниками.

Базові принципи гносеології слід урахувати власникам і менеджменту агробізнесу при формуванні його інвестиційної діяльності у відповідних стратегіях, політиках, перспективних і поточних планах, а також інвестиційних проектах і заходах. З цією метою відповідні заходи слід передбачати по кожному *розділу інвестиційного проекту* агробізнесу.

Так, оцінки інвестиційного проекту з дотриманням принципів сталості й інклюзивності розвитку власника та учасників доцільно розпочинати із його *загальних аспектів*, у яких відображають: *місію, мету, концепцію і завдання; вибір учасників проекту, їх функції, повноваження та інтереси стосовно проекту; політику щодо збалансування інтересів учасників проекту та економічних відносин; попередні наміри та взаємні домовленості учасників*.

Якщо місія проекту не визначається, що буває в абсолютній більшості випадків, його апіорі не слід розглядати як інклюзивний. У місії проекту насамперед доцільно відображати його суспільне значення. Наприклад, для інвестиційного проекту мінісвиноферми в сімейному фермерському господарстві це можуть бути вигоди членів сім'ї фермера, задоволення попиту на продукцію на місцевому ринку,

а для проєкту великої експортно орієнтованої екосистеми — зміцнення валютної безпеки держави, бюджетна ефективність, активізація економічної діяльності значного числа дрібних виробників тощо. З огляду на місію проєкту та його суспільне значення йому можуть надаватися бюджетна підтримка, державні гарантії повернення іноземного кредиту, організаційне сприяння з боку органів влади, що сприяє сталості. Політика щодо *вибору партнерів та характеру економічних відносин* з ними формується за критеріями взаємно вигідної для них сталості й інклюзивності. З огляду на інклюзивність важливо, щоб у проєкті була зацікавлена сільська громада через оренду земельних ділянок, участь у трудових відносинах також і соціально вразливих категорій сільського населення, додаткових доходах і послугах місцевим громадам тощо.

В *комерційному розділі* інвестиційного проєкту обґрунтовуються рішення, що мають найважливіше значення для його ринкового успіху. В ньому оцінюються стан попиту, пропозиції та кон'юнктури на світовому, національному і місцевому ринках аграрної продукції, конкуренти, а також перспективні тенденції змін, можливість зайняття ринкової ніші. Обґрунтовується прогноз ціни на продукцію по періодах життєвого циклу проєкту. Сталий розвиток агробізнесу значною мірою залежить від обґрунтованості комерційних аспектів проєкту.

Технічний аналіз проєкту охоплює різноманітні аспекти, пов'язані з вибором його розміру і тривалості, землекористуванням, техніко-технологічним забезпеченням, інноваціями, управлінням тощо. Наприклад, у проєкті створення саду вишні й черешні на 1000 га з потужностями для охолодження і зберігання в технічному розділі оцінювалися аспекти масштабу, місця розміщення і життєвого циклу проєкту, забезпечення земельними ділянками під багаторічні насадження, запровадження інновацій при формуванні ефективної та еколого безпечної біотехнології виробництва вишні та черешні, схема розміщення насаджень і виробничих потужностей, технологія закладання і догляду за насадженнями вишні й черешні, запровадження системи управління якістю праці та продукції. Усі складові технічного аналізу проєкту формують основу його сталості та інклюзивності.

Вибір варіантів рішень по попередньо розглянутих розділах інвестиційного проєкту дозволяє скласти *плани з виробництва, збуту і доходів* по ньому.

Принципи сталості та інклюзивності зумовлюють необхідність здійснення *інституційного аналізу* проєкту. У цих оцінках узагаль-

нююється державна політика розвитку в секторі, здійснювана шляхом нормативно-законодавчого забезпечення, державної бюджетної, організаційної та іншої підтримки й сприяння, регулювання, заходів громадських організацій тощо. Наприклад, у проєкті Державної продовольчо-зернової кооперації України в інституційному розділі розглядалися аспекти державної підтримки проєкту, відносини з урядом України та органами державного управління, інтеграційні заходи та формування зернопродуктового кластера в рамках проєкту, використання форвардних операцій за розрахунками з виробниками сільськогосподарської продукції

Абсолютна більшість інвестиційних проєктів агробізнесу має помірні *екологічні ризики*. Незважаючи на це в кожному з них слід ґрунтовно їх оцінювати. Наприклад, у проєкті саду вишні й черешні було з'ясовано, що екологічні ризики створює оброблення молодих насаджень хімічними препаратами. У зв'язку з цим до проєкту включено заходи з охорони праці та попередження пасічників, а після переведення молодих насаджень до складу основних засобів передбачено використовувати екологічні засоби захисту насаджень із застосуванням ЕМ-технологій. Тому проблема цього екологічного забруднення через захист насаджень від шкідників і хвороб взагалі не виникатиме. Навпаки, екологічний стан довкілля буде покращуватися за рахунок життєдіяльності дерев, інших рослин та біологічних організмів.

Більшість інвестиційних проєктів агробізнесу продукують позитивні *соціальні* ефекти, пов'язані зі створенням додаткових робочих місць у сільській місцевості, зростанням оплати праці, співпраці з селянськими господарствами, об'єднаними територіальними громадами тощо. Можуть виникати й соціальні ризики, коли групи сільського населення будуть проти реалізації певного проєкту. Мінімізація соціальних ризиків і максимізація ефектів сприяють посиленню сталості та інклюзивності проєкту.

В проєктних оцінках по розділу *капітальні інвестиції* визначається їх вартість по періодах проєктування і будівництва об'єктів, закладання багаторічних насаджень, формування основного стада тварин, придбання земельних ділянок, технічних засобів, потужностей, патентів і ліцензій, інших нематеріальних об'єктів власності. Рішення щодо цього приймаються з урахуванням можливості забезпечення створення й функціонування створюваних виробничих потужностей необхідними працівниками, знання й вміння яких розглядаються як людський капітал.

На основі обраних техніко-технологічних рішень, плану капітальних інвестицій та результатів оцінок по інших розділах проекту складається *план поточних витрат* по їх елементах і загалом по періодах життєвого циклу.

Результати оцінок вартості витрат по усіх капітальних і поточних заходах узагальнюються в *фінансовому розділі* проекту, в якому по роках життєвого циклу моделюється позитивні й негативні грошові потоки. Більшість інвестиційних проєктів агробізнесу реалізуються із залучення капіталу. Для сталості проєкту й усієї економічної діяльності її власника важливо обирати оптимальне співвідношення між власним і залученим капіталом. Для впевненості, що фінансовий стан власника агропроєкту сталий, слід в окремому фінансовому підрозділі проєкту показати результати оцінок фінансового стану суб'єкта агробізнесу. Ці результати будуть прийнятними для власника капіталу, який планується залучити, якщо підкріплятимуть висновок, що фінансовий стан власника інвестиційного проєкту стабільний, фінансові зобов'язання по ньому не призведуть до неплатоспроможності агрокомпанії.

У грошових потоках по проєкту відображають також рух вартостей по надходженню залучених коштів, наприклад, кредиту, і поверненню основної суми боргу та сплаті відсотків. Наприклад, по згадуваному вище зерновому проєкту фінансові аспекти, пов'язані із залученням капіталу на 15 років, відображалися в результатах аналізу щодо фінансового стану ПАТ «ДПЗКУ», умов отримання іноземного кредиту, надання державних гарантій повернення боргу, виплати відсотків по кредиту і повернення основної суми боргу. Факти залучення суб'єктом агробізнесу стороннього капіталу і своєчасного його повернення формують впевненість кредитора в тому, що фінансовий стан позичальника сталий. У разі, якщо проєкт агробізнесу має ряд *ризиків*, що можуть призвести до несталості, його слід доповнювати оцінками сукупного впливу ризиків.

Будь-який реалізований суб'єктом агробізнесу інвестиційний проєкт має певне значення для сталого й інклюзивного розвитку усієї економіки. У разі, якщо передбачається державна підтримка чи сприяння проєкту, слід оцінювати його макроекономічні ефекти, до яких доцільно відносити економію фонду допомоги по безробіттю завдяки створенню нових робочих місць, зростання трудових доходів і надходжень до страхових і пенсійних фондів, податкові, митні та інші надходження до бюджетів усіх рівнів, зміцнення валютної безпеки держави тощо.

Висновки

1. Інвестиції є найважливішим чинником економічного, соціального та інших видів розвитку суспільства. Найважливішою їх сутнісною ознакою, як і тісно пов'язаної з ними економічної категорії капіталу, слід вважати вартість, що вкладається в об'єкти економічної діяльності з метою отримання певних комерційних та позаекономічних ефектів. За дотримання умов інклюзивності вони відіграють вирішальну роль у досягненні сталого розвитку суб'єкта економічної діяльності.

2. Особливо важливу роль в економічному розвитку суспільства відіграє інвестиційна діяльність агробізнесу, сукупний вплив якої може забезпечувати зміни в обсягах валового внутрішнього продукту держави в пропорції 1:100. З огляду на їх комерційне та макроекономічне значення суб'єктам агробізнесу й органам державної влади й управління слід постійно забезпечувати заходи з досягнення сталого зростання та інклюзивності агроінвестицій.

3. Сталість інвестиційних процесів у агробізнес доцільно розглядати як такий їх стан і зміни в часі, що характеризуються сприятливими для інвестицій зовнішніми умовами, належними темпами, відтворенням і накопиченням капіталу, мінімальними ризиками, прийнятними строками окупності вкладень, збалансованими економічними відносинами, а також збереженням використовуваних земельних ділянок, інших природних ресурсів і довкілля, соціальними та іншими ефектами.

4. Інклюзивність в інвестиційній діяльності суб'єкта агробізнесу досягається шляхом: включення до неї нових управлінських методів і підходів, інновацій; розширення співпраці з дрібними бізнес-партнерами; освоєння нових суспільно важливих ринків і ринкових ніш; залучення до трудової діяльності та професійної підготовки соціально незахищених категорій сільського населення; здійснення соціальних, екологічних і безпекових заходів; співпраці з органами державної влади й управління і органами місцевого самоврядування тощо.

5. При пізнанні та формуванні інвестицій агробізнесу доцільно дотримуватися вихідних принципів гносеології — об'єктивності, пізнаності, практики, активного творчого відображення, діалектики, історизму та конкретності.

6. Базових принципів гносеології сталості та інклюзивності інвестицій агробізнесу слід дотримуватися при формуванні їх стратегії і

політики, перспективних і поточних планів. Проте найважливішим з цих напрямів є формування інвестиційних проєктів і заходів.

7. Заходи з досягнення сталості та інклюзивності агроінвестицій доцільно передбачати по усіх складових інвестиційних проєктів. У зв'язку з цим особливе значення має врахування місії сталого й інклюзивного проєкту, оцінки комерційних, техніко-технологічних, інституціональних, екологічних і соціальних аспектів проєкту, плани капітальних інвестицій і поточних витрат, моделювання грошових потоків і окупності витрат, оцінки ризиків і макроекономічної значимості проєкту.

8. Ураховуючи економічне, соціальне, безпекове та інше значення агроінвестицій необхідно, щоб заходи із забезпечення сталої і зростаючої їх динаміки були пріоритетом державної економічної політики. З цією метою слід формувати національну аграрну політику за прикладом країн Організації економічного співробітництва та розвитку, основним змістом якої є інвестиційне забезпечення сталості й інклюзивності розвитку сільського господарства та сільських територій.

Список використаних джерел

1. Кісіль М. І. Інвестиційна діяльність різних груп агровиробників в умовах нестабільності. *Антикризове регулювання економіки у 2023 році: теорія та практика в умовах європейської інтеграції України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 лютого 2023 р.) / відп. за випуск С. О. Якубовський. Львів; Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 51–55.
2. Policy Framework for Investment in Agriculture — OECD. org. 2013. URL: https://www.oecd.org/investment-policy/PFIA_April_2013 (дата звернення: 16.05.2025).
3. Держстат України. Статистична інформація: Економічна статистика: Капітальні інвестиції: Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за видами економічної діяльності. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ibd/kin/kin_df_ved/arh_kin_df_ved_21_u.htm (дата звернення: 14.05.2025).
4. Юрчишин В. В Концептуальні основи розробки новітньої аграрної політики та її реалізації. *Економіка АПК*. 2003. № 8. С. 3–8.
5. Юрчишин В. В. До проблеми системної переорієнтації розвитку агросфери на засадах соціоекономіки. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 105–112.
6. Юрчишин В. В. Фундаментальні дослідження інноваційних проблем розвитку агропродовольчого сектору економіки. *Економіка України*. 2014. № 2. С. 94–96.

7. Юрчишин В. В. Ефективність як вирішальний економічний критерій. *Економіка АПК*. 2008. № 12. С. 143–145.
8. Інвестування розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій: монографія / за ред. О. В. Захарчука, М. І. Кісіля. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 312 с.
9. Формування інвестиційно спрямованих стратегій розвитку фермерських господарств за умов нестабільності: монографія / [Захарчук О. В., Кісіль М. І., Нечитайло В. В. та ін.]; за ред. М. І. Кісіля. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 216 с.
10. Стратегічні напрями інклюзивного розвитку інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення аграрного бізнесу: монографія / за заг. ред. О. В. Захарчука. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2024. 248 с.
11. Назаренко С. А., Колесник Д. В. Проблеми інвестиційної діяльності агробізнесу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-8>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2282/2203> (дата звернення: 16.05.2025).
12. Сергієнко В. В. Стратегічні напрями інвестування агробізнесу в умовах війни. *Наукові праці МАУП*. Економічні науки. 2024. № 2. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/74-10>.
13. Гуроров А. О. Інклюзивний розвиток економіки і аграрної сфери (теорія, методика, аналіз). Харків: Точка, 2019. 146 с.
14. Making Peace with Nature /United Nations Environment Programme: Report Production Team UNEP Secretariat. 2021. URL: <https://wedocs.unep.org/xmlui/bitstream/handle/20.500.11822/34948/MPN.pdf> (дата звернення: 16.05.2025).
15. Кісіль М. І. Теоретико-методологічні аспекти формування природного капіталу в аграрній сфері. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку і права: у 2 ч.: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф., 3 лют. 2022 р.*: Полтава: ЦФЕНД, 2022. Ч. І. С. 8–11.
16. Mercado E. Principles of Cognition: Finding Minds. Princeton University Press, N. J., 2024. 592 p.
17. Chater N., Tenenbaum J., Yuille A. (Eds.) Probabilistic models of cognition. Special Issue. *Trends in Cognitive Sciences*. 2006. Volume 10 (7). P. 287–291. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2006.05.007>.
18. Кісіль М. І. Інвестиційні аспекти створення і розвитку екосистем аграрного підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2024. № 70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-178> URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5442> (дата звернення: 16.05.2025).
19. Evolution of ESG investing — KPMG Advisory Services. 2022. URL: <https://advisory.kpmg.us/content/dam/advisory/en/pdfs/2022/evolution-esg-investing.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).

20. Кісіль М. І. Стратегічні завдання щодо формування інвестицій агробізнесу на принципах ESG. *Актуальні проблеми економіки, обліку, фінансів та права: теорія і практика*: зб. тез міжн. наук.-практ. конф. 16 груд. 2022 р. Житомир: ЦФЕНД, 2022. С. 14–16.
21. Кісіль М. І. Оцінка ефективності менеджменту та інвестиційних проєктів сільськогосподарського підприємства. *Довідник економіста* / за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Захарчука. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2018. С. 501–559.
22. Кісіль М. І., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Проєктування інвестицій на створення і діяльність сімейного фермерського господарства: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2024. 131 с.
23. Кісіль М. І. Теоретико-методологічні засади оцінок ефективності агробізнесу: наукове видання. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 36 с.
24. Кісіль М. І., Кропивко М. М. Методичні рекомендації з розроблення інвестиційних проєктів молочних ферм в особистих селянських господарствах. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 30 с.
25. Типовий (зразковий) інвестиційний проєкт створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (на прикладі заготівельно-збутового молочарського кооперативу) / М. І. Кісіль та ін.; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 74 с.
26. Кісіль М. І., Черненко Д. С. Інвестиційний проєкт створення міні-свиноферми в особистому селянському господарстві. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 67 с.
27. Лупенко Ю. О., Кісіль М. І., Черненко Д. С. Оцінка інноваційного інвестиційного проєкту свиноферми в особистому селянському господарстві: метод. посіб. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2019. 96 с.
28. Методичні підходи до розробки бізнес-плану сімейного фермерського господарства / [М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, М. І. Кісіль та ін.]. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2023. 40 с.
29. Кісіль М. І., Кропивко М. М., Баранчук Д. І. Методичні підходи до оцінки інвестиційних проєктів селянських господарств на прикладі зразкового проєкту створення горіхового саду. *Інвестування розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій*: монографія / за ред. О. В. Захарчука, М. І. Кісіля. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. С. 261–280.
30. Про стан забезпечення продовольчої безпеки: Указ Президента України від 9 жовтня 2023 року № 681/2023. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/6654.html> (дата звернення: 17.05.2025).

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ
ІНКЛЮЗИВНОГО ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

© 2025 by Дідух С. М. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

**ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ СТАЛОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО
РОЗВИТКУ: ВІД ГЛОБАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ
ДО АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СПЕЦИФІКИ**

У XX–XXI ст. ідеї сталого розвитку, що базуються на дослідженнях Римського Клубу (1972) та широкому визнанні трьох вимірів (економічного, соціального, екологічного), почали поступово доповнюватися поняттям інклюзивності. Поняття сталого розвитку бере свій початок зокрема з роботи «The Limits to Growth» (1972), яка через системний аналіз попереджала про небезпеку необмеженого зростання у замкнених системах [1; 2].

У доповіді «Our Common Future» Комісії Гру Харлем Брунтланд (1987 рік) містилося визначення сталого розвитку як «задоволення потреб теперішніх поколінь без порушення можливостей для майбутніх» [3]. Це ознаменувало офіційний перехід у міжнародній політиці від екоцентризму до комплексних викликів на перетині економіки, суспільства та навколишнього середовища.

У 2000–2010-х роках концепція еволюціонувала у бік інклюзивності. ОЕСР (2012–2015), започаткувала глобальні рамки інклюзивного зростання, які підкреслюють необхідність водночас високого зростання і справедливого його розподілу — через multidimensional living standards (MDLS) [4; 5]. Схожа тенденція відзначена на рівні Всесвітнього банку, де інклюзивність стала основною складовою порядку денного.

Перші згадки «inclusive growth» датуються початком 2000-х років у звітах Світового банку та Азійського банку розвитку [6]. Вони акцентували, що економічне зростання саме по собі не забезпечує справедливого розподілу благ — цей процес вимагає міждисциплінарної політики, спрямованої на рівні можливості участі для всіх груп населення.

На концептуальному рівні університети (наприклад, UNRISD ще в 1960-х) наголошували на необхідності «поєднувати економічне зростання з соціальним розвитком — включно з аграрною сферою» [7]. Проте впровадження інклюзивності в практику стало можливим лише після визнання її критичної ролі в подоланні нерівності: OECD у 2015 році запропонувала рамкові інструменти для вимірювання і реалізації інклюзивного розвитку, що включали в себе агросектор.

Перехід до прикладної фази відбувався поступово: ключовим моментом стало поєднання глобальних ініціатив — таких як *Europe 2020* («розумне, стійке, інклюзивне зростання») — із практиками в аграрному секторі через розвиток продовольчої суверенності, контрактного фермерства та соціально відповідальних моделей B2C/B2B. Зокрема рух *Via Campesina* 1996 року заклав основу для аграрної інклюзивності через проголошення права на продовольчу безпеку та справедливую цінову політику.

Важливим етапом стало формування цінностей сталості й інклюзивності через глобальні декларації — такі як *Earth Charter* (1992, 2000) [8] і *Earth4All* (2022), що прямо пов'язують довгострокову продовольчу безпеку зі справедливим доступом до ресурсів для всіх [9].

Поступово ці концепції проникли до агропродовольчого сектора, для якого складові стратегій інклюзивного розвитку зазвичай виглядають так:

- підвищення продуктивності дрібних агробізнесів;
- забезпечення зайнятості у сільській місцевості;
- забезпечення соціального захисту, адаптації до ризиків та права на землю.

Це дозволило інтегрувати інклюзивність у бізнес-моделі агропродовольчих підприємств — через мініфінанси, агроіндустрію, технологічну підтримку та інституційні реформи.

У 2010-х стало зрозуміло, що глобальні принципи (ESG, SDGs, *inclusive growth*) можна адаптувати до контексту агропродовольчого сектора. Через контрактне фермерство, відповідальні закупівлі, розвиток кооперації, перемовини з громадами і цифровізацію — інклюзивність перестає бути теорією і входить до операційної моделі. Це особливо актуально під час війни, коли малі фермери — вразливий елемент продовольчого ланцюга — отримують підтримку через інституційні рішення, партнерські моделі та програми ESG.

Таким чином, теорія інклюзивного розвитку пройшла шлях від інтелектуальної концепції економічної теорії до практичної страте-

гії агробізнесу, утверджуючись як ключовий інструмент підвищення стійкості та справедливості в секторі. Цей перехід був обумовлений:

- глобальною орієнтацією на вирішення нагальних проблем нерівності й відновлення після криз;
- розвитком політик ОЕСР, Світового банку і ЄС;
- появою методологій оцінювання якості життя, індексів ESG;
- технологічним прогресом і зростанням агропідприємств за рахунок цифровізації та локальних кооперацій.

Такий розвиток був зумовлений не лише накопиченням наукових знань, а й змінами в реальному світі — кризами, війнами, глобалізацією, технологічними зрушеннями, — що зробили інклюзивний розвиток не просто бажаною ідеєю, а необхідністю для збереження стабільності та довготривалого зростання агропродовольчого сектора.

Ключові передумови еволюції концепції інклюзивного розвитку — від абстрактно-теоретичної моделі до конкретної прикладної практики на рівні підприємств — охоплюють соціальні, економічні, інституційні, політичні та технологічні фактори, які поступово змінили характер глобального і локального розвитку.

У таблиці 1 систематизовано основні передумови такої еволюції.

У наших попередніх дослідженнях акцент зроблено на багатовекторному підході до інклюзивного розвитку агропродовольчих підприємств, який поєднує економічну доцільність із соціальною відповідальністю та екологічною сталістю. Сформовано наукове підґрунтя для подальших прикладних досліджень у сфері соціально відповідального агробізнесу, яке інтегрувало положення стало-го розвитку із практиками реального сектора економіки України [10; 11].

Зокрема на теоретичному рівні інклюзивність розглядається як ключовий чинник формування нової парадигми агровиробництва, орієнтованої на залучення локальних громад, підтримку дрібного та середнього бізнесу, екологізацію виробництва та зміцнення сільських територій [10, с. 7–13, 20–24].

Сучасний агропродовольчий сектор України функціонує в умовах багатовекторного тиску: зміна клімату, структурна трансформація глобальних ринків, війна та повоєнні ризики, зростання нерівності між регіонами й групами населення. У такому середовищі концепція інклюзивного розвитку стає не лише політичною декларацією чи гуманістичною ідеєю, а практичним інструментом адаптації агропідприємств до динамічних викликів.

Ключові передумови еволюції концепції інклюзивного розвитку

Група передумов	Ключові фактори	Роль у трансформації концепції
Соціальні	Зростання соціальної нерівності, маргіналізація сільських громад, демографічна поляризація	Потреба у нових стратегіях, орієнтованих на залучення уразливих груп до економічних процесів
Економічні	Неврівноважений розподіл доданої вартості в глобальних ланцюгах, концентрація капіталу у транснаціональних корпораціях	Переосмислення моделей вартості: від прибутку до стійкості та справедливого розподілу
Інституційні	Недостатність інклюзивних інститутів розвитку, слабкість локальних самоврядних структур	Інституціоналізація принципів інклюзивності в нормативно-правову базу та практики управління
Політичні	Зміщення політичного порядку денного у бік соціальної справедливості, гендерної рівності, участі громад	Формування глобального консенсусу щодо важливості інклюзивного зростання
Екологічні	Поглиблення кліматичної кризи, екосистемна деградація, загроза продовольчій безпеці	Імператив до впровадження сталих практик на рівні підприємств, зокрема в агро-секторі
Технологічні	Розвиток цифрових платформ, open data, інструментів моніторингу ESG, прозорість у ланцюгах постачання	Забезпечення вимірності, моніторингу та звітності з питань соціального впливу на мікрорівні

Джерело: складено автором.

Інклюзивний розвиток агробізнесу передбачає цілісне врахування трьох ключових аспектів: соціального, екологічного та економічного. Взаємозв'язок між цими складовими забезпечує сталу трансформацію підприємств і дозволяє перейти від вузько комерційної моделі до соціально відповідального агробізнесу, зорієнтованого на довгострокову стійкість.

Соціальний аспект інклюзивності полягає у максимальному залученні місцевих громад, дрібних виробників, жінок, молоді, ветеранів, осіб з інвалідністю до аграрного виробництва та розподілу вигод від нього. Розширення участі у виробничих і збутових ланцюгах сприяє

формуванню горизонтальних зв'язків, підвищенню зайнятості та зменшенню соціального відчуження у сільській місцевості. Наприклад, за даними Міжнародної організації праці, агропідприємства, які інтегрують у свою діяльність принципи інклюзивності, демонструють вищі показники продуктивності праці й стабільності зайнятості в умовах кризових подій [12].

Інклюзивна стратегія на соціальному рівні також передбачає відкриту корпоративну культуру, справедливу оплату праці, забезпечення гендерної рівності, рівного доступу до кар'єрного росту та навчання. Особливого значення це набуває у контексті післявоєнної реконструкції, коли формування нових робочих місць має ґрунтуватися не лише на продуктивності, а й на соціальній реінтеграції вразливих груп населення.

Екологічний аспект інклюзивного розвитку виражається у відповідальному ставленні до природних ресурсів, впровадженні екологічно безпечних агротехнологій, мінімізації негативного впливу на довкілля. Агробізнес, орієнтований на довгострокову стійкість, зобов'язаний інтегрувати у свої операційні та стратегічні практики принципи «зеленої» економіки: скорочення викидів парникових газів, ощадливе використання водних ресурсів, відновлення родючості ґрунтів, біорізноманіття. Як підкреслюється у звіті Європейської комісії щодо Green Deal, аграрні підприємства, які інтегрують екологічну інклюзивність, мають преференції у фінансуванні, доступі до інноваційних рішень та підтримці з боку європейських партнерів [13].

Крім цього, екологічна інклюзивність передбачає створення умов для участі дрібних виробників у екологічних сертифікаційних програмах, доступу до агроекологічних технологій, що знижують залежність від хімічних засобів і підвищують природну стійкість агросистем.

Економічний аспект інклюзивного розвитку полягає у диверсифікації форм господарювання, підтримці аграрного підприємництва серед малих та середніх суб'єктів, кооперації, створенні агрофудкластерів та локальних ланцюгів доданої вартості. Успішні моделі інклюзивного агробізнесу включають фермерські об'єднання, контрактні форми співпраці між великим бізнесом і малими постачальниками, спільне використання логістичної інфраструктури.

Економічна інклюзивність також проявляється у відкритості до фінансових інструментів, які враховують потреби дрібного та середнього агровиробника: мікрокредитування, соціальне інвестуван-

ня, інструменти ризик-страхування. У контексті українських реалій зростає значення інклюзивного підходу до державної підтримки: програми компенсацій, грантові механізми, підтримка з боку міжнародних організацій для МСП (малого та середнього підприємництва) в агросфері.

Синергія соціальних, екологічних та економічних аспектів формує нову систему цінностей сучасного агробізнесу, у центрі якої — не лише прибуток, а створення соціального блага, докідлева відповідальність і залучення всіх учасників до прийняття рішень. Саме такий підхід закладає основу стійкої конкурентоспроможності агропідприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

З огляду на актуальні виклики — збройний конфлікт, порушення логістичних ланцюгів, кліматичні зміни — впровадження інклюзивних цінностей є необхідною умовою адаптації агросектора до нової реальності. Це дозволяє бізнесу не лише зберігати життєздатність, а й стати важливим чинником соціально-економічної згуртованості, територіального розвитку та екологічної рівноваги в Україні.

Тож у сучасних умовах соціально-економічної трансформації принципи інклюзивної економіки перетворюються з суто гуманістичної ідеї на прикладний інструмент стратегічного управління. Все більше компаній, зокрема в агропродовольчому секторі, усвідомлюють, що довгостроковий успіх неможливий без врахування соціального контексту, екологічної відповідальності та етичних стандартів. Зацікавленість бізнесу в інклюзивності зумовлена як внутрішніми факторами (ефективність, продуктивність), так і зовнішніми (доступ до ринків, фінансування, регуляції).

У попередніх роботах нами проаналізовано мотиваційні засади впровадження інклюзивності в діяльність вітчизняних агрохолдингів. Показано, що соціально орієнтовані бізнес-моделі, зокрема створення робочих місць у сільських громадах, освітні програми для постачальників, формування довгострокових контрактів, сприяють не лише соціальній стабільності, а й довгостроковій економічній стійкості самих підприємств [14].

Інтерес бізнесу до впровадження принципів інклюзивної економіки дедалі зростає, оскільки така стратегія поєднує соціальну відповідальність із довгостроковою економічною вигодою. По-перше, інклюзивні практики дозволяють компаніям зміцнити свою репутацію, здобути довіру споживачів і вийти на нові ринки, де очікування щодо ESG-поведінки компаній стають стандартом.

По-друге, фінансові установи все частіше надають преференції проектам із вираженим соціальним ефектом, що відкриває доступ до пільгових кредитів, грантів та інвесторів, орієнтованих на сталий розвиток. Інклюзивні підходи також сприяють зміцненню внутрішньої корпоративної культури, зростанню продуктивності, залученню працівників і зниженню ризиків конфліктів із громадами.

Врешті-решт, інклюзивна модель стає новою парадигмою управління, яка забезпечує гнучкість, стійкість і конкурентоспроможність у нестабільному глобальному середовищі.

Узагальнені чинники такої зацікавленості наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Чинники зацікавленості підприємств у впровадженні
інклюзивної моделі розвитку**

№	Група чинників	Конкретні мотивації та вигоди для бізнесу
1	Репутаційні переваги та доступ до ринків	Формування іміджу соціально відповідального бізнесу Конкурентність у міжнародному середовищі
2	Доступ до фінансування та інвестицій	Преференції від міжнародних фінансових установ Зростання ESG-критеріїв інвесторів
3	Підвищення ефективності та лояльності працівників	Інклюзивне HR-управління підвищує залученість Зниження соціальних ризиків
4	Інноваційність та нові ринкові ніші	Стимул до створення нових продуктів для раніше ігнорованих споживачів
5	Вимоги регуляторного середовища	Обов'язковість ESG-звітності, прозорості Гармонізація з нормами ЄС

Джерело: складено автором.

Охарактеризуємо чинники зацікавленості підприємств в інклюзивності більш детально.

Перший чинник — репутаційні переваги та доступ до ринків. Умови глобальної конкуренції дедалі більше визначаються нефінансовими показниками. Репутація компанії як етичного, екологічно відповідального та соціально орієнтованого гравця суттєво впливає на її позиції на міжнародних ринках. Особливо це актуально в країнах ЄС, де стандарти ESG (Environmental, Social, Governance) не просто рекомендовані, а іноді є умовою входу в постачальні ланцюги великих корпорацій. Інклюзивність стає частиною бренду, що формує довіру споживачів.

Другий чинник — доступ до фінансування та інвестицій. Світовий фінансовий ринок змінюється: банківські установи, інвестиційні фонди, агенції розвитку надають перевагу компаніям, що реалізують проекти з інклюзивною або екологічною складовою. Такі проекти мають вищі шанси на залучення «зеленого» або «соціального» капіталу, зокрема через механізми соціальних облігацій чи програм ЄБРР та Світового банку. Для українських компаній це — можливість залучення недорогих ресурсів на відбудову після війни.

Третій чинник — підвищення ефективності та лояльності працівників. Інклюзивність у внутрішньому управлінні — це не лише про соціальну справедливість, а й про ефективність. Дослідження доводять, що гендерно збалансовані команди та компанії з практиками підтримки вразливих груп (людей з інвалідністю, ветеранів, молоді) демонструють вищі показники задоволеності працівників, нижчу плинність кадрів і більшу продуктивність. Лояльність локальних громад до соціально відповідального підприємства також знижує ризики конфліктів і протестів.

Четвертий чинник — інноваційність та нові ринкові ніші. Інклюзивні підходи розширюють уявлення компаній про споживача. Охоплення вразливих чи малозабезпечених груп веде до створення нових продуктів, адаптованих до їхніх потреб — від інклюзивної упаковки до спеціальних послуг. Це стимулює внутрішню інноваційність і дозволяє зайняти нішеві сегменти ринку, де традиційні моделі не працюють. Особливо це актуально для агропродовольчої сфери, де зростає попит на локальні, етичні, здорові продукти.

П'ятий чинник — вимоги регуляторного середовища. У країнах ЄС, Канаді, США інклюзивність все частіше є предметом регуляторного тиску. Законодавство вимагає прозорості постачальних ланцюгів, гендерної рівності у звітності, обов'язкової оцінки впливу на місцеві громади. Українські підприємства, які планують інтеграцію до європейських ринків, мають адаптуватися до *acquis communautaire* ЄС, що включає розділи про рівність, соціальний захист, участь громад у плануванні.

Відтепер інклюзивна економіка для бізнесу — це не благодійність, а нова бізнес-логіка: вона поєднує фінансову результативність з відповідальністю перед суспільством і довкіллям. Такий підхід формує довіру, стійкість і конкурентоспроможність у складному глобальному середовищі.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ІНКЛЮЗИВНОГО ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

В останні десятиліття світовий агропродовольчий сектор перебуває на етапі глибинної трансформації, спрямованої на поєднання цілей сталого розвитку з інтеграцією інклюзивних практик.

У другій половині XX століття традиційна модель розвитку агропродовольчого сектора у світі була переважно зосереджена на збільшенні обсягів виробництва, нарощуванні врожайності, модернізації технологій. Однак уже з 1990-х років під впливом глобалізаційних, екологічних та соціальних чинників почався перехід до концептуально нових принципів, де поряд із продуктивністю почали враховуватися цінності сталості, соціальної інтегрованості та локального розвитку. Цей процес особливо інтенсифікувався після прийняття в 2015 році Цілей сталого розвитку ООН (SDGs), серед яких Ціль 2 («Здобуття голоду») прямо пов'язана з модернізацією агропродовольчих систем у напрямі сталості, інклюзивності та екологічної чутливості.

Країни-члени Європейського Союзу, держави Латинської Америки та Азії демонструють різні підходи до цієї проблеми, формуючи чіткі моделі, здатні бути адаптованими до українського агросектора.

У сучасному світі аграрні системи проходять глибоку трансформацію, обумовлену необхідністю синтезу екологічної стійкості та соціальної інклюзивності. Одні з найяскравіших прикладів цього процесу спостерігаються у країнах-членах Європейського Союзу. Ці держави використовують інтегрований підхід, що поєднує аграрну політику, екологічні ініціативи й соціальні механізми. Ключовим сталим рушієм виступає стратегія European Green Deal, а її невід'ємною складовою — програма Farm to Fork, спрямована на перетворення продовольчих систем, зменшуючи екологічне навантаження й підтримуючи добробут усіх учасників ланцюга — від виробників до споживачів.

Саме Farm to Fork встановлює амбітні цілі до 2030 року: 50 % скорочення загального використання та ризику хімічних пестицидів, 50 % зменшення застосування більш токсичних сортів і 25 % сільськогосподарських угідь у ЄС мають бути органічними. Також встановлено ціль скоротити застосування мінеральних добрив на 20 % і втрати поживних речовин у ґрунтах на 50 % [15].

Програма CAP (Common Agricultural Policy) 2021–2027 входить до стратегії Green Deal через механізм «eco-schemes» — субсидії, які стимулюють застосування практик, спрямованих на захист ґрунтів, підтримку біорізноманіття, ротацію культур та відмову від інтенсивної обробки. Однак останні звіти Європейського суду аудиторів відзначають, що механізм поки не досягає очікуваних результатів через складність оцінювання екологічного ефекту й слабку координацію національних стратегічних планів. Інші джерела констатують, що, попри декларативну підтримку, виконавча гілка влади вже відклала або послабила частину заходів через тиск фермерських протестів — як, наприклад, відкладений пакет щодо зменшення використання пестицидів.

У країнах ЄС особлива увага приділяється участі фермерів у кооперативах, доступу жінок до агробізнесу, соціальному підприємництву в сільській місцевості. Наприклад, у Нідерландах і Данії активно підтримуються «громадські ферми» (community-supported agriculture), які поєднують виробництво, екологічну освіту та споживчі кооперативи. У Франції розвинута модель фермерських ярмарків, які є не лише каналом збуту, а й соціальною інституцією, що зміцнює локальні громади.

В Іспанії одним із флагманів інклюзивного підходу є аграрна кооперація Cooperativas Agro-Alimentarias, що об'єднує понад 3600 кооперативів. Ці структури впроваджують програми соціальної інтеграції для молоді та жінок, надають фінансові послуги, навчають менеджменту та сталому землекористуванню [16].

Паралельно в ЄС активно впроваджуються так звані «eco-schemes» — підпрограми CAP, які підтримують агропрактики, спрямовані на підвищення якості ґрунтів, біорізноманіття, покриття ґрунтів, ротацію культур, відмову від інтенсивної обробки. Хоча сертифікація органічного землеробства здебільшого орієнтується на екологічні, а не соціальні аспекти, проте багато ініціатив поступово розширюють свою мету до інклюзивності — через забезпечення справедливих умов праці сезонних працівників, підтримку жінок у фермерських громадах, а також нормалізацію умов праці й соціальних гарантій.

У регіоні Латинської Америки інклюзивність і стійкість поєднуються не лише через державну політику, а й через потужні соціальні рухи агроекологів. В інших частинах світу акценти зміщуються. У Латинській Америці сталий розвиток нерозривно пов'язаний із соціальними рухами та агроекологічними практиками. Рух La Vna Campesina

став своєрідною віхою, що обґрунтувала ідею продовольчої суверенності, рівності та самоврядування. У його рамках селянські спільноти захищають права жінок, місцевих виробників та сприяють колективному веденню справ.

Наприклад, на Кубі внаслідок аграрної кризи 1990-х років стала домінуючою модель децентралізованого фермерства — малі господарства й кооперативи, що обробляють лише 25 % землі, але забезпечують близько 65 % внутрішнього виробництва продовольства, сприяючи продовольчій незалежності та самоорганізації фермерів.

Відокремлення таких практик від державної політики — ключовий канал інклюзивності, що дозволяє поєднати екологічні цілі зі справедливим розподілом вигод.

У Латинській Америці, особливо в Бразилії, Колумбії, Чилі та Перу, інклюзивний розвиток аграрного сектора в останні десятиліття став елементом національних стратегій боротьби з бідністю, розширення доступу до землі, формування ринку праці та продовольчої безпеки. У Бразилії програма PRONAF (Національна програма підтримки сімейного сільського господарства) забезпечує доступ дрібних фермерів до пільгового кредитування, інфраструктури, освітніх програм і ринків збуту. У Чилі створено спеціальні кластери для жінок у сільському господарстві, що дозволяє їм інтегруватися в експортоорієнтовані виробничі системи [17].

У Колумбії реалізується програма інтеграції постконфліктних громад до агробізнесу через соціальні кооперативи. Ці кооперативи поєднують сільських жінок, ветеранів, корінні народи й забезпечують їм доступ до ресурсів, земель, аграрної освіти та маркетингової підтримки. Уряд Колумбії спільно з UNDP координує ініціативу Inclusion Productiva Rural, спрямовану на подолання нерівності у доступі до агропродовольчої економіки [18].

Водночас Колумбія активно розвиває агролісівницькі системи (silvopastoral systems) через кооперативну модель із залученням фермерських громад до відновлення екосистем та диверсифікації доходів.

Окремо слід зазначити значний прогрес у поєднанні сталих практик із цифровою трансформацією. Агростартапи регіону — Argentinian Kilimo, brazilian Krilltech, чилійське Lemu — використовують штучний інтелект для оптимізації іригації, нанотехнології та платформні підходи до залучення інвестицій у екологічні проекти, орієнтовані головним чином на сільське населення з обмеженими ресурсами.

Контент-аналіз 22 ініціатив у Латинській Америці показав, що стало інноваційне модифікування продуктів, процесів та послуг — особливо в Колумбії — спрямоване на потреби населення з низьким рівнем доходів (BoP), що веде до гібридної моделі сталості [19].

В Азії інклюзивність набуває виразних рис через демографічну специфіку, високий рівень аграрного перенаселення та необхідність модернізації традиційних структур. В Індії діє державна програма National Rural Livelihoods Mission (NRLM), яка охоплює понад 70 мільйонів бенефіціарів і спрямована на інтеграцію жінок, племінних громад, безземельних у формальні агропродовольчі ланцюги через навчання, мікрофінансування та створення самодопомогових груп [20].

Відмінною рисою є те, що в Азії інноваційна трансформація проявляється через адаптацію технологічних методів, таких як System of Rice Intensification (SRI). У таких країнах як Індія та Камбоджа SRI дозволяє сільським фермерам отримувати до 41 % приросту врожайності при зниженні використання насіння, води та добрив, а також значному покращенні структури ґрунтів і скороченні викидів метану до 47 % на одиницю продукції.

В Азії цей синтез екологічно сталого і технологічно інтелектуального ведення агробізнесу демонструє System of Rice Intensification (SRI). Дослідження, особливо в Індії (штат Одіша), показали приріст врожайності рису до 54 % та економію води на 34 % при переході на SRI у порівнянні із традиційним зрошенням (en.wikipedia.org). Ще одна ґрунтівна робота, що обстежила понад 15 000 фермерів у регіоні Нижнього басейну Меконгу (Камбоджа, Лаос, Таїланд, В'єтнам), показала зростання врожайності на 52 %, економічну ефективність 70 %, а також приріст продуктивності праці 64 %, водної продуктивності 61 % та використання міндобрив 163 % [21]. Слід зазначити, що технологія також здобула популярність у Китаї, де впровадження змін жорсткого зрошення супроводжується зменшенням викидів метану на одиницю продукції.

Також Азія розвиває регенеративне землеробство, зокрема у виробництві пальмової олії в Індонезії та Малайзії. Медійні та екологічні ініціативи, зокрема міжнародні проекти з прозорості трасування (наприклад, Ініціатива ЄС EUDR), підтримують дрібні господарства у переході до стійких практик, хоча доступ до інфраструктури і сертифікації залишається обмеженим.

В Індонезії активно розвивається модель inclusive agribusiness platforms, яка об'єднує дрібних виробників, технологічні компанії,

екологічні громадські об'єднання та споживачів у спільні виробничо-збутові системи. Наприклад, компанія East West Seed Indonesia впроваджує програми навчання для фермерів із сільських громад з акцентом на жінок, молодь та представників маргіналізованих груп.

Водночас у Китаї, починаючи з 2010-х років, уряд реалізує масштабні ініціативи «сільського відродження», де створення інклюзивної, цифрової та екологічної аграрної моделі є частиною національної стратегії модернізації. У фокусі — залучення дрібних фермерів до електронної комерції, підтримка агротехнологічних стартапів у сільських регіонах, формування фінансово-інклюзивного середовища через fintech-рішення.

Отже, узагальнимо світовий досвід.

1. ЄС пропонує потужні політичні рамки (Green Deal та CAP), орієнтовані на агропрактики з екосистемним ефектом, але з недостатньо розвиненою соціальною складовою.

2. Латинська Америка покладається на комбінацію агроєкології, кооперативів і цифрових стартапів для досягнення інтегрованої моделі сталості, що включає соціальну справедливість.

3. Азія демонструє ефективні технічні моделі (SRI, механізовані SRI, регенерація ґрунтів), спроможні підвищити продуктивність і зменшити екологічний вплив за рахунок інновацій.

Ці практики мають бути більш ґрунтовно досліджені та адаптовані до українського контексту, особливо з огляду на необхідність відновлення сільських територій, інтеграції внутрішньо переміщених осіб у сільське господарство, формування продовольчої безпеки та досягнення вищого рівня соціальної згуртованості в агропродовольчій сфері.

Загалом аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що інклюзивна модель агробізнесу базується на поєднанні кількох ключових елементів:

- інституційна підтримка з боку держави або донорів (кредитування, земельні реформи, освітні програми);
- інтеграція маргіналізованих груп у ланцюги вартості (жінки, молодь, ветерани, переселенці, корінні народи);
- соціальні інновації як форма адаптації підприємств до нових очікувань громад і ринків;
- стратегічна орієнтація на SDG як індикатор конкурентоспроможності та стабільності бізнесу.

Для перенесення цього досвіду в українські реалії необхідне поєднання:

- законодавчо підтримуваних екопрограм;
- розвитку агрокооперативного середовища з соціальним компонентом;
- стимулювання технологічної інновації через адаптацію SRI і цифрових рішень.

Порівняння практик інклюзивного та сталого розвитку агропродовольчих систем у різних регіонах представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика практик інклюзивного та сталого розвитку агропродовольчих систем у різних регіонах світу та перспективи їх адаптації в Україні

Регіон	Ключові практики	Інклюзивність	Технологія/ моделі	Виклики для України
ЄС	Cap-eco-schemes, органіки, Green Deal	середня	фінансування, сертифікація	адаптація до законодавства України і ринку, підтримка працівників
Латинська Америка	Агроекологія, кооперативи, стартапи	висока	цифрові платформи, стартапи	слабка структура агрокооперативів, фінансова інфраструктура
Азія	SRI, STB, регенеративне землеробство пальми	середня	технології, трансфер знань	низька технологічна адаптивність, доступ до навчання

Джерело: складено автором.

Інклюзивний розвиток агропродовольчих систем у світовому контексті демонструє багатогранність підходів, кожен із яких має власну регіональну специфіку, структурні переваги та обмеження. Латинська Америка виділяється виразною соціальною орієнтацією та активною участю громадянського суспільства в процесах аграрної трансформації.

Саме цей регіон сформував дієвий симбіоз сталого розвитку й соціальної справедливості, реалізований через сільськогосподарські кооперативи, інтегровані сільські мережі та інклюзивні фінансові моделі. Кооперативна форма ведення господарства не лише сприяє зростанню добробуту вразливих категорій населення, але й забезпечує їхнє представництво в аграрному управлінні.

На відміну від цього, азійський підхід ґрунтується переважно на технологічній інтенсифікації з акцентом на ефективність використання ресурсів. Інноваційні методики, зокрема системи інтенсивного вирощування рису (SRI), механізовані сівозміни та регенеративні практики дозволяють досягати високої продуктивності за умов екологічної обмеженості. Технологічна інтеграція супроводжується активним розвитком систем передачі знань, демонстраційних ферм та механізмів навчання на рівні громад.

Європейський Союз, у свою чергу, демонструє приклад системної екологічної політики, в основі якої лежать регламентовані механізми стимулювання агроекологічних практик (зокрема CAP eco-schemes) та нормативне просування Зеленого курсу (Green Deal). Водночас у більшості моделей ЄС відчувається брак соціальної складової: інструменти підтримки соціальних ініціатив залишаються фрагментарними й недостатньо структурованими.

Для України в умовах війни, порушення ланцюгів постачання, депопуляції села та зміщення трудових ресурсів особливу цінність має поєднання сильних сторін кожної з моделей. З європейської практики доцільно перейняти системний підхід до формування нормативної екосистеми, орієнтованої на екологічно безпечне виробництво та ресурсоефективність. Водночас соціальні механізми Латинської Америки можуть стати джерелом для формування нової агрокооперативної політики в Україні, спрямованої на інтеграцію жінок, молоді, ветеранів та ВПО в агропродовольчий простір. Азійські технологічні рішення є перспективними для мікро- та малих підприємств як засоби ефективного виробництва на малих площах із мінімальними ресурсними витратами.

Переосмислення стратегій аграрного розвитку України має базуватись на інклюзивно-регульованій моделі, яка одночасно відповідає викликам екологічного відновлення, соціальної інтеграції та технологічного оновлення. Необхідно створити умови для поєднання регуляторної бази, що стимулює сталу діяльність (екологічні платежі, субсидії на екотехнології), з розвитком мереж агрокооперативів, спрямованих на посилення ролі малих виробників і маргіналізованих груп. Цифрові рішення, такі як автоматизовані платформи для фермерів, навчальні онлайн-модулі та системи сертифікації, мають стати обов'язковим елементом у структурі інституційної підтримки.

Інклюзивна трансформація аграрного сектора України, таким чином, повинна опиратися на такі ключові передумови: ефектив-

на державна політика й донорська підтримка, включення соціально вразливих груп у ланцюги створення вартості, інституційне зміцнення агропідприємств, орієнтованих на соціальні інновації, та інтеграція Цілей сталого розвитку як довгострокового орієнтира. Саме така модель може забезпечити вітчизняному агробізнесу не лише конкурентну перевагу на глобальному ринку, але й підвищену стійкість до внутрішніх соціально-економічних викликів.

З огляду на викладене впровадження узагальненого інклюзивного підходу має спиратися на законодавчо підтримувані програми екологічного спрямування, розвиток соціально орієнтованого агрокооперативного середовища та стимулювання поширення технологічних інновацій, особливо SRI, цифрових платформ та екосертифікації. Це дозволить сформуванню не лише ефективну, а й соціально згуртовану агропродовольчу систему, здатну виконувати як економічні, так і соціально-гуманітарні функції в умовах відновлення та модернізації України.

НАПРЯМИ ТА МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Поглиблення євроінтеграційного курсу України, глобалізація агропродовольчих ринків і постійне зростання вимог з боку інвесторів та споживачів актуалізували для українських підприємств потребу впровадження стандартів ESG. Особливо важливою ця тенденція стала після 2022 року, коли військова агресія Росії спричинила масове руйнування агропродовольчої інфраструктури, міграцію трудових ресурсів, втрату доступу до традиційних ринків збуту та загострила питання соціальної відповідальності бізнесу перед громадами. У цих умовах український агробізнес дедалі активніше шукає інклюзивно орієнтовані моделі розвитку, які дозволяють не лише зберігати конкурентоспроможність, а й посилювати стійкість підприємств і територій.

Одним із яскравих прикладів ESG-адаптації в Україні є діяльність компанії «Миронівський хлібопродукт» (МХП). У 2023 році компанія опублікувала нову нефінансову звітність за стандартами GRI, у якій задекларовано підтримку локальних громад через програму «Село: кроки до розвитку», спрямовану на фінансування мікропроектів із залученням самих громад до процесів прийняття рішень. Компанія

інвестувала понад 20 млн грн у відновлення локальної інфраструктури, інклюзивну зайнятість, навчальні ініціативи та цифровізацію громад [22].

Ще один приклад — агрохолдинг «Астарта-Київ», який ще до війни сформував власну «ESG-стратегію 2030», зосереджену на трьох напрямках: екологічна сталість, соціальна згуртованість і партнерське управління. У відповідь на воєнні виклики компанія переформатувала свої логістичні ланцюги, відкрила гуманітарний хаб для переселенців і активно залучає жінок, ветеранів та молодь до програм фермерської кооперації [23].

Значну роль у просуванні принципів інклюзивності відіграють і середні підприємства. Так, «Гадячсир» — виробник молочної продукції на Полтавщині — реалізує програму закупівлі сировини виключно у дрібних і середніх фермерів, забезпечуючи таким чином підтримку локального виробника. В умовах війни підприємство зберегло закупівельні ціни, надало доступ до пільгового кормового кредиту та створило мобільну лабораторію для контролю якості молока безпосередньо на фермах-постачальниках. Це приклад локального ланцюга доданої вартості з високим ступенем соціальної відповідальності.

Сільськогосподарський кооператив «Фермерське Коло» у Черкаській області адаптував європейські принципи соціального фермерства, поєднуючи сільське господарство з реабілітацією ветеранів та внутрішньо переміщених осіб. У кооперативі діє навчально-практичний центр із виробництва органічних овочів, а його учасники отримують частку прибутку від продажу продукції. Ця модель співвідноситься з концепцією «community-supported agriculture», реалізованою зокрема в Німеччині та Франції.

Щодо цифрових практик інклюзивного розвитку, варто згадати український стартап AgriAnalytica, який надає послуги цифрового аграрного планування дрібним фермерам. Його модель заснована на відкритості, інклюзивності даних і адаптації до потреб малих виробників. У 2022–2023 роках платформа співпрацювала з USAID щодо підтримки фермерів у прифронтових регіонах України, надаючи їм доступ до агрономічних рекомендацій, аналізу ґрунтів і прогнозування врожайності за допомогою супутникових даних [24].

На рівні галузевих об'єднань спостерігається активізація процесу стандартизації ESG-підходів. Так, Всеукраїнська аграрна рада (ВАР) спільно з міжнародними партнерами у 2023 році ініціювала програму ESG-навчання для керівників аграрних підприємств. Навчальні

модулі включають питання гендерної рівності, управління ризиками, взаємодії з громадами та екологічного менеджменту. Це свідчить про поступовий перехід агропродовольчої галузі від декларативної соціальної відповідальності до інтегрованого, стратегічного підходу до інклюзивного розвитку.

Паралельно активізується інституційна взаємодія між підприємствами, державними структурами та міжнародними донорами. Наприклад, проєкт «Розвиток сімейного фермерства», реалізований за підтримки Мінагрополітики України, Світового банку та GIZ, передбачає грантову підтримку для сімейних ферм, які інтегрують інклюзивні принципи — зайнятість жінок, органічне землеробство, співпрацю з громадами. У 2023 році програмою охоплено понад 1200 господарств, а загальна сума фінансування сягнула понад 350 млн грн [25].

Особливої уваги заслуговує діяльність ПРООН в Україні, яка через програму «Зміцнення стійкості громад у контексті війни» (Resilience Communities) підтримує агропідприємства на деокупованих та прифронтових територіях. У фокусі — створення нових робочих місць для соціально вразливих груп, розвиток кластерних кооперативів, доступ до цифрових послуг і фінансування відновлюваної енергетики в агровиробництві [26].

Таким чином, навіть в умовах воєнного часу агропродовольчі підприємства України демонструють прагнення до структурної трансформації, спрямованої на інтеграцію інклюзивних підходів. Від соціальних програм та інституційної взаємодії до цифрових інструментів і зміни логіки управління — формується нова парадигма агробізнесу, яка не лише відповідає сучасним міжнародним стандартам ESG, але й слугує засобом забезпечення стійкості у воєнних та поствоєнних реаліях.

Водночас слід окреслити бар'єри та виклики реалізації інклюзивних стратегій на рівні підприємства в умовах війни та поствоєнного відновлення.

Воєнні дії, що тривають на території України з 2022 року, спричинили масштабні трансформації не лише в структурі агропродовольчого сектора, а й у філософії його функціонування. У таких умовах реалізація концепції інклюзивного та сталого розвитку потребує суттєвого перегляду інструментів, пріоритетів і моделей управління. Попри численні приклади адаптації, про які йшлося раніше, більшість підприємств стикається з комплексом бар'єрів — від матеріально-ре-

сурсних до інституційно-нормативних, які обмежують імплементацію ESG-принципів та інклюзивного підходу.

Першим і найбільш очевидним бар'єром є високий рівень невідзначеності та деградація фізичної інфраструктури, що унеможлиблює довгострокове планування. Втрата логістичних маршрутів, мінування сільськогосподарських угідь, руйнування елеваторів, логістичних хабів, переробних потужностей та енергетичних об'єктів створюють обмеження не лише для стабільного виробництва, а й для реалізації будь-яких соціально орієнтованих ініціатив. За оцінками Мінагрополітики, лише у 2022–2023 роках агросектор зазнав прямих збитків на понад \$10 млрд [27].

Другим фактором є дефіцит фінансових ресурсів і доступу до довгострокового ESG-фінансування. Більшість вітчизняних підприємств, особливо малих і середніх, не мають змоги інвестувати у заходи, які в короткостроковій перспективі не приносять миттєвого прибутку (наприклад, гендерно орієнтовані програми, соціальна інфраструктура, кліматична адаптація). Вітчизняні банки часто не пропонують спеціалізованих кредитних продуктів під ESG-проекти, а міжнародні інструменти підтримки обмежені рамками донорських програм, які охоплюють вузькі категорії бенефіціарів.

Третій бар'єр пов'язаний із низьким рівнем інституційної зрілості та слабкою нормативною базою щодо інклюзивності. В Україні відсутнє єдине тлумачення понять «інклюзивний бізнес», «соціальна відповідальність у агросекторі» чи «інклюзивне публічне управління агропродовольчими системами». Це ускладнює вимірювання відповідності підприємств принципам інклюзивного розвитку. Звітність за ESG-індикаторами є добровільною і фрагментарною, а моніторингові інструменти (зокрема з боку Мінекономіки, Мінсоцполітики чи Нацкомісії з цінних паперів) — недостатньо інтегровані між собою.

Четвертий бар'єр — дефіцит людського капіталу, викликаний мобілізацією, міграцією та демографічною кризою. Понад 6 мільйонів українців залишили країну як біженці, а ще кілька мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Багато підприємств втратили кваліфікований персонал, зросло навантаження на працівників, що залишились, а впровадження інклюзивних практик у сфері праці (наприклад, зайнятість жінок, людей з інвалідністю, ветеранів) потребує додаткових організаційних та інституційних зусиль. Брак знань і практик інклюзивного HR-менеджменту зменшує спроможність аграрного бізнесу до трансформацій.

П'ятий виклик стосується інформаційно-освітнього вакууму. Більшість аграріїв, особливо у малих громадах, не обізнані з міжнародними підходами до інклюзивності, ESG або Цілей сталого розвитку (SDGs). Відсутність фахівців, консультантів і локалізованих матеріалів не дозволяє підприємствам адаптуватися до сучасних вимог без додаткової зовнішньої підтримки. Навіть на рівні бізнес-асоціацій (наприклад, ВАР, УАК) ці теми поки що представлені фрагментарно.

Шостий бар'єр полягає у низькому рівні цифрової трансформації, що гальмує застосування інноваційних інструментів управління сталим розвитком. Наприклад, агроаналітика, блокчейн у прозорості ланцюгів постачання, цифрові індикатори моніторингу впливу на довкілля — усе це залишається малодоступним для більшості господарств. Без цифрових рішень неможливо забезпечити ефективну звітність за стандартами ESG, а також контроль за виконанням принципів соціального діалогу, інклюзивності тощо.

Нарешті, воєнна реальність створює нормативно-політичні дилеми: як узгодити оборонні потреби, економічну виживаність підприємств і водночас дотримання вимог соціальної інклюзивності та екологічної відповідальності? На практиці багато компаній змушені фокусуватись на мінімізації витрат, безпечній евакуації персоналу, логістиці — а не на системному ESG-модернізаційному курсі (табл. 4).

Таблиця 4

Систематизація основних інституційних бар'єрів реалізації інклюзивних стратегій на рівні підприємства

Бар'єр	Зміст	Наслідки
Фізична деструкція	Зруйнована інфраструктура, мінування, втрата ланцюгів	Неможливість впровадження соціальних проєктів
Фінансова обмеженість	Відсутність пільгового кредитування, дефіцит інвестицій	Недостатня капіталізація ESG-ініціатив
Нормативна невизначеність	Відсутність критеріїв, індикаторів, стратегій	Фрагментарність у практичній реалізації
Людський фактор	Втрата кадрів, відсутність інклюзивного HR	Зменшення соціальної стійкості
Інформаційний вакуум	Низька обізнаність, брак експертизи	Інерційність традиційних бізнес-моделей
Недоцифрованість	Відсутність даних, цифрової інфраструктури	Слабка прозорість і контроль

Джерело: складено автором.

Сукупність зазначених бар'єрів вимагає від українських агропродовольчих підприємств не просто адаптації, а глибокої інституційної трансформації, за участі держави, міжнародних партнерів, бізнес-асоціацій і громад. Успішна реалізація інклюзивно сталих стратегій у повоєнній Україні можлива лише за умови синергії зусиль, прозорої нормативної бази, освітніх програм і забезпечення доступу до фінансових та цифрових ресурсів. Таким чином, навіть у воєнних умовах інклюзивність є не розкішшю, а умовою виживання й стійкості аграрного сектора.

У попередніх роботах ми охарактеризували передумови трансформації існуючої бізнес-моделі агропродовольчих холдингів у напрямі інклюзивності та особливості організаційних механізмів реалізації інклюзивного розвитку, серед яких: контрактна співпраця з фермерами, розвиток агрокооперації, підтримка соціального підприємництва. У контексті вертикальної інтеграції окреслено важливість публічно-приватного партнерства та побудови відкритих виробничо-збутових ланцюгів [28].

На інституційному рівні наголошено на необхідності адаптації законодавчої бази та впровадження інструментів політики підтримки інклюзивного агробізнесу, включаючи фіскальні преференції, пільгове кредитування, субсидування освітніх ініціатив [10, с. 52–54].

Представлені емпіричні приклади демонструють практичну ефективність інклюзивних моделей: покращення соціально-економічних умов у сільських громадах, зростання рівня самозайнятості, впровадження екологічно дружніх технологій, формування довіри між агрокомпаніями й місцевим населенням [29].

Водночас в існуючих умовах актуалізується потреба у розробці чітко структурованих стратегічних сценаріїв впровадження інклюзивного розвитку на рівні агропродовольчих підприємств України. Системна реалізація принципів інклюзивності, як частини ширшої парадигми сталого розвитку, потребує адаптації управлінських, фінансових та організаційних рішень до умов поствоєнної трансформації та вимог *acquis communautaire* Європейського Союзу.

На основі аналізу корпоративної практики провідних вітчизняних агропродовольчих компаній доцільно виділити три взаємодоповнюючі стратегічні сценарії інституціоналізації інклюзивного підходу в аграрному секторі.

СЦЕНАРІЙ 1

ESG-ЛІДЕРСТВО ВЕЛИКИХ АГРОПРОМИСЛОВИХ ХОЛДИНГІВ

Компанії з високим рівнем вертикальної інтеграції та значним інвестиційним капіталом, зокрема Кернел та Астарта-Київ, демонструють здатність виступати як системні агенти змін, впливаючи на галузеву політику через встановлення внутрішньокорпоративних стандартів ESG та їх поступову трансмісію на мережу партнерських контрагентів і фермерських господарств.

Зокрема Кернел реалізує платформу Open Agribusiness, яка поєднує цифрові інструменти агрономічної підтримки із механізмами прозорого контрактування, одночасно інтегруючи ESG-звітуння у корпоративне управління.

Open Agribusiness — інклюзивна платформа підтримки фермерів від Kernel, започаткована у 2019 році, спрямована на підтримку дрібних і середніх фермерських господарств. Поряд зі стандартними закупівельними контрактами платформа надає агрономічне консультування, технологічну підтримку, доступ до фінансування через передпосівні кредити, допомогу в захисті майна та інвестиції в будівництво логістичної інфраструктури (сховища, елеватори) [30].

Вплив Open Agribusiness на інклюзивність агросередовища

1. Рівні можливості та доступ до знань. Включаючи фермера у технологічне середовище через агрономічні сервіси, платформа вирівнює стартові можливості, зменшуючи дисбаланс між малими господарствами й індустріальними виробниками.

2. Цифрова та фінансова інклюзія. Завдяки внутрішньому фінансуванню та інструментам аграрного форварда фермери отримують доступ до коштів без традиційних банківських бар'єрів, водночас маючи прозорість умов покупки майбутньої продукції.

3. Зниження ризиків і підвищення стійкості. Контракти на частину врожаю знижують невизначеність для господарств, а стратегічна диверсифікація постачальників Kernel — зменшує вплив кризових зовнішніх подій на малих виробників.

Платформа інтегрує агродані через GPS-моніторинг, аналіз ґрунтів та машинне навчання, що підвищує продуктивність фермерів, сприяє ощадному використанню ресурсів та енергоефективності [31].

Інклюзивний контекст зазначених результатів представлено у таблиці 5.

Таблиця 5

Результати і досягнення Open Agribusiness у контексті інклюзивного розвитку

Показник	Значення й ефекти
Оброблювана площа	Зросла з ~32 000 до ~90 000 га, з амбіцією досягти 500 000 га в проєкті до 2026 року [32]
Економічний ефект	Прибуток Kernel зріс приблизно на \$25–30 млн завдяки підвищенню ефективності й обсягам поставок [33]
Продуктивність	Зниження енергоємності, ширше застосування precision farming → зменшення витрат та підвищення врожайності на 5–10 % (https://www.worldbenchmarkingalliance.org/publication/food-agriculture/companies/kernel/?utm_source=chatgpt.com)
Соціальний ефект	Досягнення стабільного доходу для МСП, підвищення зайнятості в сільських громадах, захист фермерських активів
Маркетинг та імідж	Пробації as commodity agrarian note, відтак платформа стала інструментом цифровізації і трансформації агробізнесу

Джерело: складено автором на основі [30–33].

Інклюзивність платформи Open Agribusiness як інструменту структурної трансформації агросектора України виявляється через кілька взаємопов'язаних векторів впливу. По-перше, динамічне зростання обсягів співпраці та розширення географії залучених учасників свідчить про ефективну інтеграцію мікро- та малих сільськогосподарських виробників (МСП) до корпоративної екосистеми. Така форма партнерства підвищує агрономічний потенціал дрібних виробників, забезпечуючи їм доступ до сучасних агротехнологій, логістичної інфраструктури, консультаційної підтримки та фінансових інструментів. У цьому контексті Open Agribusiness виступає не лише як координаційний центр, але й як освітньо-інноваційна платформа, що сприяє технологічному оновленню дрібнотоварного агро-виробництва та його поступовому вирівнюванню з індустріальними стандартами.

По-друге, важливою складовою інклюзивного ефекту є стабілізація доходів учасників платформи та підвищення захищеності їхніх виробничих активів. Kernel через механізми агросервісної підтримки та забезпечення гарантованих контрактів сприяє зменшенню цінових і погодних ризиків для фермерів, що є критично важливим для

соціальної стійкості аграрних громад, особливо в умовах воєнного та поствоєнного періоду. Крім того, впровадження принципів добросовісного партнерства, прозорості та дотримання стандартів ESG забезпечує високий рівень довіри між агрохолдингом і локальними виробниками, що, у свою чергу, сприяє зростанню соціального капіталу в регіонах.

По-третє, Open Agribusiness продукує системний ефект на галузь, виступаючи джерелом інституційного оновлення агровиробництва. Kernel не лише формує технологічні стандарти цифрового фермерства, а й активно поширює практики відкритого управління та інтеграції Цілей сталого розвитку (SDGs) на практичному рівні. Платформа реалізує модель багаторівневої інклюзії, в межах якої малі та середні підприємства не просто входять у виробничо-збутові ланцюги великого бізнесу, а стають активними учасниками стратегічного планування, екологічного моніторингу та соціальної інноваційності.

У підсумку Open Agribusiness постає як повноцінний агент трансформації агропродовольчої системи України не лише як інструмент підвищення ефективності агробізнесу, але і як платформа соціальної згуртованості, економічної інтеграції та стійкого зростання. Завдяки синергії економічного інтересу й соціальної відповідальності платформа створює новий тип інклюзивного середовища, де дрібні фермери отримують реальні можливості долучатися до сучасного цифрового агровиробництва на умовах рівноправного партнерства, посилюючи загальну конкурентоспроможність національного аграрного сектора.

У свою чергу, Астарта системно впроваджує політику гендерної рівності, розвитку агрокооперації та місцевої зайнятості через проєкти на кшталт «Добробут громад» (табл. 6).

Перелічені напрями свідчать про цілеспрямовану інклюзивну стратегію компанії Астарта, яка поєднує економічну ефективність з високою соціальною відповідальністю.

Основна перевага даної моделі полягає в масштабності, інвестиційній спроможності та здатності задавати напрям трансформації цілої галузі. Однак серед основних обмежень фіксується ризик концентрації інновацій, ресурсів та управлінських рішень в межах великих корпоративних структур, що може призвести до маргіналізації мікро- та малих сільськогосподарських виробників без належної інституційної інтеграції.

Напрями інклюзивної трансформації компанії Астарта

Напрямок трансформації	Опис заходів компанії Астарта
Соціальна інклюзія	Інвестиції в розвиток сільських громад, підтримка соціальної інфраструктури, забезпечення базових послуг для сільського населення
Гендерна рівність і рівні можливості	Політика рівного доступу до управління, створення можливостей для жінок у сільському господарстві, просування гендерно чутливих ініціатив
Партнерство з малими фермерами	Інтеграція дрібних агровиробників у кооперативні ланцюги постачання, підтримка агропідприємств, навчання і консультування місцевих фермерів
Цифровізація і прозорість	Впровадження ERP-систем, цифрової платформи AgriChain для управління даними, відкритість у веденні бізнесу, прозора звітність у сфері ESG
Освітні та просвітницькі програми	Програми «Grow Academy», тренінги з агротехнологій, фінансової грамотності, екологічного менеджменту для місцевого населення та працівників агросектора

Джерело: складено автором на основі [23].

СЦЕНАРІЙ 2 ПЛАТФОРМЕННИЙ ПІДХІД ІЗ ФОРМУВАННЯМ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ КЛАСТЕРІВ

Цей сценарій базується на логіці синергії між суб'єктами різного масштабу та інституційного типу — підприємствами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та навчальними установами.

Платформений підхід до реалізації інклюзивного та сталого розвитку в агропродовольчому секторі ґрунтується на концепції багаторівневої співпраці між різними типами суб'єктів — бізнесом, органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, навчальними та науковими установами. Така модель передбачає не лише просту взаємодію, а формування синергійної системи взаємозалежностей, у якій кожен учасник підсилює інституційну та економічну сталість інших.

Прикладом реалізації цього сценарію в Україні є діяльність агропромислового холдингу МХП (Миронівський хлібопродукт), який

ініціював масштабну програму «Село: кроки до розвитку». Програма об'єднує декілька напрямів: надання мікрофінансування для фермерів-початківців та місцевих підприємців; підтримка жіночого та молодіжного підприємництва; інвестиції в розвиток сільської інфраструктури (дороги, освітлення, водопостачання, об'єкти дозвілля); а також проведення навчальних семінарів, тренінгів і консультацій з розвитку бізнесу.

Таким чином, МХП виступає не лише як виробник, а й як ключовий соціально-економічний актор, що формує екосистему навколо себе. За даними самої компанії, у межах цієї ініціативи реалізовано понад 200 мікропроектів у 13 регіонах України [34].

Інший приклад — компанія Оболонь, яка демонструє високий рівень взаємодії з аграрним сектором через побудову довготривалих партнерських відносин з локальними постачальниками сировини. Зокрема підприємство укладає контракти з виробниками ячменю в декількох регіонах України, забезпечуючи їм прогнозовану реалізацію продукції, технічну підтримку та фахові консультації. Такий підхід знижує цінові ризики для фермерів, стимулює виробничу модернізацію та дозволяє компанії дотримуватися стандартів сталого постачання. Це також сприяє соціальній стабільності в сільських громадах, оскільки виробники отримують гарантовану підтримку і ринок збуту.

Платформений сценарій має потенціал до формування агропродовольчих кластерів — територіально зосереджених груп взаємопов'язаних підприємств, навчальних центрів, інкубаторів, НУО та державних структур, об'єднаних спільною стратегією сталого розвитку. У межах таких кластерів можливе створення «навчальних хабів для розвитку сільського підприємництва», проведення спільних екологічних і соціальних ініціатив, реалізація пілотних проектів циркулярної економіки, а також розвиток «інструментів цифрового управління», які підвищують прозорість та ефективність прийняття рішень.

Ключовими перевагами цього підходу є:

- локалізація ефектів розвитку — прибутки, робочі місця, інновації залишаються в регіоні;
- підвищення конкурентоспроможності громад через інституційну активність і координацію;
- активізація місцевого людського капіталу, зокрема жінок, молоді, ветеранів, осіб з інвалідністю.

Водночас існують і виклики для повноцінної реалізації цього сценарію. Насамперед це обмежена спроможність органів місцевого са-

моврядкування: нестача кадрів, фінансових ресурсів, практичного досвіду у розробці стратегій розвитку. Додатковим ризиком є низький рівень координації між інституціями, конкуренція за ресурси, а також відсутність стабільної державної політики підтримки регіонального розвитку. Успішна реалізація сценарію потребує впровадження механізмів міжмуніципального партнерства, розвитку публічно-приватного діалогу, залучення іноземної технічної допомоги, а також створення стимулюючого податкового і правового середовища для компаній, що реалізують інклюзивні ініціативи.

Таким чином, платформений сценарій формування агропродовольчих кластерів є одним із найперспективніших для післявоєнної відбудови аграрних територій України, адже забезпечує довготривалі соціальні, економічні та екологічні ефекти, зміцнюючи горизонтальні зв'язки між бізнесом, владою і громадами.

СЦЕНАРІЙ 3 ІНТЕГРОВАНІЙ РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОГО ТА МІКРОБІЗНЕСУ ЧЕРЕЗ ІНКЛЮЗИВНІ ПОСТАЧАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ

Третій сценарій передбачає глибшу інтеграцію середніх агропродовольчих підприємств з мікробізнесом та локальними фермерами на основі інклюзивних ланцюгів постачання. На відміну від вертикально інтегрованих холдингів чи кластерних моделей, ця стратегія спирається на побудову горизонтальних взаємозв'язків, що сприяють зміцненню самозайнятості, розвитку локального підприємництва та формуванню стійких мікроекономічних структур.

Зразковим прикладом аграрно-включального підходу корпоративної стратегії є діяльність корпорації Roshen, яка, попри свою профільну спеціалізацію, активно підтримує локальні сільськогосподарські ланцюги. Зокрема Вінницький молокозавод Roshen закуповує молоко в невеликих господарствах регіону, що дозволяє сформувати сталі закупівельні відносини і забезпечити соціально-економічну підтримку місцевих фермерів.

Однією з ключових складових інтеграційного сценарію є реалізація освітніх програм для постачальників, що охоплюють тематику гігієни виробництва, впровадження агроекологічних практик, підвищення ефективності землекористування, а також ознайомлення з міжнародними сертифікаційними стандартами, зокрема ISO 22000,

НАССР, Global G. A. P. Завдяки такому підходу фермерські господарства отримують не лише доступ до стабільного збуту, але й можливість модернізації технологічних процесів, що підвищує їхню конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Інтегрований підхід також стимулює створення локальних агропромислових мікроекосистем, де середні компанії виконують функцію платформи для обміну знаннями, поширення інновацій, логістичної координації та контролю якості. Така модель дозволяє досягати високого ступеня адаптивності до потреб конкретного регіону, забезпечуючи гнучкість у прийнятті рішень, короткий цикл зворотного зв'язку та швидку реакцію на зміни ринкової кон'юнктури або соціального середовища.

Серед ключових переваг інтеграційного сценарію:

- активізація місцевих ресурсів і трудового потенціалу;
- зниження логістичних витрат і ризиків у постачанні;
- підвищення стабільності доходів у сільського населення;
- створення ціннісно орієнтованих ділових практик, що сприяють соціальній відповідальності.

Водночас ефективне впровадження такого сценарію вимагає наявності «підтримувальної інфраструктури», зокрема:

- сертифікаційних центрів і лабораторій, здатних підтверджувати якість продукції відповідно до міжнародних вимог;
- страхових механізмів для мінімізації ризиків неврожаїв або коливань цін;
- освітньої бази для постійного професійного розвитку аграріїв;
- пільгових фінансових інструментів для модернізації малих виробництв.

Загалом інтегрований розвиток середнього і мікробізнесу створює економічно ефективну, соціально орієнтовану і територіально децентралізовану модель агропродовольчого сектора, яка є особливо релевантною для регіонів, що зазнали руйнувань унаслідок війни. У перспективі такий сценарій може слугувати платформою для широкого залучення громад у процес формування інклюзивної економіки, водночас сприяючи підвищенню соціальної згуртованості та національної продовольчої безпеки.

На нашу думку, стратегічне впровадження інклюзивного розвитку в агропродовольчому секторі України на рівні окремих суб'єктів господарювання має відбуватися з урахуванням комплексного поєднання вищезазначених сценаріїв. Вони не є взаємовиключними,

а, навпаки, мають доповнювати один одного в рамках загальної моделі інституційного оновлення галузі, орієнтованої на довгострокову стійкість, соціальну справедливість та конкурентоспроможність в умовах євроінтеграції та глобального ринку (табл. 7).

Таблиця 7

Порівняльна таблиця стратегічних сценаріїв інклюзивного розвитку

Сценарій	Основні учасники	Механізм впровадження	Сильні сторони	Ризики/обмеження
ESG-лідерство великих холдингів	Кернел, Астарта	Корпоративні програми, ESG-звіти, сертифікації	Масштабність, відповідність міжнародним стандартам	Складність реплікації для дрібних підприємств
Платформений підхід	МХП, Оболонь	Кластери, соціальні програми, інкубатори	Стійка локальна екосистема, участь громад	Потреба координації з локальними структурами і НУО
Інтеграція дрібних виробників	Рошен, регіональні МСП	Контрактні моделі, навчання, локальні закупки	Підвищення якості, стимуляція регіонального розвитку	Вимоги до логістики, стандартів і підтримки

Джерело: складено автором.

Впровадження інклюзивного розвитку вимагає синергії трьох сценаріїв — ESG-лідерства, кластерів та локальних інтеграторів — і створення міжгосподарських коаліцій, які дозволять забезпечити взаємопідтримку та масштабування результатів. Такі системні підходи забезпечать сталий розвиток агробізнесу України в контексті післявоєнного відновлення.

Аналіз прикладних аспектів впровадження концепції інклюзивного та сталого розвитку в діяльність агропродовольчих підприємств України засвідчує, що трансформація вітчизняної агросфери відбувається в умовах одночасного впливу зовнішніх викликів (війна, глобальна нестабільність, кліматичні ризики) та внутрішніх обмежень (низький рівень цифровізації, інституційна фрагментованість, слабка інтеграція малих виробників у ланцюги вартості). У цьому контексті впровадження інклюзивної моделі агропродовольчого бізнесу постає не як факультативний вектор розвитку, а як системна передумова за-

безпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможності та соціальної стійкості аграрного сектора.

Провідні українські компанії, такі як Кернел, Астарта, МХП, Рошен, Оболонь, продемонстрували різні моделі реалізації інклюзивності: від корпоративного ESG-лідерства до кластерних партнерств і локалізованих програм підтримки дрібних виробників. Кожен із цих сценаріїв має свої переваги та обмеження. Перший дозволяє масштабно впливати на сектор, однак часто зберігає асиметрію у доступі до ресурсів. Другий — сприяє формуванню екосистем, але потребує розвиненої інституційної координації. Третій — найкраще адаптується до місцевих умов, але обмежений у масштабуванні без підтримуючих механізмів (освіта, страхування, сертифікація).

Інституційна взаємодія між підприємствами, державними структурами та міжнародними донорами, зокрема у форматі таких ініціатив, як «Розвиток сімейного фермерства» (Мінагрополітики України, Світовий банк, GIZ), стає необхідною умовою формування інклюзивного середовища. Подібні програми не лише сприяють економічній активності фермерів, а й стимулюють екологічну модернізацію, зокрема через підтримку органічного виробництва, кооперації, гендерно чутливих проєктів.

У контексті війни та повоєнного відновлення особливого значення набувають стійкість логістичних, фінансових і соціальних систем. У цьому контексті інклюзивний розвиток виступає не як альтернатива, а як парадигма адаптації, що дозволяє не лише забезпечити економічне зростання, а й підтримати життєстійкість локальних спільнот, сприяти їх інтеграції у національну економіку та посилити соціальний капітал на сільських територіях.

Загалом можна констатувати, що інклюзивна трансформація агропродовольчих підприємств в Україні є процесом складним, але надзвичайно перспективним. Вона вимагає:

- переформатування стратегій корпоративного управління з орієнтацією на цінності ESG;
- розвитку партнерських кластерів із залученням усіх зацікавлених сторін;
- забезпечення нормативної підтримки і фінансових інструментів для малих виробників;
- запровадження цифрових платформ, освітніх хабів, інноваційних моделей агровиробництва, що мають екологічний і соціальний компонент.

На сучасному етапі інклюзивний розвиток — це не лише спосіб адаптації аграрного бізнесу до сучасних викликів, а й стратегія довгострокової стійкості українського агропродовольчого сектора, що формує нову якість соціально-економічної взаємодії у регіонах.

Список використаних джерел

1. Inclusive Growth Framework // World Economic Forum: [Веб-сайт]. 2017. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf (дата звернення: 01.03.2025).
2. The Club of Rome and Sustainable Development // Donella Meadows Archive: [Веб-сайт]. 2009. URL: <https://donellameadows.org/archives/the-club-of-rome-and-sustainable-development> (дата звернення: 03.03.2025).
3. Our Common Future (Brundtland Report) // United Nations Sustainable Development: [Веб-сайт]. 1987. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (дата звернення: 06.03.2025).
4. All on Board: Making Inclusive Growth Happen // OECD: [Веб-сайт]. 2015. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2015/05/all-on-board_g1g46adc/9789264218512-en.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
5. In It Together: Why Less Inequality Benefits All // OECD: [Веб-сайт]. 2015. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2015/11/inclusive-growth_g17a2715.html (дата звернення: 14.03.2025).
6. Inclusive and Sustainable Development // The Open University: [Веб-сайт]. 2021. URL: <https://www.open.edu/openlearncreate/mod/oucontent/view.php?id=186468&printable=1> (дата звернення: 20.03.2025).
7. Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction (GAR) // UNDRR: [Веб-сайт]. 2023. URL: <https://www.undrr.org/media/97135/download> (дата звернення: 25.03.2025).
8. What is the Earth Charter? // Earth Charter Initiative: [Веб-сайт]. 2010. URL: <https://web.archive.org/web/20100726184340/http://www.earthcharterinaction.org/content/pages/What-is-the-Earth-Charter%3F.html> (дата звернення: 28.03.2025).
9. Tackling Inequality Key to Climate Fight: Study // Reuters: [Веб-сайт]. 2022. URL: <https://www.reuters.com/business/environment/tackling-inequality-key-climate-fight-study-2022-09-05> (дата звернення: 01.04.2025).
10. Дідух С. М. Інклюзивний розвиток агропродовольчих вертикально інтегрованих компаній України: монографія. Одеса: Астропринт, 2020. 332 с.
11. Дідух С. М., Корікова А. К. Сталий розвиток агропромислових холдингів України: особливості та напрямки вдосконалення. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 90–99.

12. Ensuring Decent Work in a Post-COVID World // ILO: [Веб-сайт]. 2022. URL: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_607286/lang--en/index.htm (дата звернення: 05.04.2025).
13. Communication on the European Green Deal // European Commission: [Веб-сайт]. 2019. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 10.04.2025)
14. Дідух С. М. Стратегічний вектор інклюзивного розвитку суб'єктів агропродовольчої сфери. *Інтернаука*. Серія: Економічні науки. 2020. Т. 1, № 12 (44). С. 50–57.
15. Farm to Fork Strategy — for a fair, healthy and environmentally-friendly food system // European Commission: [Веб-сайт]. 2020. URL: https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en (дата звернення: 12.04.2025).
16. Cooperativas Agro-alimentarias de Espasa // Cooperativas Agro-alimentarias: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://www.agro-alimentarias.coop> (дата звернення: 13.04.2025).
17. FAO: Inclusive Agribusiness in Latin America // Food and Agriculture Organization of the United Nations: [Веб-сайт]. 2023. URL: <https://www.fao.org/americas> (дата звернення: 15.04.2025).
18. Navarrete-Cruz A., Birkenberg A., Birner R.. Factors Influencing the Development of Rural Producer Organizations in Post-War Settings. The Case of Coffee Growers Associations in Southern Tolima, Colombia. *International Journal of the Commons*. 2020. Volume 14 (1). P. 692–713. DOI: <https://doi.org/10.5334/ijc.1028>.
19. Pineda-Escobar. M. Sustainable innovation and inclusive business in Latin America. *Innovation & Management Review*. 2022. Volume 19. P. 192–207. DOI: <https://doi.org/10.1108/INMR-07-2021-0116>.
20. Strengthening the case for India's National Livelihoods Program // 3ie Impact: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://www.3ieimpact.org/evidence-hub/Evidence-impact-summaries/strengthening-case-indias-national-livelihoods-program> (дата звернення: 01.04.2025).
21. Ahmad T. et al. Assessing food security and agricultural emissions under climate-smart practices in India // ScienceDirect: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048969724054093> (дата звернення: 01.04.2025).
22. Звіт про корпоративну соціальну відповідальність МХП // CSR МHP: [Веб-сайт]. 2023. URL: <https://api.next.mhp.com.ua/images/51d31/2ef40/3472df60ca4e.pdf> (дата звернення: 01.04.2025).
23. Astarta Holding. Sustainability Report 2022 // Astarta Holding: [Веб-сайт]. 2023. URL: https://astartaholding.com/wp-content/uploads/2023/04/astarta_sustainability-report_2022.pdf (дата звернення: 01.04.2025).
24. AgroAnalytica: дослідження агропродовольчого ринку України // Agro-Analytica: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://agrianalytica.com/uk/> (дата звернення: 01.04.2025).

25. World Bank. Ukraine — Agriculture Recovery and Resilience Support Project (P180732) // World Bank Documents: [Веб-сайт]. 2023. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099072923124580381/pdf/P1807320f-ca7960a08a3a0ac96e3c3a2e8.pdf> (дата звернення: 01.04.2025).
26. ПРООН оголошує грант для зміцнення стійкості громад та відновлення у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях // UNDP Ukraine: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/news/proon-oholoshuye-hrant-dlya-zmitsnennya-stiykosti-hromad-ta-vidnovlennya-u-dnipropetrovskiy-zaporizkiy-mykolayivskiy-ta-khersonskiy> (дата звернення: 01.04.2025).
27. Прямі збитки агросектору України за два роки війни перевищили \$10 мільярдів // The Odessa Journal: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://odessa-journal.com/direct-losses-to-ukraines-agricultural-sector-over-the-two-years-of-war-amount-to-over-10-billion> (дата звернення: 01.04.2025).
28. Дідух С. М. Передумови трансформації існуючої бізнес-моделі агропродовольчих холдингів у напрямку інклюзивності. *Економічний простір*. 2020. № 162. С. 69–74.
29. Павлов О. І., Дідух С. М., Барвіненко В. Д. Роль агрохолдингів в інклюзивному розвитку об'єднаних територіальних громад та районів: синергетичний ефект децентралізації. *Регіональна економіка*. 2020. № 4. С. 32–42.
30. Open Agribusiness — цифрова аграрна екосистема Kernel // Open Agribusiness: [Веб-сайт]. 2025. URL: <https://openagribusiness.kernel.ua/> (дата звернення: 01.04.2025).
31. Miratech Case Study — Driving True Digital Transformation in Agribusiness // Miratech Group: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://miratechgroup.com/wp-content/uploads/2024/07/Miratech-Case-Study-%E2%80%93-Driving-True-Digital-Transformation-in-Agribusiness.pdf> (дата звернення: 01.04.2025).
32. Kernel Holding S. A. Annual Report 2021 // AnnualReports.com: [Веб-сайт]. 2021. URL: https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReportArchive/k/kernel_2021.pdf (дата звернення: 01.04.2025).
33. Kernel — Food and Agriculture Benchmark // World Benchmarking Alliance: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://www.worldbenchmarkingalliance.org/publication/food-agriculture/companies/kernel/> (дата звернення: 01.04.2025).
34. Село. Кроки до розвитку: ініціативи сталого розвитку МХП // МHP: [Веб-сайт]. 2024. URL: <https://mhp.com.ua/en/press-releases/%D0%A1%D0%95%D0%9B%D0%9E.%20%D0%9A%D0%A0%D0%9E%D0%9A%D0%98%20%D0%94%D0%9E%20%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%9A%D0%A3> (дата звернення: 01.04.2025).

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР СІЛЬСЬКИХ
ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ДОСВІД ІДЕНТИФІКАЦІЇ
ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ

© 2025 by Крисанов Д. Ф. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Тривалий час питання ідентифікації сільських територій розглядалися через призму їхньої заселеності поза територіями міст та селищ міського типу, оскільки вони офіційно відносилися до міських населених пунктів [1]. Особливий науковий інтерес ця проблема набула в 2000-ні роки, коли після виходу із затяжної структурної кризи та започаткування економічного зростання почали активно формувати теоретичну й законодавчо-нормативну базу розвитку сільських територій і сільського господарства на їх основі, як визначальну складову функціонування сільського розселення. Оскільки сільські території є предметом дослідження багатьох суміжних наук, то не існує одного-єдиного взаємоприйнятого визначення цієї дефініції: кожна наука з позицій розв'язання поставлених перед нею завдань визначає сутність цієї категорії.

Проблеми ідентифікації сільських територій, сільської місцевості, сільських поселень були предметом дослідження багатьох учених, зокрема О. М. Гаркуші, І. Р. Залуцького, Д. Ф. Крисанова, О. І. Павлова, Х. О. Патицької, Н. В. Потриваєвої, Х. М. Притули, Х. М. Семенишина, І. З. Сторонянської, Н. Л. Хомюк та ін., а також мало місце впровадження наукових напрацювань у проекти різних законодавчих актів [2–13].

Наприклад, у проекті Закону України щодо планування територіальної інфраструктури сільської місцевості (2005 р.) було визначено, що сільська територія — це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15–50 %. Сільська територія в цьому законопроекті поділяється на: чітко виражену сільську місцевість — частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50 %; сільську місцевість (тобто обмежено сільську або перехідну) — частка сільського населення становить 15–50 % чисельності всіх жителів [2].

Вже тут чітко проявилися перші ознаки європейського підходу до прийняття в якості ключового показника сільської території частки населення, яке проживає в сільських населених пунктах. Але враховуючи, що конкретно не встановлено, про яку (за розмірами) місцевість йдеться (територіальна громада, район чи область), то може виявитися, що в одних випадках це буде сільська територія, але на ширшому тлі — обмежено сільська (тобто перехідна) або навіть міська.

В іншому законопроекті України стосовно упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення (2009 р.) вказується, що сільська місцевість — територія, на якій розташовані сільські поселення (села, селища), сільськогосподарські та інші угіддя, ліси, водоймища, об'єкти транспортної та іншої інфраструктури, що обслуговуються мешканцями сільських населених пунктів; сільська поселенська мережа — сукупність розташованих у сільській місцевості населених пунктів, сполучених між собою дорогами, засобами зв'язку та іншими комунікаціями, необхідними для проживання населення і ведення виробничо-господарської діяльності; а сільське поселення, сільський населений пункт — облаштоване об'єктами соціального, виробничого призначення та відповідною інфраструктурою місце постійного проживання людей, зайнятих переважно у сільському господарстві, переробленні сільськогосподарської продукції або інших галузях (лісовому, водному господарстві, транспорті тощо) [3].

Зазначимо, що тут сільські території визначаються через статус поселень (тобто сільські) і тому, за великим рахунком, сільська місцевість стає «заручником» категорії населених пунктів (сільські чи міські) або їх сукупності на певній території. Але при розташуванні сіл і селищ територія стає строкатою — сільсько-міською та ін.

Пізніше ще одна спроба унормувати визначення категорії «сільські території» на більш широкому тлі була здійснена у проекті закону України «Про сільське господарство» (2012 р.) як історично сформованої у законодавчо визначених межах системної сукупності сільських населених пунктів і прилеглих до них земельних, лісових, водних та рекреаційних ресурсів, що поєднують у собі адміністративно-територіальну (села, сільські ради) та територіально-функціональну (виробництво продукції, її переробка, зберігання та реалізація) приналежність до створення належних умов праці і життєдіяльності сільського населення; тлумачення категорії «сіль-

ське поселення» як села (хутора, слобідки), окремого в межах територіально-адміністративної одиниці середовища постійного проживання населення, яке здійснює переважно сільськогосподарську діяльність [4].

Всі перелічені законопроекти не отримали належного юридичного супроводу і не були впроваджені в правове поле, а отже залишилися лише в історії різних спроб та підходів до вирішення вказаної проблеми.

У той же час для потреб господарської практики було прийнято, на нашу думку, спрощений підхід до виокремлення сільської місцевості. Зокрема вказується, що сільська місцевість — території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови [5].

Таким чином сутність сільської території сприймається через її використання як просторового базису для розміщення господарських та соціально-культурних об'єктів, інфраструктури, розселення населення (сіл, селищ) у процесі її заселення. Набуття в процесі розвитку селом статусу міського поселення (міста, селища міського типу) автоматично переводило прилеглу територію, яка була за ним закріплена, в статус міських територій. Водночас подальші дослідження засвідчили, що такий надзвичайно спрощений підхід не враховує всієї палітри наукових поглядів на цю проблему і відчутно відстає від європейських напрацювань, в яких сільська територія визначається за щільністю розміщення населення.

Метою нашого дослідження є систематизація вітчизняних методичних підходів до ідентифікації сільських територій і територіальних одиниць, аналіз змін у сільському розселенні, імплементація європейського досвіду територіальної типологізації до умов України щодо виокремлення переважно сільських територій та оцінювання їхньої ролі в розвитку районів і регіонів.

При проведенні дослідження застосовано загальнонаукові **методи**, зокрема діалектичного й системного аналізу, ретроспективного узагальнення, аналізу й синтезу, історичних порівнянь, групування, табличний.

Результати дослідження. Отже за нинішніх умов необхідна більш розширена трактовка як типів сільських територій, так і сільських населених пунктів як територіальних одиниць (ТО), з позицій виконуваних ними різноманітних функцій. Для усталених підходів (1988 р.) сільські поселення розглядалися в основному як виконавці аграрної

функції. Але в процесі розвитку виробничих сил їх роль і значення в системі суспільного розподілу праці відчутно змінювалися і через ряд опосередкованих моментів впливали на трансформацію форм територіальної організації населення [6, с. 8].

Найбільш повно і всебічно проблематику сільських територій, на нашу думку, охарактеризував сучасний теоретик українського села О. І. Павлов. При визначенні стратегічних пріоритетів розвитку різних типів сільських територій як складних за своєю структурною будовою, багаторівневих та поліфункціональних природних та соціально-просторових утворень цим вченим було запропоновано їх типологію за такими критеріями: режим використання території (високо, середньо, недостатньо інтенсивний); ступінь розвиненості (високо, середньо, недостатньо розвинені, депресивні, деградаційні); ступінь ресурсозабезпеченості (високо, середньо, недостатньо забезпечені); галузева спрямованість (сільськогосподарська, промислова, транспортна, будівельна, сервісна); функціональна складність (моно-, бі-, поліфункціональні); адміністративний статус (центри сільрад, такі, що не є центрами сільрад, підпорядковані містам); географічна доступність (доступні, недостатньо, важко доступні); інвестиційна привабливість (достатньо, недостатньо привабливі, не привабливі); рівень господарської освоєності (екологічно чисті; відносно екологічно чисті; техногенно забруднені); рівень урбанізованості (урбанізовані; урба-руральні; руральні); ступінь етнічної складності (моно-, бі-, поліетнічні) тощо [7, с. 377].

На нашу думку, у наведеному визначенні типологія сільських територій органічно переплелася з типологією сіл (галузева спрямованість, адміністративний статус, рівень урбанізованості, ступінь етнічної складності та ін.). Тим самим автором було розроблено комплексну сільську територіально-поселенську типологію.

Доречно звернути увагу і на ту важливу обставину, що в процесі наукових дискусій коло наукових термінів, які корелювали з категорією «сільські території», почало розширюватися і набувати нових ознак, які свідчили про їх відмінність. Зокрема близький за значенням термін «сільська місцевість» дуже довго корелював і розглядався як дефініція (сукупність ознак) «сільської території», але професор О. І. Павлов розкрив наявність відчутної різниці між ними. Він чітко вказує, що у цьому контексті сільські території — це місце розвитку, перебування фізичних, біологічних та антропних тіл, простір виробничо-господарської, соціальної, духовно-культурної, політичної ді-

яльності, поселенська мережа, природний ландшафт і життєве середовище [8, с. 23].

Сільські території, вважає О. І. Павлов, це поняття, яке віддзеркалює властивості об'єкта, що має значну кількість ознак та враховує родову, видову ознаки, галузеву, поселенську, територіальну та функціональну спрямованість розвитку об'єкта. Враховуючи зазначене, автор пропонує розглядати «сільські території» в контексті зі спорідненими поняттями [9, с. 11, 17].

Одними із таких споріднених понять у той період часу виступали наукові категорії «сільські території», «село» та «сільська місцевість», а нині фактично доповнені комплексним терміном «сільські і селищні територіальні громади».

Крім сіл як типу поселення, соціально-виробничих, культурно-побутових, а іноді й адміністративних осередків, сільські території включають: населення; сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень із розташованими на них виробничими об'єктами; органи самоврядування та громадські організації. У цьому зв'язку термін «сільська місцевість» доцільно використовувати відносно кожного окремого поселенського симплекса — хутора, села, селища, — але не сільських територій як їх сукупності.

Сільські території, на відміну від міських, мають руральний характер (не тільки аграрний, але і той, що відноситься до сільської місцевості), оскільки господарська діяльність в їх межах відбувається у безпосередньому зв'язку з природним середовищем [8, с. 18].

Отже, на нашу думку, це дуже вдалий приклад наукового підходу до теоретичного розмежування двох близьких за змістом категоріальних понять.

Пізніше сільські території стали розглядати як систему, на основі якої сформовано комплекс підсистем, що забезпечують функціонування за участю сільського розселення, яке виступає її рушієм (свого роду двигуном) [10, с. 118].

Водночас, оскільки центром сільських територій є сільський населений пункт, то ключовими критеріями визначення сільської території є адміністративно-територіальний та самоврядний [11, с. 89].

Водночас, на думку учених-регіоналістів та учених-економістів, ситуація значно складніша, багатоаспектна і багатопланова. Зокрема сільські території, що еволюційно формувалися як складні цілісні системи внаслідок природних, політичних, економічних, соціальних змін, дотепер у сучасній науці та управлінській практиці розгляда-

даються переважно як абстрактний об'єкт різнорівневого державно-управлінського та самоврядного впливу; елемент територіальної організації національного господарства; об'єкт навколишнього природного середовища; компонент системи розселення; складова соціальної організації суспільства; і меншою мірою як елемент існуючої системи адміністративно-територіального устрою України, що дотепер слугує територіально-правовою основою визначення та реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку сільських територій [12, с. 133–134].

Водночас європейські інституції у цьому відношенні використовують кількісні показники. Зокрема вказується, що визначення сільських територій подано в документах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Воно є таким: сільські території або сільський регіон (район) охоплює людей, територію та інші ресурси суспільного ландшафту і маленьких населених пунктів за межами безпосередньої сфери економічної активності великих міських центрів. Критерієм віднесення населеного пункту до міста чи села є густота населення (150 осіб/км²): якщо густота населення вища — то це місто, якщо нижча — село [13, с. 28–29].

Зміщення акценту від села до сільських територій в сучасних умовах спричинило розширення їх сутності і це проявилось у використанні такого нового-старого поняття як територіальні громади, що фактично об'єднало три смислові поняття: сільські території, село і сільську, а згідно з новим Законом [14] — і селищну територіальну громаду.

У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр. вказується, що «сільські території у несприятливих умовах — територіальні громади, що одночасно мають такі характеристики: щільність сільського населення нижча 15 осіб на 1 кв. кілометр, відстань до найближчих міст з населенням більше 50 тис. осіб понад 30 хвилин на автомобілі (орієнтовно 40 кілометрів автомобільними шляхами з твердим покриттям), чисельність населення скоротилася у період 2008–2018 років більше як на 30 відсотків» [15].

Зазначимо, що в Європі муніципалітети з менше ніж 50 осіб/км² класифікуються як «переважно сільські».

Але комплексна оцінка, на думку вчених-економістів, полягає в тому, що в законодавстві України досі не сформовано цілісного масиву правових норм, які б виокремлювали сільські території як унікальний об'єкт владного впливу на державному, регіональному та місцевому рівнях; визначали конкретність, послідовність, передбачу-

ваність і дієвість державної політики у цій сфері. Також не визначено методологічно-правових критеріїв ідентифікації сільських територій на жодному з ієрархічних рівнів системи адміністративно-територіального устрою України [12, с. 134].

Прояснивши ситуацію з ідентифікацією сільських територій та низки науково споріднених з нею понять (сільська місцевість, село, сільська/селищна територіальна громада), слід перейти до ідентифікації територіальних одиниць (ТО), тобто населених пунктів, які фактично є рушієм вказаних понять та вносять різнобічні елементи життя і розвитку. Відомо, що із втратою мережі сіл і їхніх мешканців відбувається збезлюднення та запустіння сільських територій. Тому важливо простежити генезис населених пунктів як ключового учасника в процесі ідентифікації сільських територій. Наразі створено передумови для успішного аналізу цієї проблеми: традиційний нормативний акт 1981 р. закінчив тривалий період своєї чинності [1], а новий [14] з 2024 р. набрав чинності.

Перехід від застарілих нормативних положень до нових було б об'єктивно оцінювати з позицій європейської практики територіальної типологізації ТО, яка вже має свою історію становлення та утвердження.

Водночас доречно привернути увагу до генезису сільської поселенської мережі, яка пройшла дуже складний шлях з кінця 1950-х років. Якщо на початку 1958 р. в Україні нараховувалося 92,7 тис. сіл, то в 1959 р. — лише 42,2 тис. Понад 50 тис. найдрібніших поселень, розташованих переважно у західних областях України та у зоні Карпат, було об'єднано або приписано до сусідніх сіл. Більшість хуторів, де проживало до 50 осіб, «приписували» до найближчих сіл, решту — ліквідовували, а жителів змушували переселятися. Після форсованої укрупнювально-переселенської кампанії із 58,5 тис. хуторів до середини 1960-х років залишилося лише 8,4 тис. [16, с. 26].

Ще одна зміна сільського розселення відбулася у грудні 1964 р., коли директивні органи республіки офіційно «узаконили» поділ сіл на перспективні і «неперспективні». Держбуд УРСР визнав перспективними в Україні 18846 сіл із 30325, тобто 62,1 % від всіх існуючих. Однак після вказівок директивних органів у липні 1978 р. щодо припинення передчасного віднесення сіл до «неперспективних» число перспективних збільшилося до 21,6 тис., тобто зросло до 72,5 %.

Відзначимо, що у «неперспективних селах» не розвивалась виробнича й соціальна сфера і ліквідовувались існуючі об'єкти: невеликі

тваринницькі ферми, рілльничі бригади, школи, магазини, медичні установи, сільради; були обмежені розміри підсобного господарства селян, забороняли утримувати худобу тим, хто не працював у колгоспі; вважалося недоцільним підведення доріг до малих сіл тощо. Це спричинило масову міграцію їх жителів у міста, а не на центральні садиби колгоспів і радгоспів, як передбачалося.

Загалом за 60-ті рр. XX ст. реалізація концепції «неперспективних сіл» призвела до зменшення поселенської мережі більш ніж на 10 тис. одиниць [16, с. 27], з них: зселили — 5975 сіл, об'єднали з міськими поселеннями — 1431, а решту — приєднали до існуючих сіл [6, с. 58]. Така політика пояснювалась тим, що розпорошена сільська поселенська мережа вважалася свого роду гальмом вдосконалення аграрних відносин.

У цілому протягом 1959–1979 років кількість сільських поселень в Україні зменшилась на 12,4 тис. Правда, в 1970-х роках поступово завершилася свідома руйнація сільськогосподарської мережі. Утім, кількість населених пунктів все одно продовжувала зменшуватись (якщо в 1970 р. нараховувалось 31280 населених пунктів, то в 1979 р. тільки 29806). Тривалий період безвідповідального й волюнтаристського ставлення директивних, управлінських і господарських органів до проблем сільського розселення, тобто зселення і приєднання малих сіл, заборона у них нового будівництва та закриття діючих виробничих і соціальних об'єктів, відсутність під'їздних шляхів, скорочення та ліквідація постійних і сезонних робочих місць спонукали їх жителів до прийняття рішення про міграцію із обжитої місцевості, переважно в міста. Міграція сільського населення поєднувалась зі зменшенням чисельності народжених у сільській місцевості, а пізніше супроводжувалася депопуляцією (перевищенням числа померлих над народженими). Унаслідок цього чисельність сільського населення за 1959–1989 роки зменшилася майже на чверть (-22,77 % або на 5047 тис. осіб), за 1989–2019 роки — ще на чверть (-24,66 % або на 4222 тис. осіб), а за 2019–2022 роки — на 423 тис. осіб (-3,28 %). Середня людність сільського населеного пункту у 1959 р. становила 525 осіб, у 1989 р. — 594 особи, у 2019 р. — 454 особи, а у 2022 р. — 440 осіб. Отже темпи щорічного скорочення сільського населення становили відповідно 0,759 %, 0,822 % та 1,093 %. У результаті поширення негативних трендів відбувалося збільшення кількості деградуючих поселень (у яких мешкало понад 50 % жителів пенсійного віку,

а в малих до 200 осіб — понад 40 %): у 1996 р. їх нараховувалося 7,75 тис., у 2001 р. — 7,1 тис. Зменшення кількості деградуючих поселень відбулося за рахунок їхнього повного відмирання, приєднання до іншого населеного пункту, зміни демографічної ситуації та ін. Серед деградуючих сіл було виділено дві підгрупи: 1) умираючі (з особливо складною демографічною ситуацією) — 48,7 % та 2) занепадаючі — 51,3 %. Зазначимо, що на початку 1990-х років налічувалося 112, у середині цього ж десятиліття — 121, на початку 2000-х років — 135, а на початку 2010-х років — майже 200 сільських адміністративних районів демографічної і поселенської кризи із 490 існуючих районів (тобто майже 40 %). У суцільній кризовій зоні перебували Чернігівська, Сумська, Полтавська та Харківська області [17, с. 19–20].

Поступове скорочення демографічної бази, подрібнення значної кількості сіл та збезлюднення дрібних населених пунктів на сільських територіях співпало у часі із проведенням аграрної і земельної реформ у 1990-х роках. Перехід аграрного сектора на ринкову модель господарювання супроводжувався падінням сільськогосподарського виробництва, зниженням його ефективності, появою і поширенням сільського безробіття, погіршенням соціального обслуговування населення, особливо жителів нецентральных сіл. Аграрний сектор досяг «самого дна» [17, с. 21]: у 1999 р. порівняно з 1990 р. індекс продукції сільського господарства становив 52,6 %, харчової промисловості — 45,8 %. Чисельність безробітних у сільській місцевості у 2000 р., визначеної за методологією МОП, становила 462,8 тис. осіб (рівень безробіття — 7,5 %). І лише з початком 2000-х років з'явилися перші ознаки виходу агропродовольчого комплексу із трансформаційної кризи.

У кризових умовах змістилися не тільки акценти, але й базові теоретичні погляди науковців на розвиток сільського господарства: фактично офіційною доктриною стала концепція багатофункціонального розвитку аграрного сектора. Сформувався два різних підходи — галузевий і територіальний. Сутність першого підходу формулюється як агроцентризм (домінують проблеми аграрного сектора) і другого — людиноцентризм (або за В. В. Юрчишиним — селяниноцентризм) — на перше місце поставлено селянина, а в широкому розумінні — потреби сільського населення у всіх проявах. Цими проблемами займалися О. М. Бородіна, Д. Ф. Крисанов, О. М. Онищенко, О. І. Павлов, О. Л. Попова, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин

[18–20] та ін. А продовженням означених підходів з урахуванням досвіду Європи і виходом на новий рівень реалізації людиноцентричної моделі розвитку сільського господарства і села стала соціоекономічна модель [21, с. 178–212; 22].

Отже, з одного боку, в процесі реалізації мети дослідження необхідно враховувати підходи ЄС до розвитку сільських територій, а з іншого — вітчизняну специфіку і тенденції зрушень на сільських територіях. В Євросоюзі підтримка аграрного сектора синхронізується із відповідною підтримкою сталого розвитку сільських територій з урахуванням наслідків і викликів їх минулого розвитку. Враховуючи надзвичайну строкатість сільських територій в європейських країнах одночасно на наднаціональному, національному і регіональному рівнях, у Співтоваристві реалізуються три концепції сільського розвитку: 1) секторальної моделі — в основу сільського розвитку покладена модернізація АПК; 2) перерозподільчої моделі — подолання відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами й аграрними галузями; 3) територіальної моделі — використання можливостей конкретної території у найширшому їх розумінні (людські, природні, фізичні, ландшафтні та ін.) [17, с. 29–30].

Виокремлення та ідентифікація сільських територій у рамках кількох діючих територіальних типологій (Tercet), що використовуються на практиці в ЄС, проводиться згідно з нормативним документом — Методичним посібником з територіальних типологій (2018 р.) [23].

Але повернемося до генезису ідентифікації ТО. Доречно зауважити, що в адміністративному відношенні поділ на сільські та міські поселення — це надзвичайно анахронічний підхід, який недостатньо враховував зміни у чисельності населення та сферах зайнятості сільських жителів. Понад сорок років виконувалися вимоги Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-X [1] щодо порядку вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР, якими регулювалися величина міських поселень і частка зайнятих в індустріальному виробництві та сфері обслуговування населення.

Однак з того часу потужні демографічні, урбанізаційні, міграційні, індустріальні, адміністративні та інші процеси, що відбувалися в українському суспільстві, внесли значні зміни як в чисельність і структуру зайнятості населення, так і в структуру населених пунктів за виконуваними функціями, людністю, сферами зайнятості і типом

відтворення жителів тощо. Ключові фактори і процеси, які помітно вплинули на формування цієї ситуації, є такими:

- значне скорочення чисельності населення України:

- а) усього населення: 1979 р. — 49,8 млн осіб, 1993 р. (пік людності) — 52,24 млн осіб, 2001 р. — 48,92 млн осіб, 2022 р. — 41,17 млн осіб, на початок 2023 р. — 28–34 млн осіб; зменшення за 1993–2022 роки — на 11,07 млн осіб (21,2 %);

- б) у т. ч. сільського населення (частка серед усього населення у відсотках): 1993 р. — 16,77 млн осіб (32,1 %); 2001 р. — 15,95 млн осіб (33,1 %), 2022 р. — 12,47 млн осіб (30,3 %); зменшення за 1993–2022 роки на 4,30 млн осіб (25,6 %), тобто зниження його частки у структурі зайнятості населення — на 1,8 %;

- реальне скорочення чисельності населення України, особливо сільського, привело до суттєвих диспропорцій у демографічних характеристиках (народжуваність, смертність, віко-статева структура);

- значне скорочення чисельності зайнятих у первинному виробництві (сільське, лісове, рибне господарство): 2004 р. — 3998,3 тис. осіб (частка від загальної зайнятості населення України — 19,7 %), 2013 р. — 3577,5 тис. осіб (відповідно 17,5 %), 2021 р. — 2692,7 тис. осіб (відповідно 17,2 %); скорочення за 2004–2021 рр. — на 1305,6 тис. осіб (32,7 %), зниження його частки у структурі зайнятості населення — на 2,5 %;

- особливо великі втрати потужностей і робочих місць з різних причин мали місце в позааграрному секторі економіки в сільській місцевості (згорання діяльності та ліквідація підсобних промислів і виробництв, будівельних організацій, потужностей промислових підприємств, відокремлених підрозділів і дільниць інфраструктурних галузей та ін.);

- закриття частини установ і об'єктів в усіх галузях соціальної сфери у сільській місцевості, що супроводжувалося відчутним скороченням чисельності як обслуговуючого персоналу, так і кадрів вищої кваліфікації. До осіб, що зайняті у соціальній сфері на селі, належать працівники освіти; охорони здоров'я; культури; побутового обслуговування; зв'язку; торгівлі та громадського харчування; правоохоронних органів; місцевих рад та їхніх виконавчих комітетів. До цієї групи також зараховують пенсіонерів, які працювали у вказаних сферах. Ця тенденція проявилася у згоранні мережі лікувально-профілактичних установ (табл. 1), а відповідно і чисельності зайнятих у них. У результаті відчутно зменшилися як кількість, так і частка зайнятих у соціальній сфері села і серед сільського населення загалом.

Таблиця 1

**Динаміка мережі лікувально-профілактичних закладів,
розташованих в сільській місцевості України, на кінець року, одиниць**

Показник	2000 р.	2010 р.	2017 р.	2017 р. до 2000 р. = раз м/б, %
Кількість лікарняних за- кладів	1007	543	52	у 19,4 р. м.
- в них ліжок	20275	12277	2734	у 7,4 р. м.
Кількість самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік	2321	3440	474	у 4,9 р. м.
Кількість станцій та від- ділень швидкої медичної допомоги	207	175	468 (2016 р.)	у 2,2 р. б.
Кількість фельдшерсько- акушерських пунктів (ФАПів)	16113	14934	13005	80,7

Джерело: сформовано за: Заклади охорони здоров'я та захворюваність на-
селення України у 2010 році. Стат. бюлетень. К.: Держкомстат України, 2011.
90 с. ; Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017
році. Стат. збірник. К.: Держкомстат України, 2018. 109 с.

Складні, переважно деструктивні демографічні процеси (висока смертність, низька народжуваність й безповоротна міграція) мали своїм наслідком депопуляцію сільського населення, зростання частки осіб пенсійного віку, збільшення кількості і частки малих сільських населених пунктів, збезлюднення дрібних сіл, подрібнення та згортання сільської поселенської мережі тощо.

Враховуючи, що сільський сектор вийшов із трансформаційного спаду на початку 2000-х років, важливо розкрити структуру і динаміку населених пунктів (ТО) за старими адміністративними нормами (табл. 2). Наведені дані свідчать, що структура ТО є надзвичайно архаїчною.

Фактично на початок 2022 р. маємо структуру ТО за Указом ВР УРСР [1]. Але як будуть відбуватися зміни в ТО (зміна категорій значної частини населених пунктів у зв'язку з новими умовами — якщо буде) за новим законодавством і скільки це займе часу — поки невідомо, а тому поки подальші наші розробки пов'язані з класифікацією територій нових укрупнених адміністративних районів України [24], мережа яких вже закріплена (за винятком АР Крим).

Таблиця 2

Структура та динаміка територіальних одиниць і населення України*

№ пп	Показник	Оди- ниця вимі- ру	Роки (станом на 01.01 відповід- ного року)				2022 р. до 2001 р. = %, в. п.
			2001	2011	2014	2022	
	УКРАЇНА (довідково)						
	Адміністративно-територіальні одиниці (лише населені пункти)						
1	Міста	оди- ниць	451	459	460	461	102,2
	з них: міста спеціального статусу, республіканського, обласного значення	оди- ниць	173	180	182	189	109,2
2	Селища міського типу	оди- ниць	893	885	885	881	98,7
3	Сільські населені пункти	оди- ниць	28651	28457	28397	28369	99,0
4	Населення наявне, усього	тис. осіб	48923,2	45778,5	45426,2	41167,3	84,1
	з нього сільського населення	тис. осіб	15971,5	14336,9	14089,6	12473,6	78,1
	частка сільського населення	%	32,6	31,3	31,0	30,3	— 2,3

Джерело: складено і розраховано за офіційними даними статистичних збірників за відповідні роки.

* За даними офіційного вебпорталу Верховної Ради України. Зміни в адміністративно-територіальному устрої Автономної Республіки Крим та Севастопольської міськради будуть проведені з моменту набрання чинності підпункту 1 пункту 1 та підпункту 1 пункту 3 Постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.06.2020 № 807-IX та Постанови Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 12.05.2016 № 1352-VIII.

Водночас порівняльні характеристики нового і старого законодавчих актів щодо ідентифікації територіальних одиниць та інших змін в адміністративно-територіальному устрої України наведені в таблиці 3.

Порівняльні характеристики нового і старого законодавчих актів щодо ідентифікації територіальних одиниць (суб'єктів/об'єктів) і внесення змін в адміністративно-територіальний устрій України

Суб'єкт/об'єкт чи адміністративно-територіальні зміни	Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-20 (3285-ІХ), чинний з 26.01.2024 (витяг)	Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-Х (витяг)
Загальні положення	Цей Закон визначає порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць, їх найменування та перейменування, вирішення інших питань адміністративно-територіального устрою України. Міста, селища, села за містобудівними та соціально-економічними характеристиками є категоріями населених пунктів (НП). Міста є міськими, а селища та села — сільськими НП. НП можуть утворюватися на основі поселень у порядку, визначеному цим Законом	Адміністративно-територіальними одиницями Української РСР (УРСР) є: область, район, місто, район у місті, селище міського типу (СМТ), сільрада, село і селище. Населені пункти (НП), які є на території УРСР, поділяються на міські та сільські. До міських НП належать міста республіканського, обласного, районного підпорядкування і СМТ, до сільських — села і селища незалежно від їх адміністративної підпорядкованості
Населений пункт (НП)	Компактно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву та відокремлену територію зі встановленими у передбаченому законом порядку межами	Мають закріплену за ним(и) територію і населення, що постійно проживає в ньому(их), підлягає(ють) обліку і реєстрації

Віднесення НП до категорії міст і СМТ, встановлення, зміна меж і підпорядкованості НП	З дня набрання чинності цим Законом (з 26.01.2024): а) місто республіканського в АР Крим значення; б) місто обласного значення; в) місто районного значення — будуть мати статус «місто»; г) селище міського типу — буде мати статус «селище»	Проводяться Президією ВР УРСР за поданням виконавчих комітетів відповідних обласних, міських (міст республіканського підпорядкування) Рад народних депутатів. До категорії міст республіканського підпорядкування може бути віднесено міста, які є найбільшими економічними, культурними і адміністративними центрами, з кількістю населення, як правило, понад 1 мільйон осіб, якщо для дальшого економічного і соціального розвитку цих міст доцільно встановити безпосереднє керівництво ними з боку республіканських органів
Місто	НП з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менше як 10 тисяч. Установити, що, як виняток з положень частини третьої статті 1 цього Закону, населені пункти, які до дня набрання чинності цим Законом були віднесені до категорії міст, у тому числі міст республіканського в АР Крим, обласного, районного значення, з дня набрання чинності цим Законом відносяться до категорії міст	До категорії міст обласного підпорядкування може бути віднесено міста, які є економічними і культурними центрами, мають розвинуту промисловість, комунальне господарство, значний державний житловий фонд, з кількістю населення понад 50 тисяч чоловік, якщо для дальшого економічного і соціального розвитку цих міст доцільно встановити безпосереднє керівництво ними з боку обласних організацій. В окремих випадках до категорії міст обласного підпорядкування може бути віднесено міста з кількістю населення менше як 50 тисяч чоловік, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне та історичне значення, близьку перспективу дальшого економічного і соціального розвитку, зростання кількості населення;

Суб'єкт/об'єкт чи адміністративно-територіальні зміни	Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-20 (3285-ІХ), чинний з 26.01.2024 (витяг)	Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-X (витяг)
		до категорії міст районного підпорядкування може бути віднесено селища, які мають промислові підприємства, комунальне господарство, державний житловий фонд, мережу соціально-культурних закладів і підприємств побуту, з кількістю населення понад 10 тисяч чоловік, з яких не менше як дві третини становлять робітники, службовці та члени їх сімей
Селище	НП з переважно садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менше як 5 тисяч. Установити, що, як виняток з положень частини четвертої статті 1 цього Закону, населенні пункти, які до дня набрання чинності цим Законом були віднесені до категорії СМТ, з дня набрання чинності цим Законом відносяться до категорії селищ	До категорії СМТ може бути віднесено НП, розташовані при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції, а також НП, на території яких розташовані вищі та середні спеціальні навчальні заклади, науково-дослідні установи, санаторії та інші стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, які мають державний житловий фонд, з кількістю населення понад 2 тисячі чоловік, з яких не менше як дві третини становлять робітники, службовці та члени їх сімей. В окремих випадках до категорії СМТ може бути віднесено НП з кількістю населення менше як 2 тисячі чоловік, але не менше як 500 чоловік, якщо

		вони мають близьку перспективу економічного і соціального розвитку, зростання кількості населення
Село	НП із садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить менше 5 тисяч	Село — значний за територією і кількістю житлових будівель НП неміського типу, більшість мешканців якого займаються сільським господарством*. Селище — НП у сільській місцевості. Найчастіше селищами іменують невеликі НП, що мали історичну назву хутора, кутків, присілів, поселень, рибальських та дачних селищ тощо. Такі селища зазвичай адміністративно належать до громади з центром у більшому НП**
Поселення	Компактне місце проживання людей за межами НП, яке не має сталого складу населення та не віднесено до категорії НП	Невеликі поселення, що мають тимчасове значення і несталый склад населення або є об'єктами службового призначення в системі якої-небудь галузі господарства (будівлі залізничних служб, будинки лісників, шляхових майстрів, бакеніків, польові стани, невеликі метеостанції і т. п.) та одиночні двори, не є самостійними НП і рахуються за тими НП, з якими вони зв'язані в адміністративному або територіальному відношенні
Облік і реєстрація НП	Кожний НП, район у місті має власну назву. Найменування (перейменування) НП здійснюється ВРУ. Під час найменування (перейменування) НП не допускається присвоєння йому назви іншого НП, яка існує в межах району.	НП, які мають закріплену за ними територію і населення, що постійно проживає в них, підлягають обліку і реєстрації. Облік існуючих і реєстрація новоутворених адміністративно-територіальних одиниць і НП у межах кожної області проводяться виконавчим

Суб'єкт/об'єкт чи адміністративно-територіальні зміни	Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-20 (3285-ІХ), чинний з 26.01.2024 (витяг)	Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-X (витяг)
	При віднесенні НП до іншої категорії у разі, якщо в межах відповідного району існує НП з такими самими назвою та категорією, віднесення такого НП до іншої категорії здійснюється після його перейменування	комітетом відповідної обласної Ради народних депутатів
Порядок утворення (ліквідації) НП та сільрад	Утворення НП здійснюється Кабінетом Міністрів України (КМУ) з урахуванням вимог статті 2 цього Закону на підставі подання сільської, селищної, міської ради, в межах території територіальної громади (ТГ) якої розташоване поселення, на основі якого пропонується утворити НП. Утворення НП здійснюється за умови, що поселення, на основі якого пропонується утворити НП, відповідає вимогам, визначеним частиною третьою (місто), четвертою (селище) або п'ятою (село) статті 1 цього Закону. Після прийняття рішення про утворення НП КМУ вносить на розгляд Верховної Ради України (ВРУ) проект рішення про найменування відповідного НП в порядку, визначеному цим Законом.	Утворення і ліквідація сільрад, встановлення і переименовання їх адміністративних центрів, встановлення і зміна меж сільрад проводяться виконавчим комітетом обласної Ради народних депутатів за поданням виконавчих комітетів відповідних районних, міських (міст обласного підпорядкування) Рад народних депутатів

	Рішення КМУ про утворення НП набирає чинності одночасно з набранням чинності рішенням ВРУ про найменування відповідного НП	
Виключення з облікових даних НП	Ліквідація НП здійснюється КМУ з урахуванням вимог статті 2 цього Закону на підставі подання сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташований НП, або подання Ради міністрів АР Крим, відповідної обласної державної адміністрації. НП може бути ліквідований у разі відсутності в ньому зареєстрованих (задекларованих) місць проживання (перебування) фізичних осіб, за умови, що з моменту зняття з реєстрації місця проживання (виключення інформації про задеклароване місце проживання) останньої фізичної особи минуло не менше трьох років. Інформація про відсутність у НП зареєстрованих (задекларованих) місць проживання (перебування) фізичних осіб надається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації фізичних осіб. НП ліквідовується у разі включення всієї території НП до складу іншого НП (інших НП)	НП, з яких виїхали або переселилися жителі, підлягають виключенню з облікових даних. З облікових даних виключаються також НП, які включені в межі міст, СМТ або об'єднані з іншими НП

Суб'єкт/об'єкт чи адміністративно-територіальні зміни	Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-20 (3285-ІХ), чинний з 26.01.2024 (витяг)	Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-Х (витяг)
Зміна категорії НП	Селище чи село змінює на місто і навпаки: — ВРУ за поданням КМУ на підставі звернення місцевої ради. Село змінює на селище і навпаки: — КМУ на підставі подання місцевої ради. Фінансування — за рахунок місцевого бюджету	Найменування і перейменування адміністративно-територіальних одиниць і НП проводяться Президією ВР УРСР за поданням виконавчих комітетів відповідних обласних, міських (міст республіканського підпорядкування) Рад народних депутатів, з врахуванням загальнодержавних інтересів, а також географічних, історичних, національних, побутових та інших місцевих умов, думки місцевого населення

Джерело: сформовано за: Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-20 (3285-ІХ); Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-Х.

*Вікіпедія: визначення терміна «село».

**Вікіпедія: визначення терміна «селище».

Метою нового Закону [14] стало законодавче визначення порядку врегулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою та затвердження окремих засад функціонування територіальних одиниць, зокрема врегулювання порядку їх утворення, ліквідації, встановлення та зміни меж, віднесення до різних категорій, найменування та перейменування, а також вирішення інших питань адміністративно-територіального устрою України.

Отже маємо таку ситуацію у сфері адміністративно-територіального устрою та щодо статистики населення, територій і територіальних одиниць:

- чисельність наявного населення України в розрізі регіонів, районів, міст, селищ міського типу (СМТ) на 01.01.22 (за оцінкою) [25]. Зважаючи, що з 24.02.2022 ситуація унаслідок неоголошеної війни РФ кардинально змінилася, тому розрахунки доречно проводити на початок 2022 р.;

- категоризація населених пунктів (міста, селища міського типу, села) на вказаний період залишається за старою схемою (1981 р.);

- постановою ВРУ від 17.07.2020 [24] замість 490 районів і 178 міст регіонального підпорядкування було створено 136 нових укрупнених районів (126 без АР Крим), а основні повноваження райрад перейшли на нижчий (ради громад) та вищий (ради областей) рівні;

- для умов України, згідно зі спільною статистичною класифікацією територіальних одиниць Співтовариства — далі «NUTS», рівень малих регіонів NUTS-3 (з параметрами населення 150–800 тис. осіб) [26] може бути представлений новими укрупненими районами [24], а місцевих адміністративних одиниць, тобто LAU, яка сумісна з NUTS-3, — об'єднаними територіальними громадами [27; 28].

- згідно з класифікацією NUTS, економічну територію держав-членів Співтовариства, визначену в Рішенні 91/450/ЄЕС, розподілено на територіальні одиниці і кожній з них присвоєно спеціальний код та назву. Оскільки класифікація NUTS є ієрархічною, то в кожній державі-члені виділено територіальні одиниці рівня NUTS-1, які поділяються на територіальні одиниці рівня NUTS-2, а ті у свою чергу поділяються на територіальні одиниці рівня NUTS-3 [23, ст. 2, пп. 1, 2; 30]. Україна від 23.06.2022 набула статусу кандидата на вступ до ЄС і тому у питанні впровадження NUTS перебуває на початку цього шляху — поки лише проведено децентралізацію державного управління та реформування місцевого самоврядування, формування об'єднаних територіальних громад (1469 з них: сільські — 625, се-

лишні — 435, міські — 409) та укрупнених адміністративних районів (126 од.). Водночас існуючий адміністративно-територіальний поділ не відповідає стандартам територіального поділу країн ЄС щодо статистичних цілей, зокрема рівня NUTS-3. Тому що стосується проведення робіт присвоєння спеціального коду та назви укрупнених районів, диференціації їх територій на осередки сітки площею 1 км² та їх оцифровки, то ця робота ще попереду. Але нинішній недосконалий адміністративно-територіальний устрій може бути територіальною основою для проведення розрахунків щільності (густоти заселення) та частки міського/сільського населення, класифікації сільських територій і територіальних одиниць;

— в укрупнених районах параметри чисельності населення не повністю гармонізовані з пороговими значеннями NUTS-3. Зокрема Донецький район при чисельності населення 1484,5 тис. осіб у 1,85 раза перевищує пороговий показник (800 тис. осіб), Дніпровський — 1145,1 тис. осіб (в 1,43 раза вище), Одеський — 1378,5 тис. осіб (в 1,72 раза вище), Харківський — 1729,0 тис. осіб (в 2,16 раза вище) (табл. 4) для рівня NUTS-3. Водночас найменшими визначено Верховинський район Івано-Франківської області, чисельність населення в якому 30,2 тис. осіб, або 20,1 % від мінімального значення (150 тис. осіб), та Новгород-Сіверський район Чернігівської області, чисельність населення якого становить 62,1 тис. осіб, або 41,4 % від мінімального значення. Загалом таких районів нараховується 26, з них з населенням до 100 тис. осіб — 7 од. (табл. 4, додаток 1);

— найменші райони за площею Косівський та Верховинський Івано-Франківської області відповідно 853,7 та 1271,7 км², Берегівський, Рахівський, Тячівський райони Закарпатської області відповідно 1459,7 і 1845,2 та 1869,5 км², Бучанський Київської області 1544,3 км², Вижницький Чернівецької області 1882,0 км². Але це більше, ніж малі регіони рівня NUTS-3 з площею менше 500 км², які за європейською методологією мають об'єднуватися;

— об'єднані територіальні громади як реальний прототип місцевих адміністративних одиниць (LAU) поки залишаються за межами правового поля нинішньої системи адміністративно-територіального устрою України;

— відсутність відповідного статистичного забезпечення класифікації територій України за єдиною європейською кілометровою сіткою, а також щодо місцевих адміністративних одиниць України (об'єднані територіальні громади) вимагає необхідність активного

продовження цієї роботи після врегулювання усіх питань адміністративно-територіального устрою згідно з новим Законом [14].

Для започаткування ідентифікації сільських територій за європейською методикою необхідно розкрити її основні положення спочатку щодо територіальних типологій (Tercet) взагалі, а потім для виокремлення та ідентифікації сільських територій в рамках кількох діючих типологій. Методичний посібник з територіальних типологій (2018 р.) [20, с. 5–114] акумулював та консолидував інструментарій типологізації територій в країнах-членах Європейського Союзу на основі ідентифікації конкретних територіальних кластерів. Фактично цією Методикою встановлені єдині умови для гармонізованого застосування територіальних типологій на рівні ЄС. Значна робота з гармонізації та імплементації Tercet до вітчизняних реалій була проведена львівськими вченими-регіоналістами [12, с. 130–201] і буде доречно скористатися її ключовими засадами (2020 р.), але для нових умов (2022 р.), згідно з оновленими статистичними даними. Зокрема Європейська комісія (Євростат) на своєму веб-сайті у спеціальному розділі публікує та підтримує типологію ЄС, яка складається з територіальних одиниць на рівнях NUTS-3, LAU та осередків статистичної сітки розміром 1x1 км з акцентуванням на такому:

1. Типологія на основі сітки встановлюється на рівні роздільної здатності сітки 1 км², сформована наступним чином: міські центри; міські кластери; сільські осередки сітки.

2. На рівні LAU встановлюються такі типології: а) ступінь урбанізації (DEGURBA): міські райони (міста або густонаселені райони; міста та передмістя або зони середньої густоти); сільські райони або слабонаселені райони (території); б) функціональні міські райони: міста плюс їх зони сполучення (впливу); в) прибережні райони: прибережні райони, неприбережні райони.

3. На рівні NUTS-3 встановлюються такі типології: а) міська-сільська типологія: переважно міські регіони, проміжні регіони, переважно сільські регіони; б) метрополійна типологія: метрополійні регіони, неметрополійні регіони; в) прибережна типологія: прибережні регіони, неприбережні регіони.

Таким чином, законодавство ЄС не містить конкретного тлумачення категорії «сільська територія», а її виокремлення та ідентифікацію передбачено в рамках декількох типологій, які на даний час систематично підтримуються Євростатом, зокрема таких як:

- сільські осередки сітки (rural grid cells) у рамках типології статистичних сіток;

- сільські райони, або слабонаселені райони (території) (rural areas or thinly populated areas), на рівні LAU відповідно до типології за ступенем урбанізації (DEGURBA);

- переважно сільські регіони (predominantly rural regions) на рівні NUTS-3 відповідно до міської-сільської типології.

Алгоритм типології ступеня урбанізації методологічно базується на сітковій типології [12, с. 137–140], забезпечуючи можливість подальшої класифікації місцевих адміністративних одиниць (LAU) за ступенем урбанізації, в результаті чого кожен LAU повинен бути віднесений до одного із зазначених класу/категорії:

- «міста» (густонаселені райони) — де принаймні 50 % населення проживає в одному або декількох міських центрах;

- «міста та передмістя» (райони середньої щільності) — де менше 50 % населення проживає в міському центрі, але принаймні 50 % населення проживає у міському кластері;

- «сільські райони» (слабонаселені райони) — де понад 50 % населення проживає в сільських осередках сітки.

Отже враховуючи вищевикладене та беручи до уваги, що діючий адміністративно-територіальний поділ має низку недоліків, але до моменту їх усунення доцільно, на наш погляд, провести виокремлення та ідентифікацію регіонів України на рівні нових адміністративних районів, використовуючи означені вище критерії для субрегіонального (районного) рівня (NUTS-3), з урахуванням наступного:

- нові адміністративні райони разом із містами регіонального значення стали фактично місцевими адміністративними одиницями (в ЄС «адміністративна одиниця» означає географічну територію з адміністративним органом, який має повноваження ухвалювати адміністративні рішення чи рішення щодо політики для цієї території в межах правових та інституційних рамок держави-члена [23, ст. 3, п. 1]) і спільно зі столицею формують просторово-адміністративно-транспортний базис держави та сприяють забезпеченню збереження її цілісності у межах офіційних кордонів країни. Навіть війна не змогла повністю розірвати міжрегіональні та міжселенні стосунки;

- об'єднані територіальні громади та адміністративні райони не мають в межах своїх територій населених пунктів, які у силу свого положення домінували б над своїми адміністративними центрами. Це вказує на можливість тимчасової уніфікації означених вище європей-

ських критеріїв ідентифікації сільських територій на субрегіональному та місцевому рівнях до часу завершення в Україні адміністративно-територіальної реформи.

Враховуючи вищевикладене, було проведено класифікацію територій адміністративних районів України, як малих регіонів NUTS-3, та проведено виокремлення трьох типів територій, зокрема: переважно міських (ПМТ), проміжних (ПТ) та переважно сільських територій (ПСТ) за такими проєвропейськими критеріями:

- густота населення складає менше 300 осіб/км² (найвища у Бергівському районі Закарпатської області — 141,6 осіб/км²);

- частка міського населення адміністративного району становить менше 50 % (тобто 50 % і більше сільського населення). Що стосується ПМТ і ПТ, то частка міського населення відповідно більше 80 % і в межах 50–80 % (табл. 5, додаток 2).

У результаті були ідентифіковані сільські території й територіальні одиниці на субрайонному рівні та отримані такі комплексні результати, які доречно порівняти з відповідними європейськими, зокрема:

- серед 1348 регіонів 3 рівня NUTS (2016 р.) у ЄС-28, приблизно 367 (27,2 %) були класифіковані як переважно міські райони, 553 (41,0 %) як проміжні регіони та 428 (31,8 %) як переважно сільські регіони. За аналогією: серед 126 регіонів України рівня NUTS 3 (на 01.01.22) 18 (14,3 %) були класифіковані як переважно міські райони, 56 (44,4 %) як проміжні регіони та 52 (41,3 %) як переважно сільські регіони. Для визначення класифікації територій в Україні спочатку розрахунки проводилися по кожному району (субрайонний рівень) окремо (табл. 4). Потім райони були класифіковані за місько-сільською типологією ЄС (urban-rural typology) [20, с. 74–82] та згруповані по областях (або регіонах) (табл. 5). Далі було визначено частки ПСТ (переважно сільських територій) за площею і населенням в усіх регіонах та населення СМТ, у т. ч. людністю (чисельністю жителів) понад 10 тис. осіб, по Україні загалом (табл. 6, додаток 3).

Отже станом на 01.01.2022 за результатами проведення ідентифікації та типологізації сільських територій маємо констатувати таке:

- площа переважно сільських територій (ПСТ), які класифіковано на рівні нових укрупнених адміністративних районів, охоплює в межах 24 областей України 214677,4 км², що становить 37,3 % їх загальної площі. Найбільші площі ПСТ зосереджені в Одеській області (25959,6 км²), Вінницькій області (19605,4 км²) та Луганській

області (18553,5 км²), а найменшою є площа ПСТ Сумської області — 3882,7 км², а також Чернівецької, Хмельницької та Донецької областей — 4,0–4,63 тис. км². У Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій та Київській областях адміністративних районів з ПСТ взагалі не виявлено;

— частка ПСТ у загальній площі регіону є найбільшою в таких областях: Закарпатській — 81,5 %, Одеській — 77,9 %, Вінницькій — 74,0 %, Івано-Франківській — 71,9 %, а найменшою в північних — Чернігівській та Сумській областях відповідно 14,5 % та 16,3 %;

— наявне населення, що мешкає в ПСТ, налічує 8438431 осіб (22,1 % від загальної чисельності в 24 областях — за винятком м. Києва та АР Крим). Найвища частка населення, яке проживає в ПСТ, у Закарпатській, Івано-Франківській та Вінницькій областях — відповідно 79,5 %, 58,9 % та 57,1 %, а найнижча — в Чернігівській, Харківській та Сумській областях — відповідно 6,5 %, 8,7 % та 10,4 %. Найбільше населення проживає в ПСТ у Вінницькій (861544 особи), Закарпатській (989476 осіб), Львівській (877965 осіб) та Одеській (768157 осіб) областях, найменше — в Чернігівській (62141 особа) та Сумській (107509 осіб) областях;

— порогові значення показників ПСТ на рівні адміністративних районів є такими: а) за площею ПСТ: найменший — 853,7 км² у Косівському районі Івано-Франківської області, найбільший — 7647,9 км² у Ковельському районі Волинської області; б) за чисельністю населення ПСТ: найменший — 30195 осіб у Верховинському районі Івано-Франківської області (наступний — 62141 особа в Новгород-Сіверському районі Чернігівської області), найбільший — 322293 осіб у Чортківському районі Тернопільської області;

— співвідношення між максимальним і мінімальним значенням показника чисельності населення ПСТ адміністративного району складає практично 10,7:1 (для наступного за людністю району — 5,2:1), що помітно перевищує аналогічне співвідношення для європейського регіону 3 рівня NUTS — 5:1 і свідчить про те, що кількість адміністративних районів може бути дещо скорочена шляхом їх об'єднання;

— середня густота населення в межах ПСТ України становить 39,3 особи/км², що у 7 разів менше порогового значення для сільських клітинок європейської статистичної сітки. Максимальне значення густоти населення становить 141,6 особи/км² у Берегівському районі Закарпатської області, а мінімальне — 13,4 особи/км² у Новгород-Сі-

верському районі Чернігівської області, тобто різниця практично на порядок. Це результат, в одному випадку, привабливих для постійного мешкання населення параметрів життєвого укладу і, в другому випадку, деструктивних умов життя протягом тривалого періоду часу, які наклали свій відбиток на демографічну базу;

— Сватівський район Луганської області та Новгород-Сіверський район Чернігівської області з густотою відповідно 14,4 особи/км² та 13,4 особи/км² (відповідно 5329,1 км² та 4630,5 км² або 1,7 % загальної території України), що не перевищує 15 осіб/км², і це вказує на ознаки деградації цих ПСТ і ставить перед необхідністю активного прийняття необхідних заходів для припинення деструктивних демографічних процесів та їх оздоровлення.

Наведені результати сформовані станом на початок 2022 р. При реалізації основних положень нового Закону [14], що можливо лише після закінчення війни, вихідні дані суттєво зміняться. Лише його один пункт (міста є міськими, а селища та села — сільськими населеними пунктами; селище міського типу буде мати статус «селище») матиме такі наслідки: усі 881 СМТ, де проживає 3367,2 тис. мешканців, за винятком 29 селищ з людністю понад 10 тис. осіб і контингентом 391,6 тис. жителів, які відповідно до нового Закону [14] набудуть статус міста (табл. 6), поповнять сільське населення, якого нині нараховується 12473,6 тис. осіб [16, с. 11–47]; водночас у загальній кількості територіальних громад (1469 без АР Крим) частка сільських територій складає 72,2 %, де 42,5 % (625) — сільські ТГ та 29,6 % (435) — селищні, які мають однотипні проблеми. Отже у результаті реалізації вимог нового Закону [14] це відчутно змінить усі сільсько-міські пропорції і відповідно структуру сільських територій та типологію територіальних одиниць.

Висновки

Сільські території є об'єктом дослідження багатьох наук, а особливо вони активізувалися у 2000-ні та наступні роки у зв'язку з виходом їхніх проблем на рівень розробок законодавчих актів. Водночас, незважаючи на їх оцінку як складних систем, і донині часто сільські території сприймаються як складова частина природного середовища і соціальної організації суспільства, важливий компонент систем розселення та адміністративно-територіального устрою, а нерідко також лише як абстрактний об'єкт державного та самоврядного управління.

В ОЕСР визнали, що сільські території включають людей, територію і її ресурси за межами великих міст, а критерієм віднесення до села є густота населення менше 150 осіб/км².

На початку 2024 р. припинив свою чинність старий і вступив у дію новий законодавчий акт щодо внесення змін в адміністративно-територіальний устрій України. Практична реалізація його основних положень можлива лише після закінчення війни, але це відбуватиметься одночасно та супроводжуватиметься глобальними змінами в пропорціях сільсько-міського населення і відповідно в структурі сільських територій та територіальних одиниць на рівні регіонів і адміністративних районів.

Проведено важливу теоретичну, методичну, розрахункову і практичну роботу по імплементації європейських методичних положень до умов України. Законодавство ЄС не містить конкретного тлумачення категорії «сільська територія», а її виокремлення та ідентифікацію передбачено в рамках декількох територіальних типологій (Tercet), зокрема місько-сільської типології (urban-rural typology), яка активно використовується в ЄС. Основні зусилля були спрямовані на збір необхідних статистичних даних, проведення розрахунків частки міського/сільського та щільності сільського населення і на цій основі визначення переважно сільських територій (ПСТ), проміжних територій (ПТ) та переважно міських територій (ПМТ) за показником частки сільського населення: відповідно 50 % і більше, 20–50 %, менше 20 %. ПСТ території займають 37,3 % від усієї території України (за винятком АР Крим та м. Києва), де проживає 22,1 % населення (за вказаним винятком). Водночас на території двох адміністративних районів (Сватівський Луганської та Новгород-Сіверський Чернігівської) площею майже 10 тис. км² щільність заселення становить менше 15 осіб/км², що вказує на їх деградацію та необхідність активного прийняття практичних заходів з оздоровлення демографічної ситуації.

Список використаних джерел

1. Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-X. Втрата чинності 26.01.2024, підстава — 3285-IX / Президія Верховної Ради УРСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1654-10> (дата звернення: 17.05.2025).
2. Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості: проект Закону України від 07.04.2005 № 7334. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5 (дата звернення: 17.05.2025).

3. Про упорядкування сільської поселенської мережі, поглиблення принципів місцевого самоврядування у сільській місцевості та сприяння деурбанізації народонаселення: проєкт Закону України від 05.02.2009 № 4028. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF33W00A.html (дата звернення: 17.05.2025).
4. Про сільське господарство: проєкт Закону України від 27.01.2012. URL: www.uniflor.biz/law/zakon-ukrajiny-pro-silskehospodarstvo.html (дата звернення: 17.05.2025).
5. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 № 1807-ІУ. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28.
6. Крисанов Д. Ф. Сельское расселение: социально-экономический аспект. Киев: Наукова думка, 1988. 143 с.
7. Павлов О. І. Методологія визначення стратегічних пріоритетів розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Випуск 3 (107). С. 370–378.
8. Павлов О. І. Теоретико-методологічні засади сучасної парадигми управління сільськими територіями. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. Випуск 3 (2). С. 23–27. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/region/05poiust.pdf> (дата звернення: 17.05.2025).
9. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
10. Хомюк Н. Л. Особливості формування категорії «сільські території». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Випуск 17, частина 2. С. 17–20.
11. Потриваєва Н. В., Гаркуша О. М., Демченко А. М. Сільські території та їх місце в системі соціально-економічного розвитку держави та регіонів. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. Том 6, № 4. С. 82–91.
12. Функціональні типи територій у фокусі державної регіональної політики: методологія ідентифікації та інструментарій стимулювання розвитку: монографія / наук. ред. Сторонянська І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», 2022. 492 с.
13. Семенишин Х. М. Визначення поняття «сільські території»: соціально-економічний аспект. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2012. № 4. С. 28–32.
14. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-20 (3285-ІХ). *Офіційний вісник України*. 2023. № 98.
15. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67.

16. Розвиток сільських територій України (1990–2010 роки): монографія / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін.; за ред. М. К. Орлатого. Київ: НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2012. 752 с.
17. Сільський сектор Київської області в умовах суспільних трансформацій: монографія / Даниленко А. С., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. та ін. Біла Церква: БНАУ, 2020. 306 с.
18. Юрчишин В. В. Господарства населення: проблеми майбутнього. *Економіка України*. 2003. № 9. С. 67–72.
19. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 3–10.
20. Онищенко О. М., Юрчишин В. В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики. *Економіка України*. 2006. № 1. С. 4–14.
21. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.]; за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2012. 320 с.
22. Юрчишин В. В. До проблеми системної переорієнтації розвитку агросфери на засадах соціоекономіки. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 6–17.
23. Methodological manual on territorial typologies 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 132 p. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf/a275fd66-b56b-4ace-8666-f39754ede66b?t=1573550953000> (дата звернення: 17.05.2025).
24. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T200807?an=1> (дата звернення: 17.05.2025).
25. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 84 с.
26. Регламент Європейського парламенту і Ради ЄС № 1059/2003 від 26 травня 2003 року про встановлення спільної класифікації територіальних одиниць для статистики (NUTS). Європейський Союз; Регламент № 1059/2003. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2003. 21.06, L 154. С. 1.
27. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18.
28. Методика формування спроможних територіальних громад: затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214. *Офіційний вісник України*. 2015. № 33.

Таблиця 4

Характеристики територій нових адміністративних районів за областями України та їх класифікація

№ п/п	Область та район	Кількість та площа районів в регіоні, оди- ниць/ км²	Середня густота населен- ня в ра- йонах на 1.01.22 р., осіб/ км²	Частка наванто- міського насе- лення, станом на 1.01.22 р., %	Тип території згідно з класифікацією ЄС та її характеристики						Середня густота наванто- міського насе- лення в межах ПСТ ре- гіону на 1.01.22 р., осіб/км²
					переважно міська (ПМТ), > 80 % місько- го населення		проміжна (ПТ), >50 % ≤80 % міського на- селення		переважно сільська (ПСТ), <50 % міського населення		
					райони/ площа, од./ км²	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	
1	АР Крим	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в
2	Вінницька	6/26217,6	57,6	52,7		1/6888,9	647966	5/19605,4	861544	43,9	
	Вінницький	Ф.=26494,3	94,1	71,5		6888,9	647966				
	Гайсинський		41,0	36,3				5674,8	232647	39,2	
	Жмерин- ський		50,4	38,8				3150,6	158913	50,4	
	Могилів-По- дільський	(Ф. — площа фактично)	43,4	37,5				3220,5	139828	43,4	
	Тулчин- ський		38,7	36,3				3858,4	149429	38,7	
	Хмельниць- кий		48,8	40,8				3701,1	180732	48,8	
3	Волинська	4/20021,7	51,0	52,2		2/7806,0	624670	2/12341,3	396686	32,1	
	Волинський	Ф.=20147,3	66,2	61,6		2558,2	169231				
	Камінь-Ка- ширський		27,8	22,1				4693,4	130382	27,8	

Продовження табл. 4

№ п/п	Область та район	Кількість та площа районів в регіоні, оди- ниць/ км²	Середня густота населен- ня в ра- йонах на 1.01.22 р., осіб/ км²	Частка наванто- женого населен- ня, на- вантоже на 1.01.22 р., %	Тип території згідно з класифікацією ЄС та її характеристики						Середня густота наванто- женого населен- ня, на- вантоже на 1.01.22 р., осіб/км²
					переважно міська (ПМТ), > 80 % місько- го населення		проміжна (ПТ), >50 % ≤80 % міського на- селення		переважно сільська (ПСТ), <50 % міського населення		
					райони/ площа, од./ км²	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ площа, од./ км²	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	
	Ковельський		34,8	45,9					7647,9	266304	34,8
	Луцький		86,8	61,1			5247,8	455439			
4	Дніпропе- тровська	7/30703,1	100,9	84,2	4/19384,7	2563188	3/12520,3	533297			—
	Дніпро- вський	Ф.=31905,0	204,3	90,7	5605,7	1145065					
	Кам'янський		87,8	86,2	4821,2	423443					
	Криворізь- кий		130,1	87,5	5717,4	743934					
	Нікополь- ський		77,4	80,5	3240,4	250746					
	Новомосков- ський		48,1	62,5			3482,9	167526			
	Полтавград- ський		68,9	78,4			2420,9	166797			
	Синельни- ківський		30,1	57,5			6616,5	198974			
5	Донецька	8/22996,8	176,5	90,1	5/14921,2	3413138	2/7152,6	507220	1/4449,1	139014	31,2
	Бахмутський	Ф.=26522,9	126,0	87,3	1747,6	220275					
	Волнових- ський		31,2	44,7					4449,1	139014	31,2

Горлівський	268,2	96,1	2468,4	662069					
Донецький	512,8	98,1	2895,1	1484514					
Кальміусь- кий	38,6	59,5			3132,6	120769			
Краматор- ський	104,8	89,3	5186,3	543371					
Маріуполь- ський	191,7	92,6	2623,8	502909					
Покровський	96,1	63,4			4020,0	386451			
Житомир- ська	4/29636,4	59,6			4/29829,3	1179032			—
Бердичів- ський	Ф. =29829,3	51,9	60,9		3014,1	156419			
Житомир- ський	57,7	62,9			10505,8	606433			
Коростен- ський	22,7	54,2			11066,8	251208			
Новоград- Волинський	31,5	55,2			5242,6	164972			
Закарпатська	6/12688,9	98,1	37,2		1/2359,5	255000	5/10402,8	989476	95,1
Берегівський	Ф. =12762,3	141,6	31,4				1459,7	206696	141,6
Мукачів- ський		122,3	47,8				2054,0	251145	122,3
Рахівський		44,5	45,1				1845,2	82034	44,5
Тячівський		98,3	24,5				1869,5	183756	98,3
Ужгород- ський		108,1	56,1		2359,5	255000			
Хустський		83,7	20,7				3174,4	265845	83,7
Запорізька	5/26684,04	61,4	77,4	840866	4/22592,43	797596			—
Бердянський	Ф. =27267,04	39,5	71,6		4461,56	176046			
Василівський		42,3	62,4		4287,33	181271			
Запорізький		179,9	89,7	840866					

Продовження табл. 4

№ п/п	Область та район	Кількість та площа районів в регіоні, оди- ниць/ км²	Середня густота населен- ня в ра- йонах на 1.01.22 р., осіб/ км²	Частка наванто- женого населен- ня, на- станом на 1.01.22 р., %	Тип території згідно з класифікацією ЄС та її характеристики						Середня густота наванто- женого населен- ня, на- станом на 1.01.22 р., осіб/км²
					переважно міська (ПМТ), > 80 % міської го населення		проміжна (ПТ), >50 % ≤80 % міського на- селення		переважно сільська (ПСТ), <50 % міського населення		
					райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	
	Мелітополь- ський		39,1	66,4		7081,04	276638				
	Полтав- ський		24,2	56,7		6762,50	163641				
9	Івано-Фран- ківська	6/12781,7	105,8	44,6		1/3913,1	556104	5/10036,9	795718	79,2	
	Верховин- ський	Ф.=13950,0	23,7	18,8				1271,7	30195	23,7	
	Івано-Фран- ківський		142,1	55,4		3913,1	556104				
	Калузький		78,7	43,9				3555,0	279867	112,6	
	Коломий- ський		109,7	35,5				2484,5	272628	109,7	
	Косівський		98,0	16,7				853,7	83700	98,0	
	Надвірнян- ський		69,1	42,6				1872,0	129328	69,1	
10	Київська	7/27781,0	64,6	61,7		7/28141,8	1795079			—	
	Білоцерків- ський	Ф.=28141,8	66,2	66,8		6513,1	431172				
	Бориспіль- ський		52,4	53,7		3874,9	203154				

Броварський	83,9	65,7				2883,1	241777			
Бучанський	243,2	62,2				1544,3	375536			
Вишгородський	19,1	56,1				6913,4	132136			
Обухівський	64,4	60,4				3526,3	227209			
Фастівський	63,8	58,2				2886,7	184095			
11 Кіровоградська	4/24350,8	37,1	63,7			2/15126,6	649067	2/9443,2	254645	27,0
Голованівський	Ф. =24569,8	28,0	40,3					4244,3	118803	28,0
Кропивницький		44,2	71,4				9716,9			
Новоукраїнський		26,1	45,9					5198,9	135842	26,1
Олександрійський		40,6	72,6							
12 Луганська	8/25346,8	83,0	87,2	5/11065,8	1824780					
Алчевський	Ф. =29619,3	217,0	97,0	2006,1	435284			3/18553,5	278141	15,0
Довжанський		96,1	88,8	2139,0	205465					
Луганський		245,6	93,4	2147,4	527367					
Рівненський		140,9	93,9	2087,6	294125					
Сватівський		14,4	46,8					5329,1	76693	14,4
Северодонецький		135,0	94,2	2685,7	362539					
Старобільський		17,9	38,7					6930,6	123833	17,9
Шостинський		23,0	46,2							
13 Львівська	7/21526,0	115,1	61,2					3380,4	77615	23,0
Дрогобицький	Ф. =21819,7	155,6	70,4					4/12382,7	877965	70,9

Продовження табл. 4

№ п/п	Область та район	Кількість та площа районів в регіоні, оди- ниць/ км²	Середня густота населен- ня в ра- йонах на 1.01.22 р., осіб/ км²	Частка навного міського насе- лення, на станом на 1.01.22 р., %	Тип території згідно з класифікацією ЄС та її характеристики						Середня густота навного насе- лення в межах ПСТ ре- гіону на 1.01.22 р., осіб/км²
					переважно міська (ПМТ), > 80 % місько- го населення		проміжна (ПТ), >50 % ≤80 % міського на- селення		переважно сільська (ПСТ), <50 % міського населення		
					райони/ площа, од./ км²	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ площа, од./ км²	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	
14	Золочівський		54,6	42,1					2913,4	158943	54,6
	Львівський		229,6	75,2			4968,5	1141119			
	Самбірський		68,3	32,0					3250,4	221896	68,3
	Стрийський		83,2	47,6					3840,5	319464	83,2
	Червоноград- ський		76,1	58,0			2971,6	226102			
	Яворівський		74,7	42,1							
	Миколаїв- ська	4/24253,6	45,0	68,8	1/7433,7	636832	2/9878,2	320755	1/6714,9	134234	20,0
	Баштанський	Ф.=24026,8	20,0	39,6					6714,9	134234	20,0
	Вознесен- ський		28,9	58,0			6081,0	175542			
	Миколаїв- ський		85,7	80,1	7433,7	636832					
	Первомай- ський		38,2	59,3			3797,2	145213			
15	Одеська	7/32993,5	71,3	67,3	1/3922,8	1378490	1/3434,4	204745	5/25959,6	768157	29,6
	Березівський	Ф.=33316,8	18,9	27,6					5551,6	104969	18,9
	Білгород-Дні- стровський		37,7	35,5					5220,6	196618	37,7
	Болград- ський		31,7	28,5					4559,4	144377	31,7

Ізмаїльський	59,6	58,0			3434,4	204745			
Одеський	351,4	85,9		1378490					
Подільський	31,3	43,9					7063,6	220786	31,3
Роздільнянський	28,5	40,6					3564,4	101407	28,4
16 Полтавська	4/28312,2	47,8	62,7		2/16955,4	969591	2/11764,3	382692	32,5
Кременчуцький	Ф.=28719,7	63,4	75,2		6105,8	387200			
Лубенський	33,7	48,6					5476,9	184616	33,7
Миргородський	31,5	49,0					6287,4	198076	31,5
Полтавський	53,7	63,7			10849,6	582391			
17 Рівненська	4/19943,2	57,3	47,5		1/7218,0	625543	3/12840,8	516241	40,2
Вараський	Ф.=20058,8	41,5	44,9				3327,2	138118	41,5
Дубенський		50,4	36,1				3294,6	165911	50,4
Рівненський		86,7	58,1		7218,0	625543			
Сарненський		34,1	26,4				6219,0	212212	34,1
18 Сумська	5/23224,8	44,6	70,0		4/19958,9	928263	1/3882,7	107509	27,7
Конотопський	Ф.=23841,6	37,5	67,5		5190,6	194408			
Охтирський		37,6	62,5		3196,6	120107			
Роменський		27,7	47,2				3882,7	107509	27,7
Сумський		66,8	75,8		6499,4	434316			
Шосткинський		35,4	77,1		5072,3	179432			
19 Тернопільська	3/13687,3	74,6	46,1		1/6162,3	559357	2/7657,7	462356	60,4
Кременецький	Ф.=13820,0	53,1	32,1				2635,7	140063	53,1
Тернопільський		90,8	57,1		6162,3	559357			
Чортківський		64,2	33,2				5022,0	322293	64,2
20 Харківська	7/30901,5	84,1	81,4	1/2644,2	1729049	4/19361,2	2/9423,1	226143	24,0

Продовження табл. 4

№ п/п	Область та район	Кількість та площа районів в регіоні, оди- ниць/ км²	Середня густота населен- ня в ра- йонах на 1.01.22 р., осіб/ км²	Частка навного міського насе- лення, на станом на 1.01.22 р., %	Тип території згідно з класифікацією ЄС та її характеристики						Середня густота навного насе- лення в межах ПСТ ре- гіону на 1.01.22 р., осіб/км²
					переважно міська (ПМТ), > 80 % місько- го населення		проміжна (ПТ), >50 % ≤80 % міського на- селення		(ПСТ), <50 % міського населення		
					райони/ площа, од./ км²	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб	райони/ насе- лення станом 1.01.22 р., од./осіб		
	Богодухів- ський	Ф. =31428,5	27,1	40,2				4510,3	122287	27,1	
	Ізюмський		29,1	61,6		5910,2	172120				
	Красноград- ський		21,1	36,5				4912,8	103856	21,1	
	Куп'янський		28,2	52,3		4618,1	130111				
	Лозівський		36,6	68,7		4025,9	147361				
	Харківський		654,0	94,4	2644,2	1729049					
	Чугуївський		40,4	61,3		4807,0	194177				
21	Херсонська	5/27784,0	36,0	61,4		2/9939,6	666691	3/16534,2	334907	20,3	
	Берислав- ський	Ф. =26473,8	19,8	34,0				4764,0	94103	19,8	
	Генічеський		18,1	47,5				6521,7	118059	18,1	
	Каховський		34,4	61,6		6289,7	216458				
	Скадовський		23,4	35,8				5248,5	122745	23,4	
	Херсонський		123,4	77,6		3649,9	450233				
22	Хмельницька	3/20346,0	60,4	58,0		2/16102,5	949040	1/4521,2	279789	61,9	
	Кам'янць- Подільський	Ф. =20623,7	61,9	46,1				4521,2	279789	61,9	
	Хмельниць- кий		62,5	62,4		10755,8	672305				

	Шепетівський		51,8	59,6				5346,7	276735				
23	Черкаська	4/20685,0	56,1	57,4				2/11409,3	831495	2/9529,0	329249	34,6	
	Звенигородський	Ф.=20938,3	36,7	43,3						5279,9	193804	36,7	
	Золотоніський		31,9	29,6						4249,1	135445	31,9	
	Уманський		54,7	52,8				4527,2	247847				
	Черкаський		79,0	70,2				6882,1	583648				
24	Чернівецька	3/7943,1	112,1	43,3				1/4101,5	648643	2/4004,5	241814	60,4	
	Вижницький	Ф.=8106,0	47,6	22,2						1882,0	89606	47,6	
	Дністровський		71,7	23,0						2122,5	152208	71,7	
	Чернівецький		158,2	51,0				4101,5	648643				
25	Чернігівська	5/31686,0	30,3	66,0				4/27268,5	897174	1/4630,5	62141	13,4	
	Корюківський	Ф.=31899,0	18,9	52,3				4578,7	86435				
	Ніжинський		29,9	57,4				7226,6	215908				
	Новгород-Сіверський		13,4	43,5						4630,5	62141	13,4	
	Прилуцький		28,7	61,7				5214,2	149401				
	Чернігівський		43,5	77,8				10249,0	445430				
Усього	24 області	126/576281,74 100/100 %	66,3	69,7	18/64047,01 14,3/11,1 %			56/297557,33 44,4/51,6 %		52/214677,4 41,3/37,3 %		39,3	
	Населення, осіб/ %			38215034 / 100 %	12386343/ 32,4 %				17390260/ 45,5 %		8438431/ 22,1 %		

Джерело: складено і розраховано за: Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Стат. збірник. Київ: Держстат України, 2022. 84 с. ; Райони України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%BE%D0%B8_%D0%A3%D0%B8_%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

Додаток 2

Таблиця 5

Характеристики територій нових адміністративних районів за регіонами України та їх територіальна класифікація

№ п/п	Назва регіону	Кількість та площа ад- міністр. райо- нів в регіоні, одиниць/ км²	Середня густота населення в адмін. районах на 1.01.22, осіб/ км²	Частка навного міського насе- лення, станом на 1.01.22, %	Тип території згідно з класифікацією ЄС та її характеристики								Середня густота навного населен- ня в ме- жах ПСТ регіону на 1.01.22, осіб/км²
					переважно міська (ПМТ), > 80 % місь- кого населення		проміжна (ПТ), (>50 % ≤80 % міського на- селення)		переважно сільська (ПСТ), <50 % міського населення				
					райони/ райони/ площа, од./ км²	райони/ населен- ня станом на 1.01.22, од./осіб	райони/ населен- ня станом на 1.01.22, од./осіб	райони/ населен- ня станом на 1.01.22, од./осіб	райони/ населен- ня станом на 1.01.22, од./осіб	райони/ населен- ня станом на 1.01.22, од./осіб			
1	АР Крим	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	
2	Вінницька	6/26494,3	57,6	52,7		1/6888,9	647966	5/19605,4	861544	43,9			
3	Волинська	4/20147,3	51,0	52,2		2/7806,0	624670	2/12341,3	396686	32,1			
4	Дніпропе- тровська	7/31905,0	100,9	84,2	4/19384,7	2563188	3/12520,3	533297				—	
5	Донецька	8/26522,9	176,5	90,1	5/14921,2	3413138	2/7152,6	507220	1/4449,1	139014	31,2		
6	Житомир- ська	4/29829,3	39,8	59,6		4/29829,3	1179032				—		
7	Закарпат- ська	6/12762,3	98,1	37,2		1/2359,5	255000	5/10402,8	989476	95,1			
8	Запорізька	5/27267,04	61,4	77,4	1/4674,61	840866	4/22592,43	797596			—		
9	Івано- Франків- ська	6/13950,0	105,8	44,6		1/3913,1	556104	5/10036,9	795718	79,2			
10	Київська	7/28141,8	64,6	61,7		7/28141,8	1795079				—		

11	Кіровоградська	4/24569,8	37,1	63,7				2/15126,6	649067	2/9443,2	254645	27,0
12	Луганська	8/29619,3	83,0	87,2	5/11065,8	1824780				3/18553,5	278141	15
13	Львівська	7/21819,7	115,1	61,2				3/9437,0	1600168	4/12382,7	877965	70,9
14	Миколаївська	4/24026,8	45,0	68,8	1/7433,7	636832		2/9878,2	320755	1/6714,9	134234	20,0
15	Одеська	7/33316,8	71,3	67,3	1/3922,8	1378490		1/3434,4	204745	5/25959,6	768157	29,6
16	Полтавська	4/28719,7	47,8	62,7				2/16955,4	969591	2/11764,3	382692	32,5
17	Рівненська	4/20058,8	57,3	47,5				1/7218,0	625543	3/12840,8	516241	40,2
18	Сумська	5/23841,6	44,6	70,0				4/19958,9	928263	1/3882,7	107509	27,7
19	Тернопільська	3/13820,0	74,6	46,1				1/6162,3	559357	2/7657,7	462356	60,4
20	Харківська	7/31428,5	84,1	81,4	1/2644,2	1729049		4/19361,2	643764	2/9423,1	226143	24,0
21	Херсонська	5/26473,8	36,0	61,4				2/9939,6	666691	3/16534,2	334907	20,3
22	Хмельницька	3/20623,7	60,4	58,0				2/16102,5	949040	1/4521,2	279789	61,9
23	Черкаська	4/20938,3	56,1	57,4				2/11409,3	831495	2/9529,0	329249	34,6
24	Чернівецька	3/8106,0	112,1	43,3				1/4101,5	648643	2/4004,5	241814	60,4
25	Чернігівська	5/31899,0	30,3	66,0				4/27268,5	897174	1/4630,5	62141	13,4
Усього 24 області		126/576281,74 100/100 %	66,3	69,7	18/64047,01 14,3/11,1 %			56/297557,33 44,4/51,6 %		52/214677,4 41,3/37,3 %		39,3
Населення, осіб/ %				38215034/ 100 %		12386343 / 32,4 %			17390260/ 45,5 %		8438431/ 22,1 %	

Джерело: складено і розраховано за: Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Стат. збірник. Київ: Держстат України, 2022. 84 с.; Райони України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%B8%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

Додаток 3

Таблиця 6
Частка переважно сільських територій (ПСТ) за площею і населенням у розрізі областей та населення СМТ України, станом на 01.01.22

п/п	Назва регіону	Кількість районів та площа регіону, од./км ²	Площа ПСТ, км ²	%	Населення області, осіб	Населення ПСТ, осіб	%	Населення СМТ, осіб	З них понад 10 тис. осіб
1	АР Крим	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в	д/в
2	Вінницька	6/26494,3	5/19605,4	74,0	1509515	861544	57,1	128841	X
3	Волинська	4/20147,3	2/12341,3	61,2	1021356	396686	38,8	100578	1/10657
4	Дніпропетровська	7/31905,0	X	X	3096485	X	X	201965	2/25903
5	Донецька	8/26522,9	1/4449,1	18,8	4059375	139014	34,2	385756	3/41460
6	Житомирська	4/29829,3	X	X	1179032	X	X	139397	X
7	Закарпатська	6/12762,3	5/10402,8	81,5	1244476	989476	79,5	119905	1/10385
8	Запорізька	5/27267,04	X	X	1638462	X	X	104093	2/22599
9	Івано-Франківська	6/13950,0	5/10036,9	71,9	1351822	795718	58,9	98763	1/12681
10	Київська	7/28141,8	X	X	1795079	X 15	X	201544	5/69610
11	Кіровоградська	4/24569,8	2/9443,2	38,4	903712	254645	28,2	121915	X

12	Луганська	8/29619,3	3/18553,5	62,6	2102921	278141	13,2	331133	2/28569
13	Львівська	7/21819,7	4/12382,7	56,8	2478133	877965	35,4	112872	X
14	Миколаївська	4/24026,8	1/6714,9	27,9	1091821	134234	12,3	68297	X
15	Одеська	7/33316,8	5/25959,6	77,9	2351392	768157	32,7	156192	2/25419
16	Полтавська	4/28719,7	2/11764,3	41,0	1352283	382692	28,3	91067	1/11778
17	Рівненська	4/20058,8	3/12840,8	64,0	1141784	516241	45,2	80688	X
18	Сумська	5/23841,6	1/3882,7	16,3	1035772	107509	10,4	72582	X
19	Тернопільська	3/13820,0	2/7657,7	55,4	1021713	462356	45,2	69507	X
20	Харківська	7/31428,5	2/9423,1	30,0	2598971	226143	8,7	335886	5/78853
21	Херсонська	5/26473,8	3/16534,2	62,5	1001598	334907	33,4	161244	3/33180
22	Хмельницька	3/20623,7	1/4521,2	21,9	1228828	279789	22,8	82403	1/10074
23	Черкаська	4/20938,3	2/9529,0	45,5	1160744	329249	28,4	55732	X
24	Чернівецька	3/8106,0	2/4004,5	49,4	890457	241814	27,2	47338	1/10444
25	Чернігівська	5/31899,0	1/4630,5	14,5	959315	62141	6,5	99546	X
Усього	24 області	126/576281,74 100/100 %	52/214677,4	41,3/37,3	38215034	8438431	22,1	3367244	29/ 391612

Джерело : складено і розраховано за: Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022 року. Стат. збірник. Київ: Держстат України, 2022. 84 с.; Райони України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

**ЦІНОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ
ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ
РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНІ**

© 2025 by Коваленко О. В., Бокій О. В. is licensed under CC BY-NC-ND 4.0.

To view a copy of this license, visit

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

**ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА ЦІНОВИХ
ТЕНДЕНЦІЙ У СФЕРІ ПЕРЕРОБКИ РОСЛИННИЦЬКОЇ
ПРОДУКЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

У фундаментальних працях видатного вченого, економіста-аграрника Володимира Васильовича Юрчишина, науковій спадщині якого присвячене дослідження, вдосконалення ланцюгів створення вартості, цін і цінової доступності продовольства займають важливе місце.

Україна вже тривалий час є світовою житницею продовольства та забезпечує країни, які його потребують, сільськогосподарськими культурами і продуктами їх переробки, насамперед зерновими та олією. У країні у довоєнні роки було зосереджено 30 відсотків чорнозему планети, що й обумовило аграрну спрямованість виробництва та експорту продукції. Адже частка експорту продовольства у загальному експорті 2024 року досягла 59 %, найбільше було отримано доходів від експорту соняшникової олії. Найвищим був показник частки експорту аграрної продукції у загальному експорті 2023 року — 62 %.

Надзвичайні виклики останніх років, насамперед військова агресія Російської Федерації 2022 року, негативно вплинули на всі сфери життєдіяльності суспільства та економіки країни і призвели до шокowego зростання цін у перший період війни та збільшення їх волатильності. Адже були порушені логістичні ланцюги, пошкоджені виробничі потужності підприємств, зменшилися площі посіву, знизилися обсяги виробництва продовольства, суттєво ускладнився експорт продукції та постачання продукції і сировини для її виготовлення в Україні та за її межами.

Лише за 2022 рік площі посіву зернових знизилися на 24 %, а за 2022–2023 рр. — на 31,3 %; соняшника — відповідно на 20 і 21,2 %. У 2023 році, спільними зусиллями сільськогосподарських виробників, громад та держави, майже на 36 % були збільшені площі посіву цукрового буряка, на 5 % — овочевих культур. Впродовж 2022–2023 рр, відносно довоєнного 2021 року на 5,7 % знизилися площі посіву картоплі, на 13,7 % — насаджень плодкових і ягідних культур. Відповідно знизилася промислове виробництво сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки [1].

Загалом втрати аграрного сектора внаслідок війни в Україні перевищують 80 мільярдів дол. США, з них прямих збитків нанесено на суму 11,2 млрд дол. США. За даними Мінагрополітики, найбільша частка прямих збитків припадає на: знищену сільськогосподарську техніку (6,5 млрд, більше половини всіх збитків); зруйновані зерносховища (1,9 млрд); вкрадену або знищену готову продукцію (1,89 млрд). Лише за 2024 рік прямі збитки зросли на один млрд дол. США. При цьому не враховано знищену та пошкоджену припортову інфраструктуру (крім зерносховищ). Непрямі збитки в обсязі 72,7 млрд дол. США включають втрати через зниження виробництва: однієї культури — 37,7 млрд дол. США; продукції тваринництва — 3,5 млрд дол.; а багаторічних культур — 1,4 млрд дол. США. Також до непрямих збитків відносять зниження цін виробників через порушення експорту продукції (24,8 млрд дол. США), зростання невиробничих витрат і витрат на відновлення потужностей, ріллі та аквакультури [2]. Втім, зазначені цифри не є остаточними, оскільки не враховано багато аспектів, особливо на тимчасово окупованих територіях.

Сільське господарство, харчова промисловість та економіка у цілому потерпають від низки проблем, зумовлених повномасштабною агресією Російської Федерації. Основними викликами і проблемами в галузі рослинництва України, що загострилися через війну, були насамперед скорочення обсягів виробництва та експорту продукції, зменшення чисельності персоналу, зростання вартості логістики.

Сировинні та переробні підприємства відчувають нестачу кваліфікованого персоналу. Зменшилися площі посіву і відповідно врожаї зернових. Завдяки частковому налагодженню морських перевезень відновився експорт пшениці, що водночас призвело і до нестачі якісної пшениці для хлібопечення, адже трейдери експортують переважно зерно високого класу. До того ж альтернативні шляхи постачання агропродовольчої продукції на зовнішній ринок блокувалися сусідні-

ми державами. Недостатній рівень рентабельності підприємств не дає можливості необхідного поповнення обігових коштів, стимулювання інноваційного розвитку.

Зважаючи на безперервний процес виробництва більшості харчової продукції, зокрема хліба, критичними є перебої з енергопостачанням на підприємствах. Наявної кількості генераторів недостатньо, а отримана таким чином енергія є значно дорожчою. Суттєва проблема — ріст цін на основні складові собівартості, що унеможливорює підтримання соціальної ціни на життєво важливий асортимент продукції [3].

За перший рік війни майже на третину скоротилася кількість підприємств з виробництва експортоорієнтованої олії. Кількість переробних потужностей продукції рослинництва зменшилася майже на чверть, насамперед за рахунок малих підприємств. Водночас олієжирова галузь адаптувалася до умов, що склалися, і від 2023—2024 рр. поступово наросила обсяги виробництва та експорту продукції. Галузь наразі забезпечує найбільші експортні надходження аграрного сектора.

До критичних проблем виробників хліба і борошна, як і для всієї промисловості, відносять зростання цін на логістику, високі ризики порушення енергопостачання через війну в Україні. Адже енергія, яку отримано від генераторів, коштує більше ніж удвічі дорожче у порівнянні з електромережами. Наразі вирішується проблема підтримки вітчизняного машинобудування. Однак недостатньо зерновозів і критих вагонів для перевезення продукції, оптимізації залізничних перевезень.

Підприємства цукрової галузі спроможні виробляти до 2 млн т продукції, цей показник є найбільшим за останні п'ять років. За даними Національної асоціації виробників цукру, за вересень 2024 р. — січень 2025 р. Україна експортувала понад 352 тис. т цукру — на 17 % більше ніж за аналогічний період попереднього року. Основними імпортерами українського цукру були Туреччина (19 % загального обсягу), а також Лівія, Сомалі, Шрі Ланка і Північна Македонія [4].

Через воєнні дії в Україні суттєво порушилися логістичні ланцюги і на етапах поставки продукції за кордон, оскільки Україна від довоєнних часів була гарантом світової продовольчої безпеки та постачала зернові майже у 130 країн. Україна з величезним аграрним та промисловим потенціалом у довоєнному 2021 році забезпечувала 8,9 % вартості світового експорту пшениці (5 місце у світі), у 2022—2023 рр. — відповідно 3,9 і 4,8 % (рис. 1).

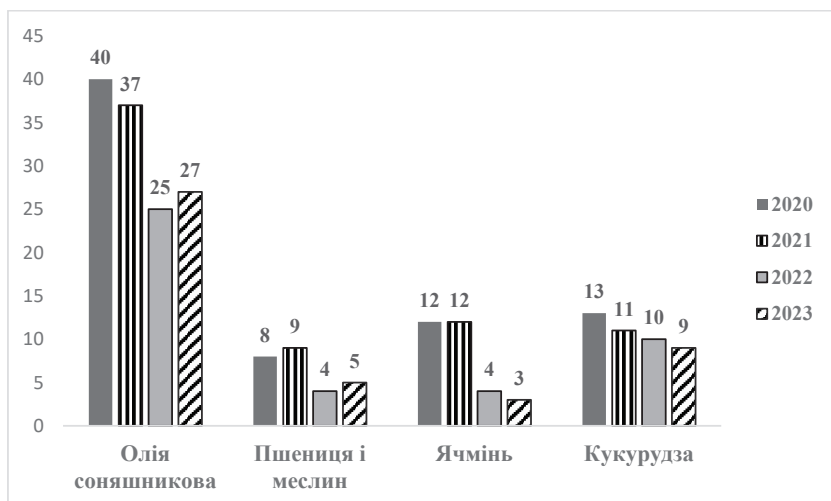

Рис. 1. Частка зернових України у вартості світового експорту, %
Джерело: сформовано на основі [5]

За експортом ячменя у 2021 році Україна займала третю позицію у світі після Австралії і Франції, а у 2023 році — 8 місце.

У перший рік війни вартість експорту зернових зменшилася майже на третину і, попри нарощування обсягів у наступні роки, не досягла попередніх показників.

Лише за 2022 рік експорт олії у вартісному вимірі скоротився на 14 % (після зростання на 20 % за попередній рік), у 2023 р. — на 9 % і лише у 2024 р. зріс на 2 %, до 5,12 млрд дол. США. Втім, за кількістю продукції у 2022 р. експорт скоротився на 19 %, а впродовж 2023–2024 рр. — зріс на 39 % і перевищив показники 2021 р.

Якщо у 2021 році найбільша вартість експорту зернових припадала на Китай (20,7 %), Єгипет (11,2 %) і Туреччину (7,4 %), загалом ці три країни забезпечували 39,3 % валютних надходжень від експорту зернових в Україну, у 2024 році лідером стала Іспанія (20,4 % вартості експорту), Єгипет і Китай забезпечили 9,6 і 8,1 %, а Туреччина — 7,9 % [5]. Найбільше знизилася частка Китаю в експорті зернових України — на 12,6 в. п., а у доларовому еквіваленті — у 3,3 раза відносно 2021 року. Загалом впродовж 2021–2024 рр. вартість експорту зернових зменшилася на 30 % (від 12,34 до 9,42 млрд дол. США), найменше було отримано надходжень у 2023 році — 8,31

млрд дол. США. Вартість експорту продукції переробки зернових, зокрема борошна, круп, крохмалів та клейковини була несуттєвою і знизилася впродовж 2021–2024 рр. на 11 % (від 148,3 до 133,7 млн дол. США). Водночас Національною економічною стратегією України наголошено на суттєвому збільшенні доданої вартості виробництва та експорту продукції переробки сільськогосподарської сировини [6].

На прикладі лідерів експорту зернових — пшениці і кукурудзи, впродовж 2021–2024 рр., середня експортна ціна в Україні за 1 тону синхронно скоротилася на 39,7 %: пшениці від 253 до 181, а кукурудзи — від 239 до 171 дол. США. Для порівняння, середня ціна експорту пшениці у світі у 2021–2022 рр. була 283 і 368 дол. США. Зростання світової ціни на пшеницю у 2022 році, крім ринкової кон'юнктури, спричинила війна в Україні. Приміром, експортна ціна пшениці з Польщі та США зросла у 2022 році на 39 %, Болгарії — на 37 %. Водночас річне зниження ціни експорту пшениці з України у 2022–2024 рр. становило 6, 24 і 1,0 % відповідно.

У 2024 році країни Європи закуповували пшеницю з України за найбільш сприятливими цінами. Зокрема Молдова сплачувала за тону продукції 333 дол. США (за незначних обсягів поставки — 777 т), Швейцарія — 312, Польща та Австрія — відповідно 268 і 265 дол. США. Країни, які імпортували з України найбільші обсяги пшениці (Іспанія — 5,6 млрд т, Індонезія — 2,5 млрд т та Єгипет — 1,9 млрд т), сплачували за тону продукції 173–189 дол. США тобто в 1,4–1,8 раза дешевше. На ціну експорту продукції вплинули вартість та шляхи логістики, обсяги постачання продукції і світова кон'юнктура.

Попри порушення морських шляхів постачання продукції, завдяки «зерновому коридору» та альтернативним шляхам постачання продовольства, Україна здійснює потужний внесок у світову продовольчу безпеку. Експортний коридор був створений влітку 2023 р. після виходу Росії з Чорноморської зернової ініціативи. За півтора року роботи коридору було відвантажено 100 млн т продовольства, насамперед — зерна для країн Глобального півдня та Європи, загалом до 53 країн. В Україні використовувалися порти Одеси, Південного, Чорноморська, Ізмаїла та Рені. Організація продовольчого хабу в Єгипті дозволила охопити ринки Африканського континенту продукцією переробки зернових з доданою вартістю, зокрема борошном і макаронними виробами [7].

Важкі наслідки війни посилюють негативні кліматичні зміни, що призводять до зміни урожайності та географії вирощування культур, збільшення витрат на захист рослин. Вступ України до ЄС разом із позитивними тенденціями супроводжується заборонаю на експорт необхідній кількості.

Разом із цим прогресивні зміни, зокрема розвиток біотехнологій, автоматизація та цифровізація виробництва сприятимуть покращенню якості продукції та зростанню доходів підприємств.

Не сприяє діяльності підприємств протекціонізм країн ЄС із захисту своїх ринків, що обмежує продовольчий потенціал експорту України. Водночас курс на євроінтеграцію є позитивною тенденцією, що спонукає країну покращувати якість і простежуваність продукції, запроваджувати курс на ресурсозбереження і зелену енергетику. Підвищують ефективність продовольчого сектора і цінових ланцюгів інноваційні перетворення, зокрема у галузі біотехнологій і нових технологій.

Через війну в Україні у перші місяці різко зросли ціни на продовольство. Вже у квітні у порівнянні до лютого 2022 року на 20 % збільшилися ціни на макаронні вироби, на 20–30 % — на продукцію тривалого зберігання. На хліб, олію і цукор ціни зросли у межах 10 %. В регіонах України ціни на продовольчу продукцію, навіть на хліб соціальної спрямованості, відрізнялися майже удвічі, особливо в районах бойових дій і областях, що з ними межують. Основними причинами зростання цін у цей період стало порушення виробничо-збутових ланцюжків на локальному, національному та міжнародних ринках, обмеження руху робочої сили та погіршення очікувань щодо ситуації на основних продовольчих ринках.

Станом на грудень 2024 року, у порівнянні з початком війни, найбільше зросли ціни на картоплю, яблука, рис, хліб та зменшилися на окремі крупи та олію (рис. 2). Скорочення цін на олію на внутрішньому ринку відбулося через ускладнення та недостатні обсяги експорту продукції.

У ланцюгах переробки продукції рослинництва спостерігалися відмінні цінові тенденції на етапах переробки сировини. Від 2023 року шокове зростання цін уповільнилося. Приміром, в ланцюгу «зерно — борошно — хліб», у порівнянні з січнем 2021 року, у грудні 2024 року ціни на хліб з борошна першого ґатунку зросли на 56 %, борошно — на 20 %, пшеницю — на 2 % (рис. 3). Водночас на 11 % зросла ціна пшениці на біржі і ріст цін триває.

Рис. 2. Ріст цін на продовольство у грудні 2024 р. до лютого 2022 р., %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

Ціна на пшеницю на біржах США найбільше скоротилася у липні проти червня 2022 року (на 26 %), а у вересні — грудні 2024 року, навіть за високого курсу долара в Україні, у перерахунку на національну валюту була на рівні ціни виробників пшениці в Україні — 8,5–9 грн за 1 кг. Ціна на борошно була майже стабільною, прискорений ріст відбувся від червня 2024 року, а на хліб ціна стабільно зростала.

До нагальних проблем ланцюга переробки зернових і виробництва хліба відносяться нестабільність енергопостачання, за необхідності забезпечення безперервного циклу виробництва хліба, відсутність кадрів через мобілізацію персоналу, ускладнення і суттєве подорожчання логістики, порушення потужностей, недостатня якість зерна, відсутність рухомого складу для перевезення сировини й продукції та сучасних складів для її зберігання, ріст цін на сировину. Через ріст вартості енергоносіїв, ускладнення переміщення продукції та надзвичайні ризики вперше вартість логістики хліба перевищила вартість сировини та матеріалів.

На ринку цукру ціни є найбільш волатильними і восени 2022 і 2023 рр. сягнули максимуму. Відносно січня 2022 р. у 2024 році споживча ціна на цукор зросла більше ніж на 20 %, біржова — на 50 %. Ціни на сировину зростали більш повільно (рис. 4).

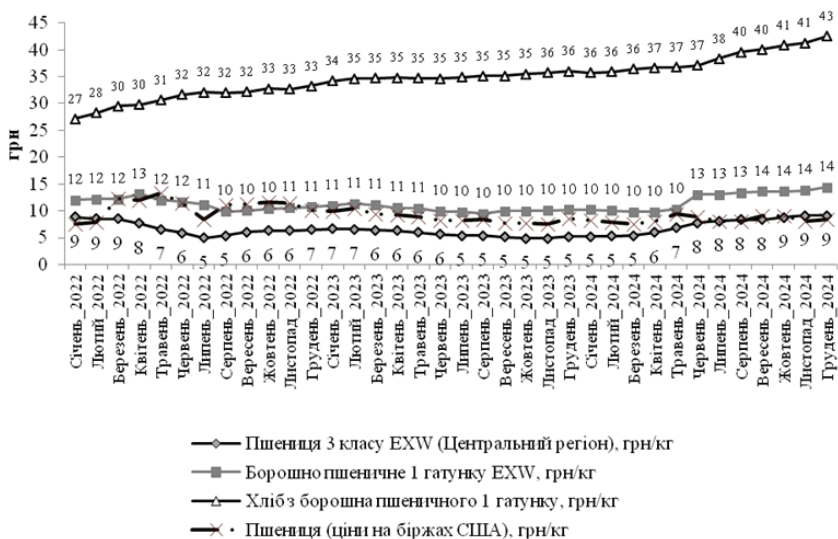

Рис. 3. Динаміка цін у ланцюзі доданої вартості «зерно — борошно — хліб»

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.03.2025)

На початку війни, попри виклики воєнного стану, на обсяги виробництва та якість сировини вплинула несприятлива погода. На 27 % (48 тис. га) зменшилися посівні площі. Водночас урожайність буряків у 2022 році зросла до 50,2 т з гектара, проти 46,3 т/га у 2021 році. Впродовж 2022–2024 рр. зусилля фахівців галузі були спрямовані на відновлення та модернізацію потужностей, збільшення урожайності культур та диверсифікацію експорту продукції.

Водночас виробництво і цінові показники цукру мають циклічний характер, залежать від сезонності і погодних умов, кон'юнктури національного і світового ринків. Світові ціни на цукор у 2024 році почали знижуватися після минулорічного зростання (в тому числі через очікування високих врожаїв сировини у Бразилії), водночас вони вищі за минулорічні показники [8]. У 2024 році Україна диверсифікувала ринки збуту продукції поза межами ЄС, який захищає свої ринки через квоти на експорт і не вигідні умови постачання продукції поза квотами. Адже за 2024 рік обсяги цукру відповідно до квот були вивезені з України за перші 5 місяців року, надалі, на прохання ЄС, уряд

України встановив нульову квоту для вивезення продукції до Європи. Завдяки ефективному менеджменту географія експорту розширилася від однієї-двох країн поза межами ЄС у 2023 р. до понад 30 країн у 2024 р. Ціна на цукор на Лондонській біржі й у світі зменшується. В Україні ціна на цукор має тенденцію до зниження та є найнижчою на Європейському континенті. Проте через високі логістичні витрати знижується конкурентоспроможність національної продукції у світі.

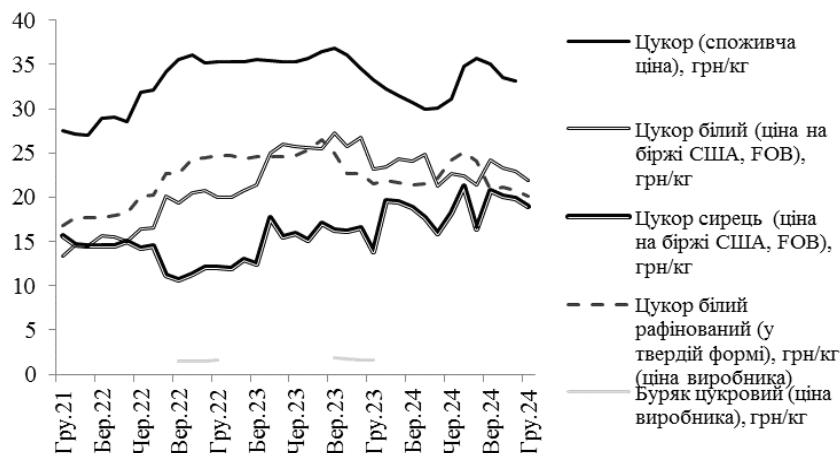

Рис. 4. Динаміка цін у ланцюзі доданої вартості виробництва цукру

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

У ланцюзі переробки яблук та інших плодових культур пік цін на плодові культури і яблука спостерігався влітку 2023 року (рис. 5).

За високої врожайності яблук, яка спостерігалася впродовж останніх років, проблемою була якість продукції, оскільки через війну виробники не мали змоги вносити своєчасно достатню кількість добрив та засобів захисту. Відповідно через недостатню якість зменшилися обсяги експорту продукції. На ціни й обсяги експорту продукції негативно вплинули складнощі логістики. Враховуючи, що у довоєнний період налагодилася співпраця з країнами Азії та Близького Сходу, для яких морське сполучення є найкращим шляхом постачання продукції, ускладнився і відповідний експорт [9]. Перебої з енергопостачанням також негативно вплинули на обсяги підготовки яблук для тривалого зберігання.

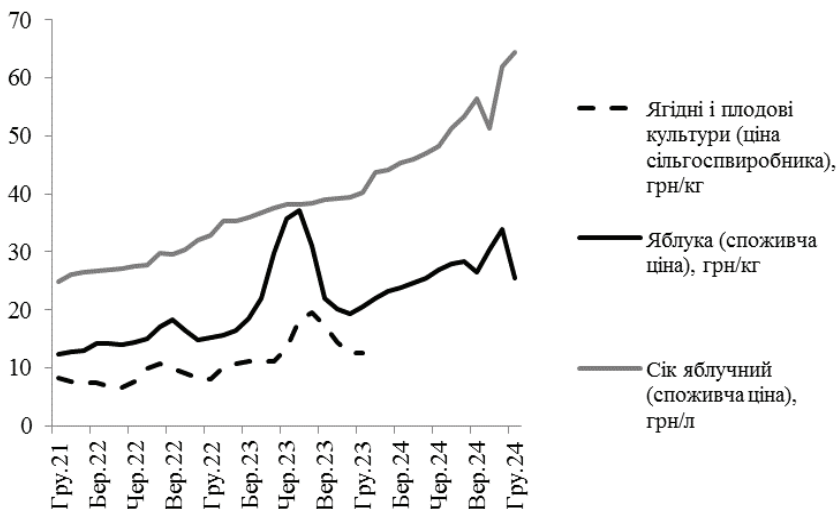

Рис. 5. Динаміка цін у ланцюзі доданої вартості перероблення яблук

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

У ланцюзі переробки соняшника спостерігалася циклічність цін (рис. 6). Найбільш волатильними були ціни виробників на олію через ускладнення експорту продукції, із істотним зниженням у жовтні 2023 року. За період, що досліджувався, ціни виробників олії (EXW) зросли на 23 %.

Виробники соняшnikової олії у перший рік війни зіткнулися із повною зупинкою переробних підприємств у зоні бойових дій і на тимчасово окупованих територіях. За даними Мінагрополітики, на третину зменшилася кількість потенційної сировини для переробки, вартість якої сягала 2,5 млрд дол. США. Також через обстріли Миколаївського порту удвічі зменшилася можливість переробляти продукцію фізично. Враховуючи високу експортоорієнтованість олії, 90 % продукції якої відвантажується на зовнішні ринки, і переважання експорту морськими шляхами, необхідною умовою є продовження роботи «Зернового коридору» та залучення альтернативних шляхів постачання продукції [10].

Для ефективного відновлення роботи галузі важливе значення мають модернізація та відновлення потужностей, пільгове кредиту-

вання підприємств та залучення інвестицій. Ріст цін на внутрішньому ринку впродовж останнього кварталу 2024 року був обумовлений, серед іншого, і зростанням обсягів експорту продукції, а також вартістю логістики [11].

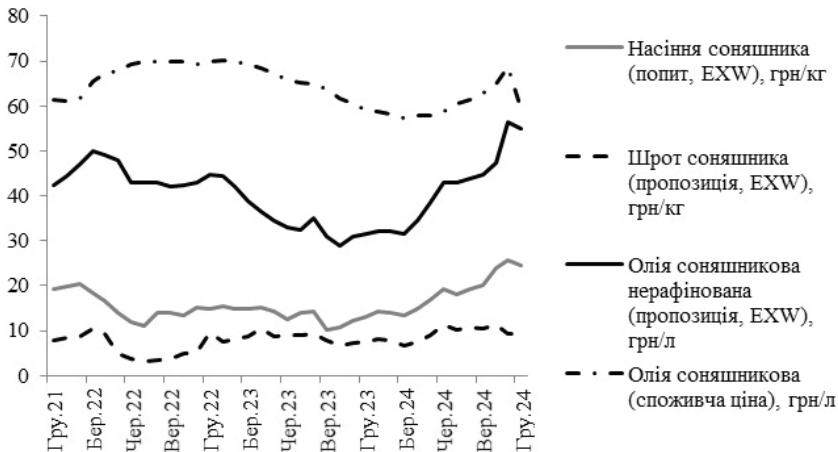

Рис. 6. Динаміка цін у ланцюзі доданої вартості виробництва соняшникової олії

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

Наразі проблемою олієжирової галузі є нестача сировини для органічної продукції. Нестабільність ринку через війну і нестача органічної сировини істотно впливають на цінову ринкову ситуацію [12].

Найбільш чутливими складовими у ціні продукції переробки рослинництва, окрім сировини, були логістика, енергоносії та витрати праці. Через війну лише за 2022 р. ціни на дизельне паливо зросли в 1,8 раза, а в подальшому знизилися менше ніж на 4 %. Прийняття Закону про акцизи на пальне призведе до подальшого зростання цін. Також на ріст собівартості продукції впливає необхідність підприємств дотримуватися мінімального рівня заробітної плати. Середня заробітна плата зросла в 1,5 раза у 2024 до 2021 року, водночас сільськогосподарські виробники отримують майже на 18 % менше доходів. Тому важливо сприяти зростанню заробітної плати виробників продовольства та підвищенню престижу їх професії.

Загалом впродовж 2022–2024 рр. у ланцюгах продукції переробки рослинництва найбільше зросли ціни на соки яблучні, найменш чутливими до викликів були ціни на пшеницю, плодові культури і шрот. Ріст цін на продукцію уповільнювався через обмеження її експорту.

Якщо порівняти рентабельність підприємств агропромислового комплексу, то показники сільського господарства вище за показники переробного виробництва. Приміром, у 2023 році, за рентабельності зернових та олійних культур 7,5 % (рис. 7), рентабельність виробництва хліба дорівнювала 3,8 %.

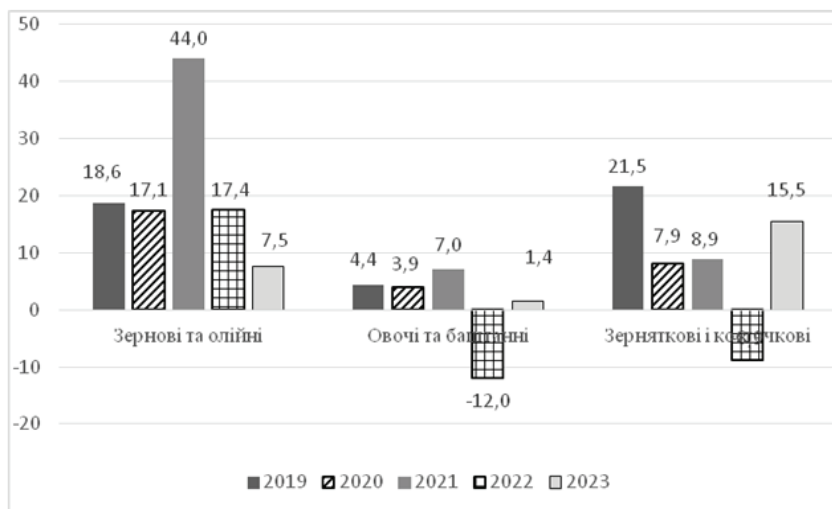

Рис. 7. Динаміка рентабельності сільськогосподарських культур, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Рентабельність операційної діяльності підприємств. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

Динаміка рентабельності всієї діяльності підприємств сировинного і переробного напрямку у ланцюгах продукції рослинництва свідчить, що зернові та олійні культури є найбільш прибутковими. У 2021 р. рентабельність була найвищою — 44 %, у 2023 р. знизилася до 7,5 %.

Для борошномельно-круп'яної продукції показник був від'ємним від 2019 року, у 2021–2022 рр. дорівнював -4,1 і -2,9 % відповідно, а у

2023 році збитковість діяльності була найбільшою (-18,4 %), насамперед за рахунок середніх підприємств, які отримали збиток (-24,2 %).

Покращили результати діяльності виробники хлібобулочної та борошняної продукції і досягли у 2022–2023 рр. найвищої за останні роки рентабельності — 2,3 і 3,7 % відповідно, після збитку 2021 року (-0,2 %).

Рентабельність діяльності виробників хлібобулочних виробів нетривалого зберігання, основний сегмент яких — продукція соціального призначення, у 2022–2023 рр. була на рівні 2,7 і 3,8 % відповідно.

Рентабельність підприємств з виробництва олії і жирів у довоєнному 2021 році була на рівні 0,6 %, у 2022 р. мала від’ємний показник -0,1 %, а у 2023 р. — досягла 3,5 %.

За даними Асоціації «Укроліяпром», у 2023–2024 рр. виробники соняшникової олії збільшили випуск продукції на 13,7 %, а експорту — на 17 % відносно 2020–2021 маркетингового року. Було вироблено 6,6 млн т олії, а експортовано — 6,2 млн т. У 2024–2025 маркетинговому році очікується несуттєве зменшення виробництва продукції на 2–3 %, через скорочення посівних площ [13].

У виробництві овочів, корнеплодів і бульбоплодів, до складу яких входить цукровий буряк, рентабельність зросла від 3,9 % у 2020 р. до 7,0 % у 2021 р., а у 2022 році — була від’ємною вперше за останні десятиріччя (-12 %). Натомість рентабельність цукру у 2021–2022 рр. дорівнювала 14 і 13 % відповідно.

Виробництво зерняткових і кісточкових фруктів (яблук, груш, слив) до війни також було більш рентабельним, ніж їх переробка, у 2021 р. рентабельність становила 8,9 %, а у 2022 р. — галузь зазнала збитків (-8,9 %). Рентабельність переробленої овочевої і фруктової продукції досягала 4–9 %. Однак у 2022 році збитки в овочевому сегменті дорівнювали -12,0 %, а в сегменті перероблених фруктів — -8,9 %.

З точки зору продовольчого забезпечення населення, у якому задіяні ланцюги доданої вартості харчової продукції, важливе місце займають рівень доходів та купівельна спроможність українців. Дієвий показник добробуту населення — середня заробітна плата — зростала, за виключенням 2022 року (рис. 8). Водночас заробітна плата працівників сільського господарства у 2024 році була на 22 % менше за середню в Україні і на 31 % — за середню по промисловості, що свідчить про необхідність вжиття відповідних заходів з її підвищення за підтримки держави та зростання престижу професії.

Випереджаючий ріст цін на продовольство зумовлений удорожчанням і дефіцитом ресурсів, а також реакцією ринку на надзвичайні виклики. У 2023–2024 роках ситуація покращилася, але не досягла довоєнного рівня, що свідчить про необхідність вжиття заходів для стабілізації ситуації.

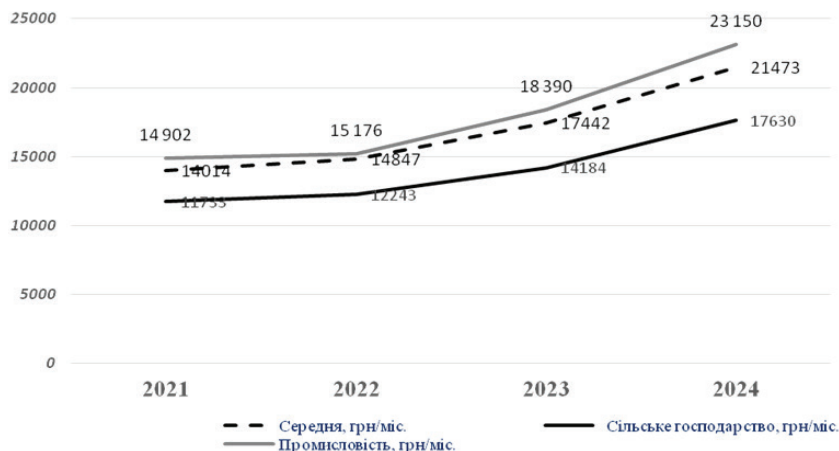

Рис. 8. Динаміка середньої зарплати в Україні, грн/міс.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

Діяльність підприємств. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

За результатами опитування агентства Info Sapiens, станом на лютий 2022 р. 8,2 % мешканців України були безробітними й на їжі економили 11,4 %, а у травні показники зросли до 30,7 і 30,3 % відповідно. У вересні 2024 року рівень безробіття в Україні сягав 15,4 %, економили на їжі — 24,2 % населення [14].

Динаміка рівня купівельної спроможності населення (у перерахунку на основні види продовольства) свідчить про зниження показника у перший рік війни по всіх позиціях більше ніж на 20 % і зростання у 2023–2024 рр. Найбільше у 2024 році зросла купівельна спроможність у перерахунку на крупи гречані, через найбільшу волатильність цін на цей продукт, і борошно пшеничне, тобто продукцію, ціни на яку знижувалися або зростали повільно. Номінальна середня заробітна плата зростала швидкими темпами — на 30 % за 2023 рік і на 18 % — за 9 місяців 2024 р. (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка купівельної спроможності населення України у перерахунку
на основні види продовольства**

Продукція	2021	2022	2023	2024 (січень— вересень)	2022 до 2021, %	2023 до 2022, %	2024 (січ.—ве- рес.) до 2023, %
Середня за- робітна плата, грн/міс.	14014	13376	17442	20592	—4,6	30,4	18,1
Хліб пшенич- ний з борош- на вищого гатунку	464	353	414	446	—24,0	17,3	7,7
Хліб пшенич- ний з борош- на першого гатунку	583	432	498	551	—26,0	15,4	10,5
Борошно пшеничне	981	781	1070	1269	—20,5	37,1	18,6
Крупи гречані	333	183	349	728	—45,2	90,9	108,5

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Діяльність підприємств. URL: <https://ukrstat.gov.ua> /(дата звернення: 12.03.2025)

Для зростання купівельної спроможності населення та ємності ринку продовольства необхідно нарощувати додану вартість у продовольчих ланцюгах у якості джерела самозабезпечення агропромислового комплексу інвестиційними ресурсами [15].

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ У ЛАНЦЮГУ СТВОРЕННЯ
ВАРТОСТІ ХЛІБОБУЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В НАДЗВИЧАЙНИХ
УМОВАХ І ЦІНИ НА ХЛІБ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ**

Цінова ситуація на ринку хліба відбиває основні тенденції розвитку галузі продовольства. Ефективне виробництво хлібобулочних виробів сприяє насиченню продовольчого ринку найбільш розповсюдженою та корисною продукцією та забезпеченню продовольчої безпеки країни. В умовах пандемії 2020 року виробництво її соціально

орієнтованого сегменту — хлібобулочних виробів нетривалого зберігання зменшилося за рік на 4,7 %. В цілому по харчовій промисловості скорочення виробництва було незначним завдяки нарощуванню випуску експортоорієнтованої олії і перероблених овочів та фруктів. У ланцюгу «зерно — борошно — хліб» найбільше на той період скоротилося виробництво борошна — на 11 %, через ускладнення переробки, транспортування та зберігання продукції.

Виробники продукції на етапах ланцюга виробництва хліба і хлібобулочних виробів мають нерівномірні умови роботи і по-різному реагують на виклики. Якщо порівняти результати діяльності підприємств у надзвичайних умовах, найбільший рівень рентабельності забезпечувало виробництво зернових культур, і водночас саме за цією позицією відбулося випереджаюче зменшення прибутковості. Виробництво зернових найбільше скоротилося у 2022–2023 рр. через мінування та забрудненість сільськогосподарських угідь, тимчасову окупацію територій та ускладнення експорту продукції (табл. 2).

З точки зору підприємств ланцюга доданої вартості хлібобулочної та борошняної продукції, у 2023 році спостерігалися такі тенденції: 1) індекс промислового виробництва у 2023 р. до 2021 р. був найкращим у виробників борошна і круп, відхилення показника у ланцюгу були незначними, за винятком зернових; 2) найменше скоротилася кількість виробників макаронних і подібних виробів, найбільше — борошна і круп; 3) рентабельність всієї діяльності була від'ємною лише у виробників борошна та круп і випереджаюче скоротилася у ланках первинної переробки продукції; 4) частка збиткових підприємств також зросла у первинних ланках переробки — виробництві зернових, борошна і круп; 5) показник доданої вартості був найбільш волатильним і зріс випереджаючими темпами у виробництві продукції з доданою вартістю — хлібобулочних та кондитерських виробів нетривалого зберігання, в тому числі через зростання вартості логістики, що вперше перевищила сировину в собівартості продукції [16].

Пандемія та агресія Російської Федерації в Україні суттєво порушили взаємодію підприємств на етапах ланцюга створення доданої вартості та умови їх роботи. Складнощі у процесі створення вартості спричинені утрудненою логістикою постачання сировини і готової продукції, ростом цін на сировину і продовольство, відсутністю нормальних умов роботи учасників виробничо-збутових ланцюжків. Підприємства змушені працювати в умовах нестабільного енергопостачання та нестачі кадрів, що негативно впливає на безперервний

Таблиця 2

Показники діяльності підприємств у ланцюгу «зерно — борошно — хліб»

Продукція за видом діяльності	Індекс виробництва, %		Кількість підприємств, один.		Рентабельність всієї діяльності, %		Частка збиткових підприємств, %		Ціна, грн за 1 кг ¹⁾		Долана вартість, млрд грн	
	2022 у % до 2021	2023 у % до 2021	2023	% до 2021	2023	В. П. до 2021	2023	В. П. до 2021	2023	% до 2021	2023	% до 2021
01.11 Зернові культури	62,6	69,5	33796	86,8	7,4	-35,7	19,4	11,4	5,2	59,8	183	39,4
10.61 Борошно і крупи	87,2	88,9	529	80,8	-18,4	-14,3	32,6	1,2	10,2	85,7	5,35	91,3
10.71 Хлібобулочні, кондитерські вироби нетривалого зберігання	80,4	83,2	621	78,3	3,8	3,7	23,5	-9,9	36,0	137	11,2	109
10.73 Макаронні і подібні борошняні вироби	нд	нд	63	96,9	3,8	3,4	31,0	-5,7	29,8	122	0,76	158

¹⁾ ціни станом на грудень 2023 р. на продукцію: пшеницю 3 класу, борошно пшеничне першого гатунку; хліб з борошна пшеничного першого гатунку;

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Діяльність підприємств. URL: <https://ukstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).

процес виробництва хліба. Мають місце перебої з постачанням сировини, складність ввезення в Україну імпортованих складових рецептури та обладнання для забезпечення виробничого процесу. Зросли ціни на борошно через нестачу зерна другого класу, необхідного для хлібопечення. Через відтік населення з України до 20 % зменшився обсяг внутрішнього ринку.

Попри безпрецедентні випробування, підприємства аграрного сектора України та ланцюга доданої вартості хлібобулочної і борошняної продукції у його складі виявили стійкість до зовнішніх викликів і здатність до відновлення. Найбільш вразливими були підприємства первинної переробки сировини.

Через агресію Російської Федерації у перший рік війни суттєво зросли розбіжності цін за областями України. Зокрема у Херсонській області індекс споживчих цін у березні до лютого 2022 р. становив 117 %, у квітні — 109 %; у Донецькій, Миколаївській та Сумській областях ціни зросли у березні на 6 %. Відносно лютого 2022 р. у квітні найбільше зросли ціни на хліб пшеничний з борошна першого гатунку у Херсонській та Донецькій областях (на 31,7 і 18,2 % відповідно), тобто у зоні бойових дій, а також — Львівській області, основному хабі для внутрішніх переселенців — 7,2 % [17].

Станом на кінець 2024 р. зростання цін, на прикладі хліба з борошна пшеничного вищого гатунку, було нерівномірним за областями України.

Лише у грудні до лютого 2024 р. найбільше зросли ціни в Івано-Франківській області (на 7,3 %), в Херсонській і Миколаївській областях — на 5,2 і 5,1 % відповідно (рис. 9). У межах 3,5–5 % зросли ціни у Чернігівській, Київській, Полтавській, Кіровоградській областях.

Незначним був ріст цін в Одеській, Черкаській, Дніпропетровській областях (1–1,6 %), а в Запорізькій і Харківській — спостерігалось навіть зниження ціни.

Тобто короткострокова динаміка цін на продукцію покращеної якості з борошна вищого гатунку різнилася в областях України і не залежала від наближення до найбільш нестабільних регіонів країни.

У грудні 2024 р. найбільше варіювали за областями саме ціни на покращену продукцію (співвідношення максимальної і мінімальної ціни дорівнювало майже 94 %). Найдорожчим був хліб у м. Києві (на 40 % більше за середню ціну), а також у Хмельницькій та Херсонській областях (табл. 3).

Рис. 9. Зміна цін на хліб пшеничний з борошна вищого гатунку у грудні відносно листопада 2024 р.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025)

Аналіз максимальних і мінімальних цін за видами продукції в регіонах України свідчить, що найбільше відхилення від середніх цін в Україні спостерігалось за продукцією підвищеної якості з борошна вищого сорту (до 40 % у Києві, 30 % — у Хмельницькій області), а також по хлібу житньому і житньо-пшеничному, який також містить покращену продукцію (41,8 % і 37,7 % у Запорізькій і Чернівецькій областях відповідно). Найменшим було відхилення цін на соціальні види продукції — батони і хліб пшеничний з борошна першого гатунку (відповідно 25,5 % у Херсонській області і 27,7 % — у Хмельницькій). Загалом найдорожчою була продукція у м. Києві, прикордонних з Російською Федерацією та зоною бойових дій областях (Херсонська, Чернігівська, Миколаївська), а також на заході країни, з великим зосередженням внутрішньо переміщених осіб через війну в Україні, які наближені до західних кордонів і є транзитними для міграції.

Таблиця 3

Варіація цін на хлібобулочні вироби за регіонами України станом на грудень 2024 р.

Хліб пшеничний з борош- на вищого ґатунку			Хліб пшеничний з борош- на першого ґатунку			Хліб житній, житньо-пше- ничий			Батон		
Область, реґіон	Відхилення від середньої		Область, реґіон	Відхилення від середньої		Область, реґіон	Відхилення від серед- ньої		Область, реґіон	Відхилення від серед- ньої	
	грн	%		грн	%		грн	%		грн	%
Максимальна ціна											
м. Київ	20,77	40,0	Хмель- ницька	11,76	27,7	Запорізька	18,86	41,81	Херсонська	7,09	25,5
Хмельниць- ка	15,62	30,1	Львівська	6,96	16,4	Чернівецька	14,30	31,71	Волинська	4,04	14,5
Херсонська	7,86	15,1	Київська	6,13	14,4	Одеська	7,54	16,72	Хмельницька	3,59	12,9
Мінімальна ціна											
Чернігівська	-10,5	-20,2	Чернігів- ська	-6,05	-14,2	Полтавська	-7,15	-15,8	Чернігівська	-1,6	-5,8
Харківська	-12,4	-23,9	Миколаїв- ська	-10,46	-24,6	Тернопіль- ська	-10,7	-23,7	Харківська	-3,4	-12,1
Тернопіль- ська	-14,4	-27,8	Дніпропе- тровська	-11,21	-26,4	Черкаська	-11,2	-24,7	Миколаїв- ська	-4,7	-17,0
Співвідношення максимальної і мінімальної ціни, %											
93,9			73,4			88,4			51,2		

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).

Покращена продукція (хліб пшеничний з борошна вищого гатунку) була найдешевшою в Тернопільській області (відхилення від середньої ціни було найбільшим — 27,8 %), хліб житній, житньо-пшеничний — в Черкаській області. Найдешевші батони випускалися на Півдні України, в Миколаївській області.

Аналіз цінової ситуації на ринку хлібобулочних виробів дав можливість скласти рейтинг регіонів України за ціною хліба станом на грудень 2024 р.

За кожним видом продукції складався рейтинг відповідно до ціни виробу. Чим менше ціна, тим вище місце у рейтингу. Загальна кількість балів відповідає сумі місць за кожним видом продукції. Інтегральний показник (місце в рейтингу) присвоюється у порядку збільшення суми балів (на першому місці — регіон з найменшою кількістю балів, на останньому — з найбільшою). За умови рівної кількості балів за областями України вище місце надано регіону з нижчою ціною на найбільш розповсюджений виріб соціального призначення — хліб пшеничний з борошна вищого гатунку (табл. 4).

За такого підходу перше місце у рейтингу займають Чернігівська, Полтавська і Миколаївська області, на останніх місцях — Київська, Херсонська і Хмельницька.

Рейтинг доцільно було б підсилити показниками рівня заробітної плати і купівельної спроможності (в перерахунку на хлібобулочні вироби) за областями України, однак у базі даних Державної служби статистики України відсутні актуальні дані щодо регіонального розподілу заробітної плати.

Для досягнення рівноважних цін та підвищення ефективності ланцюгів виробництва хлібобулочної продукції важливо досягти узгодженої взаємодії виробників сировини і готової продукції, вдосконалити ланцюжки постачання та створити належні умови роботи для всіх його учасників, наростити експорт продуктів з доданою вартістю. Важливо задіяти механізми підтримки виробників, зокрема кредити «5–7–9», які на сьогодні є основним джерелом надходження коштів, компенсації 25 % вартості закупівлі вітчизняного обладнання, посилити участь громад, розширити ринки збуту продукції.

Таблиця 4

Рейтинг регіонів України за ціною хліба станом на грудень 2024 р.

Область, регіон України	Хліб пшеничний з борошна першого гатунку	Місце в рейтингу	Хліб пшеничний з борошна вишого гатунку	Місце в рейтингу	Хліб житній, житньо-пшеничний	Місце в рейтингу	Батон	Місце в рейтингу	Сума балів	Інтегральний показник (місце в рейтингу)
Україна	42,52		51,91		45,12		27,78			
Чернігівська	36,47	3	41,42	3	39,61	8	26,18	3	17	1
Полтавська	36,92	4	41,89	4	37,97	3	27,32	9	20	2
Миколаївська	32,06	2	42,39	5	43,34	13	23,06	1	21	3
Черкаська	38,96	8	48,69	10	33,96	1	26,49	6	25	4
Дніпропетровська	31,31	1	48,86	11	39,08	6	27,69	12	30	5
Харківська	41,87	12	39,50	2	45,02	16	24,42	2	32	6
Тернопільська	42,92	16	37,48	1	34,42	2	27,89	14	33	7
Житомирська	39,98	9	50,86	15	38,34	5	26,96	7	36	8
Одеська	38,60	6	43,31	6	52,66	21	26,37	5	38	9
Кіровоградська	40,55	10	48,23	9	46,91	18	26,21	4	41	11
Закарпатська	42,79	15	45,49	7	40,60	9	29,57	18	49	12
Чернівецька	41,59	11	47,92	8	59,42	22	27,51	11	52	13
Волинська	42,01	13	51,95	17	39,52	7	31,82	22	59	14
Запорізька	38,10	5	59,20	19	63,98	23	27,71	13	60	15
Вінницька	47,00	19	48,97	12	42,93	12	28,41	17	60	16
Львівська	49,48	22	50,28	13	44,98	15	27,34	10	60	17
Івано-Франківська	42,64	14	59,26	20	41,62	11	29,66	19	64	18
Рівненська	43,14	17	55,11	18	41,42	10	31,25	20	65	19
м. Київ	48,18	20	72,68	23	50,86	20	27,20	8	71	20
Київська	48,65	21	51,86	16	49,77	19	28,21	15	71	21
Херсонська	46,47	18	59,77	21	44,60	14	34,87	23	76	22
Хмельницька	54,28	23	67,53	22	46,36	17	31,37	21	83	23

Джерело: авторська розробка за даними Державної служби статистики України. Середні споживчі ціни на товари (послуги). URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).

НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Гуманітарна і продовольча ситуація потребують комплексної підтримки вразливих верств і всього населення України для забезпечення достатньої кількості необхідних харчових продуктів. Заходи забезпечення продовольчої безпеки та захисту населення в Україні й протидії конфліктам мають спиратися на загальносвітовий досвід, підтримку держави, бізнесу, інвесторів та волонтерів, а також побудову дієвої системи продовольчої підтримки населення. За досвідом США, у країні діють 15 продовольчих програм, зокрема — додаткової продовольчої допомоги SNAP — Supplemental Nutrition Assistance Program. Програма є федеральною, перебуває у відомстві Міністерства сільського господарства й передбачає фінансову допомогу для придбання харчових продуктів людям і сім'ям з низьким або нульовим доходом. Населення з недостатнім рівнем доходів може активувати картку програми шкільних обідів і сніданків (School Lunch Program та School Breakfast Program); програми для жінок, немовлят і дітей (WIC), спрямовані на безоплатне отримання корисних харчових продуктів для підтримання здоров'я дітей та дорослих, які потребують догляду, тощо.

Дієвий інструмент продовольчої підтримки — заходи стабілізації цін на продовольство, що включають фіскальне регулювання податку на додану вартість харчової продукції. Застосовуються прямі і непрямі методи, у пріоритеті — підтримка виробників. У країнах ЄС практикуються дотації фермерам (в середньому 267 євро на 1 га) за підтримки Європейського фонду сільськогосподарських гарантій — ЄAGF, цільові виплати та субсидії, підтримка сільського господарства у формі насіннєвого фонду, дешевих кредитів на обладнання. В зонах конфліктів застосовувалися такі види продовольчої допомоги як безкоштовне харчування, роздача продуктових наборів, створення довгострокових продовольчих запасів та інші види підтримки [18].

В Організації об'єднаних націй (ООН) захист під час гуманітарних криз здійснюють: Всесвітня продовольча програма (ВПП) — допомога від стихійних лих, в тому числі переселенням; дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) — допомога жінкам та дітям, особливо у надзвичайних ситуаціях; управління верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) — допомога біженцям [19].

В умовах продовольчої кризи, що поглиблюється, недостатньо лише продовольчої допомоги, оскільки необхідно забезпечити гідне існування людині. Сільськогосподарська і продовольча організація (ФАО) насамперед надає допомогу сільському населенню, яке постраждало через втрату доходів, захоплення та забруднення ріллі, втрати поголів'я тварин, порушення логістики та засобів виробництва.

Міжнародну продовольчу допомогу було задіяно від початку військової агресії в Україні. За 2022 рік ФАО надала грошову допомогу понад 2 тис. сільським домогосподарствам на Сході і Півдні України, 30 тис. домогосподарствам у вигляді насіння овочів та озимої пшениці.

Планом швидкого реагування ФАО було передбачено фінансування України за напрямками: забезпечення продовольчої безпеки і продовольчої незалежності для постраждалих сільських домогосподарств шляхом надання насіння, кормів і грошової допомоги; поновлення критичних ланцюжків продовольства, зокрема шляхом надання насіння, генераторів, засобів розмінування, альтернативних шляхів експорту та закриття інших потреб [20].

Дієву підтримку та допомогу в зоні конфлікту надає Всесвітня продовольча програма ООН (ВПП ООН) [21]. В Україні програмою заплановано охопити щомісяця 4,8 млн осіб, які потерпіли від конфлікту, передусім внутрішньо переміщених осіб та найбільш вразливих верств населення. Програма перейшла від натуральної продовольчої допомоги, яка була єдиною до середини двохтисячних років, до змішаної, що включає натуральне забезпечення і грошові трансфери. Лише станом на лютий 2023 р. ВПП ООН надала підтримку 10 млн осіб у країні та було розподілено 1,3 млрд порцій їжі. Дієвою допомогою був перехід від імпорту продовольства до забезпечення умов роботи місцевим фермерам, що збільшило зайнятість населення та надходження до бюджету.

Триває постійна гуманітарна допомога від Європейського Союзу. У 2022 році Європейська комісія повідомила про виділення 15 країнам гуманітарної допомоги у розмірі 210 млн євро через погіршення світової продовольчої безпеки, насамперед країнам Африки і Близького сходу, а також 175 млн євро — для гуманітарної допомоги Україні і Молдові [22].

Дієвим заходом для покращення продовольчого забезпечення домогосподарств у сільських місцевостях в Україні була всеукраїнська програма «Сади перемоги» для громад, створена за підтримки

Уряду Канади та впроваджена компанією Alinea International у 2022 році. У межах громад розраховувалися необхідні потреби продовольчого забезпечення з урахуванням соціально-демографічного стану населення та аграрного потенціалу. Завдяки Програмі самозабезпечення громади харчовими продуктами домогосподарства мали змогу забезпечити власні потреби і потреби громади у необхідному продовольстві [23].

У межах децентралізації в Україні та посилення ролі громад діє програма «ULEAD з Європою», що впроваджується німецькою урядовою компанією Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH та складається з понад 180 фахівців. Програма U-LEAD (Ukraine — Local Empowerment, Accociability Development Україна — підсилення на місцях, підзвітність та розвиток), або коротко: «U-LEAD з Європою» — це програма співпраці між українським урядом, ЄС та його державами — Німеччиною, Швецією, Польщею, Данією, Естонією та Словенією у створенні багаторівневої системи управління, яка є прозорою та відповідає на потреби громадян України. Експерти Програми допомагають громадам розробити програми продовольчої безпеки. У межах програми громади за взаємодії військових адміністрацій створюють продовольчий резерв [24]. Для цього виявляються потенційні можливості громад та обсяги необхідної продовольчої продукції. За фінансування Програми «U-LEAD з Європою» впроваджуються також проекти підтримки селян, що мають бажання та можливості утримувати молочну худобу, шляхом облаштування пасовищ та навчання селян сучасним технологіям (Волинська область); створюються Аграрні сервісні служби (Сумська обл.); запроваджуються програми енергоефективності (Одеська обл.); здійснюється будівництво тепличних господарств (Хмельницька обл., Теофіпольська громада). Це дало можливість задовольнити потреби громади в овочевій продукції, що раніше забезпечувалась на 10–15 %. Впровадження проектів сприяє продовольчому забезпеченню населення в регіонах та забезпеченню продовольчої безпеки.

Продовольчу та гуманітарну допомогу населенню у містах і селах України на сьогодні здійснюють вітчизняні та іноземні партнери, зокрема Всесвітня продовольча програма ООН (VFP), Фонд HOPE.ua та ін.

Також діють програми партнерства з Міністерством економічного розвитку, які надають допомогу малим, сімейним та жіночим підприємствам.

Світова практика підтримки населення в умовах глобальних викликів засоби підтримки населення розподіляє на: грошові (субсидії, перекази, виплати); негрошові (насіння та добрива селянам, продовольчі набори, знижки та субсидії); підтримку для міського та сільського населення і виробників та структурування за основними напрямками.

Напрями та засоби продовольчої підтримки населення мають враховувати гуманітарну ситуацію в регіонах, стан виробництва і споживання продовольства, вплив ризиків та викликів на рівень продовольчого забезпечення громад, економічні і погодні умови, потенціал розвитку продовольчого сектора. Аналізуючи стан продовольчої безпеки у 2022 році, завдяки зваженій аграрній політиці середньодушове споживання молока і м'яса знизилося несуттєво, аграрний сектор економіки вжив заходів для підтримки й відновлення потужностей та інфраструктури.

Грошову та негрошову підтримку використовують вітчизняні та зарубіжні організації, включаючи ФАО, міські адміністрації, благодійні фонди. Натуральна підтримка більше задіяна для сільського населення, вимушених переселенців та вразливих верств у формі насіння, комплектуючих для сільськогосподарських робіт та продуктового забезпечення.

Напрями покращення продовольчого забезпечення населення та формування ланцюгів створення вартості продукції рослинництва мають включати:

1) *виявлення шляхів запобігання та попередження зовнішніх ризиків та викликів* — передбачає оцінку та прогнозування їх впливу на стан продовольчого забезпечення населення. На сучасному етапі найбільшу загрозу являє збройна агресія Російської Федерації, що спричинила найбільшу гуманітарну, економічну та екологічну ситуацію в Україні з часів Другої світової війни [25];

2) *оцінку та моніторинг стану виробничої, сировинної бази та потреби у продовольстві*, що необхідні для виявлення проблем і можливостей виробничої і сировинної бази підприємств та забезпечення населення харчовими продуктами. Визначення наявних ресурсів продовольчої сировини, енергоносіїв і виробничих потужностей, а також регіональних потреб населення дає можливість сформувати продовольчі баланси в Україні і за її регіонами, для виявлення нестачі або надлишку сировини та харчової продукції. При визначенні регіональних потреб у сировині і продовольстві необхідно враховувати

соціально-економічні характеристики населення, в тому числі диференціацію за віком, статтю, рівнем доходів, станом здоров'я.

Через військову агресію Російської Федерації суттєвий вплив має внутрішня та зовнішня міграція населення. Також необхідно враховувати традиції і культуру споживання продовольства населенням у певних регіонах і сучасні тренди, які орієнтовані на здорове харчування. Попередні дослідження виявили важливість міжрегіональної взаємодії підприємств та безперебійної логістики для покращення продовольчого забезпечення. Регіональні баланси за видами продовольства відображають і надлишки виробництва продукції у сусідніх регіонах;

3) *інституційну підтримку продовольчого забезпечення*, що є важливою складовою стратегічних напрямів покращення продовольчого забезпечення, оскільки завдяки діяльності відповідних інституцій та нормативно-законодавчого поля формуються умови роботи всіх учасників виробничо-збутового ланцюга. На сьогодні актуальними є питання організації ефективної взаємодії всіх учасників виробничо-збутових ланцюгів, уникнення дублювання повноважень перевіряючих органів у галузі продовольчої безпеки, подальша імплементація та гармонізація з ЄС національних стандартів, підтримка та розвиток експорту продовольства, що сприятиме наповненню державного бюджету і підвищенню рівня життя населення. У галузі нормативно-законодавчого забезпечення з питань продовольчої безпеки необхідно закріпити основні поняття та принципи продовольчої безпеки без дублювання законодавчих актів, а також основні інструменти для її забезпечення в умовах не лише воєнного стану, а й повоєнного відновлення України. Також важливо законодавчо закріпити та реалізувати більш ефективну продовольчу підтримку населення в умовах стихійних лих та інших кризових ситуаціях.

Для залучення продовольчої допомоги організація ефективної взаємодії з міжнародними інституціями (ЄС, ФАО та ін.) має бути спрямована на покращення продовольчого забезпечення та здорове харчування всього населення, а не лише його вразливих верств;

4) *відновлення та інноваційний розвиток інфраструктурної, виробничої, сировинної бази та логістики підприємств продовольчого сектора*, що сприятиме розширенню якісної пропозиції продовольства на умовах ресурсо- й енергозбереження та охорони навколишнього середовища. Необхідне ефективне очищення та облаштування сільськогосподарських угідь. Слід врахувати також те, що було окупо-

вано 2,2 тис. родовищ з енергоресурсами, металами та мінералами, що суттєво ускладнило енергозабезпечення підприємств. Основні заходи з очищення території мають базуватися на послугах з розмінування та розчищення земельних угідь із застосуванням інноваційних технологій та грантової допомоги. Необхідна також подальша релокація та модернізація сільськогосподарських і переробних потужностей, важливим інструментом якої є складання карти і реєстру таких підприємств з урахуванням географічних, кліматичних та історичних особливостей місцевостей, включаючи критично важливі. Державна підтримка виробників сировини і продовольства сприятиме підвищенню ефективності їх роботи та збільшенню якісної пропозиції продовольства на ринку. На сьогодні діють програми підтримки аграріїв у межах урядової грантової підтримки малого та середнього бізнесу: грантові програми «Робота»; виплати за гектар землі; з надання насіння ярих культур для підтримки малих фермерів у прифронтових областях; програми здешевлення кредитів, підтримки тваринництва і т. д.

З точки зору покращення продовольчого забезпечення населення та надання якісної харчової продукції у достатніх обсягах необхідно посилити підтримку переробних підприємств, які продукують харчову продукцію на потребу споживачів.

На рівень продовольчого забезпечення населення впливає стан внутрішньої та експортної логістики продукції, оскільки, по-перше, у процесі її транспортування існує загроза погіршення якості і термінів зберігання продукції, а по-друге, через логістичні неузгодженості також існує загроза непостачання необхідного продовольства для населення у регіонах, які мають в цьому критичну потребу. Практика підтвердила, що на випадок війн, епідемій і стихійних лих обов'язково мають бути розроблені альтернативні варіанти постачання продовольства на внутрішній і зовнішній ринки. Суттєву роль відіграють не лише засоби та шляхи переміщення продукції, а й інноваційні складські потужності для її зберігання. Зокрема Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) за підтримки Канади започаткувала у 2022 році проєкт інноваційного будівництва мережі зерносховищ для подолання їх дефіциту в Україні ¹. Модернізація міжнародної логістики не лише дозволить розширити експортний

¹ Канада надає \$40 мільйонів для вирішення дефіциту зерносховищ. Landlord. 03.08.2022. URL: <https://landlord.ua/news/kanada-nadaie-40-milioniv-dlia-vyrishennia-defitsytu-zernoskhovyshch/>

потенціал країни та запобігти голоду в нужденних країнах, а й наповнити бюджет України та сприяти надходженню критично важливого імпорту продовольства та обладнання в нашу країну.

Для реалізації заходів з покращення продовольчого забезпечення населення в усіх сферах важливим інструментом слугує наукове забезпечення. Адже лише на науково-інноваційній основі, з урахуванням новітніх досягнень науки і техніки можливо посилити виробничу базу підприємств, логістичні зв'язки усіх ланок виробничо-збутового ланцюга і відповідно покращити пропозицію товарів для споживачів, надати прогнози виробництва та споживання продукції.

Залучення інвестицій та міжнародної допомоги сприятимуть відбудові та розвитку продовольчого сектора України, підтримці населення України. Реалізація напряму відновлення та інноваційного розвитку підприємств забезпечить ріст пропозиції продовольчих товарів для населення всіх регіонів України;

5) *продовольчу підтримку та підвищення купівельної спроможності населення*, що охоплює стабілізацію цін на соціально значущу продукцію; грошову та натуральну продовольчу допомогу вразливим верствам населення та інші складові. На загальнонаціональному рівні необхідно сприяти підвищенню купівельної спроможності населення шляхом покращення макроекономічних показників країни та зростання рівня життя, а також ресурсозберігаючих заходів виробництва харчової продукції і, як наслідок, зниження цін на продовольство;

6) *виконання основних положень Угоди про Асоціацію з ЄС у галузі продовольства та інструментів продовольчої політики*, що сприятиме створенню умов для гармонізації нормативно-законодавчої бази, ефективному розвитку харчових виробництв, підвищенню ефективності функціонування всіх учасників продовольчої системи, а також повноцінному здоровому харчуванню населення. Станом на кінець 2024 р. Україна виконала 74 % зобов'язань, передбачених Угодою у галузі сільського господарства, 96 % — у сфері статистики та обміну інформацією, 91 % — з митних питань [26]. Тому необхідно посилити діяльність на перспективу членства в ЄС та активізувати продовольчу підтримку, зміцнювати експортний потенціал, що дозволить суттєво покращити продовольче забезпечення населення в умовах повоєнного відновлення країни.

Висновки

1. Повномасштабна агресія Російської Федерації в Україні призвела до порушення економіки країни та всіх сфер життєдіяльності населення. Аграрний сектор, невід'ємна складова і флагман української економіки, також зазнав суттєвих втрат. У сфері виробництва сільськогосподарської сировини впродовж 2022–2023 рр. на третину скоротилися площі посіву зернових, більше ніж на 20 % — соняшника, до 14 % — насаджень плодових і ягідних культур. Відповідно знизилися обсяги переробки продукції та її експорту. Загальні збитки, нанесені аграрному сектору, за оцінками, перевищують 80 млрд дол. США.

2. Через війну в Україні аграрний сектор і харчова промисловість мають долати нагальні проблеми та виклики — порушення виробничих потужностей, ускладнення та суттєве здорожчання логістики, енергоносіїв і палива, нестабільність енергопостачання та недостатність персоналу, зменшення кількості населення та його купівельної спроможності, скорочення площ посівів, забрудненість та мінування територій, відтік та внутрішню міграцію населення тощо. Зазначені проблеми вплинули на динаміку продовольчих цін, які стрімко зросли у перші місяці війни, втім, надалі дещо стабілізувалися.

3. Україна є світовою житницею та забезпечує світ продовольством, насамперед зерновими та олією. За перший рік війни суттєво скоротилися обсяги постачання та частка України у світовому експорті (зокрема олії — з 37 до 25 %, із наступним зростанням). Суттєво знизилися експортні ціни на продукцію, однак у подальшому вартість експорту олії зросла майже до обсягів 2021 року.

4. Від початку війни ціни на харчову продукцію рослинництва випереджаюче зросли, зокрема на хліб і борошняну продукцію — на 10–30 % за перші місяці. За регіонами України ціни на хліб різнилися удвічі, насамперед в областях, що межують із зоною бойових дій. Відносно лютого 2022 р. у грудні 2024 р. випереджаюче зросли споживчі ціни на картоплю і яблука — на 136 і 97 %. Ціни на хліб зросли в межах 30 %, цукор — 20 %. Скоротилися споживчі ціни на крупи (особливо гречані — на 42 %, а також ячні — 6 % і пшеничні — 3 %), капусту — 15 % і олію — 4 %. Від 2023 року зростання цін на іншу продукцію уповільнилося.

5. Динаміка цін у ланцюгах переробки продукції рослинництва мала відмінні тенденції. Приміром, у ланцюгу переробки «зерно —

борошно — хліб», за зростання цін на інші складові, ціна на пшеницю на біржах США за липень 2022 р. скоротилася на 26 %, а на кінець 2024 року, навіть за високого курсу долара, у перерахунку на гривні була на рівні вітчизняної пшениці. Найбільше від 2021 р. у ланцюгу зросли ціни на хліб з борошна першого гатунку (більше ніж наполовину), борошна — на 20 %, а на пшеницю майже не зросли. Найбільш волатильними були ціни у ланцюгу виробництва цукру, які залежать від сезонності і кон'юнктури ринку. Максимуму по всіх складових ланцюга було досягнуто восени 2022 і 2023 рр. Світові ціни на цукор почали знижуватися. Споживчі ціни на соки у ланцюгу переробки яблук мали найбільший ріст — більше ніж удвічі. Споживчі ціни на яблука найбільше зросли у липні 2023 р. — до 38,0 грн проти 12,3 грн у грудні 2021 р. і 12,9 грн. у лютому 2022 р. (більше ніж утричі), із наступним зниженням ціни. Пік цін сільськогосподарських виробників на плодів та ягідні культури прийшовся на серпень 2023 року. У ланцюгу переробки соняшника спостерігалася циклічність цін, із найбільшим зниженням ціни на олію (пропозиція EXW) і споживчої ціни на олію — у жовтні 2023 р., шроту та насіння соняшника — у липні 2024 р. Найвищими були споживча ціна, ціна виробників олії (EXW), насіння соняшника і шроту у листопаді 2024 р. через зростання цін на енергоносії та активізацію експортної діяльності.

6. Оцінено галузеві виклики продовольчому забезпеченню, що впливають на ефективність виробництва та цінові показники. Зокрема для безперервного виробництва хліба критичним є нестабільне енергопостачання, що змушує підприємства закуповувати генератори і, відповідно, збільшувати витрати на виробництво продукції і ціни на неї. Не сприяють стабільному виробництву, транспортуванню та зберіганню зернових логістичні проблеми. Через неможливість внесення достатнього обсягу добрив та засобів захисту рослин знижуються сортність та якість яблук. На ціни у ланцюгу переробки насіння соняшника суттєво впливають ринкова кон'юнктура, активність експортної діяльності та вартість логістики. Ринок цукру характеризується циклічністю, залежністю від погодних умов та ринкової кон'юнктури. Для подолання галузевих викликів та проблем, які є загальними для аграрного сектора і харчової промисловості, необхідно впроваджувати відповідні галузеві програми, орієнтовані на загальнонаціональні стратегії і програми, зокрема Національну економічну стратегію, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства», Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності і т. д.

7. Оцінювання рентабельності сільськогосподарських культур і продуктів їх переробки свідчить, що найбільш прибутковими були зернові та олійні культури. Від початку війни саме рентабельність зернових та олійних найбільш відчутно зменшилася — від 44,0 % у 2021 році до 17,4 % у 2022 р. (на 26,6 в. п.) і 7,5 % у 2023 р. Виробництво фруктів та овочів було менш рентабельним. Однак у цілому за продукцією рослинництва рентабельність виробництва сільськогосподарських культур була вищою за рентабельність продуктів їх переробки (крім цукрових буряків та окремих видів овочів). Від’ємними були показники рентабельності борошномельно-круп’яної галузі.

8. Оцінка купівельної спроможності населення України у перерахунку на основні види продукції рослинництва показала, що у перший рік війни показник знизився в середньому на понад 20 %. Випереджаюче скоротився показник по гречаній крупі — на 45 %. Впродовж наступних років купівельна спроможність зростала, найбільш високими темпами — для борошна пшеничного — на 37,1 % впродовж 2023 року і на 18,6 % — у січні–вересні 2024 р. до 2023 р.

9. Аналіз діяльності підприємств у ланцюгу створення вартості хлібобулочної продукції в умовах воєнного стану, а також цін на хліб в регіонах України виявив, що: 1) виробництво хліба скоротилося у перший місяць війни більше ніж на третину, а борошна — менше ніж на 6 %. Виробники мають нерівні умови роботи, через відтік населення скоротився обсяг ринку; збільшилося навантаження на виробництво у західних регіонах України; 2) для підприємств у ланцюгу доданої вартості хлібобулочної продукції найбільше скоротилася кількість виробників борошна і круп; суттєво зросла за 2021–2023 рр. частка збиткових підприємств-виробників зернових і хлібобулочних виробів (до 19,4 і 23,5 %), а збитковість виробників борошна і круп у 2023 році була найвищою — 32,6 %.; випереджаюче зменшилася кількість підприємств-виробників хлібобулочних і кондитерських виробів; ціна за 1 кг і додана вартість найбільше зросли у виробників хліба пшеничного з борошна 1 гатунку. Через агресію Російської Федерації значно зросли розбіжності і темпи зростання цін в областях України. У грудні 2024 р. найбільше різнилися ціни за областями на продукцію з борошна вищого гатунку.

За результатами аналізу цінової ситуації на ринку хлібобулочних виробів складено рейтинг регіонів України за ціною хліба станом на грудень 2024 р. Перші місця зайняли Чернігівська, Полтавська і Миколаївська області, на останніх місцях — Київська, Херсонська і

Хмельницька. Рейтинг доцільно посилити показниками заробітної плати і купівельної спроможності, однак через воєнний стан у базі даних Державної служби статистики України відсутні дані щодо актуального регіонального розподілу заробітної плати.

10. Продовольча підтримка підприємств та населення сприятиме стабілізації цін на продовольство і зростанню купівельної спроможності та фізичної доступності продукції, тобто продовольчої забезпеченості населення і досягненню належного рівня продовольчої безпеки. Важливу роль відіграють програми самозабезпечення населення, інвестиції та інновації у розвиток виробництва та системи збуту продукції, урядові та неурядові гранти і програми розвитку. Необхідно подолати економіко-цінові неузгодженості у продовольчих ланцюгах.

11. Незважаючи на значні збитки, заподіяні російською агресією, продовольчий сектор України зберігає свій потенціал у продовольчому постачанні харчової продукції для власної країни і світу. Для покращення продовольчого забезпечення та стабілізації цін на продовольство в умовах війни та повоєнного відновлення необхідно оцінити поточну ситуацію, задіяти інституційні, інноваційні, інфраструктурні та інші необхідні важелі та засоби підтримки виробничого потенціалу і населення. Напрями покращення продовольчого забезпечення населення мають включати шість основних сфер впливу, в тому числі виконання положень Угоди про Асоціацію з ЄС у сфері виробництва та постачання продовольства, вдосконалення нормативно-законодавчої бази, забезпечення здорового харчування та підвищення рівня життя населення.

12. Для стабілізації цін у ланцюгах створення вартості продукції рослинництва та подолання неузгодженостей у виробничо-збутових ланцюгах необхідно посилити державну підтримку підприємств та населення, сприяти раціональному розміщенню продовольчих потужностей поблизу виробництва сировини, з метою скорочення логістичних витрат і втрат. Сучасні заходи цифровізації із запровадженням блокчейну (для простежуваності продукції) та ефективна організація робочих місць, застосування Lean менеджменту на підприємствах сприятимуть скороченню непродуктивних витрат і втрат. Необхідно посилити інтеграцію вітчизняного виробництва у глобальні ланцюги створення вартості. Важливим є постійний моніторинг цін на продовольство та запобігання недобросовісній конкуренції.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. Статистична інформація. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2025).
2. Коваль В. Понад 80 мільярдів втрат: як війна змінила український агросектор / Інтерфакс-Україна. 2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/1051279.html> (дата звернення: 12.05.2025).
3. Бокій О. В. Вплив виробничо-цінової кон'юнктури на адаптивність ланцюгів доданої вартості рослинницької продукції в умовах війни в Україні. *Продовольчі ресурси*. 2024. № 12 (22). С. 207–218. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2024-22-21>.
4. Україна нарощує експорт цукру. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/259658.html> (дата звернення: 12.05.2025).
5. Trade Map. URL: <https://www.trademap.org> (дата звернення: 12.05.2025).
6. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-D0BF> (дата звернення: 12.05.2025).
7. Українським коридором за півтора року експортували 100 млн т вантажів — Зеленський. URL: <https://forbes.ua/news/ukrainskim-koridorom-zapivtora-roku-eksportuvali-100-mln-t-vantazhiv-zelenskiy-07022025-26984> (дата звернення: 14.05.2025).
8. Цукрова галузь: топ-5 тенденцій на початку сезону. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/cukrova-galuz-top-5-tendenciynapochatku-sezonu> (дата звернення: 12.05.2025).
9. Українські виробники яблук зазнають серйозних втрат через війну — УПОА. URL: <https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/25439-ukrainski-vyrobnyky-iabluk-zaznaiut-serioznykh-vtrat-cherez-viynu-upoa.html> <https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/25439-ukrainski-vyrobnyky-iabluk-zaznaiut-serioznykh-vtrat-cherez-viynu-upoa.html> (дата звернення: 12.05.2025).
10. Через війну проти України втрачено до третини переробки українського соняшнику. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/cherez-viynu-protiukrajini-vtracheno-do-tretini-pererobki-ukrajinskogo-sonyashnika> (дата звернення: 13.05.2025).
11. Авдеєнко Ю. Як війна вплинула на експорт української олії: пояснюють в Мінагрополітики. 2023. URL: <https://suspilne.media/rivne/376598-aktivijna-vplivula-na-eksport-olii-poasnuut-v-minagropolitiki/> (дата звернення: 14.05.2025).
12. Розтрюпа В. Українським виробникам органічної олії не вистачає сировини. 2023. URL: https://24tv.ua/agro24/virobniki-organichnoyisonyashnikovoyi-oliyi-vkazuyut-nestachu_n2616384 (дата звернення: 12.05.2025).

13. В Україні виробництво соняшникової олії збільшилося на 13,7. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/963-olijni-v-umovah-vijni-posiv-zalishki-pererobka-umovi-zberigannya> (дата звернення: 15.05.2025).
14. Бокій О. В. Вплив системних змін в економіці України на формування агропродовольчих ланцюгів створення вартості. *Продовольчі ресурси*. 2024. № 12 (23). С. 233–245. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2024-23-27>.
15. Шпичак О. М. Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 59–69.
16. Бокій О. В. Діяльність підприємств ланцюга виробництва хлібобулочної продукції в надзвичайних умовах. *Збірник наукових праць за матеріалами XI Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ. ІПР НААН, 21 листопада 2024 року). С. 26–28. URL: <https://drive.google.com/file/d/1lwdrq6JCYNJ2bn8fJWdUEPpqpt2X04fD/view> (дата звернення: 12.05.2025).
17. Бокій О. В., Мороз М. А. Ціни на соціально значущу харчову продукцію в умовах надзвичайних викликів. *Продовольчі ресурси*. 2022. № 18. С. 208–219. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-20>.
18. Коваленко О. В., Бокій О. В. Засоби підтримки населення України для забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобальних викликів. *Вісник аграрної науки*. 2023. № 11. С. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202311-10>.
19. UN. Coordination of humanitarian activities. URL: <https://www.un.org/ru/humanitarian/assistance/help.shtml> (дата звернення: 12.05.2025).
20. Ukraine: Response programme, January–December 2023. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc4655en> (дата звернення: 15.05.2025).
21. WFP World Food Programme Ukraine. URL: <https://www.wfp.org/countries/ukraine> (дата звернення: 12.05.2025).
22. G20: €210 million in food assistance for most vulnerable worldwide. 14.11.2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_6448 (дата звернення: 13.05.2025).
23. Gardens of Victory. URL: <https://sadyperemohy.org/about/> (дата звернення: 12.05.2025).
24. ULEAD with Europe. URL: <https://u-lead.org.ua/> (дата звернення: 11.05.2025).
25. Коваленко О. В., Бокій О. В. Стратегічні напрями продовольчого забезпечення населення в умовах повоєнного відновлення України. *Продовольчі ресурси*. 2023. Том 11, № 21. С. 213–222. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-21-21>.
26. Пульс Угоди. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2025).

Перед тим як зробити узагальнення за змістовою часиною колективного монографічного дослідження, доцільно зупинитися на аргументації закріплення цієї процедури за собою не стільки як за науковим редактором, скільки як колегою В. В. Юрчишина, з яким ми були знайомі протягом 12 років.

Моє знайомство з В. В. Юрчишиним відбулося заочно у 2004 році. На той час я перебував у докторантурі Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Приводом для цього послужила публікація моєї статті у збірнику наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління [1], яка викликала інтерес у шановного академіка. Як з'ясувалося пізніше, це по суті була перша в Україні стаття, в якій використано територіальний підхід до дослідження процесів, які відбуваються на сільських територіях. В ній було введено у науковий обіг поняття «сільські території», з одночасним визначенням структурної будови та багатфункціональності цих соціально-просторових утворень.

Наступного року відбулося очне знайомство з Володимиром Васильовичем під час проведення Сьомих річних зборів (перших для мене) Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників за темою «Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій», на яких академік В. В. Юрчишин виступив зі співдоповіддю. Іншим доповідачем був академік П. Т. Саблук.

Тема моїх тез була такою — «Багаторівнева модель управління сільськими територіями».

Нашому подальшому науковому діалогу значною мірою посприяла публікація у 2006 році моєї статті в журналі «Економіка України» [2], в якій було обгрунтовано концептуальні засади сільського розвитку.

Саме в цей час В. В. Юрчишин разом з академіком О. М. Онищенком готували до публікації в цьому ж журналі статтю з такої ж самої проблематики. Після її публікації наприкінці року я зрозумів, що наші наукові позиції багато в чому збігаються.

На той час я готував до захисту докторську дисертацію зі спеціальності 25.00.01 — теорія та історія державного управління, опублікувавши монографію з проблематики історичної трансформації парадигми управління сільськими територіями України [3].

Вже після захисту дисертаційної роботи з державного управління протягом 2008—2009 років вийшли мої наступні монографії, присвячені теоретико-методологічним засадам, політичним і практичним аспектам сільського розвитку в Україні [4], а також функціонально-управлінській моделі сільських територій України [5].

Після цього я отримав пропозицію директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академіка НААН П. Т. Саблука підготувати до розгляду у спеціалізованій вченій раді ННЦ «ІАЕ» докторську дисертацію за спеціальністю 08.00.03 — економіка та управління національним господарством, захист якої відбувся у травні 2010 року [6].

Одним з офіційних опонентів моєї дисертаційної роботи цілком прогнозовано був В. В. Юрчишин, з яким у мене на той час вже склалися творчі зв'язки.

Два роки потому, коли я вже обіймав посаду завідувача кафедри економіки промисловості Одеської національної академії харчових технологій, В. В. Юрчишина була запрошено виступити одним з авторів колективної монографії з теми сталого та безпечного розвитку агропродовольчої сфери України.

Попри свою велику зайнятість, академік В. В. Юрчишин прийняв нашу пропозицію, надіславши свої далекосяжні міркування з питання переорієнтації розвитку вітчизняної агросфери на засадах соціо-економіки.

На його думку, у процесі переходу до соціоекономічної моделі розвитку аграрного сектора України мають бути закладені основи для подолання протиріччя між зростанням виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та занепадом села через розширення доступу сільського населення до економічної вигоди, що створювалася у процесі ефективного використання агропродовольчого потенціалу країни та диверсифікації сільської економіки [7, с. 475].

У 2015 році мені пощастило бути серед учасників урочистих зборів, присвячених 90-річчю академіка В. В. Юрчишина, які відбулися у березні цього року в Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Серед інших учасників зборів слово було надано і мені. Мої роздуми про постать великої людини, якою був академік В. В. Юрчишин, того ж року були покладені в основу моїх матеріалів [8] до книги під назвою «Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина». Книга відкривалася статтею академіка НАН України В. М. Геєця під назвою «Розум, честь і совість аграрно-економічної науки», яка влучно віддзеркалювала життєве кредо Володимира Васильовича Юрчишина.

В рік свого 90-річчя В. В. Юрчишин щиро ділився своїми життєвими планами та науковими проектами зі своїми учнями та однодумцями, але доля відвела йому два роки життя після ювілею.

Попри свою значимість як дослідника, В. В. Юрчишин ніколи не був скупим на визнання наукових досягнень своїх колег, як то академіка О. М. Онищенка. Не минула ця участь і мене.

Так у 2015 році з його власної ініціативи у журналі «Економіка України» з'явилася рецензія під назвою «Системно-інноваційна довершеність досліджень сільських територій України» на мою четверту за ліком монографію з проблематики розвитку сільських територій.

Розпочиналася рецензія після її назви такими словами: «Саме так можна оцінити чергове наукове видання одного з найвідоміших у нашій країні дослідників сільських територій професора О. І. Павлова. ...Він у категоріях «сільські території» і «сільський розвиток» виокремлює сутнісні, функціональні та стратегічно цільові особливості, досліджує їх з позицій об'єктивно зумовленої двоєдності своєрідного суспільно важливого соціально-виробничого тандему, який є відображенням того, що сільський розвиток відбувається на сільських територіях, які, у свою чергу, являють собою просторову базу власне сільського розвитку» [9, с. 91].

В останньому абзаці рецензії академік В. В. Юрчишин зазначає, що «професор О. І. Павлов відомий різнопрофільними аналізами різних аспектів економіки, історії, соціальної філософії, соціології, географії, теорії державного управління, світоглядного забезпечення наукових досліджень. Чимало з цього є у рецензованій книзі. Йому стало під силу підготувати фундаментальне наукове видання, в якому на засадах єдності і довершеності розглядаються його міждисциплінарна сутність, системність, інноваційний характер і стратегічна підпорядкованість теоретичних, світоглядних і науково-прикладних бачень автором проблем розвитку сільських територій» [9, с. 93].

Наведений приклад ставлення академіка В. В. Юрчишина до наукових здобутків своїх молодших та менш відомих, ніж він, колег характеризує велич його особистості, душевне благородство та гідне ставлення до оточуючих його людей.

Наразі зробимо певні узагальнення за структурними компонентами монографічного дослідження.

У його першій частині здійснено аналіз багатокомпонентної проблематики юрчишинської наукової спадщини, пов'язаної з аграрним виробництвом, сільськістю як способом життя, та об'єктно-суб'єктністю селянства як мети та активатора суспільних перетворень, носія певної ментальності, в контексті якої академік В. В. Юрчишин постає як велетень аграрної економічної науки та її яскравий персоналій.

Масштаб особистості В. В. Юрчишина викристалізувався при його житті й пройшов перевірку часом, й як результат — його наукові здобутки зайняли чільне місце в системі аграрно-економічних знань та підтвердилися сучасною соціальною практикою.

Витоки наукових здобутків В. В. Юрчишина у царині агро-сільсько-селянської дослідницької парадигми є ключем для розуміння сутності сучасних тенденцій сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку.

Саме до таких висновків прийшли його послідовники та представники сучасної вітчизняної аграрної економічної науки в цілому.

Доведено, що трьома тематично-дискурсивним періодам пострадянської наукової діяльності В. В. Юрчишина — аграрно-селянському, сільсько-територіальному та соціоекономічному — відповідають певні напрями, пов'язані з дослідженням: аграрного сектора, аграрної політики; розвитку сільських територій, сільського розвитку; соціоекономічного розвитку.

В основу діяльності щодо подолання асоціальності сільського селянського буття, на думку В. В. Юрчишина, має бути покладений принцип селяноцентризму, який передбачає системне підпорядкування всієї сукупності відроджувальних процесів інтересам села та селянства.

На переконання В. В. Юрчишина, у відносинах між сільськогосподарським виробництвом, селом та селянством пріоритетними визначалися інтереси села та селянства.

Сільський розвиток, за його версією, постає як процесний прояв сталого соціально-економічного розвитку сільських територій, у

просторових межах яких знаходяться сільське господарство, село та селянство.

Інша соціально значуща проблема, яка була сформульована В. В. Юрчишиним як загальнодержавна, стосується формування в Україні пострадянського аграрного ладу (устрою), який розглядався з позицій відображення у ньому системного прояву суспільно-політичних і соціально-економічних відносин в аграрному секторі економіки.

Таке розуміння аграрного ладу виходить за межі аграрної парадигми, воно по суті є моделлю майбутнього сільського устрою в Україні.

Сталість сільського розвитку, зазначав В. В. Юрчишин, залежала від підвищення ролі аграрного бізнесу, сімейного господарства, сільської місцевості, сільських громад у збереженні природно-ресурсного, економічного та людського потенціалу країни для сучасних та майбутніх поколінь.

Агро-сільсько-селянською науковою спадщиною В. В. Юрчишина було закладено підвалини сучасної дослідницької парадигми інклюзивного сільсько-міського розвитку, а її інституціональною передумовою стала реформа децентралізації, в результаті якої в просторових межах базового та районного рівнів адміністративно-територіального устрою України об'єдналися сільські та міські населені пункти, які володіють необхідними ресурсами для забезпечення соціально-економічного розвитку на засадах інклюзивності.

З утворенням на базі третини міських ОТГ та районів сільсько-міських агломерацій відбулася певна генерація сільського розвитку, з його наступною трансформацією в інклюзивний сільсько-міський розвиток.

Це стало можливим завдяки позиціюванню українськими науковцями сільськості як базової компоненти інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій.

Проте, як вважають представники наукової економічної школи Одеського національного технологічного університету, головні наукові звершення у цій царині ще попереду.

Оригінальність та новизна наукових положень та висновків другої частини монографічного дослідження зумовлена доведенням гіпотези про те, що новоутворені в процесі реалізації реформи децентралізації ОТГ та райони слід сприймати одночасно як наукові категорії, адміністративно-територіальні одиниці та функціонуючі соціально-просторові утворення.

Як з'ясувалося за результатами дослідження, такий підхід є цілком виправданим, з огляду, по-перше, на неоднозначність законодавчого тлумачення офіційного статусу ОТГ та районів, по-друге, на недостатнє висвітлення цієї проблематики у науковій літературі.

Тому першочергова увага була приділена визначенню сутності територіальної громади як такої, з огляду на те, що об'єднані територіальні громади (ОТГ) — це наслідок реалізації реформи децентралізації публічної влади та управління.

Доведено, що в результаті прийняття у липні 2020 року постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» новоутворені райони відрізнялися від діючих до цього не тільки за своїми кількісними параметрами, а й за якісними характеристиками, а саме «змішаним» сільсько-міським складом населення, різноманітним населених пунктів (включенням до їхнього складу міст, які раніше мали самостійний статус) та виконуваних ними функцій.

Укрупнені ОТГ створювалися шляхом об'єднання двох або більшої кількості існуючих громад, які мали суміжні території, з метою підвищення їхньої фінансової спроможності.

Новоутворені райони в якості наукової категорії постають як субрегіональна компонента території країни, що складаються з сукупності громад, вирізняються своїми природними, економічними, демографічними, історико-культурними, адміністративними ознаками та територіальними межами; характеризуються міжкомпонентними зв'язками, певною динамікою розвитку.

Однозначність у позиціюванні ОТГ та районів як адміністративно-територіальних одиниць потребує приведення наявної нормативно-правової бази у відповідність до практичних наслідків реформи децентралізації публічної влади та управління, що сприятиме підвищенню наукового рівня публікацій з зазначеного питання.

Наявність в просторових межах ОТГ та районів тісних взаємозв'язків між різними структурними компонентами та процесами, що відбуваються на території цих одиниць адміністративно-територіального устрою України, обумовлює необхідність виконання ними базових функцій, належної організації життєдіяльності населення, яке мешкає в межах цих соціально-просторових утворень.

Для сільських та селищних та деяких міських ОТГ, а також районів з переважно сільським складом населення, природно-ресурсним потенціалом та сільськогосподарським характером виробничо-господарської діяльності характерна аграрна та руральна функціональ-

на спрямованість, для більшості міських соціально-просторових утворень — аграрно-промислова, промислово-аграрна та рурально-урбанна або урбанно-руральна. Певній частці ОТГ та районів при-таманна збалансована секторальна та територіальна спрямованість функціонування.

З огляду на це певні соціально-просторові утворення характеризуються як міські, сільсько-міські або місько-сільські агломераційні утворення.

Залежно від наявного ресурсного потенціалу ОТГ та районів, ступеня їхньої фінансово-економічної спроможності та громадсько-політичної активності населення, його згуртованості, можливо спрогнозувати перспективи розвитку цих утворень громадівського та районного рівнів на засадах інклюзивності.

У третій частині монографії, присвяченій обґрунтуванню інклюзивної парадигми сталого розвитку як стратегії економічних досліджень агропродовольчої сфери, наголошується на тому, що у її підвалини покладено принцип людиноцентризму, який передбачає здатність економічної системи не тільки підтримувати баланс між економічною, соціальною і екологічною складовими розвитку, але й максимально враховувати інтереси всіх соціальних груп і членів суспільства.

За авторською версією, концепція інклюзивного розвитку сформувалася у процесі еволюціонування концепції сталого розвитку, яка є домінантною парадигмою на ХХІ століття, чому чималою мірою сприяло уповільнення соціально-економічного прогресу та зростання нерівності.

З огляду на високий життєвий рівень населення, першість у до-триманні та популяризації принципів рівності та інклюзивності у світі належить країнам-членам ЄС, в яких інклюзивний розвиток ідентифікується як основний інструмент забезпечення базових соціальних прав людини. Він реалізується через імплементацію політики, що являє собою широкий спектр стратегій, дій та ресурсів, спрямованих на реалізацію різноманітних можливостей суспільства шляхом залученості населення у всі сфери життєдіяльності та професійного розвитку.

Сталий інклюзивний розвиток агропродовольчої сфери позиціонується як багатоаспектний процес, що забезпечує якісні зміни в забезпеченні населення продуктами харчування, розвитку сільських територій та невеликих аграрних міст, зниження негативного впливу

на навколишнє середовище, результатом якого повинні стати позитивні тенденції в динаміці економічних результатів її функціонування на макро-, мезо- і мікротериторіальних рівнях.

Системоутворюючим чинником сталого інклюзивного розвитку виступає територія, як головний інтегратор всіх характеристик життєдіяльності населення. Їй притаманні своєрідні риси, що обумовлені специфікою природних умов та ресурсів даної місцевості.

Сталість розвитку агропродовольчої сфери розуміється як процес постійного перетворення якісних та кількісних характеристик певної соціо-еколого-економічної системи, спрямований на досягнення економічної рівноваги між соціумом, економікою та довкіллям, що забезпечує при цьому добробут нинішніх та майбутніх поколінь.

Відтак, сталий інклюзивний розвиток агропродовольчої сфери — це спроможність її суб'єктів безперервно і динамічно підтримувати певні пропорції між факторами відтворення і необхідними темпами зростання у мінливому зовнішньому середовищі за умови всебічного залучення трудового потенціалу.

Сталий інклюзивний розвиток агропродовольчої сфери значною мірою є результатом діяльності окремих суб'єктів господарювання, які на них знаходяться, а також органів місцевого самоврядування.

В четвертій частині монографічного дослідження, пов'язаній із системою інклюзивного врядування сільсько-міських агломерацій України, акцентується увага на ключовій ролі у її формуванні децентралізованого управління, яке забезпечує делегування повноважень та відповідальності на низові рівні управління, сприяє розширенню можливостей місцевих органів публічної влади, включаючи нові можливості для активної участі у прийнятті управлінських рішень сільсько-міської спільноти.

Інклюзивне врядування розуміється як діяльність з організації та упорядкування суспільного життя, при якій усі зацікавлені сторони, включаючи громадян, громадські організації сільсько-міських агломерацій, активно залучені до процесу управління, пов'язаного з їхніми інтересами та потребами, що забезпечує прийняття ефективних та справедливих рішень, не залишаючи нікого позаду.

Платформою інклюзивного врядування є належне врядування (Good governance), в концептуальні основи якого покладено принципи демократії та верховенства права, відповідна їм система цінностей, політик, інституцій, які постають як певні інструменти і механізми ефективної організації суспільних процесів за участю органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, бізнесових структур, окремих осіб.

Вагоме значення належного врядування як публічної діяльності «кожного та всіх» щодо досягнення індивідуального та суспільного добробуту асоціюється з феноменом інклюзії, яка слугує забезпеченню активної та рівноправної участі всіх суб'єктів суспільства в процесах прийняття та реалізації рішень з метою забезпечення соціальної справедливості, рівних можливостей, захисту прав та інтересів вразливих груп.

Інклюзивна парадигма як така передбачає врахування різноманітності та взаємодії різних соціальних акторів у створенні та реалізації публічних політик з орієнтацією на підвищення ефективності та легітимності державного управління.

Тим не менше, інклюзивне врядування сільсько-міських агломерацій має ґрунтуватися на парадигмі громадянського суспільства з її інститутами та механізмами народовладдя та самоврядування, первинним елементом якого слід вважати не громаду, а окремого суверенного індивіда, який від народження наділений правом на утворення певної спільноти та добровільно і на свій розсуд, відповідно до процедурного принципу субсидіарності, утворювати громадські організації, делегувати здійснення частини своїх владних повноважень органам публічної влади як державним, так і самоврядним.

У роботі наголошується на тому, що інклюзивне врядування має здійснюватися, по-перше, з дотриманням таких демократичних засад як відкритість, участь, підзвітність, злагожденість, по-друге, з ефективним використанням наявних ресурсів та досвіду, по-третє, з залученням до цього процесу кожного окремого громадянина, що сприятиме зростанню соціальної згуртованості суспільства.

Формування ОТГ та утворення нових районів на засадах децентралізації призвело до зростання ролі у суспільних процесах самоврядної складової публічного управління в умовах утворення «змішаних» за складом населення, складних за своїми функціями, галузевою та соціально-просторовою спрямованістю розвитку континуально-конвергентних утворень агломераційного типу з ознаками інклюзивності.

Однак публічне управління інклюзивним розвитком сільсько-міських агломерацій може бути найбільш успішним за умови залучення до цієї діяльності усіх суб'єктів управління, кожний з яких має добре робити свою справу задля створення в просторових межах цих утворень інклюзії добробуту.

Отже, саме інклюзивне врядування забезпечує успішність процесу розвитку сільсько-міських агломерацій України на засадах інклюзивності.

У п'ятій частині монографії зазначається, що за дотримання умов інклюзивності вирішальну роль у досягненні сталого розвитку суб'єктів економічної діяльності, підвищенні економічного зростання відіграють інвестиції та тісно пов'язані з ними капітал та вартість.

Оскільки сукупний вплив інвестиційної діяльності агробізнесу може забезпечувати зміни в обсягах валового внутрішнього продукту національної економіки в пропорції 1:100, звідси впливає велике комерційне та макроекономічне значення аграрних підприємств у повоєнному відновленні України.

Настання сталості інвестиційних процесів у агробізнесі можливе за наявності сприятливих для інвестицій зовнішніх умов, належних темпів відтворення і накопичення капіталу, мінімальних ризиків, прийнятних строків окупності вкладень, збалансованих економічних відносин, а також бережливого ставлення до земельних та інших природних ресурсів і довкілля, досягнення економічних, екологічних та соціальних ефектів.

З'ясовано, що досягнення інвестиційної інклюзивності агробізнесу досягається шляхом: використання господарюючими суб'єктами нових управлінських методів і підходів, інновацій; розширення співпраці з дрібними бізнес-партнерами; освоєння нових суспільно важливих ринків і ринкових ніш; залучення до трудової діяльності та професійної підготовки соціально незахищених категорій сільського населення; здійснення соціальних, екологічних і безпекових заходів; співпраці з органами державної влади і органами місцевого самоврядування тощо.

Цьому сприятиме дотримання вихідних принципів гносеології — об'єктивності, пізнаваності, практики, активного творчого відображення, діалектики, історизму та конкретності. Така вимога є особливо актуальною при формуванні стратегії і політики, перспективних і поточних планів розвитку агробізнесу й інвестиційних проєктів.

Що стосується інвестиційних проєктів, то тут важливо здійснювати заходи з досягнення сталості та інклюзивності агроінвестицій за усіма складовими цих проєктів з урахуванням їхньої місії, оцінки комерційних, техніко-технологічних, інституціональних, екологічних і соціальних аспектів інвестування та планування капітальних інвестицій і поточних витрат, моделювання грошових потоків і окупності витрат, оцінки ризиків тощо.

Вкрай важливо, щоб заходи із забезпечення сталої і зростаючої динаміки аграрних інвестицій стали пріоритетом державної економічної політики, яку слід формувати за прикладом країн ОЕСР, а її основним змістом має стати інвестиційне забезпечення сталості й інклюзивності розвитку сільського господарства та сільських територій.

У шостій частині монографії аналізуються прикладні аспекти впровадження концепції інклюзивного та сталого розвитку агропродовольчих підприємств України, починаючи від розгляду еволюції концепцій сталого та інклюзивного розвитку від глобальних ініціатив до агропродовольчої специфіки, світового досвіду їхнього впровадження до розкриття напрямів та моделей його імплементації на вітчизняних підприємствах.

Наголошується на тому, що перетворення агросфери України на засадах інклюзивності та сталості відбувається в умовах одночасного впливу таких зовнішніх викликів як війна, глобальна нестабільність, кліматичні ризики, а також внутрішніх обмежень, пов'язаних з низьким рівнем цифровізації, інституційною фрагментованістю, слабкою інтеграцією малих підприємств у ланцюги вартості. На цьому тлі впровадження інклюзивної моделі агропродовольчого бізнесу постає не як факультативний вектор розвитку, а як системна передумова забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможності та соціальної стійкості зазначеного сектора.

В цих умовах провідні вітчизняні агропродовольчі компанії продемонстрували дві різні моделі реалізації інклюзивності: одна — корпоративного ESG-лідерства, друга — кластерних партнерств і локалізованих програм підтримки дрібних виробників, на основі яких було розроблено три впроваджувальні сценарії: ESG-лідерство великих агропромислових холдингів; платформеного підходу із формуванням агропродовольчих кластерів; інтегрованого розвитку середнього та мікробізнесу через інклюзивні постачальні ланцюги.

Доведено, що кожен із запропонованих сценаріїв вирізняється як перевагами, так і певними обмеженнями. Так, для першого з них характерним є масштабний вплив на агропродовольчий сектор, що однак не позбавляє уникнення значної асиметрії у доступі до ресурсів. Другий — сприяє формуванню екосистем кластерного типу, але це можливо лише при наявності розвиненої інституційної координації. Третій сценарій краще за інших адаптований до місцевих умов, але має обмеження у масштабуванні, які можна зняти за умови наявності таких підтримуючих чинників як освіта, страхування, сертифікація.

Необхідною умовою формування інклюзивного середовища є інституційна взаємодія між підприємствами, державними структурами та міжнародними донорами, яка відбувається зокрема у форматі таких ініціатив як «Розвиток сімейного фермерства» за участю Міністерства аграрної політики та продовольства України, Світового банку, GIZ — німецького агентства з розвитку. Така взаємодія не тільки сприяє економічній активності фермерів, а й стимулює екологічну модернізацію, зокрема через підтримку органічного виробництва, кооперації, гендерних проєктів.

В умовах війни та повоєнного відновлення України, коли особливого значення набувають стійкість логістичних, фінансових і соціальних систем, інклюзивний розвиток виступає як парадигма адаптації, що дозволяє не лише забезпечити економічне зростання, а й підтримати життєстійкість локальних спільнот, що мешкають на сільських територіях.

З огляду на це трансформація агропродовольчих підприємств на засадах інклюзивності потребує: переформатування стратегій корпоративного управління з орієнтацією на цінності ESG; розвитку партнерських кластерів із залученням усіх зацікавлених сторін; забезпечення нормативної підтримки і фінансових інструментів для невеликих підприємств; запровадження цифрових платформ, освітніх хабів, інноваційних моделей агровиробництва, що містять екологічний і соціальний компоненти.

Отже, на сучасному етапі інклюзивний розвиток — це не лише спосіб адаптації аграрного бізнесу до сучасних викликів, а й стратегія довгострокової стійкості українського агропродовольчого сектора, що формує нову якість соціально-економічної взаємодії у регіонах.

У сьомій частині монографії, яку присвячено досвіду ідентифікації та територіальної типологізації сільських територій України у європейському вимірі, охарактеризовано наукові засади позиціонування сіл, сільських і селищних громад у ретроспективі й з урахуванням тенденцій сучасного періоду та у контексті європейських підходів.

У процесі ідентифікації та типологізації сільських територій враховано трансформації у системі сільського розселення, починаючи з кінця 1950-х років і дотепер.

Було систематизовано особливості організації адміністративно-територіального устрою України за старим (1981 р.) і новим (2024 р.) законодавчими актами, взято до уваги наслідки деструктивних урбанізаційних, міграційних, демографічних процесів у сільському про-

сторі, які негативно вплинули на кількісні та якісні характеристики сільського населення, зокрема його зменшення, подрібнення сільських населених пунктів.

З метою визначення співставності та порівнювальності адміністративно-територіальних одиниць України здійснено їхній порівняльний аналіз у відповідності до статистичної класифікації територіальних одиниць країн ЄС (NUTS), зокрема рівня малих регіонів NUTS-3 з районами України, а місцевих адміністративних одиниць (LAU) з територіальними громадами, на підставі чого зроблено обґрунтований висновок щодо адекватної співмірності порівнювальних одиниць.

Разом з тим, низовий рівень адміністративного поділу території поки що залишається за межами правового поля чинної системи адміністративно-територіального устрою України.

Розкрито особливості територіальної типології (Tercet), яка використовується в Європейському Союзі в статистичних і практичних цілях, а також для виокремлення та ідентифікації сільських територій в рамках кількох діючих видів типологій. Так місько-сільську типологію (urban-rural typology), яку активно використовують в країнах ЄС для виділення переважно сільських регіонів, імplementовано до умов України з урахуванням того, що відбулося формування об'єднаних територіальних громад та створення нових укрупнених районів.

Здійснено у контексті законодавства ЄС визначення понять «сільські території» і «сільський розвиток». На основі цього було проведено відповідні розрахунки, за результатами яких встановлено, що майже чверть населення (22,1 % — за винятком АР Крим і м. Києва) проживає на переважно сільських територіях (ПСТ).

ПСТ були ідентифіковані з урахуванням не тільки кількості сільського населення, а також на підставі такого індикатора, прийнятого в країнах ЄС, як щільність населення.

Встановлено, що після реалізації основних положень нового законодавчого акту (2024 р.) щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України відбудуться значні зміни у пропорціях міського та сільського населення у бік збільшення кількості останнього, оскільки селища відтепер віднесені до категорії сільських населених пунктів. Відповідно зміниться й кількісна структура сільського та міського населення у розрізі не тільки ОТГ і районів, а й регіонів.

Введення у науковий обіг наукової категорії «переважно сільські території» відповідає сучасним науковим розробкам вітчизняних вче-

них, які досліджують такий суспільний феномен як сільсько-міські агломерації. За цією темою, яка містить теоретико-методологічні засади, секторальну та територіальну спрямованість розвитку цих утворень на інклюзивних засадах, за останні роки в Україні захищено кілька дисертаційних робіт.

В останній, восьмій частині монографічного дослідження, в якій розкрито цінові трансформації та формування ланцюгів створення вартості продукції рослинництва в умовах воєнного стану в Україні, здійснено оцінку ефективності виробництва та цінкових тенденцій у сфері переробки рослинницької продукції під час воєнного стану в Україні; аналіз діяльності підприємств у ланцюгу створення вартості хлібобулочної продукції в надзвичайних умовах і ціни на хліб в регіонах України; запропоновано напрями покращення продовольчого забезпечення населення та ланцюгів створення вартості.

Актуальність цих науково обґрунтованих заходів обумовлена тим, що Україні, як одній зі світових житниць продовольства, в умовах війни нанесено значних прямих збитків, порушено морські шляхи постачання продукції, що позначилося на зростанні цін на неї.

Зазначено, що основними причинами зростання цін на продовольство, особливо на початку повномасштабної війни стало порушення виробничо-збутових ланцюжків на місцевому, національному й особливо та міжнародних ринках. Водночас значно обмежився рух робочої сили та погіршилися очікування щодо ситуації на основних продовольчих ринках.

Першочергова увага приділена з'ясуванню причин підвищення цін на хлібобулочні вироби.

Пандемія та війна суттєво порушили взаємодію підприємств на етапах ланцюга створення доданої вартості та умови їх роботи. Перш за все це пов'язано з погіршенням логістики постачання сировини і готової продукції, ростом цін на сировину і продовольство, а також відсутністю належних умов роботи учасників виробничо-збутових ланцюжків.

Через вказані причини підприємства змушені працювати в умовах нестабільного енергопостачання та нестачі кадрів, що негативно впливає на безперервний процес виробництва хліба. Це стосується передусім постачання сировини, імпортних складових рецептури та обладнання для забезпечення нормального процесу виробництва продукції.

Для досягнення рівноважних цін та підвищення ефективності ланцюгів виробництва хлібобулочної продукції важливо досягти узгодже-

ної взаємодії виробників сировини і готової продукції, вдосконалити ланцюжки постачання та створити належні умови роботи для всіх його учасників, наростити експорт продуктів з доданою вартістю.

Ситуація, що склалася у сфері продовольчої безпеки, потребує підтримки перш за все вразливих верств населення. Йдеться про підтримку з боку держави, бізнесу, інвесторів та волонтерів, а також побудову дієвої системи продовольчої підтримки всього населення України.

Дієвим інструментом продовольчої підтримки виступають заходи зі стабілізації цін на продовольство, що включають фіскальне регулювання податку на додану вартість харчової продукції, застосування прямих і непрямих методів підтримки виробників.

Важливе значення має міжнародна продовольча допомога. Тільки за 2022 рік ФАО була надала грошова допомога понад 2 тисячам сільським домогосподарствам у східних і південних регіонах України, які постраждали від воєнної російської агресії, а також 30 тисячам домогосподарствам у вигляді насіння овочів та озимої пшениці. Було також поновлено критичні ланцюжки продовольства, зокрема шляхом надання генераторів, засобів розмінування тощо.

Таким чином, представлені у монографічному дослідженні наукові положення, практичні рекомендації та висновки представників сучасної вітчизняної аграрної економіки свідчать про вагомість наукової спадщини академіка В. В. Юрчишина, якого можна по праву вважати передвісником концепцій сталого та інклюзивного сільсько-міського розвитку в Україні.

Список використаних джерел

1. Павлов О. Сільські території: структура та функціональне призначення. *Актуальні проблеми державного управління*: збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. 2004. Випуск 3 (19). С. 252–262.
2. Павлов О. Парадигма сільського розвитку. *Економіка України*. 2006. № 7. С. 41–48.
3. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 360 с.
4. Павлов О. І. Сільський розвиток в Україні: теорія, практика, політика, управління: монографія. Одеса: Астропринт, 2008. 208 с.
5. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. Одеса: Астропринт, 2009. 344 с.

6. Павлов О. І. Управління соціально-економічним розвитком сільських територій України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03 / ННЦ «ІАЕ». Київ, 2010. 36 с.
7. Юрчишин В. В. Базові основи переорієнтації розвитку вітчизняної агро-сфери на засадах соціоекономіки. *Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів*: монографія / Павлов О. І., Хвесик, М. А., Юрчишин В. В. та ін.; за ред. О. І. Павлова. Одеса: Астропринт, 2012. С. 464–478.
8. Павлов О. І. Історико-соціально-економічні надбання академіка В. В. Юрчишина як наукова основа відродження українського села і селянства. *Селянський син: дух і справа академіка Володимира Юрчишина* / за ред. О. М. Бородіної. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. С. 198–208.
9. Юрчишин В. В. Системно-інноваційна довершеність досліджень сільських територій України. *Економіка України*. 2015. № 8. С. 91–93.

1. Бокій Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічних досліджень Інституту продовольчих ресурсів НААН.
2. Дідух Сергій Мирославович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри національної та міжнародної економіки Одеського національного технологічного університету.
3. Кісіль Микола Іванович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».
4. Коваленко Ольга Володимирівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка відділу економічних досліджень Інституту продовольчих ресурсів НААН.
5. Крисанов Дмитро Федосович, доктор економічних наук, професор, керівник Інституту економіки та бізнесу Білоцерківського національного аграрного університету.
6. Павлов Олександр Іванович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри національної та міжнародної економіки Одеського національного технологічного університету.
7. Павлов Олександр Ігорович, аспірант кафедри національної та міжнародної економіки Одеського національного технологічного університету.
8. Павлова Ірина Олександрівна, доктор економічних наук, доцент кафедри менеджменту і логістики Одеського національного технологічного університету.
9. Самофатова Вікторія Анатоліївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри національної та міжнародної економіки Одеського національного технологічного університету.

Наукове видання

**ПАВЛОВ Олександр Іванович,
САМОФАТОВА Вікторія Анатоліївна,
ДІДУХ Сергій Мирославович
та ін.**

**ЕВОЛЮЦІЯ СІЛЬСЬКОГО
РОЗВИТКУ В СТАЛИЙ
ТА ІНКЛЮЗИВНИЙ СІЛЬСЬКО-
МІСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ
У СВІТЛІ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
В. В. ЮРЧИШИНА**

Монографія

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Дизайнер обкладинки *О. А. Кунтарас*

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 17,21.
Тираж 300 прим. Зам. № 394 (125).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 37-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.